

କାଳିଦାସ

କଟକ ପବ୍ଲିଶିଂ ହାଉସ୍, କଟକ ।

ହରିଶଙ୍କର

(ଉପନ୍ୟାସ)

ଶ୍ରୀ ଉପେନ୍ଦ୍ରପ୍ରସାଦ ମହାନ୍ତି, ବି.ଏ., ଡି.ଲିଟ୍.

ପ୍ରକାଶକ—
ଡକ ପବ୍ଲିଶିଙ୍ଗ ହାଉସ୍
ନୟାଗଡ଼କ, କଟକ

ପ୍ରଥମ ସଂସ୍କରଣ
୧୯୪୭
ମୂଲ୍ୟ ଏକଟଙ୍କା ଦଶଅଣା ମାତ୍ର

ମୁଦ୍ରାକର—
ଶ୍ରୀ ଉମାଚରଣ ମହାନ୍ତି
କଟକ ପବ୍ଲିଶିଂ ପ୍ରେସ,
ଡେଲ୍‌ସାବଜାର, କଟକ

ହରିଶଙ୍କର

ଉପନ୍ୟାସ

ପ୍ରଥମ ପରିଚ୍ଛେଦ ।

ହରିଶଙ୍କର ବିଦେଶ ଯାତ୍ରା କରିବାର ଠିକ୍ ପୂର୍ବଦିନ ମା ଭାବି କହିଲେ—“ହରି, ସତେ କାଲି ଯାଉଛୁ ?”

ହରିଶଙ୍କର ଉତ୍ତର ଦେଲେ—ହଁ, ମା, କାଲି ନ ଗଲେ ତପାୟ ନାହିଁ । ଚିଠି ଉପରେ ଚିଠି, ତା ଉପରେ ଗୋଟାଏ ଟେଲିଗ୍ରାମ ମଧ୍ୟ ଅଜି ପାଇଛି । ସେମାନେ ମୋତେ ଅପେକ୍ଷା କରିଛନ୍ତି । ଅନେକ ଗୁଡ଼ାଏ କାମ କରିବାକୁ ଅଛି, ମୁଁ ନ ଗଲେ ସେମାନେ ବିରକ୍ତ ହେବେ । ତା ଛଡ଼ା ଗୋଟାଏ କାମର ଭାର ମୁଣ୍ଡ ଉପରେ ନେଇ ମୋତେ ନିଶ୍ଚିନ୍ତ ହୋଇ ବସି ରହିବାକୁ ଭଲ ଲାଗେ ନାହିଁ—ତା’ ତ ତୁ ଜାଣୁ । ଶୀଘ୍ର ଯାଇ ସେ ସବୁ କାମ ସାରିବାକୁ ହେବ । ମୁଣ୍ଡ ଉପରେ ଗୋଟାଏ ମସ୍ତକେତ ପଞ୍ଜରର ବୋହ ଲଦା ହୋଇ ରହିଥିଲା ପରି ଜଣାଯାଉଛି, ତା ଗଲେ ବନ୍ଧା । ସେ ଯା ହେଉ, ତୋର କିଛି କହିବାର ଅଛି ମା ?

ମା କହିଲେ—ନାହିଁ, କାହିଁକି ବାବା, ଅନେକ କଥା କହିବାର ଅଛି । ଅନେକ ଦିନରୁ ବି କହିବି କହିବି ବୋଲି ହେଉଛି କହି ପାରି ନାହିଁ । ତୁ ତ ସବୁଦିନେ ବ୍ୟସ୍ତ, ନାନା କାମରେ ସାତ

ଦେଇଛି । ଅଜି ଏଠି ଗୋଡ଼େ ଡକାଲି ଅଉ ଏକ ଜାଗାରେ ।
କହିବାକୁ ପୁରସର୍ ମିଳୁଛି କେଉଁଠି ? ପୁଣି ସବୁକଥା ତ ସମାନ
ନୁହେଁ । ଏମିତି ଅଜେକ କଥା ଅଛି, ଯା ଟିକିଏ ବେଳକାଳ ଦେଖି
କହିବାକୁ ହୁଏ, ଅଉ ଧୀର ହିର ଭାବରେ ବି ଶୁଣିବାକୁ ହୁଏ ।
ଏ କାନରେ ଶୁଣି ଅଉ କାନରେ ବାହାର କରି ଦେବା ଭଳି କଥା ତ
ସବୁ ନୁହେଁ ।

ହରିଶଙ୍କର ଅବାକ୍ ହୋଇ କହିଲେ—କେଉଁ କଥାଟା ତୋର
ଏ କାନରେ ଶୁଣି ଅଉ କାନରେ ବାହାର କରି ଦେଇଛି ମା ?

ମା ଜବାବ୍ ଦେଲେ—ତା କଣ ମୁଁ କହୁଛି ରେ ହରି ! ସେ ଭଳି
ଢିଲି ଅଉ ଯେ ହେଉନା କାହିଁକି, ମୋର ହରିଶଙ୍କର ନୁହେଁ । ଏଟା
ମୁଁ ବେଶ୍ ଜାଣେ । ମା'ର କଥା ଯେ ସେ କେବେ ତଳେ ପକେଇ
ଦେଇଛି,—ତା ସାତ ଶହୁ ବି କହି ପାରିବ ନାହିଁ, ମୋ କଥା ଦୂରେ
ଥାଉ । କିନ୍ତୁ ଅଜି ଗୋଟାଏ ବଡ଼ କଥା କହିବାର ଅଛି ବାବା,
ତା ନ କହିଲେ ପ୍ରାଣଟା ବୁଝୁ ନାହିଁ । ତୁ ଟିକିଏ ପାଖକୁ ଆ, ମୁଁ
କହୁଛି ।

ହରିଶଙ୍କର କୌତୁହଳୀ ହୋଇ ପାଖକୁ ଗୁଞ୍ଝିଯାଇ ବସିଲେ ।
ମା ଅରମ୍ଭ କଲେ—ହରି, ସବୁ ଦିନେ କଣ ନିଜକୁ ଢିଲି ବୋଲି
ମନେ କରିଥିବୁ ?

ହରିଶଙ୍କର ମା'ର କଥାଟା ଶୁଣି ହସି ଉଠିଲେ । କହିଲେ—
ଏଇଟା କି ତୋର “ବଡ଼” କଥା ମା ? ତୋ ଆଗରେ ମୁଁ ତ ନିଜକୁ
ବୁଢ଼ା ବୋଲି କଲ୍ଲନା କଥା ପାରୁ ନାହିଁ । ଅଜି କଣ ତୋ ଆଖିରେ
ମୁଁ ଚୁର୍ ପାକଳ ଦେଖା ଯାଉଛି ?

ମା ଉତ୍ତର ଦେଲେ—ହସିବାର କଥା ନୁହେଁ ବାବା । ମୁଁ
ଯାହା କହୁଛି ଶୁଣ । ସମୟ ଥିଲା, ସେତେବେଳେ ସମସ୍ତେ ତୋତେ
ପିଲା ବୋଲି ମନେ କରୁଥିଲେ । ତୁ ସେତେବେଳେ ଭୟାନକ
କଲେଜରେ ପାଠ ପଢୁଥିଲୁ । ଘର ସଂସାର କଣ ଜାଣି ନ ଥିଲୁ ।
ତୋର ଦାପା ଥିଲେ ଘରର ମୁରବି, ସେ ସବୁ ସ୍ଥାନ ବୁଝୁଥିଲେ,
ସବୁ ବିଷୟ ଜୁଲାଇଥିଲେ । ସେତେବେଳେ ଭୁଲରେ ବି ତୋତେ
କେହି ଘରର ମାଲିକ ବୋଲି କହୁ ନ ଥିଲା । କିନ୍ତୁ ଆଜି ତ ଆଉ
ସେ କଥା ନାହିଁ ବାପା, ସବୁ ଦିନେ ତ ସବୁ କଥା ନ ଥାଏ । ତୋର
ବାପାଙ୍କର କାଳ ହୋଇଯିବାର ଆଜକୁ ଚାରିବର୍ଷ ହୋଇଗଲା । ତୁ
ଏବେ ଘରର ମାଲିକ । ଆଜି ତୁ ଆଉ ପାଙ୍କି ଦେଇ ବୁଲିଲେ
ଚଳିବ କି ? ତୋତେ ସଂସାରର ଭାର ମୁଣ୍ଡାଇବାକୁ ହିଁ ସେଦିନ । ସବୁ
ଦିନେ ବାବାଜୀ ଦୈବଗୀ ପରି ହୋଇ ରହିବାଟା ସୁନ୍ଦର ଦିଶୁ
ନାହିଁ ବାବା ।

ହରିଶଙ୍କର ମା'ର ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟଟା ଠିକ୍ ବୁଝି ପାରିଲେ ନାହିଁ ।
କହିଲେ—ଘର ସଂସାର କି ଆଉ ତାକୁଣି ଯାଉଛି ମା ? ବାପାଙ୍କର
ସିନା କାଳ ହୋଇ ଯାଇଛି, କିନ୍ତୁ ତୁ ତ ଅଛୁ ? ତା ଛଡ଼ା ସମ୍ପତ୍ତି
ବାଡ଼ି ଦେଖା ଶୁଣା କରିବା ପାଇଁ ତ ଲୋକର ଅଭାବ ନାହିଁ, ଘରେଇ
ମାମୁ ରହିଛନ୍ତି । ସବୁବେଳେ ସେ ତ ବୁଝାଶୁଝା କରୁଛନ୍ତି । ତାଙ୍କ
ହାତରେ ତ ସମସ୍ତ ବିଷୟସମ୍ପତ୍ତି ନିରାପଦ । ଆଉ ଦାବା ହେଉଥିବା
ସମୟରେ ବି ସେ ଯେ ବେଶି କିଛି ବୁଝୁଥିଲେ ତା ନୁହେଁ,—ସବୁ
ଭାର ତ ସେହି ମାମୁଙ୍କ ଉପରେହିଁ ଥିଲା । ତେବେ ଆଜି ଏ ଘରଟାର
କଥା ଭାବି ତୁ ଏତେ ବ୍ୟତିବ୍ୟସ୍ତ ହେଉଛୁ କାହିଁକି ମା ?

ମା କହିଲେ—ତୁ ଯାହା କହିଲୁ ସବୁ ଠିକ୍ ବାବା । କିନ୍ତୁ
ଏ ଘରଟା କଣ ଆଜି ଘର ଭଳି ଲାଗୁଛି ହରି !

ହରିଶଙ୍କର ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟ ହୋଇ ପଚାରିଲେ—କାହିଁକି ମା ? କଣ ହେଉଛି ?

ମା କହିଲେ—ନା, ବାବା, ଘରର ଶୋଭା ନାହିଁ । ଯାହା ନେଇ ଘରର ଶୋଭା, ତା ଯଦି ଘରେ ନ ଥାଏ ତେବେ ତା ସୁନ୍ଦର ହେବ କାହିଁ ?

ହରିଶଙ୍କର ପଚାରିଲେ—ତେବେ ଘରର ଶୋଭା ଆଉ କଣ ମା ?

ଏହା କହି ସେ ସତ୍ତ୍ୱ ନୟନରେ ମା'ର ମୁହଁକୁ ଚାହିଁ ରହିଲେ । ମା ଟିକିଏ ଗୁମ୍ ମାରି କହିଲେ—ବୁଝିଲୁ ନାହିଁରେ ହରି, ଘରର ଶୋଭା ବଡ଼େ ଘରର ପୁଅକୁ ନେଇ, କିନ୍ତୁ ସେ ତ ଘରେ ଦଣ୍ଡେ ବି ରହିଲୁ ନାହିଁ,—ରହିବା ମଧ୍ୟ ତା ପକ୍ଷରେ ମୁଁ କଠିନ ଦେଖୁଛି । ତା ପରିଦର୍ଶରେ, ଏଡ଼େ ବଡ଼ ଘରଟାରେ ଆଉ କିଏ ଅଛି ଯାହାର ମୁହଁକୁ ଅନେଇ ମୁଁ କାଳକାଟିବି ? ଏତେ ଧନ ଦୌଲତ ଥାଇ ସୁଦ୍ଧା ମୋର କିଛି ନ ଥିଲା ପରି ମନେ ହେଉଛି । ତୁ କଣ ଏ ଅଭାବଟା ବୋଧ କରି ପାରୁନାହିଁ ବାବା ? ଘରେ ଯଦି ଘରର ଲକ୍ଷ୍ମୀଥାନ୍ତା,—କୁଳର ରତ୍ନ କୁଳବୋହୁ ଥାନ୍ତା, ତା ହେଲେ ମୋର ଏ ସୁନାର ସମ୍ପରକା ଏତେ ଦୁର୍ଲ୍ଲଭ ହୋଇ ନ ଥାନ୍ତା; ସେଥିରେ ଅନ୍ତତଃ ଟିକିଏ ଅନନ୍ଦର ଡେଇଁ ଖେଳୁଥାନ୍ତା । ତୋର ଅଭାବ, ମୁଁ ତାର ମୁହଁଟିକୁ ଚାହିଁ କେତେକ ପରିମାଣରେ ଭୁଲି ପାରୁଥାନ୍ତି । କିନ୍ତୁ ତା ବି କାହିଁ ? ତୁ ତ ଯୋଗୀ-ସନ୍ୟାସୀଠାରୁ ଅଧିକ ହୋଇ ରହିଲୁ । ଏପରି ହେଲେ କଣ ସମ୍ପରକା ଚଳେ ବାବା ?

ଏହା କହି ମା ଗୋଟାଏ ଦୀର୍ଘ ନିଃଶ୍ୱାସ ପକାଇଲେ । ହରିଶଙ୍କରଙ୍କ ଆତ୍ମାମୂଳରେ ତା ଯାଇ ହଠାତ୍ ଗୋଟାଏ ଧକ୍କା ମାଇଲା ।

ହରିଶଙ୍କର କୁହଲେ—ମା'ର ବ୍ୟାଧିକ ଠିକ୍ କେଉଁ ଜାଗାରେ ।
 ଏକାକିନୀ ବିଧବାର ଆସା ଯାହାଲଗି ଆଜି ଆକୁଳ ହୋଇ ଉଠିଛି,
 ତାହା ଚେତନା ପୁଣିବନ୍ଧୁ । ଏ ଘୁନଟିକାକୁ ସେ ଅଦ୍ୟାପି ତାକୁ ବଢ଼ିତ
 କରିଅଛନ୍ତି । ଏହି ପ୍ରସଙ୍ଗକୁ ଅନ୍ତର୍ଯ୍ୟ କରି ତାଙ୍କ ହୃଦୟରେ କେତେ
 ଭାବ, କେତେ ସ୍ମୃତି ଆସି ଉପସ୍ଥାପିତ ହେଲା । ମାତ୍ର ସେ ସବୁ ବିଷୟ
 ବର୍ତ୍ତମାନ ଆଲୋଚନା କରିବାକୁ ନ ଯାଇ ସେ କୋମଳ ସ୍ନେହାଦ୍ରୁ
 କଣ୍ଠରେ ପଶୁଥିଲେ—ମା, ସତେ କଣ ସେଥିପାଇଁ ତୁ ମନରେ କହୁ
 କରୁ ? ତୋତେ କଣ ଏଠା ଚାହୁଁ ଦାପେ ?

ମା ଏ କଥାର ଉତ୍ତର ଭାବରେ ନ ଦେଇ ଛଳଛଳ ଚକ୍ଷୁରେ
 ପ୍ରକାଶ କଲେ । ହରିଶଙ୍କର କହିଲେ ନା ମା, ଆଉ ମନ କହୁ
 କର ନା । ଏଇ ସାମାନ୍ୟ ବିଷୟ ନେଇ ତୋର ପ୍ରାଣରେ ଯେ ଏତେ
 ବଡ଼ ଗଭୀର ବ୍ୟାଧି ରହିଯାଇଛି, ତା ମୁଁ ସ୍ବପ୍ନରେ ସୁଦ୍ଧା ଭାବି
 ନ ଥିଲି । ତୋର ସେ ଅଭାବ ଆଉ ବେଶି ଦିନ ରହିବ ନାହିଁ ।
 ତାହା ଶୀଘ୍ର ଦୂର କରିଦାକୁ ମୁଁ ଚେଷ୍ଟା କରିବି ।

ଏହା କହି ହରିଶଙ୍କର ଉଠିଲେ । କହିଲେ—ମା, ଏଠାର
 ମୁଁ ଆସେ । ମୋର ଆଜି ଅନେକଗୁଡ଼ାଏ ଚିଠିପତ୍ର ଲେଖିବାକୁ
 ଅଛି । ସେ ଗୁଡ଼ାକ ଲେଖି ଆଜି ତାଙ୍କରେ ଦେବାକୁ ହେବ ।

ମା ପ୍ରସନ୍ନ ହୋଇ ବିଦାୟ ଦେଲେ । ଅନେକ ଦିନର
 ପୁଞ୍ଜୀଭୂତ ହୃଦୟ ବେଦନା ଯେପରି ଆଜି ଏଇ ମୁହୂର୍ତ୍ତରେ ସମ୍ପା
 ହୋଇଗଲା । ପ୍ରଜାପତିଙ୍କୁ ମନେ ମନେ ଦଣ୍ଡିତ କରି ସେ ଗୋଟାଏ
 ସୁଦୃଢ଼ ଅଶ୍ବସ୍ତ୍ରର ନିଷ୍ପାସ ତ୍ୟାଗ କଲେ । ପରଦିନ ସକାଳ ଗାଡ଼ରେ
 ହରିଶଙ୍କର କଟକ ଯାହା କଲେ ।

ଦ୍ଵିତୀୟ ପରିଚ୍ଛେଦ

ପ୍ରହରାଜ ପରିବାର ଓଡ଼ିଶାର ଏକ ବିଶିଷ୍ଟ ଜମିଦାର ବଂଶ । ଏହି ବଂଶର ଜଣେ ଅଧ୍ୟକ୍ଷ ଲୋକ ଦେଶ ସୁଖ୍ୟାତ ଅର୍ଜୁନ କର ଯାଇଛନ୍ତି, ମାତ୍ର ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ଅର୍ଜୁନ କରଯାଇଛନ୍ତି ଅଧିକାଂଶ । ସାଧାରଣତଃ ଯେଉଁ ଯେଉଁ କାରଣରୁ ଅମଦେଶର ଜମିଦାରମାନଙ୍କର ଅନ୍ୟାନ୍ୟତା ହୋଇଥାଏ, ତାର କୌଣସି ଗୋଟିଏ କାରଣ ଏମାନଙ୍କର ଜୀବନ ଇତିହାସରେ ଅନ୍ତର୍ଭୁକ୍ତ ନ ଥିଲା । ପ୍ରଜାପୀତକ ହସାବରେ ଏମାନଙ୍କର ସ୍ଥାନ ଥିଲା ଖୁବ୍ ଉଚ୍ଚରେ । ପ୍ରଜାର ରକ୍ତ ଶୋଷଣକର ଏମାନେ ବଢ଼ିଥିଲେ,—ଜମିଦାରୀର କାୟା ମଧ୍ୟ ବଢ଼ାଇଥିଲେ । ଯେତେ ଯେତେ ଉପାୟରେ ପ୍ରଜାର ରକ୍ତମାଂସ ଶୋଷଣ କରାଯାଇ ପାରେ ସେ ସମସ୍ତ ଉପାୟ ଏମାନଙ୍କୁ ସୁବିଦିତ ଥିଲା । ଦରଦ୍ର-ନିର୍ଯ୍ୟାତନ ବିଦ୍ୟା ଏମାନେ ଚିନ୍ତନରୁ ଶିକ୍ଷା କରୁଥିଲେ । ସେ ନିର୍ଯ୍ୟାତନ ଗ୍ରନ୍ଥର ପ୍ରତ୍ୟେକ ପୃଷ୍ଠା, ପ୍ରତ୍ୟେକ ପଂକ୍ତି ଏମାନଙ୍କର କଣ୍ଠସ୍ଥ ଥିଲା । ଲୋକେ କହୁଥିଲେ—ବାସ ମୁହଁରୁ ହେଲେ ଉଦ୍ଧାର ମିଳିବ, ପ୍ରହରାଜବଂଶର ଲୋକ ହାତରୁ ଉଦ୍ଧାର ପାଇବା କଠିନ । ଭୋକା ଶୋଷାର ବ୍ୟଥାବେଦନା ଏମାନେ ବୁଝୁ ନ ଥିଲେ,—ବୁଝି ପାରୁ ନ ଥିଲେ । ଉଦର ଜ୍ଵାଳାରେ ଛଟପଟ ହୋଇଦରଦ୍ରର ଦୁଃଖମୟ ଜୀବନ କିପରି କଟେ ତାହା ସେମାନେ ଭ୍ରମବଶତଃ ବି ଜାଣିବାକୁ ଚେଷ୍ଟା କରୁ ନ ଥିଲେ । ବିଳାସବାସନା ଚରତାର୍ଥ କରିବା ସେମାନଙ୍କ ଜୀବନର ଚରମ ଲକ୍ଷ୍ୟ ଥିଲା । ଏହି ବଂଶର ଜଣେ ଜଣେ ଜମିଦାରଙ୍କର ପ୍ରଶସ୍ତିତା ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ହସାବ କରିବାକୁ ଗଲେ ଅଙ୍ଗୁଳର ଯେଣା ନିଅଣ୍ଟ ହେବ । ଏହି ବଂଶର ଲକ୍ଷିପ୍ରହରାଜ (ଲକ୍ଷ୍ମୀକାନ୍ତ ପ୍ରହରାଜ) ଙ୍କର ଚିତ୍ରବିନୋଦ ପାଇଁ ସୁଦୂର କାଶ୍ମୀର ମୁକାମରୁ ବାଇଜା ଦଳ୍ଲ ହୋଇ ଆସୁଥିଲେ । ପ୍ରହରାଜେ ଦିନକୁ ଷଡ଼ ଓ ଷଡ଼କୁ ଦିନ

କରୁଥିଲେ । ସାରାସତ ବିଳାସବ୍ୟସନରେ କରୁଥିଲା । ଉଦ୍ୟାନ-
ବାଟୀର ସୁପ୍ରସନ୍ନ କକ୍ଷରେ ଉଜ୍ଜ୍ୱଳଅଲୋକ ପ୍ରବାହ ମଧ୍ୟରେ ଅସ୍ପଷ୍ଟ
ନୃତ୍ୟର ଅଭିନୟ ହେଉଥିଲା,—ଅମୃତପାନର ଅନୁକରଣ କର
ଯାଉଥିଲା । ମର୍ତ୍ତ୍ୟମଣ୍ଡଳରେ ସ୍ୱର୍ଗର ସୁଖଭୋଗ କରିବା ଯେ ନିତାନ୍ତ
ଅସମ୍ଭବ ନୁହେଁ ତାହାର ଗୁଠୁଣ ପ୍ରମାଣ ପ୍ରହରକେ ଜଗତବାସୀଙ୍କୁ
ପ୍ରଦାନ କରୁଥିଲେ । ଏସବୁ ସୁଖୋପଭୋଗ ପାଇଁ ଅର୍ଥର ଅଭାବ ନ
ଥିଲା । ପ୍ରକାଶ୍ଟ ଜମିଦାରର ନିରାହ ପ୍ରଜାମାନେ ସମସ୍ତ ସୁଖୋପଭବ
ବ୍ୟୟ ନିର୍ବାହ କରୁଥିଲେ । ଜମିଦାର ଶ୍ରେଷ୍ଠ ପରମ ଦୁର୍ଗୁବତ୍ତା
ଗାଭୀରନୃପର ଜମିଦାର ବାବୁଙ୍କର ସେବା କରୁଥିଲା । ଯେତେବେଳେ
ଯାହା ଦରକାର ସେତେବେଳେ ତାହା ପାଇବାପାଇଁ ଏହି ଗାଭୀ-
ରନୁକୁ ଦୋହନ କର ହେଉଥିଲା । ଅତି ସୁଦୀର ଗାଭୀ ପରି ସେ
ତାହା ପ୍ରାଣପଣେ ଯୋଗାଉଥିଲା,—ଜମିଦାରବାବୁଙ୍କର ଅନିବାର୍ଯ୍ୟ
ତୃପ୍ତ ମେଣ୍ଟାଇବାକୁ ଚେଷ୍ଟା କରୁଥିଲା । କିନ୍ତୁ ଏତେ ଅସବ୍ୟୟ ସତ୍ତ୍ୱେ
ଜମିଦାର ପରିବାରର ଅବସ୍ଥା ଅସୁସ୍ଥ ଥିଲା । ନାନା ଭାବରେ ନାନା
ଦିଗରୁ କିପରି ଅର୍ଥାଗମ ହୋଇପାରେ, ତାହାର ଉପାୟ ପ୍ରହରଜି-
ମାନଙ୍କୁ ବେଶ୍ ଜଣାଥିଲା । ଜମିଦାରର କୌଣସି ପ୍ରଜା ନିଜ ବାଡ଼ରୁ
ଶୁଣିଲାଗଛର ସାମାନ୍ୟ ଡାଳ ଶକ୍ତିଏ କାଟିଲେ ପରିଷ ପରୁଷ
ଜୋରମାନା ହେଉଥିଲା । ଜହ୍ନି, କଗାରୁ, ଭେଣ୍ଡି, ବାଇଗଣ,
କଦଳୀ ଯାହା କିଛି ପସଲ ପ୍ରଜା ପ୍ରଥମେ ଅମଦାନୀ କରୁଥିଲା,
ତାହା ଜମିଦାରଙ୍କର ଶ୍ରୀଚରଣରେ ଭେଟି ଦିଆହେଉଥିଲା । ତା ଛଡ଼ା
ମୋଟ ପସଲ ଅମଦାନୀର ଅର୍ଦ୍ଧାଂଶ ଜମିଦାରବାବୁଙ୍କ ଉଣାରକୁ
ଯାଉଥିଲା । ଜମିଦାରଘରର ସମସ୍ତ ଖର୍ଚ୍ଚ, ଏପରିକି ତେଲ ହଳଦା
ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ପ୍ରଜାମାନେ ମୁଣ୍ଡର ଝାଳ ତୁଣ୍ଡରେ ମାରି ଉତ୍ତାଦନ କର
ଦେଉଥିଲେ । ବିବାହ ବ୍ରତ ଇତ୍ୟାଦି ଉପଲକ୍ଷରେ ଜମିଦାର ପ୍ରଜାଙ୍କୁ

କେତେ ଯେ ଶୋଷଣ କର ହେଉଥିଲା, ତାହାର ଇସ୍ତଫା ନାହିଁ । ନୂଆ ଖଦ ବା ନୂଆ ଶାଢ଼ୀ ଖଣ୍ଡିଏ ପିନ୍ଧିବାକୁ ଗଲେ ପ୍ରଜାଙ୍କୁ କିଛି ଦକ୍ଷିଣା ଦେଇ ପିନ୍ଧିବାକୁ ପଡ଼ୁଥିଲା । ନଚେତ୍ ଜମିଦାରଙ୍କ ଚର ତାହା ଗୋପନରେ ବୁଝିନେଇ ମଣିମାଙ୍କ ଶ୍ରାବ୍ୟଗୋଚର କରି ଦେଉଥିଲେ ଏବଂ ଗରିବ ପ୍ରଜାକୁ ପଇସାକ ଜାଗାରେ ପାଞ୍ଚପଇସା ଦେବାକୁ ପଡ଼ୁଥିଲା । ପ୍ରହରଜମାନଙ୍କର ପ୍ରଜାଶାସନ ଗଲା ଏହି ଧରଣର ।

ହରିଶଙ୍କର ଏହି ପ୍ରହରଜ ବଂଶର ବଂଶଧର । ପିତା ଶିବଶଙ୍କରଙ୍କର ପରଲୋକ ହୋଇଯିବା ପରେ ସେ ସମସ୍ତ ସମ୍ପତ୍ତିର ମାଲିକ । ହରିଶଙ୍କର ଯୁବକ, ବୟସ ୨୫।୨୭ ବର୍ଷରୁ ଅଧିକ ନୁହେଁ । କଟକରେ ଶିକ୍ଷାଲାଭ କରି ଆସିଛନ୍ତି । ବି.ଏ. ପାସ୍ କର ନାନା ଦେଶ ଦୂତକର କାର୍ଯ୍ୟରେ ବର୍ତ୍ତମାନ ନିଯୁକ୍ତ ।

ଭୁବନେଶ୍ୱର କଳା କୋଇଲା ବାହାରେ, ପରୁପାଣି ବାହାରେ, ବିଷାକ୍ର ବାସ୍ତବବାହାରେ, — ଏହିପରି କେତେ କଣ ଅପଦାର୍ଥ ବାହାରେ; ପୁଣି ସେହି ଭୁବନେଶ୍ୱର ବାହାରେ ସୁନା, ରୂପା, ଘାଗୁ, ମଣିମାଣିକ୍ୟ । ସେହିପରି ଏହି ପ୍ରହରଜ ବଂଶରୁ କେତେ ଅପଦାର୍ଥ ଅମଣିଷ ବାହାରିଛନ୍ତି । ପୁଣି ସେହି ବଂଶରୁ ବାହାରିଛନ୍ତି—ହରିଶଙ୍କର । ପଙ୍କରୁ ପଙ୍କଜର ଉତ୍ପତ୍ତି । ହରିଶଙ୍କର ପୁରୁଷରୂପମାନଙ୍କର ଠିକ୍ ଓଲଟା । ପିତୃପିତାମହଙ୍କ ଆଚରଣଠାରୁ ତାଙ୍କ ଆଚରଣ ଏକା-ବେଳକେ ପୃଥକ୍, ଜମିନ୍ ଉପମାନ୍ ଫରକ; ସେ ଜମିଦାରୀର ଭାର ଗ୍ରହଣ କରିବା ଦିନଠାରୁ ଏକ ଅଭାବନାୟ ପରିବର୍ତ୍ତନ ଦର୍ଶିଛି । ପୁରୁ ପଙ୍କଜର ଅନେକ ବ୍ୟତୀକ୍ରମ ପ୍ରକାଶ ପାଇଛି । ଅଦଶ୍ୟ ହରିଶଙ୍କର ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷରେ ଜମିଦାରୀ ପରିଚାଳନା କେବେ ହେଲେ କରିବାକୁ ଯାଇନାହାନ୍ତି । ଜମିଦାରୀଠାରୁ ସେ ବିଦାବର ଦୁରରେ

ରହୁଅସିଛନ୍ତି । ଘରେ ସେ ଖୁବ୍ କମ୍ ରହନ୍ତି,—ଅଧିକାଂଶ ସମୟରେ ବିଦେଶରେ । ଜମିଦାରୀର କାର୍ଯ୍ୟରେ ତାଙ୍କର ବିଶେଷ କିଛି ସମ୍ପର୍କ ଥିଲା ପରି ଜଣାପଡ଼େ ନାହିଁ । ମିତା ଶିବଶଙ୍କରଙ୍କ ଅମଳରେ ବିଷୟ ସମ୍ପର୍କରେ ତତ୍ତ୍ୱାବଧାନ ଯେଉଁମାନେ କରୁଥିଲେ ଆଜି ଠିକ୍ ସେହିମାନେହିଁ କରୁଛନ୍ତି,—ସେହି ଗୁମାସ୍ତା, ସେହି ତହସିଲଦାର, ସେହି କର୍ମଚାରୀ । ସର୍ବୋପରି ସେହି ସର୍ବନିୟନ୍ତ୍ରା ମାତୂଳ କୃଷ୍ଣମାଧବ । ତଥାପି ଏହି ସମସ୍ତ ପୁରାତନ ମଧ୍ୟରେ ଯେପରି ନୂତନତ୍ୱର ବିକାଶ । ଜମିଦାରୀ ଗ୍ରହଣ କରିବାର ପ୍ରଥମ ଦିନରେହିଁ ହରିଶଙ୍କର ପୁରୀନାଥ ପରିବର୍ତ୍ତନ କରି ଉଦାରନାଥ ପ୍ରବର୍ତ୍ତନ କରିବା ଆରମ୍ଭ କରି ଦେଇଛନ୍ତି । ଯେଉଁଦିନ ହରିଶଙ୍କରଙ୍କର ପ୍ରକାଶ୍ୟରେ ପ୍ରହରାଜି-ଗାଦରେ ଦସିଦାର ଛିର ହେଲା, ସେହିଦିନ ସେ କୃଷ୍ଣମାଧବକୁ ପାଖକୁ ଡାକି କହିଲେ—ମାମୁ, ଏତେ ଗୁଡ଼ାଏ ସମାବେଶର ପ୍ରୟୋଜନ କଣ ! ଏଗୁଡ଼ାକ ମୋତେ ନିତାନ୍ତ ଅନର୍ଥକ ବୋଧ ହେଉଛି । ଏସବୁ କି ବାଦଦେଲେ ଚଳିବ ନାହିଁ ?

କୃଷ୍ଣମାଧବ ହସି ହସି କହିଲେ—କି ସମାବେଶ, ହରି ? ସମୟ ଥିଲା, ଯେତେବେଳେ ଏହା ଅପେକ୍ଷା ତେର ତେର ଛୋଟ ଘଟଣାରେ ବି ଲାଜ ଲାଜ ଟଙ୍କା ଉଡ଼ିଯାଇଛି । ଏ ତ ପୁଣି ଗାଦନସିନ୍ ହେବା କଥା, ଆଉ କିଛି ନୁହେଁ । ସମସ୍ତଙ୍କ ଲାବନରେ କଣ ଏପରି ମୁହୂର୍ତ୍ତ ଅସେ ? ରାମା, ଶାମା, ଭୂମା, ଭଗିଆ କେତେ କେତେ ଲୋକ ଏ ଦେଶ ଦୁନିଆରେ ବା ନାହାନ୍ତି ? କିନ୍ତୁ ସମସ୍ତଙ୍କୁ ତ ଗାଦନସିନ୍ ହେବାକୁ ପଡ଼େ ନାହିଁ,—ସମସ୍ତେ ତ ରଜା ହୋଇ ରାଜଗାଦ ମାଡ଼ି ବସନ୍ତି ନାହିଁ । ବ୍ୟାତା ଯାହା ଭାଗ୍ୟରେ ତାହା ଲେଖିଥାଏ, ସେହି ଏକା ହୁଏ । ଆଜି ସେହି ଭଗବାନଙ୍କ କୃପାରୁ ତୋର ଏ ଯୋଗ ଘଟିଛି । ଏଥିପାଇଁ ଟିକିଏ ଆତ୍ମୋଦ୍ଧୃତ ନ ହେଲେ ଚଳିବ

କପରି ? ତେବେ, ମୁଁ ତ ଆଗପରି ଲାଙ୍ଗ ଲାଙ୍ଗ ଟଙ୍କା ଖର୍ଚ୍ଚ କରିବାକୁ ଯାଉ ନାହିଁ । ଏଇ ସାମାନ୍ୟ ପାଞ୍ଚ ସାତ ହଜାରରେ ସମସ୍ତ ମୁଣ୍ଡ ଲଗାଇବାର ଚେଷ୍ଟା କରୁଣ । ଏହାକୁ ତୁ ଯଦି ସମାବେଶ ବୋଲି ଧରିବାକୁ ଯାଉ, ତା ହେଲେ ସେଠା ଡୋର ଭୁଲ ନୁହେଁ କି ହରି ?

ହରିଶଙ୍କର କହିଲେ—ନା, ଭୁଲ ନୁହେଁ ମାୟା । ମୋ ପକ୍ଷରେ ଏହା ନିତାନ୍ତ ଗୋଟାଏ ନିର୍ଲକ୍ଷ ବ୍ୟାପାର ପରି ମନେ ହେଉଛି । ଆମ ଆଖି ଆଗରେ ଯେତେବେଳେ ହଜାର ହଜାର ଲୋକ “ହା ଅଳ ହା ଅଳ” ହୋଇ ମରୁଛନ୍ତି, ସେତେବେଳେ ଏହି ତୁଚ୍ଛ ଘଟଣାଟାକୁ ନେଇ ଏପରି ଆଡ଼ମ୍ବର କରିବାଟା ସାଜେ କି ? ବରଂ ସେତକ ଅର୍ଥ ବ୍ୟୟରେ ଲୋକଙ୍କର ତ କିଛି ମଙ୍ଗଳ କରାଯାଇପାରେ । ତା ହେଲେ ଅର୍ଥଟାର ସଦ୍‌ବ୍ୟବହାର ହେଲା ବୋଲି ମନେ କରାଯିବ । ତା ଛଡ଼ା ଏହି ଗାଦିରେ ବସିବା କଥାଟା ଗୋଟାଏ ଭେଦ ଭାବର ସୃଷ୍ଟି ନୁହେଁ କି ? ଅନ୍ୟ ଲୋକଙ୍କୁ ସ୍ଥାନ ଦୃଷ୍ଟିରେ ଦେଖିବା, ନିଜକୁ ଛିଦ୍ର ବୋଲି ମନେ କରିବା ଓ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ବୋଲି ଭାବିବା—ଏହି ସବୁ ସ୍ଥାନ ଅଦର୍ଶ ଉପରେ ଏହାର ଡ୍ରାଣ ପ୍ରତିଷ୍ଠା ସିନା ! ଏ ସମସ୍ତ ପ୍ରଥା ଆମ ଦେଶରୁ, ନା ନା ସମଗ୍ର ପୃଥିବୀରୁ ଯେତେ ଶୀଘ୍ର ଲୋପ ପାଇବ, ମନୁଷ୍ୟ ମନୁଷ୍ୟ ଭିତରେ ସମ୍ପର୍କ ତେତେ ପରିମାଣରେ ଭଲ ହୋଇ ଉଠିବ ।

ଏହା କହି ହରିଶଙ୍କର ସମୁଦ୍ଧାତ୍ମ ନେତ୍ରରେ କୃଷ୍ଣମାଧବଙ୍କ ମୁହଁକୁ ଅନାଇଁ ରହିଲେ । କୃଷ୍ଣମାଧବ ମନେ ମନେ ଟିକିଏ ଶୁଣି ହେଲେ ସତ୍ୟ, ମାତ୍ର ବେଶି କିଛି ଆପଣ କରିବାଟା ବୁଦ୍ଧିମାନର କାର୍ଯ୍ୟ ନୁହେଁ ଭାବି କହିଲେ—ତେବେ, ଏ ସମସ୍ତ ଆୟୋଜନ କଣ ବନ୍ଦ କରିଦେବାକୁ ହେବ ହରି ?

ହରିଶଙ୍କର କୃଷ୍ଣମାଧବଙ୍କର ଅନ୍ତର୍ଗତ ଭାବ ବୁଝି ପାରିଲେ । କୃଷ୍ଣମାଧବ କେତେ କଣ ଅଯୋଜନ କରି ରଖିଛନ୍ତି, ସମସ୍ତ ଏକା-ବେଳେକେ ବନ୍ଦ କରିଦେବାଟା ନିଶ୍ଚୟ ବୁଝିବାର କାର୍ଯ୍ୟ ହେବ । ସେଥିରେ କୃଷ୍ଣମାଧବଙ୍କ ମନରେ ଆଦ୍ୟାତ ଲାଗିପାରେ । ଏହାଭାବ ସେ କହିଲେ—ତା କି ଦର୍ଶିମାନ ସମ୍ଭବ, ମାମୁ ? ତେବେ, ତା ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ଆଉ କିଛି ମଙ୍ଗଳକର ବ୍ୟବସ୍ଥା କି କରାଯାଇ ନ ପାରେ ?

କୃଷ୍ଣମାଧବ ଆଗ୍ରହରେ ପଚାରିଲେ—ଆଉ କଣ କରିବାକୁ ଚାହୁଁ, ହରି ? ଯାହା ତୋର ଇଚ୍ଛା, ତାହା ମୁଁ କରିବାକୁ ପ୍ରସ୍ତୁତ ଅଛି ।

ହରିଶଙ୍କର ଟିକିଏ ଚିନ୍ତାକରି କହିଲେ—ଅଛି, ପ୍ରଜାମାନଙ୍କୁ ଏ ଉପଲକ୍ଷରେ ଖଜଣାରୁ କିଛି ଅବ୍ୟାୟତ ଦିଆଯାଇ ନ ପାରେ କି ମାମୁ ?

କୃଷ୍ଣମାଧବ ଏହା ଶୁଣି ବିସ୍ମିତ ହେଲେ । ଭାବିଲେ—ଏଇ ବୁଦ୍ଧି ନେଇ କଣ ଏ ପିତୃପିତାମହର ଜମିଦାରୀ ରକ୍ଷା କରିବ ! ଜମିଦାରୀ ସମ୍ଭାଳିବା କଣ ଖେଳିବାର କଥା ! ଏହା ଭାବି ସେ ପଚାରିଲେ—କଣ କହିଲୁ, ହରି ? ଖଜଣା ଛଡ଼ ଦେବାକୁ ଚାହୁଁ ? ସେଟା କି ସହଜ କଥା ! ତାର ପରିଶ୍ରମ କଣ ହୋଇପାରେ ତା ଥରେ ଭାବି ଦେଖିବୁ କି ? କଥା କଥାକେ ଯଦି ଏପରି ଖଜଣା ଛଡ଼ କରି ଦିଆଯାଏ, ତେବେ ଜମିଦାରୀ ରକ୍ଷା କରିବା ଯେ ଦୁର୍ବଳ ହେବ, ବାବା ।

ଏହା କହି ସେ ସାଂସାରକ ଜ୍ଞାନ ବିବର୍ଜିତ ଏହି ଯୁବକର ଭାବପ୍ରବଣତାକୁ ଲକ୍ଷ୍ୟ କରି ମନେ ମନେ ହସିବାକୁ ଲାଗିଲେ । ଏହା ନିତାନ୍ତ ଅବିମୁଖ୍ୟକାରୀ କିତାବ୍-ପଢ଼ା ବୁଦ୍ଧିର ନମୁନା ଛଡ଼ା ଆଉ କିଛି ନୁହେଁ—ଏହାହିଁ ତାଙ୍କୁ ପୁଣି ପ୍ରତାପମାନ ହେଲା । ହରିଶଙ୍କର

କହିଲେ ନା, ମାମୁ—ସମସ୍ତ ଖଜଣା ଛାଡ଼ କରିବାକୁ ମୁଁ କହୁ ନାହିଁ । ଏହି ଚଳିତ ବର୍ଷର ପାଉଣାରୁ ସାମାନ୍ୟ କିଛି ଏ ଉପଲକ୍ଷରେ ଛାଡ଼ ଦେବାକୁ ମୋର ଇଚ୍ଛା । ଡକ୍ଟର ଜମିଦାରର ଯେ ବିଶେଷ କିଛି ଷଡ଼ ହେବ, ସେପରି ମୁଁ ମନେ କରୁନାହିଁ । ବରଂ ଆମ୍ଭମାନଙ୍କ ଆଡ଼ୁ କିଛି ଉଦାରତା ପ୍ରକାଶ ପାଆନ୍ତା ।

କୃଷ୍ଣମାଧବ ତଳକୁ ଯୁଆଁ କରି ଟିକିଏ ଚିନ୍ତା କଲେ । ଭାବିଲେ — ମାଲିକର ଇଚ୍ଛାହିଁ ତାଙ୍କର ଇଚ୍ଛା । ସମ୍ପତ୍ତି ହରିଶଙ୍କରର, ସେ ଯଦି ଖଜଣାରୁ କିଛି ଛାଡ଼ିଦେବାକୁ ଚାହେଁ,—ବେଶ୍, ଦେଉ । ସେଥିରେ ବାଧା ଦେଇ କି ଫଳ ? ଏହା ଭାବି ସେ କହିଲେ— ଅଛା ହେଉ, ସେ ଦିନ ଏହି ମର୍ମରେ ଗୋଟାଏ ଘୋଷଣା କରି ଦିଆଯିବ । ଚଳିତ ବର୍ଷର ଖଜଣାର ଛ ଭାଗରୁ ଭାଗେ ପ୍ରଜାମାନଙ୍କୁ ମାତ୍ର ଦିଆଗଲା ବୋଲି ଜଣାଇ ଦିଆଯିବ ।

ତଦନୁସାରେ ଏ ସୁସମ୍ବାଦ ପ୍ରଜାମାନଙ୍କୁ ଜଣାଇ ଦିଆଗଲା । ପ୍ରହରାଜ ବଣର ଚରାଚରିତ ଶାସନ ପଦ୍ଧତି ସହିତ ଏହାର ଅମେଳ କେତେକେ ଲକ୍ଷ୍ୟ କଲେ । ଅନ୍ୟ କେତେକ ଏହାକୁ ସନ୍ଦେହ ଚକ୍ଷୁରେ ଦେଖିଲେ । ପରୁଷ ଆଡ଼ୁ ପରୁଷ ରକମ ଆଦାୟ କରିନେଇ ଶେଷରେ ଦିଅଇସା ଖାଇବାତ କରିଦେବାରେ ସେମାନେ ବେଶି କିଛି ଉଦାରତାର ଆଶ୍ୱସ ପାଇଲେ ନାହିଁ । ତେବେ ଏହାକୁ ଯଥାଲଭ ବୋଲି ଧରିନେଇ ମନକୁ ବୋଧ ଦେଲେ ।

ମାନ୍ୟ ହରିଶଙ୍କର ଜମିଦାର ଶାସନର ଏହା କେବଳ ଅନୁମାରମ୍ଭ । ଏ ଘଟଣାର ପରେ ପରେ ଆଉ କେତେକ ଉଦାରତାର ସୂଚନା ପ୍ରକାଶ ପାଇଲା । ନୂତନ ଜମିଦାର ଅନ୍ୟ କେତେକ ସମ୍ଭାର ପ୍ରଦର୍ଶନ କଲେ । ସେ ବର୍ଷ ସୁନିଆଁ ବନ୍ଦ କରିବାପାଇଁ ଆଦେଶ ଦିଆଗଲା । ଜମିଦାରର କର୍ମଗୁଣମାନେ ଏ ଆଦେଶ ଶୁଣି ପ୍ରସ୍ତୁତ ହେଲେ ।

ସେମାନଙ୍କ ମନରେ ଧୋକା ପଶିଲା । ନୂଆ ଜମିଦାରବାବୁଙ୍କର ଗତ ପ୍ରକୃତ ନେଇ କେତେ ପ୍ରକାର ଆଲୋଚନା ସମାଲୋଚନା ହେଲା । “ବ. ବୁଙ୍କର ଏ କି ପାଗଳାମି; ଏହିପରି କରି କି ଜମିଦାରୀ ବୁଝାଯାଏ ?” ସମସ୍ତେ ଏହାହିଁ କୁହାକୁହୁ ହେବାକୁ ଲାଗିଲେ ।

କୃଷ୍ଣମାଧବ ପ୍ରମାଦ ଶେଲେ । ଭଗିନୀ ଗୁଣାପ୍ରିୟାଙ୍କୁ ସମସ୍ତ କଥା ଜଣାଇ କହିଲେ—ହରିର ଡଙ୍ଗା ଦେଖୁଛୁ ? ଜମିଦାରୀ ଚଳାଇବା ଯେ କି କଷ୍ଟକର ତା ତ ସେ ବୁଝିଲା ନାହିଁ । ନିଜେ ତ ସେଥିରେ ପଶିଲା ନାହିଁ—ବାହାରେ ବାହାରେ ରହୁଲା । ମୋତେ ଯେ କି ଅସୁବିଧାରେ ପଡ଼ିବାକୁ ହେଉଛି, ତା ଦେଖିଲେ ସିନା ଜାଣନ୍ତା । ଏଥିକୁ ଉପାୟ କଣ କହିଲୁ ?

ଗୁଣାପ୍ରିୟା ଏ କଥାର ଗୁରୁତ୍ୱ ବୁଝିଲେ । କିଛି କ୍ଷଣ ନୀରବ ରହି ପରେ କହିଲେ—ମୁଁ ଯେ ଦେବନରୁ କହୁଛି, ପିଲାଟାର ମନ ଯେପରି ଘରେ ଲାଗିବ, ତାର କିଛି କିନାସ କରି । ତା ତ ତୁ ଏ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ କଲୁ ନାହିଁ । ତାର ମନ ଉଡ଼ି ବୁଲିଲା । ହାତକୁ ଦି ହାତ ନ ହେବା ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ସେୟା ହେଉଥିବ ।

କୃଷ୍ଣମାଧବ କହିଲେ—ସେ ଯେ ଆଦୁର ଏକ ମୁସ୍ତୁଲ କଥା, ଅପା । ବିବାହ ନାଁ ଶୁଣିଲେ ଯେ ସେ ଭିଆଁ ମାରୁଛି ! ମୁଁ କଣ ସେ ଦିଗରେ ଆଖି ଫେରାଇ ନାହିଁ ? ଏଇକ୍ଷଣି କହିଲେ—ପାଞ୍ଚଗଣ୍ଡା ପାଣି ଯୋଗାଡ଼ କରିପାରିବି । ପ୍ରହରଜି ଘରେ ହିଅ ଦେବାକୁ କିଏ ନାହିଁ ? ସେଥିପାଇଁ ଟରଫଟ । କିନ୍ତୁ ଯା କହିଲୁ—“ସାହାର ବାହା ତାର ମନ ନାହିଁ, ନା ସାଇପଡ଼ିଶାକୁ ନିଦ ନାହିଁ ।” ମୁଁ କୌଶଳ କରି କଣ ହରିର ମନ ବୁଝିବାକୁ ଚେଷ୍ଟା କରିନାହିଁ । କେତେ ଖଣ୍ଡରେ ବୁଝିଛି । ଶୁଥମେ ଶୁଥମେ ମୁଁ ମନେ କରିଥିଲି—ପାଣି ବୋଧହୁଏ ପସନ୍ଦ ହେଉନାହିଁ, ସେଇଥିପାଇଁ ସେ ବିଷ

ହେବାକୁ ନାଶକ । କିନ୍ତୁ ପରେ ବୁଝିଲେ ତା ନୁହେଁ । ବିଦ୍ରା ହେବାକୁ ତାର ଆଦୌ ଇଚ୍ଛା ନାହିଁ । ବିଦ୍ରା ହେଲେ ଦେଶର କାମ କରିବାରେ କାଲେ ବାଧା ଦିଅନ୍ତି । ଆଚମ୍ବିତ କଥା ନାନୀ ! ଏତେ ଲୋକ ଯେ ଦେଶର କାମ କରୁଛନ୍ତି ସେମାନେ ଯେପରି ଅଭିଆଡ଼ା ପେଟ ହୋଇ ରହିଛନ୍ତି;—ତାଙ୍କର ଯେପରି ଘର-ଦ୍ଵାର, ପୁଅ ଭାରିଆ କିଛି ନାହିଁ ! ଏ ପାଂଗଳାମିକ ଉପାୟ କଣ ଅଛି ?

ସ୍ଵାପ୍ତିୟା କଣ କହିବେ କିଛି ଭାବ ପାରିଲେ ନାହିଁ । ପୁଅର ଏ ବିଚିତ୍ର ସ୍ଵଭାବ ତାଙ୍କ ନିକଟରେ ଗୋଟାଏ ଅଦ୍ୟୋଧ ପ୍ରହେଳିକା ପରି ପ୍ରତିଭାତ ହେଲା । ସେ ରୁମ୍ ମାରି ବସି ରହିଲେ ।

କୃଷ୍ଣମାଧବ କହିଲେ—ନ ହେଲେ, ତମେ ଥରେ ଚେଷ୍ଟା କରି ଦେଖ ନାନୀ । କି ଜାଣି ବା ତୁମ କଥାରେ ହରିର ମନ ବଦଳିପାରେ । ଝିଲଟାର ଆଉ ଯେତେ ଦୋଷ ଆଉ ନା କାହିଁକି, ମା'ର କଥାକୁ ଯେ ସେ ସମ୍ବନ୍ଧରେ କାଟି ଦିଏ ନାହିଁ,—ଏହା ତାର ଗୋଟାଏ ମହତ୍ତ୍ଵ ଗୁଣ । ହରି ଏହି ଦୁଇ ଦିନ ଦିନ ମଧ୍ୟରେ ଅସିବ ବୋଲି ତ ଲେଖିଛି । ଏ ଗୋଟାଏ ସୁଯୋଗ । ଏହି ସୁଯୋଗରେ ତାକୁ ମଙ୍ଗେଇବାକୁ ଚେଷ୍ଟା କରି ଦେଖ ତ କଣ ହେଉଛି । ତମେ ଯା କହିଲ—ହାତ ଛଦାଟା ନ ହେବା ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ହରିକୁ ଧରି ରଖିବା କଠିନ ହେବ । ହାତକୁ ଦି'ହାତ ହୋଇଗଲେ, ତେଣିକି ସେ ବାଲେ ଛନ୍ଦ ହୋଇ ପଡ଼ିବ । ଯିବ କୁଆଡ଼େ ? ପିଞ୍ଜିରରେ ପଶି ନ ଥିବା ଯାଏ ସରନା ଉଡ଼ି ବୁଲୁଥାଏ । ଥରେ ପଶିଲେ ତ ରହୁଲା ।

ଏହା କହି କୃଷ୍ଣମାଧବ ଉଠିଲେ । ସ୍ଵାପ୍ତିୟା ବସି ବସି ହରିଶଙ୍କରଙ୍କର ଏ ଅଦ୍ଭୁତ ପ୍ରକୃତର ବିଷୟ ମନେ ମନେ ଅଲୋଚନା କରିବାକୁ ଲାଗିଲେ । ଯେତକି ଅଲୋଚନା କଲେ, ତେତକି ବିଷୟରେ

ଅଭିଭୂତ ହେଲେ । ଏ ଯୁଗରେ କେତେ ଜମିଦାର ଚିଲି ପାଠ ପଢ଼ି ମଣିଷ ନ ହେଉଛନ୍ତି ! କିନ୍ତୁ ଏଭଳି ବୈରାଗୀ ହୋଇଯାଇଛନ୍ତି କିଏ ? ହାୟ ରେ କପାଳ !

ଦୁଇଦିନ ପରେ ହରିଶଙ୍କର ଘରକୁ ଫେରିଲେ । ସାମାନ୍ୟ କେତେଟା ଦିନ ମାତ୍ର ରହି ପୁଣି କଟକ ବାହାର ଗଲେ । କଟକ ଯିବା ପୂର୍ବରୁ ମା ଗୁଣାପ୍ରିୟାଙ୍କୁ ସହିତ ତାଙ୍କର ଯାତ୍ରା କଥାବାଣୀ ହୋଇଥିଲା ତାହା ଆଗରୁ କୁହାଯାଇଛି ।

ଗୁଣାପ୍ରିୟା ଯଥାସମୟରେ ସମସ୍ତ ବିଷୟ ଭ୍ରାତା କୃଷ୍ଣମାଧବଙ୍କର କର୍ଣ୍ଣଗୋଚର କଲେ । କୃଷ୍ଣମାଧବ ତାହା ଶୁଣି ଚୁପ୍‌ହେଲେ ।

ତୃତୀୟ ପରିଚ୍ଛେଦ

କିଛିଦିନ ପରେ ଦୁଇଜାଗାରେ ବିବାହ ପ୍ରସ୍ତାବ ଆସି ଉପସ୍ଥିତ ହେଲା । ପ୍ରଥମେ କେନ୍ଦ୍ରାପଡ଼ାର ଜୟସମ ପାତାଙ୍କ ଘରୁ । ଦ୍ଵିତୀୟତଃ ଯାଜପୁରର ଜମିଦାର ସତ୍ୟବ୍ରତ ମହାପାତ୍ରଙ୍କ ଘରୁ । ଉଭୟ ଗାନ୍ଦୀନ୍ ବୁନିଆଦ ବଣ; କେହି କାହାରକୁ ଉଠା ନୁହେଁ । କୃଷ୍ଣମାଧବ ଉଭୟଙ୍କ ସହିତ କଥାବାଣୀ କରି ଦେବା ନେବା ଘିର କରବାକୁ ଗଲେ । ଉଭୟଙ୍କ ଶକ୍ତି ସାମର୍ଥ୍ୟ ଚାହିଁଲେ । ଶେଷରେ କାହାକୁ ଜବାବ ଦେବେ, କାହାକୁ ବା ନ ଦେବେ, କିଛି ଠିକ୍ କରି ପାରିଲେ ନାହିଁ । ଉଭୟ ବଣର ପ୍ରଭାତ ସମାନ । ଉଭୟ ପାତା ମଧ୍ୟ ରୂପଗୁଣରେ ପରସ୍ପରର ସମକକ୍ଷ । ତା ଛଡ଼ା, ଯୌତୁକାଦି ପ୍ରଦାନ ବିଷୟରେ ବି କେହି କାହାରଠାରୁ ହଟିଯିବାର ପାତ୍ର ନୁହନ୍ତି ।

କୃଷ୍ଣମାଧବ ଗୁଣାପ୍ରିୟାଙ୍କୁ ପଚାରିଲେ—କଣ କରାଯିବ କହିଲୁ, ନାନି ? ବଡ଼ ମୁସ୍ତିଲରେ ପଡ଼ିଲି ଯେ ! କାହାକୁ ଜବାବ୍ ଦେବି, କାହାକୁ ନ ଦେବି କିଛି ଠିକ୍ କରି ପାରୁନାହିଁ । ଏକକୁ ଅରେକ ସରସ ।

ଏହା କହି ସେ ଉଭୟ ପକ୍ଷକୁ ଭୁଲନା କରି ଯଥାଯଥ ଭାବରେ ସମସ୍ତ ବିଷୟ ବର୍ଣ୍ଣନା କରିଗଲେ । ସୁଦୃଷ ଚନ୍ଦ୍ରକର ପରି ଦୁଇଟି ସୁନ୍ଦର ମନୋହର ଚନ୍ଦ୍ର ସେ ରାଧାପ୍ରିୟାଙ୍କ ଚିତ୍ତପଟରେ ଅଙ୍କନ କରିଦେଲେ । ଅବଶେଷରେ ଭଗିନୀଙ୍କୁ ସମ୍ବୋଧନ କରି କହିଲେ— ନାନୀ, ଏ ଦୁଇଟି ମଧ୍ୟରୁ ତୋର ଯେଉଁଟି ମନକୁ ଶାନ୍ତ ହେଉ ସେଇଟି ବାଛି ନେ । ତୋହର ଉପରେ ଏ ମୀମାଂସାର ଭାର ରହିଲା ।

ରାଧାପ୍ରିୟା ବଡ଼ ଅତ୍ୟୁତ୍ସାହରେ ପଡ଼ିଲେ ।

କୃଷ୍ଣମାଧବ ତାଙ୍କର ଏ ଅବସ୍ଥା ଲକ୍ଷ୍ୟ କରି କହିଲେ—ଆଜ୍ଞା ନାନୀ, ଗୋଟାଏ କଥା କଲେ କିମିତକା ହୁଅନ୍ତା ? ରାଧାପ୍ରିୟା ପଚାରିଲେ—କଣ ?

କୃଷ୍ଣମାଧବ ଜବାବ ଦେଲେ—ମୁଁ ଭାବୁଛି, କଥାଟା ନେଇ ଏକାବେଳେକେ ହରିଶଙ୍କର ଉପରେ ପକାଇଦେବାକୁ । ତା ହେଲେ ସବୁ ଦିଗରୁ ରକ୍ଷା ହୋଇଯାନ୍ତା । ତମର ମୋର ବି ଏତେ ମୁଣ୍ଡ ଘୁରାଇବାକୁ ପଡ଼ନ୍ତା ନାହିଁ । ତାର ମନ ଅନୁସାରେ ସେ ମଧ୍ୟ ଗୋଟିକୁ ବାଛିନିଅନ୍ତା । କନ୍ୟାପକ୍ଷକୁ ମଧ୍ୟ ଜବାବ ଦେବାକୁ ସୁବିଧା ହୁଅନ୍ତା । ପୁଅର ଯେଉଁଠି ବିଭା ହେବାକୁ ମନ ହେଲା ଆମର ସେଥିରେ କଣ କହିବାର ଅଛି,—ଏହି ଯୁକ୍ତି ଦେଖାଇ ଆମେ ବି ଏଥିରୁ ରକ୍ଷା ପାଇପାରନ୍ତେ; ନା, କଣ କହୁଛୁ ନାନୀ ?

ରାଧାପ୍ରିୟା ଅନ୍ଧାରରେ ଆଲୁଅ ଦେଖିଲେ । କହିଲେ—ହଁ, ତା ଯାହା କହିଲୁ ଠିକ୍, କୃଷ୍ଣ । ତା ଠାରୁ ଭଲ ଉପାୟ ତ ଅତି କିଛି ଥିଲା ପରି ମୋତେ ଜଣାଯାଉନାହିଁ ।

ଅବଶେଷରେ ତାହାହିଁ ସାର ହେଲା । କୃଷ୍ଣମାଧବ ହରିଶଙ୍କରଙ୍କର ମତାମତ ବୁଝି ଜବାବ ଦେବେ ବୋଲି ଉଭୟ ପକ୍ଷକୁ

ଜଣାଇଦେଲେ । ପରେ ସେ ହରିଶଙ୍କରଙ୍କ ନିକଟକୁ ସମସ୍ତ ବସୟ
ସୁବିଧୁତଭାବରେ ବର୍ଣ୍ଣନା କରି ଚାଲି ଯାଇଥିଲେ ।

ହରିଶଙ୍କର ସେତେବେଳେ କଟକରେ ନ ଥିଲେ । ପୁରୀ ଜିଲ୍ଲାର
ଏକ ବନ୍ୟାପୁରୀର ପଞ୍ଚାଙ୍ଗାମରେ ବାସ କରୁଥିଲେ । ସେତେବେଳେ
ଭ୍ରାତୃଶ ବନ୍ୟାପ୍ରକୋପରେ ଦେଶସାରା ହା ହାକାର ପଡ଼ିଥାଏ ।
ବିଶେଷତଃ କଟକ ଓ ପୁରୀ ଜିଲ୍ଲାରେ । ମହାନଦୀ, କାଠପୋଡ଼ି,
କୁଆଖାଇ, ଭାର୍ଗବୀ, କୁଶଭଦ୍ରା ପ୍ରଭୃତି ନଦୀମାନଙ୍କର ଉପଦ୍ରବ-
ବଶତଃ ଦେଶରେ ସଙ୍କଟମୟ ପରିସ୍ଥିତିର ସୃଷ୍ଟି ହୋଇଥାଏ । ଅସଂଖ୍ୟ
ପରିବାର ଗୃହସ୍ଥାନ, ଅନ୍ୟସ୍ଥାନ ହୋଇ ଅକ୍ଳାନ୍ତ ସମୁଦ୍ରରେ ଭାସୁଥାନ୍ତି ।
ବନ୍ୟାଜଳ ଅନେକ ପରିମାଣରେ ଛାଡ଼ି ଯାଇଥାଏ ସତ, ମାତ୍ର
ଲୋକଙ୍କର ଅବସ୍ଥା ନିତାନ୍ତ ଶୋଚନୀୟ ହୋଇ ରହିଥାଏ ।
ସେମାନଙ୍କୁ ସାହାଯ୍ୟ କରିବା ଲାଗି ହରିଶଙ୍କରଙ୍କ ସେବାଦଳ ଅକ୍ଳାନ୍ତ
ପରିଶ୍ରମକରି ଅର୍ଥସଂଗ୍ରହ କରୁଥାନ୍ତି ଏବଂ ନିଜେ ହରିଶଙ୍କର ବିଭିନ୍ନ
ସ୍ଥାନରେ କେନ୍ଦ୍ରଶାଳୀ ସାହାଯ୍ୟ ବାଣ୍ଟୁଥାନ୍ତି । ଚୁଡ଼ା, ଚୁଉଳ, ଲୁଗା,
ପଇସା, ଔଷଧ ନେଇ ଗ୍ରାମରୁ ଗ୍ରାମାନ୍ତର ଯାଇ ସହାୟ ସମ୍ବଳସ୍ଥାନ
ପଞ୍ଜିବାସୀଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଦୟାର ଅବତାର ସ୍ବରୂପ ସେବା-ର୍ମ ଆଚରଣ
କରି ବୁଲୁଥାଆନ୍ତି ।

ହରିଶଙ୍କର ଯେଉଁ ପଞ୍ଚାଙ୍ଗାମରେ ଅବସ୍ଥାନ କରୁଥାନ୍ତି ତାର
ନାମ କାକଟପୁର । ଗ୍ରାମଟି ଟୁଙ୍ଗ ବଡ଼ ନ ହେଲେ ସୁଦ୍ଧା ନିତାନ୍ତ ଶ୍ରେଷ୍ଠ
ନୁହେଁ ।

ସନ୍ଧ୍ୟା ଅସଲ । କର୍ମୀମାନେ କେତେକ ଫେରିଲେଣି,
କେତେକ ଫେରି ନାହାନ୍ତି । ହରିଶଙ୍କର ଗୋଟିଏ ଅର୍ଦ୍ଧଭଗ୍ନ ପକା
ଗୁଦନି ଉପରେ ବସି ସହକର୍ମୀମାନଙ୍କ ସହିତ ନାନା ଅଲୋଚନାରେ
ନିଯୁକ୍ତ । ଏହିପରି ସମୟରେ ଦୁଇଜଣ କର୍ମୀ ନିକଟବର୍ତ୍ତୀ ଗ୍ରାମରୁ

ଫେରିଲେ । ହରିଶଙ୍କର ସେମାନଙ୍କୁ ଯେପରି ଚାହିଁ ବସିଥିଲେ । ସେମାନେ ଉପସ୍ଥିତ ହେବାମାତ୍ରେ ସେ ପଚାରିଲେ—କାଲି ଯେଉଁ ଦୁଃଖ ପୀଡ଼ିତ ମହାଲାଟିର କଥା କହିଥିଲୁ ଆଜି ତାଙ୍କର ଅବସ୍ଥା କିପରି ?

କର୍ମୀଦ୍ରୁୟ ଉତ୍ତର ଦେଲେ ଅତି ଶୋଚନୀୟ । କିନ୍ତୁ ସେ ଥରେ ଆପଣଙ୍କୁ ଦେଖିବାକୁ ଚାହାନ୍ତି । ବଡ଼ ବିକଳ ହୋଇ ସେ ଆତ୍ମମାନଙ୍କ ହାତରେ ଖବର ଦେଇଛନ୍ତି—ହରିଶଙ୍କର ବାବୁଙ୍କୁ କହିବ,— ଏ ଅଭାଗିନୀ ଆଖି ମୁଦିବା ପୂର୍ବରୁ ଥରେ ଯେପରି ତାଙ୍କ ସାଙ୍ଗରେ ଦେଖାନ୍ତୁ ।

ହରିଶଙ୍କର ପଚାରିଲେ—ଅବସ୍ଥା କଣ ଖୁବ୍ ଗୁରୁତର ?

କର୍ମୀଦ୍ରୁୟ ଜବାବ ଦେଲେ—ହଁ ଖୁବ୍ ଗୁରୁତର, ଦେଖିଲେ ଆଖିରେ ଲୁହ ଆସେ । କେତେବେଳେ ଯେ କଣ ହେବ, ତା କହି ହେଉନାହିଁ ।

ହରିଶଙ୍କର ତୁରନ୍ତ ଉଠି କହିଲେ—ତେବେ ଚାଲ ।

କର୍ମୀମାନେ ବିସ୍ମିତ ହୋଇ ପଚାରିଲେ—ଏହିକ୍ଷଣି ? ଏ ଯେ ସନ୍ଧ୍ୟା ହୋଇ ଅସିଲଣି ! କାଲି ସକାଳେ ଗଲେ ଚଳିବ ନାହିଁ ?

ହରିଶଙ୍କର କହିଲେ—ନା, ନା, ଏହି ମୁହୂର୍ତ୍ତରେ ଯିବାକୁ ହେବ । ବିଳମ୍ବ କଲେ, ହୁଏ ତ ଦୁଃଖିନୀର ଯାହା କହିବାର ଅଛି ତା ଅକୁହା ରହିଯାଇପାରେ ।

ଏହା କହି ସେ ଅତ୍ୟନ୍ତ ବ୍ୟଗ୍ର ହୋଇ ଉଠିଲେ । ସତେ ଯେପରି ଲକ୍ଷଜନ୍ମର ମମତା ବନ୍ଦନ ତାଙ୍କୁ ପ୍ରଚଣ୍ଡ ବେଗରେ ଅକର୍ଷଣ କରିବାକୁ ଲାଗିଲା । ହରିଶଙ୍କର ଚାଲିଲେ ।

ଚତୁର୍ଥ ପରିଚ୍ଛେଦ

ସନ୍ଧ୍ୟାର ଅନ୍ଧକାର ପକ୍ଷୀଟିକୁ ଘେର ଯାଇଛି । ବାହାର ବୃଷ-
ଲତା, ଗୁହପ୍ରାନ୍ତର ସମସ୍ତ ସେହି ଅନ୍ଧକାର-ପାରାଦୀରେ ନିମଗ୍ନ ।
ହରିଶଙ୍କର କର୍ମୀଦ୍ରୁୟଙ୍କୁ ସଙ୍ଗରେ ନେଇ ସେହି ଅନ୍ଧକାର ଭିତରେ
ଅଗ୍ରସର ହେଲେ । ଏହିପରି କିଛି ସମୟ ଚାଲି ଚାଲି ଅବଶେଷରେ
ସେମାନେ ଲକ୍ଷ୍ୟସ୍ଥାନରେ ପହଞ୍ଚିଲେ । ସମ୍ମୁଖରେ ଗୋଟିଏ
ସୁଦ୍ଧାୟତନ ପୁଷ୍କରିଣୀ, ତାହା ଜଳଗଣିରେ ପୂର୍ଣ୍ଣ । ଚତୁର୍ଦ୍ଦିଗରେ
ତାଳତରୁଣେଣୀ ନୀରବ ପ୍ରହରା ପରି ଦଣ୍ଡାୟମାନ । ବନ୍ୟାଜଳ
ଏ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ କିଛି କିଛି ଚିଆ ହୋଇ ରହିଛି । ପୁଷ୍କରିଣୀର ଏକ ପାର୍ଶ୍ବରେ
ବୃତ୍ତବେନ୍ଦ୍ରିତ ଗୋଟିଏ ପକ୍ଷୀରବନ । ମାଟିର ଘର । ଘରକୁ ଯିବାପାଇଁ
ଯେଉଁ ସାଥୀ ଥିଲା ତାହା ବର୍ତ୍ତମାନ ଜଳମଗ୍ନ । ସେଥିରେ ଅଦ୍ୟାବଧି ଜନ୍ଦେ
ପାଣି । ବନ୍ୟା ପଳରେ ଘରଟିର ଦକ୍ଷିଣ ପାଶ ପାଚେଇ ଭାଙ୍ଗି ପଡ଼ିଛି ।
କର୍ମୀଦ୍ରୁୟ ହରିଶଙ୍କରଙ୍କୁ ଆଣି ଯେତେବେଳେ ଏହି ସ୍ଥାନରେ ପହଞ୍ଚାଇ
ଦେଲେ, ହରିଶଙ୍କର ପଚାରିଲେ—“ଏହି ଘର ? ତୁମ୍ଭେମାନେ
ଭିତରକୁ ଯାଇ ଖବର ଦିଅ ।”

ଖବର ଦେବାର ଅବ୍ୟବହୃତ ପରେ ହରିଶଙ୍କର ଗୃହ ଭିତରକୁ
ପ୍ରବେଶ କଲେ । ଗୃହର ଏକ କୋଣରେ ଖଣ୍ଡିଏ ସୁଦୃଢ଼ ଗଟ ପଡ଼ିଛି ।
ଗଟ ପାଖରେ ଗୋଟିଏ ଦୀପଗଛ ଉପରେ ଚିତ୍ତଲର ଦୀପଟିଏ ଜଳୁଛି ।
ଗଟ ଉପରେ ଲୁଗା ରମଣୀଟିଏ ଶାୟିତା । ପାଖରେ ଦକ୍ଷିଣ ଅନନ୍ତାଙ୍ଗୀ
ଗୋଟିଏ କୁମାରୀ ବେଗିଣୀର ବିପର୍ଯ୍ୟୟ ଶଯ୍ୟାଟିକୁ ଟାଣି ସଲଗ କରି
ଦେଉଛି । କୁମାରୀଟିର ବୟସ ସତର କି ଅଠର । ସୁନ୍ଦର ସଲଳ ମୂର୍ତ୍ତି ।
ଦକ୍ଷିଣ ହସ୍ତର ସୁନେଲି ରଙ୍ଗର କାଚ ଚୁଡ଼ି ଉପରେ ଦୀପାଲେଖ ପଡ଼ି
ଚକ୍ ଚକ୍ ଦେଖାଯାଉଛି । ମୁଗଟି ପଦ୍ମ ପୂର୍ବପରି ତଳ ତଳ ।

ଅନେକ ଦିନ ହେଲା ବୋଧହୁଏ କେଶ ବିନ୍ୟାସ ହୋଇ ନାହିଁ ।
 ତଥାପି ମୁଖର ଶୋଭା ସୁଖ ନ ହୋଇ ସ୍ୱଳ୍ପ ସୁଟି ବାହାରୁଛି । ଟିକିଏ
 ବିସାଦର ଛାୟା ତା ଉପରେ ପଡ଼ି ତାକୁ ଆହୁର ମଧୁର କରିଦେଇଛି ।
 ହରିଶଙ୍କର ଗୃହମଧ୍ୟରେ ପ୍ରବେଶ କରି ଦୟା କରି ଛୁଡ଼ା ହୋଇଗଲେ ।
 କିଶୋରୀଟି ସଲଳ ନୟନରେ ଗୋଟିଏ ସଞ୍ଚିତ ଦନ୍ତଦୃଷ୍ଟି ନିଷେପ
 କରି ସଙ୍ଗୋତରେ ତାହା ଫେରାଇ ନେଲା । ଯୁବକ ଯୁବତୀର ଦୃଷ୍ଟି-
 ତତ୍ତ୍ୱ ଯେଉଁମାନେ ବିଶଦଭାବରେ ଆଲୋଚନା କରି ରୁଚିବାକୁ
 ଚେଷ୍ଟା କରିଛନ୍ତି ସେହିମାନେହିଁ ଏ କ୍ଷଣିକ ଦୃଷ୍ଟିର ମହତ୍ତ୍ୱ ବୁଝିବେ ।
 ଏହି ଅକସ୍ମିକ ରୂପାଂଶୁଟିରେ କେତେ ଆକର୍ଷଣ ଥାଏ ତାହା
 ସେହିମାନେହିଁ ଜାଣନ୍ତି ।

ହରିଶଙ୍କର ସଫଳ କର୍ମପ୍ରଣୟୀ ଯୁବକ । ନିଃସ୍ୱାର୍ଥ ଜନସେବାକୁ
 ତାଙ୍କର ଜୀବନର ବ୍ରତ । ସେହିକାର୍ଯ୍ୟରେହିଁ ସେ ଆତ୍ମନିବେଦିତ
 ପ୍ରାଣ । କେବେହେଲେ ସେ ସୁନ୍ଦରୀର ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟ ଉପାସନା କରିବାକୁ
 ଚେଷ୍ଟା କରିନାହାନ୍ତି । ପ୍ରତିଯୁଗ୍ମ ତତ୍ତ୍ୱ ସେ କେବେ ହେଲେ ଘାଣ୍ଟି
 ନାହାନ୍ତି । ସେଥିରୁ କି ଅମୃତ ଦାସୀରେ ବା କି ବିଷ ନିଃସୃତ ହୁଏ
 ତାହା ସେ ଜନ୍ମାବଧି ରୁଚିବାକୁ ଆଗ୍ରହାନ୍ୱିତ ହୋଇ ନାହାନ୍ତି ।
 ଜୀବନରେ ରମଣୀ ସମ୍ପର୍କ ତାଙ୍କର ଖୁବ୍ କମ୍ । ବିଳାସଦାସନା ତାଙ୍କୁ
 କେବେହେଲେ ସ୍ପର୍ଶ କରିନାହିଁ । ସେ ବଡ଼ ଘରର ଲୋ ସତ, ମାତ୍ର
 ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ବଡ଼ଘରର ଚିତ୍ତଙ୍କ ପରି ତାଙ୍କ ଆଚରଣ ନୁହେଁ । ସେ ଯେଉଁ
 ଘରେ ଜନ୍ମଗ୍ରହଣ କରି ଦଢ଼ି ଆସିଅଛନ୍ତି, ସେ ଘରେ ବିଳାସ-
 ବ୍ୟସନର ଅବାରତ ଲାଲା ଖେଳିଯାଇଥିଲେହେଁ ତାହା ତାଙ୍କର ଶୁଦ୍ଧ
 ଚରିତ୍ରକୁ କଲୁଷିତ କରିପାର ନାହିଁ । ଯୁବତୀର ସ୍ନିହାଦୃଷ୍ଟିରେ
 ସହଜରେ ବିଚଳିତ ହେବାର ଜୀବ ସେ ନୁହନ୍ତି ।

ତଥାପି ଆଜି କି ବିଚିତ୍ର ଅନୁଭୂତ ତାଙ୍କ ଡରୁଣ ପ୍ରାଣକୁ ଅକସ୍ମାତ୍ ଅଭିଭୂତ କରିଗଲା । ଜୀବନର ସ୍ୱପନ ସାଧନା ଯେପରି ମୁହୂର୍ତ୍ତକ ମଧ୍ୟରେ ଧୁଳିସାତ ହୋଇଗଲା । କୁମାରୀର ସଙ୍କୋଚମୟ ସୁସ୍ଥ ଦୃଷ୍ଟିଟି କି ଅମୃତର ଆବେଶ ଦେଇ ଆସିଥିଲା ସେ ଜାଣନ୍ତି ନାହିଁ,—କିନ୍ତୁ ମୁହୂର୍ତ୍ତକ ମଧ୍ୟରେ ତାଙ୍କର ପ୍ରାଣ ଅମୃତମୟ ହୋଇ ଉଠିଲା । ଅଗାଧମତାର ଅନିବାରଣୀୟ ମୋହ ଆଜି ତାଙ୍କୁ ଅକସ୍ମାତ୍ ଗ୍ରାସ କରି ବସିଲା ।

ଶ୍ରେଣୀଶ୍ୟାମଳା ରମଣୀ ସୀତା କଣ୍ଠରେ ହରିଶଙ୍କରଙ୍କୁ ସମ୍ବୋଧନ କରି କହିଲେ—“ମୋ ଆଖି ଆଗକୁ ଟିକିଏ ଆସ ବାବା । ଦୂରରେ ଠିଆ ହୋଇ ରହିଲେ ଚଳିବ ନାହିଁ । ଅଧିକ ଦୂରକୁ ଯିବାକୁ ଏ ଆଖିର ଆଉ ଶକ୍ତି ନାହିଁ । ତା ଚରଦନ ପାଇଁ ଯାଇଛି । ତେବେ ଏ ଆଖି ମୁଦିବା ପୂର୍ବରୁ ତୁମକୁ ଯେ ଥରେ ଦେଖିବାକୁ ପାଇଲି ସେତିକି ମୋର ଭାଗ୍ୟ ।”

ଏହା କହି ସେ କୁମାରୀଙ୍କୁ ଲକ୍ଷ୍ୟକରି କହିଲେ—ମା ସୁନ୍ଦରୀ ଡିକିଏ ଘୁଣ୍ଟି ଯା ମା, ସେ ଏଇ ଗଟ ଉପରେ ଆସି ମୋ ମୁଣ୍ଡ ପାଖରେ ବସନ୍ତୁ । ସେଥିରେ କି ତୁମର କିଛି ଆପତ୍ତି ଅଛି, ବାବା ?

ହରିଶଙ୍କର କହିଲେ—ନା, ଯାଉଛି । ଏହା କହି ସେ ଶ୍ରେଣୀଶ୍ୟାମଳା ପାଖରେ ଯାଇ ବସିଲେ । କୁମାରୀଟି ଉଠିଯାଇ ମା’ର ପାଦ ପାଶ୍ୱର୍ରେ ଅନତି ନିୟନ୍ତରେ ଉପବେଶନ କଲା ।

ମା କହିଲେ—କାହିଁକି ତାଙ୍କ ଡମକୁ ଆଜି ଏତେ କଷ୍ଟ ଦେଲି, ତା ଜାଣି କି ବାବା ? ନା, ନା, କଷ୍ଟର କଥା ବା କାହିଁକି କହୁଛି ! ସେ କଷ୍ଟକୁ ତମେ କଷ୍ଟ ବୋଲି ମନେ କରି ନାହିଁ, ଚରକାଳ ତାହାହିଁ କରିଆସୁଛି । ତେବେ ମୁଁ ନିଜାନ୍ତ ନିରୁପାୟ ହୋଇ ତମକୁ ଡାକିଛି ବାବା । ଏତେ ଦିନ ହେଲା ତମର ସାହାଯ୍ୟ ବଳରେ

ବଞ୍ଚି ରହିଛି । ଆଉ ବେଶିଦିନ ନୁହେଁ । ମୋର ଦିନ ଶେଷ ହୋଇ ଆସିଲାଣି । ଆଉ ଯଦି ବଞ୍ଚି ରହେଁ ତେବେ ବଡ଼ ଜୋର ଦିନ ଗୁରୁପାଞ୍ଚଟା ବଞ୍ଚିବ !

ଏହା କହି ସେ ଟିକିଏ ଗାଢ଼ବ ରହିଲେ । କିଛିକ୍ଷଣ ପରେ ପୁନର୍ବାର କହିଲେ—ଦେଖ, ବାବା, ମରିବାକୁ ଯେ ମୋର ଭୟ ତା ନୁହେଁ । ବରଂ ଯେତେ ଶୀଘ୍ର ମରିପାରେ ତେତେ ଭଲ । କିନ୍ତୁ ମରିବା ରୁହୁ ଗୋଟାଏ ବିଷୟରେ ନିଶ୍ଚିନ୍ତ ହୋଇ ପାରିଲେ ଏ ଆତ୍ମା ଟିକିଏ ଶାନ୍ତି ପାଆନ୍ତା ! ଏ ସଂସାରରେ ମୋର ବୋଲି କହିବାକୁ ଆଉ କେହି ନାହିଁ,—ଅଛି କେବଳ ଏହି ପ୍ରାଣର ପ୍ରତିମାଟି ।

ଏହା କହି ସେ ପାଦମୂଳରେ ଉପବିଷ୍ଟା କୁମାରୀଟି ଆଡ଼କୁ ଅଙ୍ଗୁଳି ନିର୍ଦ୍ଦେଶ କଲେ । ତା ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ଗୋଟିଏ ପ୍ରାଣସ୍ପର୍ଶୀ ଗରନିଃଶ୍ଵାସ ମଧ୍ୟ ପକାଇଲେ । ହରଶଙ୍କର ଏହି ନିବାକ ନିଃଶ୍ଵାସଟିର ଅର୍ଥ ବୁଝିଲେ । ମୁମୁର୍ସୁ ମାତୃପ୍ରାଣ ସେହି ଅରକ୍ଷିତା କନ୍ୟାଟି ପାଇଁ ଯେ ଅବିରତ ହୁଏ ହେଉଛି, ଏହା ସେଥିରୁ ସୁସ୍ପଷ୍ଟ ମୂଳତ ହେଉଥିଲା ।

ସେଗାତୁରା କହିବାକୁ ଲାଗିଲେ—ପାଞ୍ଚବର୍ଷ ବେଳରୁ ଏଠି ପିତୃଦ୍ଵନ୍ଦ୍ଵା ବାବା । ଆଜିକି ମୁରା ଦାରବର୍ଷ ହୋଇଗଲା—ଏଇ ବାରବର୍ଷ ଧରି କେତେ କଷ୍ଟରେ ଯେ ମୁଁ ତାକୁ ପାଳନ କରିଆସିଛି ତା ମୁଁ ଜାଣେ, କିମ୍ବା ଯେ ଦିନଗତ କରୁଛି ସେ ଜାଣେ । ଆଜି ତାହାର ଭାର ତୁମ ଉପରେ ରଖିଯିବାକୁ ମୋର ଆତ୍ମା ଡାକୁଛି । ଗଲା କେତେଦିନ ହେଲା, ମୋର ପ୍ରାଣେ ପ୍ରାଣେ କିଏ ଯେପରି କହୁଛି—ଏକମାତ୍ର ତାହାର ଉପରେ ନିର୍ଭର କରି ତୁ ଏ ସଂସାରରୁ ବିଦାୟ ନେଇପାରୁ, ଅନ୍ୟ କାହାର ଉପରେ ନୁହେଁ । ତାହାର ହାତରେ ସମର୍ପଣ କରି ଯା । ଦୈବବାଣୀ ପରି ଅନବରତ ଏହା

ମୋର ଅନ୍ତରେ ଅସି ବାଜୁଛି । ମୁଁ ତା ପୁରୁ ଶୁଣି ପାରୁଛି । ମିଥ୍ୟା କହୁନାହିଁ, ବାବା । ଏ ସମୟରେ କାହାର ତୁମ୍ଭରୁ ମିଥ୍ୟା ବାହାରେ ନାହିଁ । ସୁଖି ତୁମକୁ ଲାଗିଲା ।

ଏହା କହି ସେ ହରିଶଙ୍କରଙ୍କ ମୁହଁକୁ ବ୍ୟାକୁଳ ନେତ୍ରରେ ଅନାଇ ରହିଲେ । ହରିଶଙ୍କରଙ୍କ ଚକ୍ଷୁଦ୍ୱୟ ଛଳ ଛଳ ହୋଇ ଉଠିଲା । ମାତ୍ର ସେ ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟରସ କରି କହିଲେ—ଏତେ ବ୍ୟସ୍ତ ହେବା ଉଚିତ ନୁହେଁ ମା, ରୋଗ ଗୁଡ଼ି ପାଇପାରେ । ମୁଁ ଆଜି କଟକରୁ ଡାକ୍ତର ଅଣାଇ ଭଲ ଚିକିତ୍ସାର ବ୍ୟବସ୍ଥା କରୁଛି ।

ରୋଗିଣୀ କହିଲେ—ତା ହେଲେ, ମୋର କଥାଟା ଦୁର୍ଦ୍ଦିନ ନାହିଁ ବାବା ! ମୋର ସମସ୍ତ ଚେଷ୍ଟା ବ୍ୟର୍ଥ ହୋଇଗଲା ।

ହରିଶଙ୍କର କହିଲେ—ନା, ମା, ସେପରି ମତେ କରୁଛନ୍ତି କାହିଁକି ? ଆପଣଙ୍କର ପ୍ରତ୍ୟେକ କଥାଟି ମୋର ହୃଦୟରେ ଗାଁର ହୋଇ ରହିଲା । ଯାହା ପାଇଁ ଆପଣ ଏତେ ବ୍ୟାକୁଳ, ତାଙ୍କର ସମସ୍ତ ଭାର ମୁଁ ଆଜିଠାରୁ ନିଜ ଉପରେ ନେଲି ।

ସୁଖିର ମା ଏହା ଶୁଣି ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟ ହେଲେ । ତାଙ୍କର ଦାସ୍ତଦ୍ୱାନ ଚକ୍ଷୁ ଦୁଇଟି ସଜକ ପାଇଁ ଦାସ୍ତ ହୋଇ ଉଠିଲା । ସେ ପୁନର୍ବାର କହିଲେ—ତେବେ ସେ ଚେଷ୍ଟା କାହିଁକି ବାବା ? ତା କରି କିଛି ଫଳ ନାହିଁ । ମିଛଟାରେ ତା କାହିଁକି କରିବାକୁ ଯିବ ? ମୁଁ ଆଉ ବଞ୍ଚିବି ନାହିଁ,—ଏଟା ନିଶ୍ଚୟ ।

କେବଳ ଏତକ କହି ସେ ନିରସ୍ତ ହେଲେ ନାହିଁ । ହରିଶଙ୍କରଙ୍କ ହାତଟି ଧରି ସେ କାତରମିନତପୂର୍ଣ୍ଣ କଣ୍ଠରେ କହିଲେ—ବାବା, ବଡ଼ ଠାକୁରଙ୍କର ଦ୍ୱାହ, ସେ ଚେଷ୍ଟା କରି ନାହିଁ । ମୁଁ ବଞ୍ଚିବାକୁ ଚାହେଁ ନାହିଁ । ମୋର ସୁଖେତିର ଭାର ଯେ ତୁମେ ନେବାକୁ ଚାହୁଁଛ, —ଏତକ ମୋର ପଥେଷ ।

ପଞ୍ଚମ ପରିଚ୍ଛେଦ

ହରିଶଙ୍କର ତାଙ୍କର ସାହାଯ୍ୟକେନ୍ଦ୍ର ଏହି ଗ୍ରାମକୁ ଉଠାଇ ଆଣିଲେ । ଏହିଠାରେ କେମିତି ପକାଇ ରହିଲେ ଏବଂ ପ୍ରୀତିତା ରମଣୀର ଶ୍ରଦ୍ଧାପତ୍ର ସେବା ଶୁଣୁପ୍ରାର ଦୟାବସ୍ତୁ କରିଦେଲେ । ନିଜେ ତାହାର ତତ୍ତ୍ୱାବଧାନ କରିବାକୁ ଲାଗିଲେ । ମାତ୍ର ରେଗାତୁଷ ରମଣୀର ପରମାୟୁ ଭଗବାନ ଆଉ ବେଶି ବାକି ରଖି ନ ଥିଲେ । ଖୁବ୍ ଶୀଘ୍ର ସେ ସଂସାରଯାତ୍ରା ଶେଷ କରି ଆସୁଥିଲେ । ସଂସାର ସନ୍ତତି ତାଙ୍କର ମାୟାମମତାର ବୁଦ୍ଧି ଅନେକ ଦିନରୁ ହୋଇ ସାରିଥିଲା,—କେବଳ ଏକମାତ୍ର ଦକ୍ଷିଣ ଥିଲା ସୁଖି । ତାଙ୍କର ମୃତ୍ୟୁପରେ ସୁଖିର ଅବସ୍ଥା କଣ ହେବ ତାହାହିଁ ଭବିଷ୍ୟେ ପ୍ରିୟମାଣ ହେଉଥିଲେ । ଦୁଃଖିନୀର ଧନ, ଏକମାତ୍ର ସନ୍ତାନ, ପ୍ରାଣେ ପ୍ରତିମୂର୍ତ୍ତି ସୁଖି । ତାର ଉତ୍ତର ଜୀବନର ଗନ୍ତା ଥିଲା ରେଗିଣୀ ଜନନୀର ଏକମାତ୍ର ଚିନ୍ତା । ତାହାର ପାଇଁ ସେ ସଂସାର-ମରୁଭୂମି ତ୍ୟାଗ କରି ପାରୁ ନ ଥିଲେ । ତାକୁ ଅକ୍ଷୁଳ ସମୁଦ୍ରରେ ଉପାଇ ଦେଇ ସେ ଥିଣ୍ଡି ମୁଦନ୍ତେ କିପରି ? ଥିଣ୍ଡି କି ମୁଦବାକୁ ଚାହେଁ ? ଅରକ୍ଷିତାର ଜୀବନ-ତରଣୀ କୂଳରେ ନ ଲାଗିବା ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ତାର ନିଦ୍ରା ଅସମ୍ଭବ ।

ଆଜି ସେହି ଭ୍ରାସମାନ ତରଣୀଟି କୂଳରେ ଲାଗିଛି । କଣ୍ଠି-ଧାରର ଅଭାବ ନାହିଁ । ଯାହାର ହସ୍ତରେ ସେ ସମର୍ପିତା ସେ ତାର ଗତି ନିୟନ୍ତ୍ରଣ କରିବା ପାଇଁ ସବିଧୋଭାବେ ସମର୍ଥ । ସେ ବିଚିତ୍ରରେ ସନ୍ଦେହର ଅବକାଶ ନାହିଁ । ସେ ଯେମିତି ଚଳେଇବେ, ସୁଖିର ଜୀବନ-ତରଣୀଟି ସେହିପରି ଚାଲିବ । ହରିଶଙ୍କର ନିଜର ଆତ୍ମୀୟ ସ୍ୱଜନ, ବନ୍ଧୁବାନ୍ଧବ, ଏଠି କି ସ୍ୱଜାତ-ସମ୍ବନ୍ଧୀ ନ ହେଲେ ମଧ୍ୟ ସୌମ୍ୟାମିନୀଙ୍କର ତାଙ୍କ ଉପରେ ପୂର୍ଣ୍ଣ ଆଶ୍ରା ଥିଲା । ମନୁଷ୍ୟର ଆତ୍ମା

ଅନେକ ସମୟରେ ନିଜର ଲୋକ ଚିହ୍ନିନିଏ । ଆସାରିକ ସମ୍ବନ୍ଧ
ବା ବହୁଦିନର ପରିଚୟର ଅବସ୍ଥା ରଚନା ନାହିଁ । ଦିନକର
ସମ୍ପର୍କ, ଏକ ମୁହୂର୍ତ୍ତର ଆଳାପ ସେଥିପାଇଁ ଯଥେଷ୍ଟ । ଏପରି କି
ଅସ୍ଥିର ନ ଦେଖି, କେବଳ କାର୍ଯ୍ୟକଳାପର କଥା ଶୁଣି ମନୁଷ୍ୟର
ଅନ୍ତରାତ୍ମା ଅନେକ ସମୟରେ ସହସ୍ର ଅକ୍ଷର ଅପରିଚିତ ଲୋକଙ୍କ
ମଧ୍ୟରୁ ଆପଣାର ଲୋକଟି ବାଛି ନେବାକୁ ସମର୍ଥ ହୋଇଥାଏ ।
ସୌଦାମିନୀଙ୍କର ଠିକ୍ ଭାସାହିଁ ହୋଇଛି । ଆସା ଆସାକୁ ଚିହ୍ନି
ନେଇଛି । ବାହାରର କୌଣସି ବସ୍ତୁକୁ ଏଥିରେ ଦଲ୍ଲଲତ୍ବେ
କରିବାକୁ ପଡ଼ିନାହିଁ ।

ସୌଦାମିନୀ ଆଜି ନିଶ୍ଚିନ୍ତ । ଏହି ନିଶ୍ଚିନ୍ତତା ଦିନକୁ ଦିନ
ଭାବର ସ୍ୱର୍ଗଯାତ୍ରାର ପଥ ସୁଗମରୁ ସୁଗମତର କରିଦେଲା । ସେଥିରେ
ବାଧା ନାହିଁ, ବିଘ୍ନ ନାହିଁ । ଅବାଧତାରେ ଅଭାବନାୟ ଶୀଘ୍ରତା-
ସହକାରେ ସୌଦାମିନୀ ସେହି ରାତ୍ରୀ ଧର ଚାଲିଗଲା । ଦିନେ
ଅକ୍ଷୟାତ୍ର ସେହି ପଥର ସମାପ୍ତି ଅର୍ପିଗଲା । ଅଶୁଦ୍ଧ ଆସା ଶରୀରର
ସମସ୍ତ ସମ୍ପର୍କ ଛାଡ଼ି କରି ଚାଲିଗଲା । ତାର ଯୁବ ଦିନ ସୌଦାମିନୀ
ହରିଶଙ୍କରଙ୍କୁ ଭାକି ଶେଷ ଆଶୀର୍ବାଦ କରିଗଲେ ଓ ଆଉ ଧରେ
ପ୍ରାଣର ନିବେଦନ ଅତି ସଂକ୍ଷେପରେ ସାମାନ୍ୟ ଦୁଇପଦ କଥାରେ
ପ୍ରକାଶ କରି କହିଗଲେ—“ସୁପ୍ତି ତମକୁ ଲାଗିଲା ବାବା ।” ଅନ୍ୟ
ସମୟରେ ସେ କନ୍ୟାକୁ ମଧ୍ୟ ଶେଷ ଆଶୀର୍ବାଦ କରି କହିଗଲେ—
“ମା ସୁପ୍ତି, ହରିଶଙ୍କରଙ୍କ ଉପଦେଶ ମାନି ସବୁବେଳେ ଚଳିବୁ ।
ସେହି ତୋର ଭାଗ୍ୟଧର, ଭଗବାନ୍ ତୋର ମଙ୍ଗଳ କରନ୍ତୁ ।”

ହରିଶଙ୍କର ସୁପ୍ତି ନିକଟରେ ରହିବା ପାଇଁ କିଛି ଦିନ ସକାଶେ
ଗୋଟିଏ ପରିଚାଳନା ନିୟନ୍ତ୍ରଣ କରି ଦେଲେ । ସୌଦାମିନୀଙ୍କର
କଣ୍ଠାହନିୟା ଯଥାବିଧି ସମ୍ପର୍କ ହେଲା । ହରିଶଙ୍କର ମାତୁଳ

କୃତ୍ରିମାଧବଙ୍କ ନିକଟକୁ ପହଞ୍ଚି ଉନିଶତ ଟଙ୍କା ଆଣି ଏ କାର୍ଯ୍ୟରେ ବ୍ୟୟ କଲେ । ଅନାଥମାନଙ୍କ ଅନ୍ତ୍ରୀୟତା ଯେ ଏପରି ସୁନ୍ଦର ସୁଖେଳ ଭାବରେ ସମାହୃତ ହେବ, ଏହା କେହି ଆଶା କରି ନ ଥିଲେ । ଏତେ ଅର୍ଥବ୍ୟୟ କରି ଅନାଥୀୟ ଅସମ୍ଭବ କୌଣସି ବ୍ୟକ୍ତିର ଆଶାର ସମ୍ଭବତ ପାଇଁ କିଏ ଏତେ ଚେଷ୍ଟା କରେ ? ଅନେକଙ୍କ ନିକଟରେ ହରିଶଙ୍କରଙ୍କର ଏ ଚେଷ୍ଟା ଗୋଟାଏ ଦୁର୍ବୋଧ ପ୍ରୟୋଗିକା ପରି ପ୍ରତିଭାତ ହେଲା ।

ସୌଦାମିନୀଙ୍କର ସ୍ବାମୀ ଦାନନାଥ ବାରବର୍ଷ ହେଲା ଇହଧାମ ତ୍ୟାଗ କରି ଚାଲିଯାଇଥିଲେ । ଫସାଦରେ ଛାଡ଼ି ଯାଇଥିଲେ ଦୁଇଟି ପ୍ରାଣୀ । ଗୋଟିଏ ସଦ୍ୟ ବିଧବା ସ୍ତ୍ରୀ ଓ ଅନ୍ୟଟି ପାଞ୍ଚ ବର୍ଷ ବୟସର ବାଳିକା କନ୍ୟା । ଦାନନାଥଙ୍କର ଅଳ୍ପ କିଛି ଚୈତ୍ବିକ ସମ୍ପତ୍ତି ଥିଲା । ନିଜ ଆୟୁରେ ସେ ଆଉ କିଛି ଉପାର୍ଜନ କରି ସେଥିରେ ଯୋଗ କରିଥିଲେ । ଘରବାଡ଼ି ବାଦ ଦେଇ ଆଠ ଦଶମାଣ ସରକି ଗୃହଜମି ସେ ରଖିଯାଇଥିଲେ । ତା ଛଡ଼ା ସାମାନ୍ୟ କିଛି ନଗଦ ଟଙ୍କା ସେ ଘରେ ଗଚ୍ଛିତ ରଖିଥିଲେ । ଦାନନାଥଙ୍କର ଅକାଳ ପରଲୋକ ପରେ ଏତକହୁଁ ଥିଲା—ସୌଦାମିନୀଙ୍କର ସମ୍ବଳ । ଆଉ ସମ୍ବଳ ହେଲା ନିଜର ଚାନ୍ଦି ଓ ସାମାନ୍ୟ । ତାହାର ବଳରେ ସେ ଫସାଦରେ ସୁନ୍ଦର ରୂପେ ଚଳିଯାଇଥିଲେ । ଗୃହ ଜମିତକ ସେ ଭାଗ ଲଗାଇ ଦେଇ ଯାହା କିଛି ଉତ୍ତମ ଫସଲ ସେ ପାଉଥିଲେ ସେତକରେ ତାଙ୍କର ଯେ କୌଣସି ପ୍ରକାରରେ ଦାନ କରି ଯାଉଥିଲା । ଅଳ୍ପ ସୁଧରେ ଟଙ୍କା କରଜ ଲଗାଇ ସେଥିରୁ ଦୁଇପଇସା ମଧ୍ୟ କରୁଥିଲେ । ଗ୍ରାମର ସ୍ତ୍ରୀ-ଲୋକମାନଙ୍କ ସହିତ ତାଙ୍କର ଏ କାରବାର ଚାଲୁଥିଲା । ଅସତ୍ତ୍ୱ ପ୍ରକୃତ ଟାଉଣର ସଙ୍ଗରେ ତାଙ୍କର କୌଣସି ସମ୍ପର୍କ ନ ଥିଲା । ସ୍ତ୍ରୀ-ଲୋକମାନେ ସାମାନ୍ୟ କିଛି ବସ୍ତୁ ରଖି ତାଙ୍କଠାରୁ ସମସ୍ତ

ଅସମୟରେ ଟଙ୍କା କଟକ ନେଉଥିଲେ ଏବଂ ତାହା ପରିଶୋଧ କରି ଦେଉଥିଲେ । ସୌଦାମିନୀଙ୍କର ଟଙ୍କା କେତେବେଳେ ବୁଡ଼ି ଯାଉ ନ ଥିଲା ।

ସ୍ବାମୀର ମୃତ୍ୟୁ ପରେ ଅତ୍ୟନ୍ତ ଦୂର ସମ୍ପର୍କୀୟ ଗୋଟିଏ ଅନାଥ ଭ୍ରାତୃମୁହୂକୁ ଆଣି ସେ ପାଟରେ ରଖିଥିଲେ । ଇଚ୍ଛା ଥିଲା ତାକୁ କୌଣସି ପ୍ରକାରେ ବାହାଗେରା କରି ଦେଇ ସଂସାରରେ ସ୍ଥାୟୀ କରିଦେ । ସେଥିପାଇଁ ଗୋଟିଏ ଦରିଦ୍ର ଗୃହସ୍ଥର ଦଶମ ବର୍ଷୀୟା କନ୍ୟାଟି ଉପରେ ସେ ନଜର ରଖିଥିଲେ । ମାତ୍ର ଟୋକାଟା କ୍ରମେ କ୍ରମେ ଦଡ଼ ଝଙ୍କଡ଼ ଓ ଉଦ୍‌ବାଇକା ହୋଇ ଉଠିଲା । ଅସବୁ ସଂସରରେ ପଡ଼ି ନାନା କୁକର୍ମରେ ଲିପ୍ତ ହେଲା, ଗୁଲି ଗଟିରେ ମିଶିଲା,—କଥା ଶୁଣିଲା ନାହିଁ,—ଶେଷରେ ଗୋଟାଏ ଦୁର୍ଘଟିଦାର ପାପପ୍ରଣୟରେ ପଡ଼ି ତାକୁ ନେଇ କୁଆଡ଼େ ଯେ ଅନ୍ତର୍ଦ୍ଧୂତ ହୋଇଗଲା, ତାର କୌଣସି ପତ୍ର ମିଳିଲା ନାହିଁ । କିଏ କହିଲା, କଲିକତା ପଳେଇଲା—କିଏକା କହିଲା ରେଝୁନ ଗୁଲିଗଲା । ଯେଉଁଠିକି ଯାଉ, ସୌଦାମିନୀ ରକ୍ଷା ପାଇଲେ—କଲକରୁ ହାହୁ ମିଳିଲା ।

ତା ପରେ ମା ହିଅ ଦୁଃଖଣୀ ଦୁଃଖେ ସୁଖେ ଚଳିବାକୁ ଲାଗିଲେ । ସୌଦାମିନୀ ଦିଲ୍‌ଦିନେ ସାମାନ୍ୟ କିଛି ପାଠ ପଢ଼ିଥିଲେ । ସ୍ବାମୀ ମଧ୍ୟ ବିବାହ ପରେ ନିଜେ କିଛି ଶିକ୍ଷା ଦେଇଥିଲେ । ବୁଦ୍ଧିମତୀ ନାରୀ ସେତକ ବିଦ୍ୟା ହାସଲ କରି ଓଡ଼ିଆରେ ସମସ୍ତ ଶାସ୍ତ୍ରପୁରାଣ ଆୟତ୍ତ କରିଥିଲେ ଏବଂ ସୁସ୍ତିକୁ ମଧ୍ୟ ତାହା ପଢ଼ାଇଥିଲେ ।

ସେ ଧର ବିଧାତାର ଦାରୁଣ ଅଭିଶାପ ସ୍ବରୂପ ବନ୍ୟା ମାଡ଼ି ଆସିଲା । ଗୁରୁଆଡ଼େ ପ୍ରଳୟ ସୃଷ୍ଟିକଲା । ଲୋକଙ୍କର ସବନାଶ ଦଟିଲା । ଅନେକ ସତଳ ପରବାର ଅତଳ ହୋଇଗଲେ । ଗାଁଗଣା ଭାସିଗଲା,—ଘରଦ୍ବାର ଭାଙ୍ଗିଗଲା,—ଜମିବାଡ଼ି ନାରଟାର ହୋଇଗଲା ।

ସୌଦାମିନୀଙ୍କର ଘର ଶକ୍ତିକ ମଧ୍ୟ ଦୈବଦୁର୍ବିପାକରୁ ରକ୍ଷା ପାଇଲା ନାହିଁ । ଗୋଟାଏ ଅଂଶ ଭାଙ୍ଗି ଭୂମିସାତ ହୋଇଗଲା । ସାମାନ୍ୟ କିଛି ଧାନ ଥିଲା, ତାହା ଭାସିଗଲା । ଜମିର ଫସଲ ସମସ୍ତ ଧୋଇ ସଫା ହୋଇଗଲା । ଅଖିରେ ଦେଖିବାକୁ ଗୋଟାଏ ସୁଦ୍ଧା ଧାନଗଛ ବାକି ରହିଲା ନାହିଁ । ସୌଦାମିନୀଙ୍କ ଅବସ୍ଥା ଶେଷନାୟ ହୋଇ ପଡ଼ିଲା । ଯେଉଁମାନେ ତାଙ୍କଠାରୁ କିଛି କରଜ ନେଇଥିଲେ ସେମାନେ ତାହା ଦେଇପାରିଲେ ନାହିଁ । ସମସ୍ତଙ୍କ ଘରେତ ହାହାକାର । ଲଣ ପରିଶୋଧ କରିବାକୁ କାହାର ଶକ୍ତି ଅଛି ? ବାହାରର ସାହାଯ୍ୟ ଉପରେ ଅଧିକାଂଶ ଲୋକଙ୍କୁ ନିର୍ଭର କରିବାକୁ ପଡ଼ିଲା । ସୌଦାମିନୀ ମଧ୍ୟ ଏଥିରୁ ବାଦ୍ ଗଲେ ନାହିଁ । ବନ୍ୟା ପୁବରୁ ତାଙ୍କର ଶରୀର ଅସୁସ୍ଥ ଥିଲା । ଅସୁସ୍ଥତା କ୍ରମେ ବଢ଼ିବାକୁ ଲାଗିଲା । ଦିନକୁ ଦିନ ତାଙ୍କ ଅବସ୍ଥା ସାଫାତକ ହୋଇ ଉଠିଲା । ସୁଷି ପ୍ରାଣପଣେ ମା'ର ସେବା ଶୁଣୁପା କଲା । ହରିଶଙ୍କରଙ୍କ ସେବାଦଳ ଗ୍ରାମେ ଗ୍ରାମେ ବୁଲି ସାହାଯ୍ୟ ବାଣ୍ଟିପାନ୍ତି, ଚୁଟାବୁତଳ ଦେଇପାନ୍ତି, କେହି ଘୋର ବାଧକରେ ପଡ଼ିଥିଲେ ପାଖରେ ଯଦି କିଛି ଔଷଧପତ୍ର ଥାଏ ତାହା ଦେଇପାନ୍ତି । ସୁଷି ସେମାନଙ୍କ ହାତରୁ ସାହାଯ୍ୟ ନିଏ, ସେଥିରେ ଦିନ ଯାପନ କରେ । ଓକତେବେଳେ ଖାଇକେତେବେଳେ ନ ଖାଇ ମା'ର ଶୁଣୁପା କରେ । ଭଗବାନଙ୍କୁ ଡାକେ,—ବିକଳରେ ପ୍ରାର୍ଥନା କରି କହେ—
 “ହେ ଭଗବାନ୍ ସାହା କଲ କଲ, ମାଆଟିକି ମୋର ବଞ୍ଚେଇଦିଅ ।”
 କିନ୍ତୁ ସୁଷିର ଭଗବାନ ବଡ଼ ବଧୂର,—ଦୁଃଖିନୀର ଗୁହାରି ଶୁଣିବା ପାଇଁ ତାଙ୍କର ଭାବ ଖୋଲା ନ ଥାଏ । ସେ ବଧୂର ବିଧୂର କଠୋର ନିର୍ଦ୍ଦେଶରେ ମା ସୌଦାମିନୀଙ୍କର ଜୀବନ-ରବି ଅସ୍ତମିତ ହୋଇଗଲେ । ନିର୍ଜନ ନାଡ଼ରେ ପ୍ରାଣର ଶାବକଟିକୁ ଛାଡ଼ିଦେଇ ବିହଙ୍ଗମା ଭରଦ୍ୱଜ ପାଇଁ ଉଡ଼ିଗଲା ।

ପଞ୍ଚ ପରଲୋକ

କୃଷ୍ଣମାଧବ କଟକ ଠିକଣାରେ ହରିଶଙ୍କରଙ୍କ ପାଖକୁ ଯେଉଁ ପଦ ଲେଖିଥିଲେ ତାହା ଅବଶେଷରେ ତାଙ୍କର ହସ୍ତଗତ ହେଲା । ଏକାଧିକ ସ୍ଥାନରେ ବୁଲି ବୁଲି ହରିଶଙ୍କରଙ୍କର ବର୍ତ୍ତମାନ ଠିକଣାରେ ଆସି ପହଞ୍ଚିଲା । ପଦ ପାଠକର ସେ ସମସ୍ତ ବିଷୟ ଅବଗତ ହେଲେ । କୃଷ୍ଣମାଧବ ତାଙ୍କ ପକ୍ଷରେ ଯୌତୁକ ବିଷୟ ବିଶଦଭାବରେ ବର୍ଣ୍ଣନା କରି ଲେଖିଥିଲେ । କେଉଁ କନ୍ୟାପତି କି କି ଯୌତୁକ ଦେବାକୁ ପ୍ରସ୍ତୁତ ତାହା ସେ ଟିକିନିଷି କରି ଉଲ୍ଲେଖ କରିଥିଲେ । ପରଶେଷରେ କେଉଁ ପକ୍ଷର ପ୍ରସ୍ତାବରେ ହିଁ ଭବିଷ୍ୟତ ହେବ ଏବଂ କାହାକୁ ନାହିଁ କରିବାକୁ ହେବ ସେ ବିଷୟରେ ହରିଶଙ୍କରଙ୍କର ମତାମତ ଲେଖିଥିଲେ । ହରିଶଙ୍କର ଚିଠି ପଢ଼ି ଟୁବ୍ ଆମୋଦ ଅନୁଭବ କଲେ । ବିଶେଷତଃ ଯୌତୁକ ପ୍ରସଙ୍ଗଟା ତାଙ୍କୁ ବଡ଼ କୌତୁକପ୍ରଦ ବୋଧହେଲା । ଅଜିକାଲିକାର ଯୁବକମାନେ ଯୌତୁକ ଲଭ ପାଇଁ ଯେତକି ବ୍ୟାକୁଳ, କନ୍ୟାପିତାମାନେ ମଧ୍ୟ ତା ଦେବାପାଇଁ ସେତକି ବ୍ୟାକୁଳ ! ହରିଶଙ୍କର ଭାବିଲେ—କି କିଶୋରକାର ଯୁଗଟା ଆସି ହାରୁଡ଼ିଗଲା ! ଏ ଯୁଗରେ ବିବାହଟା ବଜାର କାରବାର ହୋଇପଡ଼ିଲା । ଆଜି ଯୁଗରେ ତାହା ଧର୍ମର ଅଙ୍ଗ ଥିଲା । ବର୍ତ୍ତମାନ ଧର୍ମ ନାମରେ ବଜାର ସଜ୍ଜା ଚାଲିଲା । ଯେ ଯେତେ ଚଢ଼ାଦର ଦେଇପାରୁଲା ତାର ତେତେ ଜିତାପଟ । ଗୋଟାଏ ନିଲାମ ବିକ୍ରୀ, ଆଉ କଣ ? ବରପାଦ ଗୋଟାଏ ନିଲାମର ବସ୍ତୁ । ସେ ନିଜକୁ ନିଜେ ନିଲାମ କରିବା ପାଇଁ ତାଙ୍କ ଦେଉଛି, କିମ୍ବା ତାର ଅଭିଭାବକ ତାଙ୍କ ଦେଉଛି । ଯାହାର ବଳ ଅଛି ସେ ଚଢ଼ାଦରରେ ନିଲାମ ଧରି ପାରୁଛି, ଆଉ ଯାହାର ବଳ ନାହିଁ ସେ ହଟି ଯାଉଛି । ଏପରି ସ୍ଥଳରେ ଧର୍ମ କାହିଁ,—ପ୍ରଶ୍ନ କାହିଁ ? ଆମେ ସାହେବ ଜାତିଟାକୁ ନିନ୍ଦା

କହିଁ । ଅବଶ୍ୟ କେତେକ ବିଷୟରେ ସେ ଜାତନ୍ତ ନିଦାର ପାତ୍ର । ମାତ୍ର ସେମାନଙ୍କର ବିଦାୟ କ୍ରିୟାଟା ଧର୍ମଗତ ନ ହେଲେ ସୁଦ୍ଧା ଅନ୍ତତଃ ସେଥିରେ କିଛି ପ୍ରଣୟର ସ୍ଥାନ ଅଛି । କିନ୍ତୁ ଆମର ଏ ପରିଣୟ ବ୍ୟାପାରରେ ନା ଅଛି ଧର୍ମ, ନା ଅଛି ପ୍ରିୟେ । ହାୟ ! ଆମେ ଆଜି କି ନିଃସ୍ୱ, କି କାଙ୍ଗାଳର ଜାତ ହୋଇପଡ଼ିଛୁ !

ହରିଶଙ୍କର ଭାବିଲେ—ଦେଶର ଏ ଦୁରବସ୍ଥା ପାଇଁ ଯଦି କେହି ଦାୟୀ, ତା ହେଲେ ସେ ହେଉଛି ଆଜିକାଲିକାର ଯୁବକ-ସମାଜ । ଏହାର ପ୍ରତିକାର କେବଳ ସେହିମାନେହିଁ କରିପାରନ୍ତି । ସେହିମାନଙ୍କ ହାତରେହିଁ ଏ ରେଗର ପ୍ରତିସେଧକ ଉପାୟ ଅଛି । ସେମାନେ ଯଦି ଏହାର ପ୍ରଣୟ ଦିଅନ୍ତି ବା ଏହାକୁ ଉତ୍ସାହିତ କରିବାକୁ ଯାଆନ୍ତି, ତେବେ ଦୋଷ ସେହିମାନଙ୍କର ନୁହେଁ କି ? କଲଙ୍କ-ଭ୍ରାଜନ ସେହିମାନେ ନୁହନ୍ତି କି ? ଦେଶର ଅଧଃପତନ ସେହିମାନେ ଘଟାଉ ନାହାନ୍ତି କି ? ହରିଶଙ୍କର ଉତ୍ତେଜିତ ହୋଇ ଭାବିଲେ—ନରହତ୍ୟା ପାଇଁ ଆଇନରେ ପାସିଦଣ୍ଡର ବ୍ୟବସ୍ଥା ଅଛି । କିନ୍ତୁ ଏଣେ ଯେ ପ୍ରତିମୁହୂର୍ତ୍ତ ସମାଜ-ହତ୍ୟା ହେଉଛି । ଏଥିପାଇଁ ଦଣ୍ଡ କାହିଁ ? ଆଇନ ପ୍ରଣେତାର ଚକ୍ଷୁ ଦିଟା କି ଫୁଟିଯାଇଛି ? ହରିଶଙ୍କର ମନେ ମନେ କହିଲେ—ଦଣ୍ଡର ବ୍ୟବସ୍ଥାଟା ଯଦି ତାଙ୍କ ହାତରେ ଥାଆନ୍ତା, ତା ହେଲେ ସେ ଏ ଅପରାଧ ପାଇଁ ଉତ୍ତର ପାସିର ଆଦେଶ ନ ଦେଇ ଛାଡ଼ନ୍ତେ ନାହିଁ । ଏହା ଭାବି ସେ ଉତ୍ତେଜନାବଶତଃ କୃଷ୍ଣମାଧବଙ୍କ ଚିଠିଟା ଟିକି ଟିକି କରି ଚିରି ଫକାଇ ତାକୁ ଦଳି ମଳି ଦୂରକୁ ଫୋପାଡ଼ିଦେଲେ । ପରେ ପ୍ରକୃତସ୍ଥ ହୋଇ ମନେ ମନେ ହସି ଉଠିଲେ । ମାମାନ୍ୟ ଚିଠିଟା ଉପରେ ଏତେ ଗେମ ହୋଇ ଯାଇ ଏ ଅତ୍ୟୁତ ବୀରଭୂତା ପ୍ରକାଶ କରିବାର କୌଣସି ଅବଶ୍ୟକତା ନ ଥିଲା ! ଚିଠିଟାର ଯେ ଜବାବ ଦିଅ ହୋଇ ନାହିଁ ।

ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ସେ ଏହି ମର୍ମରେ ଚିଠିଟାର ଜବାବ ଦେଇ ଦେଲେ ଯେ ହରିଶଙ୍କର ନିଲାମର ବସ୍ତୁ ହେବାକୁ ଚାହେଁ ନାହିଁ । ଯେଉଁମାନେ ଚଢ଼ାଢାକ ଦେଇ ନିଲାମ ଧରିବାକୁ ବ୍ୟାକୁଳ, ସେମାନଙ୍କୁ କହିଦେବା ଉଚିତ ଯେ ହରିଶଙ୍କର ସେମାନଙ୍କୁ କ୍ରପାଚକ୍ଷୁରେ ଦେଖେ । ଚିଠିଟା ଲେଖି ସେ ଭାବସରକୁ ପଠାଇଦେଲେ । ସେତେବେଳକୁ ସୂର୍ଯ୍ୟ ମୁଣ୍ଡଉପରେ ହେବାକୁ ବସିଲେଣି । ଦାରଟାର ଆଗପାନ । ହରିଶଙ୍କର ଉଠିଲେ ଏବଂ ଆସ୍ତେ ଆସ୍ତେ ସୌଦାମିନୀଙ୍କ ଘରଆଡ଼କୁ ଚାଲିଲେ । ବନ୍ୟାରେ ଘରଟାର ଯେଉଁ ସତ ହୋଇଥିଲା ତାହା ମରାମତ କରିବାପାଇଁ ସେ ବ୍ୟବସ୍ଥା କରିଥିଲେ । ତା କେତେଦୂର ହେଲା, ତାହାହିଁ ଦେଖିବା ତାଙ୍କର ଥିଲା ମୃନ୍ୟ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ।

ଧୀରେ ଧୀରେ ଘରମଧ୍ୟରେ ପ୍ରବେଶ କରି ହରିଶଙ୍କର ଦେଖିଲେ—କେହି କୁଆଡ଼େ ନାହିଁ । ବାଡ଼ର ମା ବୋଲି ଯେଉଁ ଲୋକଟିକୁ ସେ ପରିଚିତ୍ତ କା ପଦରେ ନିୟୁକ୍ତ କରିଥିଲେ ସେ ସ୍ନାନ କରିବାକୁ ଯାଇଥିଲା । ମୂଲିଆମାନେ ବି ସେତେବେଳକୁ ଚାଲିଗଲେଣି । ହରିଶଙ୍କର ମରାମତ କାମଟା ଉପରେ ଟିକିଏ ଆଖି ପକାଇଦେଇ ଗୋସେଇ ଘରଆଡ଼କୁ ଚାଲିଲେ । ସୁଷି ଯେତେବେଳେ ଅନ୍ୟଆଡ଼କୁ ମୁହଁକରି କରୁଥିଲେ ତେଲ ପୁଟାଇ ଲଙ୍କା ପକାଇ ଦହି ଭରକାସ ହାଣ୍ଡିରେ ଗରମ କରୁଥିବା ଛଡ଼ିଦେଇଛି, ଆଉ ଦହିଭରକାସଟା ଚିତ୍ରାର ଛତୁଛି—ସେଁ ଉର୍ତ୍ତ । ହରିଶଙ୍କର କହିଲେ—ଦାଃ ବାଃ ସୁଷି, ଛୁଙ୍କଟା ଚମକାର ହେଇଛି ।

ସୁଷି ଚମକି ଉଠିଲା । ଅଙ୍ଗଦସ୍ତୁଟା ତାର ଶିଥିଲ ହୋଇପଡ଼ିଥିଲା । ହରିଶଙ୍କର ବାବୁ ଯେ ଏମିତି ଅସମୟରେ ଆସି ପହଞ୍ଚିଯିବ ସେ ଭାବି ନ ଥିଲା । କେଶଗୁଚ୍ଛ ଟିକିଏ ସଂସ୍କାର କରିନେବାକୁ ସମୟ ଧାଇଁ ନାହିଁ । ଟିକିଏ ଭଲଲଗା ମଧ୍ୟ ଡିଜିବାକୁ ତାକୁ ଅବସର ମିଳି ନାହିଁ ।

ହାତରେ ତାର ଠାଏ ଠାଏ କଳା ଲଗି ଅଲକ୍ଷଣ ଦେଖାଯାଉଛି । ଆଉ କେଉଁଠି ଯେ କଣ ହୋଇଛି ତା ସେ ଜାଣେ ନାହିଁ । ପୁଣି ଅସ୍ତବ୍ୟସ୍ତ ହୋଇ ଅଙ୍ଗ ବସ୍ତ୍ର ଶାନ୍ତିକ ଟାଣିଝିକି ଅଙ୍ଗ ଆବୃତ କରିବାକୁ ଲାଗିଲା । ପଳତଃ ଲୁଗାରେ ମେଥା ମେଥା ହୋଇ କଳା ଲାଗିଗଲା । ହରିଶଙ୍କର ତା ଲକ୍ଷ୍ୟ କରି କହିଲେ—ଆଉ, ଆଉ ସୁପ୍ତି, ଏତେ ବ୍ୟସ୍ତ ହେବାର ଦରକାର ନାହିଁ । ମୁଁ ପଛେ ଆଖିବୁଜି ଦେଉଛି । ଲୁଗାଟା ଯେ କଳା ବଲ୍‌ବଲ୍ ହୋଇଗଲା ।

ଲଜ୍ଜାରେ ପୁଷିର ମୁହଁ ଶାନ୍ତିକ ପାଟଳ ହୋଇଗଲା—ଦେହରେ ସରମହାଳ ବିନ୍ଦୁ ବିନ୍ଦୁ ହୋଇ ଫୁଟି ଉଠିଲା । ହରିଶଙ୍କର ଆଦୁର ଟିକିଏ ପାଖକୁ ଘୁଞ୍ଚିଯାଇ କହିଲେ—ଆଜି ଖାଇବାକୁ ଦେବ ସୁପ୍ତି ?

ପୁଷି ବିସମ୍ଭବ ମୁଖରେ କେବଳ ମୃଦୁ ହାସ୍ୟ କରିବାକୁ ଲାଗିଲା । ହରିଶଙ୍କର କହିଲେ—ଏମିତି କରି ମୁହଁ ବୁଲେଇ ଛିଡ଼ା ହୋଇ ଉଠିଲେ ଯେ ଉଦ୍ରଲୋକ ପ୍ରତି ଅପମାନ ହୁଏ, ପୁଷି ! ଖାଇବାକୁ ନ ଦେଇ ନାହିଁ, ଟିକିଏ କଥା ବି କହିବ ନାହିଁ ?

— ପୁଷି ସଲଜ୍ଜ ହାସ୍ୟକର ଧୀରେ ଧୀରେ କହିଲା—ଖାଇଲେ ଯେ ଜାତି ଯିବ ।

ହରିଶଙ୍କର ଠୋ ଠୋ କରି ହସି ଉଠିଲେ । କହିଲେ—କେଉଁ ବାଟେ କୁଆଡ଼େ ଯିବ ତା ଆଜି ଦେଖିବାକୁ ହେବ । ନ ଦେଖି ଛାଡ଼ିବ ନାହିଁ, ପୁଷି ।

ଏହା କହି ସେ ଚେକାମାଡ଼ ବସିପଡ଼ିଲେ । ବଡ଼ ମୁଣ୍ଡିଲ କଥା ! ପୁଷି କଣ କରବ କିଛି ଠିକ୍ କରପାରିଲା ନାହିଁ । ଏକା-ବେଳେକେ ଯେ ଶସ୍ତ୍ରା ବନ୍ଦ ! ପଳାଇଯିବାର ବି ଉପାୟ ନାହିଁ । ହରିଶଙ୍କର କହିଲେ—ସତ କହୁଛି ପୁଷି, ବଡ଼ ଭୋକ ଲାଗୁଛି । ସାରା

ସକାଳୁ ପେଟରେ ଦାନା ପଣି ନାହିଁ, ପେଟଟା ହାହାକାର କଲଣି ।
ଏଭଳି ଲୋକକୁ ଘରୁ ତଡ଼ିଦେବାଟା ଘୋର ଅଧର୍ମ ହେବ, ସୁନ୍ଦି ।

ସୁନ୍ଦି ହୁଏ ହୁଏ ଜବାବ ଦେଲା—ତା ତ ସତ, ତେବେ ଏତେ
ଅଧିକାରୀ ହୋଇ ପଡ଼ିବା ଯେଉଁ ଅତଥୁର ଧର୍ମ, ତାକୁ ଘରୁ ତଡ଼ି
ଦେବାଇ ଉଚିତ ।

ହରିଶଙ୍କର ହସିଲେ । କହିଲେ—ତେବେ ଆଉ ଟିକିଏ ତେର
ଅଛି ନା କଣ ? ତା ହେଲେ ଅତଥୁ ଯେଉଁ ଧର ଅପେକ୍ଷା
କରିପାରେ ।

ଏହା କହି ହରିଶଙ୍କର ଡ଼ିଲେ । କହିଲେ—ଶୀଘ୍ର ଶୀଘ୍ର
ସାର ସୁନ୍ଦି । ମୁଁ ଯାଇ ସେହି ଘରଟାରେ ଅପେକ୍ଷା କରୁଛି । କିନ୍ତୁ
ଦେଖି ତେର କଲେ ତଳିବ ନାହିଁ । ଅତଥୁର ଅଦଳା ଯାହା ହେଲଣି
ସେଥିରେ ମୁଁ ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ମରଣୀ ଦେବା ବି ବିଚାର ନୁହେଁ ।

ଏହା କହି ହରିଶଙ୍କର ଚାଲିଲେ ଓ ଯୁବୋକ୍ତା ଘରଟିରେ ଯାଇ
ଅପେକ୍ଷା କଲେ । ସୁନ୍ଦି ତା ଲକ୍ଷ୍ୟ କଲା । ହରିଶଙ୍କର ଯେ ସତକୁ ସତ
ଘରେ ଯାଇ ବସିରହିଲେ । ଏ କଣ ମ ! ବାସ୍ତବିକ କଣ ସେ
ଗାଇବାକୁ ଆସିଛନ୍ତି ? ସୁନ୍ଦି ତାକୁ କଣ ଗାଇବାକୁ ଦେବ ?
ସାମାନ୍ୟ ବାଇଗଣ କଦଳୀ ଦେଇ ସେ ଗୋଟାଏ ଭରକାଗ୍ର
କରିଛି । ଆଉ ସେହି କଡ଼ମାଟା ରହିଛି । ତାଲି ନାହିଁ, ମାଛ ନାହିଁ,
ଭଜା ନାହିଁ, ଆଉ କିଛି ନାହିଁ । ସେ କଣ ଦେଇ ଭାତ ଦେବ ?
ସୁନ୍ଦି ବଡ଼ ବ୍ୟସ୍ତ ହୋଇପଡ଼ିଲା । ଏହି ସମୟରେ ବାଉଲି ମା ସ୍ନାନ
ସାରି ଆସିଲା । ସୁନ୍ଦି ତାକୁ ସମସ୍ତ କଥା କହିଲା । ବାଉଲି ମା ତା ଶୁଣି
ଆକାଶରୁ ଗର୍ଜି ପଡ଼ିଲା ପରି ହେଲା । କହିଲା—ଏ ! ବାବୁ ଏଠି
ଗାଇବେ ? ନାହିଁ ମ । ମିଛଟାରେ ଟାପଗ କରୁଥିବେ—ମନ
ବିଚୁଥିବେ । ଆଜ୍ଞା, ମୁଁ ଯାଉଛି ପରୁରବି ।

ଏହା କହି ସେ ଧସ୍ ଧସ୍ ହୋଇ ଚାଲିବାର ଅରମ୍ଭ କଲ । ସୁଖି କହିଲ—ରହ ଲେ, ରହ ଲେ ପୋଡ଼ାମୁଠା, କଣ ଯାଇ ପଚାରିବୁ ତୁ ?

ବାଜଲିମା ଜବାବ ଦେଲା—କି ? ମତେ କଣ ପଚାର ଅସେ ନାହିଁ । କହିବି—ସତେ କଣ ସାଆନ୍ତେ ଏଠି ଭୋଜନ କରିବେ ? ଅମରତ ଦୁଃଖୀ ଘର, ପେଜ ପାଣିକୁ ଆଣ । ସାଆନ୍ତ ମଣିମାଙ୍କ ଡ୍ରଷ୍ଟକୁ ସେ ରୁଚିବ ନା ? ଏହିପରି ବନେଇ ଚୁଟିନଇ ଦି କଥା କହିବି । କହିଲା—କହି ଜାଣିଲେ କଥା ସୁନ୍ଦର, ଦାମ୍ ଜାଣିଲେ ମଥା ସୁନ୍ଦର । ମୋତେ ଆଉ ତା ବଳି ଯିବ ନା ?

ଏହା କହି ସେ କୌଣସି ପ୍ରକାର ବାଧା ନ ମାନି ଯାଇଁଲା । ଠିକ୍ ସେହିପରି ଯାଇ ହରିଶଙ୍କରଙ୍କୁ ପଚାରିଲା । ହରିଶଙ୍କର କହିଲେ—ହଁ, ସେହି ପେଜପାଣି ବି ଅମର ଆଣ । ଶୀଘ୍ର ନେଇଆସବାକୁ କହ । ଇତ୍ୟାଦିପରେ ସୁଖି ଦୁଇ ଚାରିଟା ବଡ଼ ନେଇ ପୋଡ଼ାପକାଇ ଘରତା କରିଥିଲା, ଆଉ ମୁଗଡ଼ାଲ ଦିଆ ବି କରିସାରିଥିଲା ।

ବାଜଲିମା ଆସି କହିଲା—ସତ ଲେ ମା, ମୁଁ ଯାଏଁ କୁଅଡ଼େ ! ଦାକୁ ତ ପଚାର ନ ପଡ଼ଇ ଛାଡ଼ିବେ ନାହିଁ, ଦେଖୁଛି । ରଜାଘର ପୃଥର ଯଦି ନୁହାଁନି ଖାଇବାକୁ ମନ ହେଲା, ଜାଉରୁ । ଅମର ସେଥିରେ କଣ ଅଛି ? ମୁଁ ଯାଏଁ ମା, ତା କରିଦେଇ ଆସେ, ତମେ ବଡ଼ାଦଡ଼ି କର ।

ସୁଖି ଦଡ଼ାଦଡ଼ି କରି ଶୋଇବା ଘରକୁ ଯାଇ ନାଣ୍ଡେ ଫୁଲପକା ଯୋବଣାଦୀ ଚିନ୍ତିଲା । ମୁଣ୍ଡଟାର ବିରାଟିନ୍ତ କେଉଁଠି ଟକିଏ ସଜାଡ଼ି ନେଲା । ଦେହରେ ପେଉଁଠି କଳା ଲାଗିଥିଲା ଯୋଡ଼ିଯାଉ ହେଲା । ଅବଶେଷରେ ପରିସାର ପରିଚ୍ଛନ୍ନ ବେଶରେ ଲକ୍ଷ୍ମୀସ୍ତମାଟି ପରି ସେ ଅଳଙ୍କାରମୟ ଧରି ସମ୍ପ୍ରତିମୁଖରେ ହରିଶଙ୍କରଙ୍କ ଆଗରେ ଉପସ୍ଥିତ

ହେଲା । ପ୍ରାୟାସନରେ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ରଖିଦେଇ ସେ ଘରୁ ବାହାର
ଯିବାର ଉପକ୍ରମ କରୁଛି, ହରିଶଙ୍କର ବାଟ ଓଁଗାଳି କହିଲେ—ତମେ
ଯେ ଚାଲିଲ, ସୁଖି । ମୁଁ କିନ୍ତୁ କହିରଖୁଛି—ତମେ ଏଠି ନ ବସିଲେ
ମୁଁ ଏ ଘରୁ କଦାପି ଛୁଟିବି ନାହିଁ ।

ସୁଖି କହିଲା—ମୁଁ କଣ ପାନ ଭାଙ୍ଗିବି ନାହିଁ ?

ହରିଶଙ୍କର ଉତ୍ତର ଦେଲେ—ତା, ପରେ ହେବ, ପାନ
ବର୍ତ୍ତମାନ କାହାର ଦରକାର ନାହିଁ ।

ସୁଖି ଅଗତ୍ୟା ବସି ରହିଲା । ହରିଶଙ୍କର ଖାଇବାକୁ ଆରମ୍ଭ
କଲେ ।

ସପ୍ତମ ପର୍ବଲେଖ

ଖାଉଁ ଖାଉଁ ହରିଶଙ୍କର କହିଲେ—ତମେ ତ ତମଜ୍ଞାର ରାଜି
ପାର ସୁଖି ! ଏସବୁ ତମେ ରାଜିଛ ?

ସୁଖି କହିଲା—ଆଉ ବେଶି ଥିବା କରନ୍ତୁ ନାହିଁ । ଯେଉଁ
ରାଜିଶାଣି ତ ! ମୁହଁରୁ ଛାଡ଼ୁ ନ ଥିବ !

ହରିଶଙ୍କର କହିଲେ—ଥିବା କରୁ ନାହିଁ ସୁଖି, ସତ କହୁଛି—
ଗୁରୁ ଭଲ ହୋଇଛି ।

ସୁଖି ଜବାବ୍ ଦେଲା—ହଁ, ଖାଇବାରୁ ଜଣାଯାଉଛି ଯେ !
ସବୁତ ସେହିପରି ରହିଛି, ଭଲ ଲାଗିଲା କେମିତି ? ମିଛ କହିଲେ
ଲୋକେ ନରକରେ ପଡ଼ନ୍ତି ପରା !

ହରିଶଙ୍କର ଉତ୍ତର ଦେଲେ—ପଡ଼ିଲେ, ପଡ଼ନ୍ତୁ । କିନ୍ତୁ ମୁଁ
ଠିକ୍ ସ୍ୱର୍ଗକୁ ଯିବି—ଏହା ନିଶ୍ଚୟ । ଆଉ ଯେତେବେଳେ ଯିବି—

ତମକୁ ସଙ୍ଗରେ ନ ନେଇ ଛାଡ଼ିବି ନାହିଁ । କାରଣ ପୁଷ୍ପମାରଣୀର ହାତର ରାଗିଣୀଟାରୁ ବଞ୍ଚିତ ହେଲେ ସ୍ୱର୍ଗବାସୀ ବାସଲ ହୋଇଯିବ । ତେବେ ସହଗମନ ପାଇଁ ପ୍ରସ୍ତୁତ ଅଛୁ ତ, ସୁଷି ?

ସୁଷିର ମୁହଁ ଲଜ୍ଜାରେ ରଙ୍ଗ ପଡ଼ିଗଲା । ହରିଶଙ୍କର କହିଲେ—
କିନ୍ତୁ ସେଟା ହୃଦୟ ଧର୍ମ । ତା ନ ହେଲେ ଯେ ସତୀତ୍ୱରେ ବାଧା ପଡ଼େ, ସୁଷି !

ଏହା କହି ସେ ହସିବାକୁ ଲାଗିଲେ । ସୁଷି କହିଲା—ଯାହା, ମୁଁ ଅଭ୍ୟସ୍ତ ଏଠି ରହିବି ନାହିଁ ।

ଏହା କହି ସେ ପଳାଇବାକୁ ଚେଷ୍ଟା କଲା । ମାତ୍ର ସୁଷିର ବସନାଞ୍ଚଳଟା ହରିଶଙ୍କରଙ୍କ ହାତରେ ପଡ଼ିଗଲା । ହରିଶଙ୍କର ତାହା ଟାଣିଧରି କହିଲେ—ଉତ୍ସ ନାହିଁ, ସୁଷି । ଏତେ ଶୀଘ୍ର ତା ଘରୁ ନାହିଁ—ବହୁତ ଡେରି ଅଛି । ପଳାଅ ନା, ମୋତେ କଣ ସୁଚ୍ଛୁଟୁରରେ ଦିଅ ଗାଈବାକୁ ଦେବ ନାହିଁ ? ଅଛୁ, ଅଭ୍ୟସ୍ତ ସେପରି କଥା ନ କହିବି । ମୁଁ ଝିଅ ମାରିଲି, ତମେ ଟିକିଏ ବସ ।

ସୁଷି ଟିକିଏ ଦୂରରେ ବସି ମାଟିରେ ନିଶାନ୍ତ ସାହାଯ୍ୟରେ ଗାର କାଟିବାକୁ ଲାଗିଲା । ହରିଶଙ୍କର ଗାଈବାକୁ ଲାଗିଲେ । ସମସ୍ତ ଅନୁରୋଧ ନିଃଶେଷ ହୋଇଅଛି । ସୁଷି କହିଲା—ଅଭ୍ୟସ୍ତ ଦିଅ ଟିକିଏ ଘର ?

ହରିଶଙ୍କର ଜବାବ୍ ଦେଲେ—ଏକାବେଳେକେ ମାରିଦେବାର ମତଲବ ନା କଣ ?

ସୁଷି କହିଲା—ଅହା ! ଯେଉଁ ଶିଅଟା ତ ଗାଈଲେ । ସେଥିରେ ପୁଣି ମାରି ଦେବାର ମତଲବ !

ହରିଶଙ୍କର ଉତ୍ତର ଦେଲେ—ନା, ସୁଷି ! ସେପରି ମନେ କରିବାଟା ତମର ଭୁଲ । ଅଜି ଯାହା ଗାଈଛି, ଜନ୍ମାବଧି ବୋଧହୁଏ ସେପରି ଗାଈ ନ ଥିଲା ।

ସୁଷି କହିଲ—ଆଉ ଥାଉ, କଥାଗୁଡ଼ାକ ବଦେଇ କରି କହିବାଟା ଅପଣଙ୍କର ସ୍ୱଭାବ ।

ହରିଶଙ୍କର ଏହା ଶୁଣି ଯେପରି ଚମକି ଉଠିଲେ । କ୍ଷଣକାଳ ଗୁମ୍ ହୋଇ ବସି କଣ ଭାବିବାକୁ ଲାଗିଲେ । ତା ପରେ ବଡ଼ କାତର କଣ୍ଠରେ ଡାକିଲେ—ସୁଷି !

ଅସ୍ଥାଭାବକ କଣ୍ଠସ୍ୱରଟା ଶୁଣି ସୁଷିର ପ୍ରାଣରେ ହଠାତ୍ ଗୋଟାଏ ଅସଙ୍କାର ଭାବ ଜାଗି ଉଠିଲା । ତାର ମନେ ହେଲା କଥା କହୁଁ କହୁଁ ସେ ଯେପରି ଅମାର୍ଜନୀୟ ପ୍ରଗଲ୍ଭତା ପ୍ରକାଶ କରି ପକେଇଛି । ବୋଧହୁଏ ତାହା ହରିଶଙ୍କରଙ୍କ ପ୍ରାଣରେ ଆଘାତ ଦେଇଛି । ଏହା ଭାବି ସେ ନୀରବ କ୍ଷମାଭୀଷାର ଦୃଷ୍ଟି ନେତ୍ରସ୍ତ୍ରୀରେ ଭଲ ଭଲ କରି ହରିଶଙ୍କରଙ୍କ ମୁହଁ ଆଡ଼କୁ ଚାହିଁ ରହିଲା ।

ହରିଶଙ୍କର କହିଲେ—ଏତେ ଦିନଯାଏ ଯେ ମୋତେ ଚିହ୍ନି ପାରିଲ ନାହିଁ ସୁଷି, ଏଇଟାକି ବଡ଼ ଦୁଃଖର କଥା ।

ସୁଷି ଏ ଢଳିର ତାତ୍ପର୍ଯ୍ୟ ଅଣୁମାନ୍ତ ଚାହିଁ ନ ପାରି ବଲବଲ ହୋଇ ଚାହିଁ ରହିଲା । ହରିଶଙ୍କର କହିବାକୁ ଲାଗିଲେ—ଯେ ଅନ୍ତରର ଅନ୍ତରତମ ଲୋକ, ସାରା ଜୀବନର ସାଥୀ, ତା ସାଙ୍ଗରେ କଥା କହିବାକୁ ହେଲେ କଣ ଏହିପରି “ଅପଣ” “ଭବାନ୍” ଲଗାଇ କହିବାକୁ ହୁଏ ? ମାଆଙ୍କର ଶେଷ କଥାଟା କି ଭୁଲିଗଲା ସୁଷି ?

ଏହା କହି ସେ ଆଚମନ କରିବା ପାଇଁ ଉଠିଗଲେ । ଆଚମନ ପରେ ଗୃହ ଭିତରେ ପ୍ରବେଶ କରି ଦେଖିଲେ,—ଅବନତମୁନା ସୁଷମାର ନେତ୍ରସ୍ତ୍ରୀ ଦେଇ ଠା ଠା ହୋଇ ଅଶ୍ରୁବିନ୍ଦୁ ବରଷୁଛି । ତା ଦେଖି ସେ ଆଉ ଘିରି ହୋଇ ରହି ପାରିଲେ ନାହିଁ । ତତ୍ତ୍ୱକ୍ଷଣାତ୍ ପକେଟରୁ ରୁମାଲଟା ବାହାରି ସୁଷିର ଚକ୍ଷୁଦ୍ୱୟ ଯୋଡ଼ି ଦେବାକୁ ଯାଇ

କହିଲେ—ହୁଁ ସୁଷି, ଏ କଣ ? ତମ ମନରେ ଯେ ଏତେ କଷ୍ଟ ହେବ ତାହା ଜାଣି ନ ଥିଲି । ମୋତେ ଜମାକର, ମୋର ଅପରାଧ ହୋଇଛି ।

ସୁଷି ଶୀଘ୍ରଗତରେ ଦୁଇକୁ ଘୁଞ୍ଚିଯାଇ ନୀରବରେ ଛୁଡ଼ା ହୋଇ ରହିଲା । ହରିଶଙ୍କର କହିଲେ—ସୁଷି, ମୋର କଥାଟା ବୋଧହୁଏ ବୁଝିପାରିଲ ନାହିଁ । ମୋର କହିବାର ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ହେଉଛି—ତମକୁ ମୁଁ କି ଚକ୍ରରେ ଦେଖି, ତମେ ମୋର କିଏ, ତା ତମର ଜାଣିବା ନିତାନ୍ତ ଦରକାର । ତମେ ତା ନ ବୁଝିଲେ ଚଳିବ କିପରି ? ଏ ତ ଦିନ ଅଧକର କଥା ନୁହେଁ,—ଗର ଜୀବନର ସମ୍ପର୍କ ! ଏଥିରେ ସାମାନ୍ୟ ଟିକିଏ ଅଞ୍ଚ ଲାଗିଲେ ବି ପ୍ରାଣରେ କଷ୍ଟ ହୁଏ । ଏ ସମ୍ପର୍କ ନିତାନ୍ତ ସମସ୍ତ,—ନିତାନ୍ତ ଅନ୍ତରାଳ । ବାହାରର କୌଣସି ପ୍ରକାର ଆବରଣର ଏଥିରେ ସ୍ଥାନ ନାହିଁ । ସମସ୍ତ ଆବରଣ ଛୁଲ୍ଲ କରି ଏହା ଅସ୍ପଷ୍ଟକାଶ କରିବାକୁ ଚାହେଁ,—ସେଇଥିରେହିଁ ଏହାର ସାର୍ଥକତା । ଏଥିରେ ଶିଳ୍ପଗୁରୁର ମାତ୍ରା ଯେତେ କମ ହୋଇପାରେ ତେତେ ଭଲ । ସେହି କାରଣରୁ ମୁଁ କହୁଛି—ଏସବୁ ବର୍ଜନ କରିବାକୁ ହେବ, ସୁଷି । ମୁଁ ତ କେବେ “ଅପଣ, ଭବାନ୍” କରି ତମ ସାଙ୍ଗରେ କଥାବାର୍ତ୍ତା କରିପାରିବି ନାହିଁ । ତେବେ ତମର ଏସବୁ ଅନାବଶ୍ୟକ ଶିଳ୍ପଗୁରୁର ଆବରଣ କାହିଁକି ? ଦେଖ, ଆଉ ଯେପରି ତା ନ ହୁଏ, ସୁଷି !

ଏହା କହି ହରିଶଙ୍କର ପଶୁରିଲେ—ଏପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଯେ ପାନ ଦେଇ ନାହିଁ ତା ମନେ ଅଛି ତ ? ଯାଅ, ଶୀଘ୍ର ଆଣ, ମୁଁ ଯାଏଁ ।

ସୁଷି ପାନ ଆଣିବାକୁ ଯିବା ସମୟରେ ହରିଶଙ୍କର ପୁନଶ୍ଚ ତା କି ପଚାରିଲେ—ତମେ ତ କିଛି ଖାଇ ନ ଥିବ ସୁଷି ? ମୋର ସେ ବିଷୟଟା ପ୍ରତି ଅତ୍ୟନ୍ତ ନଜର ନାହିଁ । ମୁଁ ଖାଉଁ ଖାଉଁ କେତେ ଡେରି କରିଦେଲି ! ମୋତେ ଟିକିଏ କହିଲ ନାହିଁ ?

“ନା, ବେଶେ କିଛି ଡେର ହୋଇ ନାହିଁ” ବୋଲି କହି ପୁଣି ଶୀଘ୍ର ଯାଇ ପାନ ଆଣିଦେଲା । ହରିଶଙ୍କର ତା ହାତରୁ ପାନ ନେବାକୁ ଯାଇ ଦେଖିଲେ,—ହାତଟା ଏକାବେଳେକେ ଶୂନ୍ୟ, —କୌଣସି ଅଳଙ୍କାର ନାହିଁ,—କାଚ ପଟେ ବି ନାହିଁ । ସେ ଅଶ୍ରୁ ଯୋଗୁଁ ହୋଇ ପଚାରିଲେ—ଏ କଣ ସୁପି ? ଏକାବେଳେକେ ଯେ ବିଧବାର ହାତ କରି ବସିଛି ! ଅନ୍ୟ ଲୋକପ୍ରତି ଟିକିଏ ଦୟାମାୟା ବି ନାହିଁ ।

ସୁପି ଲଜ୍ଜାରେ ଲଲ ପଡ଼ିଯାଇ, ପଳେଇଯାଇ ବସିଲା । ହରିଶଙ୍କର ବିଦାୟ ନେଲେ ।

ଅଷ୍ଟମ ପରିଚ୍ଛେଦ

ହରିଶଙ୍କର ସେହିଦିନ କଟକର ଏକ ଜଣାଶୁଣା ‘ଅଳଙ୍କାର ବିକେତା ନିକଟକୁ ଅଡର ପଠାଇଦେଲେ । ସୁନାର ଚୁଡ଼ି, ଗୋଟାଏ ସୁନାର ହାତ, ଦୁଇଟି ସୁନା ମୁଦ ଓ ଦୁଇଟି କର୍ଣ୍ଣାଳଙ୍କାର ପାଇଁ ବସ୍ତ୍ର ଦେଇଦେଲେ । ଯଥା ସମୟରେ ମଧ୍ୟ ତାହା ଆସି ଉପସ୍ଥିତ ହୋଇଗଲା । ହରିଶଙ୍କର ତାହା ନେଇ ସୁପିର ଘରକୁ ଚାଲିଗଲା । ଘର ମଧ୍ୟରେ ପ୍ରବେଶ କରି ଡାକିଲେ—“ସୁପି !”

ସୁପି ସେତେବେଳେ ଗୋଟିଏ କ୍ଷୁଦ୍ର କୋଠରୀରେ ବସି ପାନ ଭାଙ୍ଗୁଥିଲା । ତାଙ୍କ ଶ୍ରଦ୍ଧା ଉତ୍ତର ହୋଇ ଜବାବ ଦେଲା— “ଯାଉଛି ।” ହରିଶଙ୍କର ଶୟନାଗାରରେ ପଡ଼ିଥିବା ଗଡ଼ ଉପରେ ବସି ଅପେକ୍ଷା କଲେ । ଅଳ୍ପସମୟ ପରେ ସୁପି ଆସି ଉପସ୍ଥିତ ହେଲା । ହରିଶଙ୍କର ପାର୍ଶେଲ ବାକ୍ସଟା ପଛଆଡ଼େ ଲୁଚାଇ ରଖିଥିଲେ । କେବଳ ଗୋଟାଏ ସୁନାମୁଦ ଗୋପନରେ ହାତରେ ଧରିଥିଲେ । ସୁପିର

ମୁହଁକୁ ଚାହିଁ ହସି ହସି କହିଲେ—ଏତେ ସ୍ବାର୍ଥରେ ଲୋକ ତ ମୁଁ ଜଗତରେ ଦେଖି ନାହିଁ । ନିଜେ ପାନଭାଙ୍ଗି ଖାଇଲ, ଅଥଚ ସେ ପାନର ମସୃତ୍ୟୁ ବୁଝେ, ତା ପାଇଁ ଖିଲେ ବି ଅଣିଲ ନାହିଁ । ସୁଖି ମୃତ୍ୟୁ ହାସ୍ୟ କରି ଜବାବଦେଲ—“ତାହାଙ୍କର ଘୈର୍ଯ୍ୟର ଏତେ ଅଭାବ, ତାଙ୍କୁ ପାନର ଡେମ୍ଫ ଟିକିଏ ଦେବା ଅନୁଚିତ ।” ଏହା କହି ସେ ସ୍ବରାଜ୍ୟର ଅଡ଼କୁ ଦୁଇଖିଲି ପାନ ବଢ଼ାଇଦେଲେ । ସ୍ବରାଜ୍ୟର ଚିତ୍ତାର କରି ରଠିଲେ—ଏ କରି କରୁଛୁ ସୁଖି ? ତାହାଣି ହାତର ଅଙ୍ଗୁଳିଟା କାଟି ରକ୍ତହୋଇ କରି ପକେଇଛୁ ! ଦେନେ ଦେନେ,—ସୁଖି କହିଲ କାହିଁ ? ସ୍ବରାଜ୍ୟର ହଠାତ୍ ତାର ହାତଟି ଧରି ପକାଇ ଅତି କ୍ଷିପ୍ରହସ୍ତରେ ଅନାମିକା ଅଙ୍ଗୁଳିରେ ନାମାଙ୍କିତ ଫୁଣ୍ଟିଙ୍ଗୁରୁଣ୍ଡଟି ଫିରାଇଦେବାକୁ ଚେଷ୍ଟା କରୁଁ କରୁଁ ଦୈବାତ୍ ସୁଧିର ଦୃଷ୍ଟି ତା ଉପରେ ପଡ଼ିଯିବାରୁ ସୁଖି ଭୁଲନ୍ତୁ ହାତଟା ଛଡ଼ାଇ ନେଲ । ମୁଦିଟି ଗସିପଡ଼ିଲା । ସୁଖି ଫଳାଇଯିବାକୁ ଚ୍ୟାପତ ହେଲା ।

ସ୍ବରାଜ୍ୟର କଠୋର ସ୍ବରରେ ଡାକିଲେ—ସୁଖି !

ସେ ଡାକ କଣ୍ଠସ୍ବର ଶୁଣି ସୁଖି ଆଉ ପଲାଲଯାଇ ପାରିଲ ନାହିଁ । ଧକ୍କର ଛୁଡ଼ାଯୋଇ ରହିଲା । ସ୍ବରାଜ୍ୟର ସ୍ବଭାବ କୋମଳ କଣ୍ଠସ୍ବର ସୁଖି ଏତେ କଠୋର ହୋଇପାରେ ତାହା ସେ ସ୍ବପ୍ନରେ ସୁଦ୍ଧା କଲ୍ପନା କରି ନ ଥିଲା । ଅକ୍ଷୟ ଦକ୍ଷିଣ ଶୁଣି ଲୋକ ଯେପରି ଚକିତ ପ୍ରସ୍ଥିତ ହୋଇଯାଏ, ସୁଧିର ଠିକ୍ ସେହି ଅବସ୍ଥା ହେଲା ।

ସ୍ବରାଜ୍ୟର ଡାକିଲେ—ସୁପମା !

ସୁଧି ଶକ୍ତିତ ନେତ୍ରର ଚୁମ୍ବିତ ଦୃଷ୍ଟି ଧୀରେ ଧୀରେ ଉତ୍ତୋଳନ କରି ସ୍ବରାଜ୍ୟର ଅଡ଼କୁ ଅନାଇବାକୁ ଚେଷ୍ଟା କଲା । କିନ୍ତୁ ଅନେଇ ପାରିଲା ନାହିଁ । ସ୍ବରାଜ୍ୟ କହିଲେ—ଅଛା ସୁପମା, ମୋର କି ଅପରାଧ ଯେ, ତମେ ଆଜି ଏତେ ବଡ଼ ଅପମାନ ଦେବାକୁ ଲାଲ ?

ସୁପ୍ତି ନମ୍ର ସ୍ଵରରେ ଜବାବ୍ ଦେଲା ଯେ, ସେ କଦାପି ଅପମାନ ଦେବାକୁ ଯାଇନାହିଁ ।

ହରଶଙ୍କର ପୁନଃପରି ଉତ୍ତେଜିତ କଣ୍ଠରେ କହିଲେ—ଆଉ ଅପମାନ କାହାକୁ କହିବୁ ଶୁଣି ? ଗୋଟାଏ ସାମାନ୍ୟ ସ୍ଵେଚ୍ଛାପହାର ଦେବାର କି ମୋର ଅଧିକାର ନାହିଁ ? ମୁଁ କି ତମ ପାଖରେ ଏତେ ଘଣ୍ୟ ?

ସୁପ୍ତମା ଉତ୍ତର ଦେଲା—ମୁଁ କଣ ତା କହିଛି ?

ହରଶଙ୍କର କହିଲେ—ମୁହଁରେ କହି ନାହିଁ ସତ, କିନ୍ତୁ—ଏତକ କହି ସେ ଗୋଟାଏ ମର୍ମସ୍ପର୍ଶୀ ଗର ନିଶ୍ଵାସ ତ୍ୟାଗ କଲେ । ସୁପ୍ତି ନୀରବ ହୋଇ ଛୁଡ଼ାହୋଇ ରହିଲା ।

ହରଶଙ୍କର ପୁନଶ୍ଚ କହିଲେ—ଲୋକର ଏତେଦୂର ଗର୍ବିତା ହେବା ଗୋଡ଼ା ପାଏ ନାହିଁ, ସୁପ୍ତମା !

କଥାଟା ସୁପ୍ତିର ମର୍ମରେ ଡାସ୍ତଖାନ୍ ଶତ୍ରୁଗଞ୍ଜଳକ ପରି ବିଛା ହୋଇଗଲା । ଅବନତ ନେତ୍ରପ୍ରାନ୍ତରୁ ଅବାରିତ ଅଶ୍ରୁଧାରା ଝର ଝର ହୋଇ ଝରିବାକୁ ଲାଗିଲା । ହରଶଙ୍କର ତାହା ଲକ୍ଷ୍ୟ କଲେ । ଅଜ୍ଞାନ-ସ୍ଵାରରେ କି ରୁଡ଼ିକଥାଟା ତାଙ୍କ ଭ୍ରଷ୍ଟରୁ ବାହାରି ପଡ଼ିଛି—ତାହା ଭାବି ତାଙ୍କର ଅନ୍ତଃସ୍ତଳ ଅନୁଭାବରେ ପୂର୍ଣ୍ଣ ହୋଇଉଠିଲା । ଅଧିଯୁକ୍ତକାର ପ୍ରବଳ ଦନାଗ୍ନି ପରି ହୃଦୟର ପ୍ରତିତ୍ୟକ ଅନ୍ଧସନ୍ଧରେ ବ୍ୟାପିଗଲା । ସେ ଆଉ ଧୀର ସ୍ଥିର ହୋଇ ରହି ପାରିଲେ ନାହିଁ । ହିନ୍ଦନାକୁଳା କୁମାରୀର କରୁଣମୂର୍ତ୍ତିଟି ପାଖକୁ ଯାଇ ସେ କୋମଳ କଣ୍ଠରେ କହିଲେ—ସୁପ୍ତି, ସ୍ଵପ୍ନ ! କଥା କହୁଁ କହୁଁ ଟିକିଏ କର୍କଶ ହୋଇପଡ଼ିଛି । ସେଟା ମୋର ବଡ଼ ଅନ୍ୟାୟ ହୋଇଛି । ତେବେ ତମ ଛଡ଼ା ମୋର ଅନ୍ୟାୟର ଆଉ କିଏ ସହ୍ୟ କରିବ, କହିଲୁ ସୁପ୍ତି ? ଛି, କାହିଁ ନାହିଁ, ମୋ ରାଗ ।

ଏହା କହି ସେ ଲବଣ୍ୟମୟୀର ଚିତ୍ରକଟି ଧରି ଗୋଟାଏ ଅଭାବନାୟ କାଣ୍ଡ କରି ପକାଇବାକୁ ଯାଉଥିଲେ, ସୁଷି ପଛକୁ ଘୁର୍ଣ୍ଣିଲେ । ହରିଶଙ୍କର ମଧ୍ୟ ଶିଳକୁ ଚିତ୍ତସଂଯତ କରିନେଲେ । ସୁବର୍ଣ୍ଣ ଅଙ୍ଗୁରୁଟା ସେପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଅବହେଳିତ ହୋଇ ଭୂଇଁରେ ପଡ଼ି ରହିଥିଲା । ହରିଶଙ୍କର ତାହା ଚିତ୍ତ ଉଠାଇନେଇ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ଅଳଙ୍କାର ସମୂହ ସେହି ପାର୍ଶ୍ବର ବାକ୍ସଟାରେ ରଖିଲେ । ତା ପରେ ଟିକିଏ କ୍ଷୁଦ୍ର କଣ୍ଠରେ କହିଲେ—ଏରୁଡ଼ାକ ଏଠି ରହିଲା ସୁଷି, ମୁଁ ଅଗୁଣ୍ଡ । ଏହା କହି ସେ ଉଠି ଦାହାରିଦିବାକୁ ଉଦ୍ୟତ ହେଲେ । ସୁଷି ବିଦ୍ୟୁତ୍ ବେଗରେ ଛୁଟିଆସି ପାଦଦ୍ବୟ ଜଡ଼ି ଧରିଲା । ହରିଶଙ୍କର ପ୍ରସ୍ତୁତ ହୋଇ କହିଲେ—ଏ କଣ, ସୁଷି, ଏ କଣ ?

ସୁଷି କହିଲା—ଯିବାଟା କିନ୍ତୁ ଅନ୍ୟାୟ ହେବ କହିଦେଉଛି ।

ହରିଶଙ୍କର ଆପଣାର ପାଦଦୁଇଟି ମୁକ୍ତ କରିନେଇ ସ୍ବଚ୍ଛାନରେ ବସି ପଡ଼ିଲେ ।

ସୁଷି କହିଲା—ମୋ ଉପରେ ବିରକ୍ତ ହେଲେ ?

ହରିଶଙ୍କର ତାର ଭାଷାଗତ ଚକ୍ର ସଂଶୋଧନକରି ଉତ୍ତର ଦେଲେ—“ହେଲେ” ନୁହେଁ “ହେଲା” କହିବାକୁ ହେବ ।

ସୁଷି କହିଲା—ହେଉ ତାହାହିଁ ହେଲା । କିନ୍ତୁ ମୋର ଦୋଷ କଣ ?

ହରିଶଙ୍କର ଜବାବ ଦେଲେ—ଦୋଷ ଏଇ ଯେ ଅନ୍ତରର ଉଚ୍ଛ୍ବେଦ ଫେସ୍ବର ମୂଲ୍ୟ ବୁଝିଲ ନାହିଁ, ସୁଷି ।

ସୁଷି ନମ୍ରକଣ୍ଠରେ ପଚାରିଲା—ମୋ ପ୍ରତି ଯେ ତମର ସ୍ନେହ ନାହିଁ ମୁଁ କଣ ତା କହିଲି ।

ହରିଶଙ୍କର—ତେବେ ବାଧା ଦେଲା ଯେ ।

ସୁସି—ବାମା ଦେବାଟା କଦାପି ମୋର ଅନ୍ୟାୟ ହୋଇନାହିଁ ।
ଏହା କହୁ ସେ ପଚାରିଲା—ସେଟା କି ବାକ୍ସ ? ଦେଖି ।

ହରିଶଙ୍କର ବାକ୍ସଟା ତାର ହାତକୁ ବଢାଇ ଦେଇ ଅନ୍ୟ
ଆଡକୁ ମୁହଁକରି ରହିଲେ । ସୁସି ତାହା ଖୋଲି ଦେଖିବାକୁ ଆରମ୍ଭ
କଲା । ଓଃ, ଏତେ ଗୁଡାଏ ସୁନାର ଜିନିଷ ! ଏସବୁ କଣ ତାହାର
ପାଇଁ କିଣା ହୋଇ ଆସିଛି । ଏହାର ଦାମ କେତେ ଟଙ୍କା ହୋଇ ନ
ଥିବ ! ହରିଶଙ୍କର ଏ ମଧ୍ୟରେ ଏକ କାଣ୍ଡ କରିବସିଛିନ୍ତି ! ଏହା
ଭାବି ସେ ବିସ୍ମୟରେ ଅଭିଭୂତ ହୋଇ ପଡିଲା । ତାର ଚକ୍ଷୁସ୍ପର୍ଶ
ବିସ୍ମାରିତ ହୋଇଉଠିଲା । ସେଦିନ ହରିଶଙ୍କର ତାର ଶୂନ୍ୟସ୍ତ୍ର
ଦେଖି ଯାହା କହିଥିଲେ ତାହା ତାର ମନେ ପଡିଲା । ସେ ମଧୁର
ଉର୍ଦ୍ଧ୍ୱନାୟାର୍ଦ୍ଧ କଣ୍ଠରେ କହିଲା—ଏତେ କଥା କାହିଁକି କରିବାକୁ
ଗଲ ଶୁଣି ? ତା ଆଗରୁ ମୋତେ ଟିକେ ପଚାରିବା କି ଉଚିତ
ନ ଥିଲା ?

ହରିଶଙ୍କର ଉତ୍ତର ଦେଲେ—ତା ପଚାରିବାର ଅଶୁମାନ୍
ଆବଶ୍ୟକତା ସେ ବୋଧ କରି ନ ଥିଲେ । ଯେଉଁ ବିଚୟଟା ପୁରସ୍କାର
ତାଙ୍କର ଅଧିକାରଭୁକ୍ତ ସେଥିରେ ଅନ୍ୟର ଅନିୟମିତ ହସ୍ତକ୍ଷେପକୁ
ସେ ପସନ୍ଦ କରିନ୍ତି ନାହିଁ । ଏହା କହୁ ସେ ପଚାରିଲେ—ସୁସି,
ତା ହେଲେ ମୁଁ ଯାହା ଦେବି ତାହା କି ତମେ ଗ୍ରହଣ କରିବ ନାହିଁ ?

ସୁସି କହିଲା—ନିଶ୍ଚୟ କରିବି ।

ହରିଶଙ୍କର—କାହିଁ ଆଜି ତ କଲ ନାହିଁ । ମୁଁ ଯେ କେତେ
ଶ୍ରଦ୍ଧାକରି ଏ ସବୁ ଆଣିଥିଲି ତାହା ତମେ ଜାଣ କି ?

ସୁସି କହିଲା—ହଁ ଜାଣେ, ତେବେ ଏତେ ବ୍ୟସ୍ତ କାହିଁକି ?
ପରେ ଦିଶିଲେ ହେବ ନାହିଁ ?

ହରିଶଙ୍କର ଏହା ଶୁଣି ହସିଲେ—ଓହୋ, ତା ପାଇଁ ଗୋଟାଏ ଜ୍ୟୋତିଷ ତ କିବାକୁ ପଡ଼ିବ ପରା ! ଏହା କହି ସେ ଆହୁର ହସିବାକୁ ଲାଗିଲେ । ଅବଶେଷରେ ଗାନ୍ଧୋରୁଥାନ କରି କହିଲେ—
ତାହାହେଲେ ଅପାତତଃ ଏ ଗୁଡ଼ାକ ଥାଉ, ମୁଁ ଅସେଁ ।

ସୁଷି କହିଲା—ଆଜ୍ଞା ଥାଉ ।

ନବମ ପରୀକ୍ଷେଦ

ଦୁଇଦିନ ପରେ ହରିଶଙ୍କର ଆସି କହିଲେ—ସୁଷି, ଅଜି ଯିବାକୁ ହେବ, ଶୀଘ୍ର ଶୀଘ୍ର ଆୟୋଜନ କର ।

ସୁଷି ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟ ହୋଇ ପଚାରିଲା—କୁଆଡ଼େ ?

ହରିଶଙ୍କର ଉତ୍ତର ଦେଲେ—ଘରକୁ ।

ସୁଷି—ତମ ଘରକୁ ?

ହରିଶଙ୍କର ଚତୁରତା ସହକାରେ ସେହୁ କଥାର ପ୍ରମୁଖତା କରି ଜବାବ ଦେଲେ—ହଁ, ତମ ଘରକୁ ।

ସୁଷି—ଆଉ ଏଠି ?

ହରିଶଙ୍କର—ଏଠି ଯାହାହେଉ ଗୋଟାଏ ଦ୍ୟବସ୍ଥା କରାଯିବ । ସେଥିପାଇଁ ତମର ଚିନ୍ତିତ ହେବାର କାରଣ ନାହିଁ ।

କିନ୍ତୁ ସୁଷି ଏହା ଶୁଣି ବାସ୍ତବିକ ଚିନ୍ତିତ ହୋଇ ପଡ଼ିଲା । ହରିଶଙ୍କର ତା ଲକ୍ଷ୍ୟ କରି କହିଲେ—ଏତେ କଣ ଭୁଲୁଛ ?

ସୁଷି ଜବାବ ଦେଲା—ମୋର ଯିବାଟା କି ଉଚିତ ହେବ ?

ହରିଶଙ୍କର ଟିକିଏ ବିରକ୍ତ ହୋଇ କହିଲେ—ଅଲଗା ହେବ । ଏ ସବୁ ବିଷୟ ନେଇ ତମର ମୁଣ୍ଡ ଘୁଞ୍ଚାଇବାର ଦରକାର କଣ ?

ଏହାପରେ ଘୃଷ୍ଣିର ଆଉ କୌଣସି ଆପତ୍ତି କରିବାକୁ ସାହସ ହେଲା ନାହିଁ । ସେ ମୌନ ହୋଇ ରହିଲା ।

ହରିଶଙ୍କର ସେହିଦିନ ଘୃଷ୍ଣିକୁ ସଙ୍ଗରେ ନେଇ ଗୁମାସ୍ତମୁଖରେ ଯାହାକଲେ । ତା ମୁହଁରୁ ସେ ଘରକୁ କୌଣସି ସମ୍ବାଦ ଦେଇ ନ ଥିଲେ । ହରିଶଙ୍କରଙ୍କ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ କାର୍ଯ୍ୟ ପରି ଏହି ଗୁମାସ୍ତମାନ ବ୍ୟାପାରଟା ମଧ୍ୟ ଆକର୍ଷକ । ଦିନକ ମଧ୍ୟରେ ପ୍ରସ୍ତାବ, ପୁଣି ସେହି ଦିନକ ମଧ୍ୟରେ ତାହାର କାର୍ଯ୍ୟରେ ପରିଣତ । ଘରକୁ ସମ୍ବାଦ ଦେବାକୁ ଆଉ ସମୟ କାହିଁ ? କୃତ୍ତ୍ୱମାଧବଙ୍କ ନିକଟକୁ ତାଙ୍କର ଶେଷ ପଦ ଥିଲା ସେହି ବିବାହ ସମ୍ପର୍କୀୟ ପ୍ରସ୍ତାବ ନେଇ । ପଦରେ ସେ ଯାହା ଲେଖିଥିଲେ ସେଥିରେ ସମସ୍ତଙ୍କର ମନ ଫିକା ପଡ଼ିଯାଇଥିଲା । ହରିଶଙ୍କର ସେଥିରେ ଅତି ସ୍ପଷ୍ଟାକ୍ଷରରେ ନାସ୍ତିବାଣୀ ଶୁଣାଇ ଦେଇ ଥିଲେ । ମା ଗ୍ୟାସ୍ତିମ୍ଭାଙ୍କ ମନରେ ଦାରୁଣ କଷ୍ଟ ହୋଇଥିଲା । ଯୌତୁକ ଗ୍ରହଣରେ ଯଦିବା ଆପତ୍ତି ହେଲା, ସେଥିପାଇଁ ଏକା-ବେଳେକେ ବିବାହ କରିବାକୁ ମନା କରିଦେବାଟା କି ସଙ୍ଗତ ? ଏହି ପ୍ରସଙ୍ଗ ନେଇ ଗ୍ୟାସ୍ତିମ୍ଭା ଓ କୃତ୍ତ୍ୱମାଧବଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଅନେକ ଆଲୋଚନା ହୋଇଥିଲା । କୃତ୍ତ୍ୱମାଧବ କହିଥିଲେ—ଯେତେକ ସୃଷ୍ଟି ଛଡ଼ା କଥା ସବୁ ହରିର ! ପିଲାଟାର ଯେ କି ତଙ୍କ ତା ମୁଁ ବୁଝିପାରେ ନାହିଁ, ନାନି । ଏତେ ଏଠି ପଡ଼ି ଶେଷରେ ଏହି ପଳ ! ଧା'କୁହିଁ କହନ୍ତି ଜ୍ଞାନପାଗଳ ହେବା । ଗ୍ୟାସ୍ତିମ୍ଭା ମଧ୍ୟ କଲ୍ଲନା କରି ନ ଥିଲେ ଯେ ପୁଅ ତାଙ୍କ ନିକଟରେ ବିବାହ କରିବାକୁ ପ୍ରତିଶ୍ରୁତି ଦେଇ ଶେଷରେ ଏପରି ହତାଶ କରିବ । ହରିଶଙ୍କର କାହିଁକି ଯେ ପୁଣି ମତ ପରିବର୍ତ୍ତନ କଲେ ତାର କୌଣସି କାରଣ ସେ ଖୋଜି ପାରି ନ ଥିଲେ । ଗ୍ୟାସ୍ତିମ୍ଭାଙ୍କ ପ୍ରାଣରେ ଗଭୀର ଅବସାଦ ଦେଖାଦେଇଥିଲା ।

ସେଦିନ ସନ୍ଧ୍ୟାହେବାକୁ ବେଶି ବିଳମ୍ବ ନାହିଁ । ଗ୍ୟାପ୍ରିୟା ପ୍ରଦୋଷ ସ୍ନାନ ଅନ୍ୟ ଦିନ ଅପେକ୍ଷା ଟିକିଏ ଆଗରୁ ସାରିଦେଇ ବସିଛନ୍ତି । ଦିନସାରା କାହିଁକି କେଜାଣି ମନଟା ଅସ୍ଥିର ହେଉଛି । ଛତ ଉପରେ କୁଆଟାଏ ବସି ବରାବର କା-କା ହେଉଛି—ସତେ ଯେପରି କିଏ ଘରକୁ ଆସିବ ! କୃଷ୍ଣମାଧବ ଘରେ ନାହାନ୍ତି—କି ଗୋଟାଏ ଜମିଦାରୀ କାମରେ ସେ ଦୁଇଦିନ ହେଲା ଗ୍ରାମାନ୍ତରକୁ ଯାଇଛନ୍ତି । ଗ୍ୟାପ୍ରିୟା ଅବିଶ୍ରାନ୍ତରାଗ କୁଆଟା ଉପରେ ବିରକ୍ତ ହୋଇ କହିଛନ୍ତି—ବରାବର ରଜ ରଜ ହୋଇ ରଖିଦେଲା ନାହିଁ ଏତା—କିଏ ଏମିତି ଆସିବାକୁ ଯାଉଛି ଯେ ତୁ ଏତେ କା-କା ହୋଇ ମରୁଛୁ ? ଠିକ୍ ଏହି ସମୟରେ ଦାଣ୍ଡରେ ଗୋଟାଏ ମୋଟର ଆସି ଉପସ୍ଥିତ ହେଲା,—ହର୍ଷ ବାଜିଲା । ଗ୍ୟାପ୍ରିୟା ମନେ ମନେ କହିଲେ—କିଏ ଆସିଲା ନା କଣ ? କ୍ଷଣିକ ମଧ୍ୟରେ ଗୁଳରବାକରମାନଙ୍କର ଦ୍ୟୁତ କଲରବ ଶୁଣାଗଲା । ଗୁରୁବାର ମା ଧାଇଁ ଆସି କହିଲା—ମା, ମା, ବାବୁ ଆସିଲେଣି ।

ଗ୍ୟାପ୍ରିୟା ଅସ୍ତବ୍ୟସ୍ତ ହୋଇ ଧାଇଁ ଆସିଲେ । ହରିଶଙ୍କର ମୋଟରରୁ ଓହ୍ଲାଇ ଗାଡ଼ର ଦ୍ଵାର କପାଟ ଧରି ଛୁଡ଼ା ହୋଇଛନ୍ତି । ଗୋଟିଏ ଲବଣ୍ୟମୟୀ କିଶୋରୀମୂର୍ତ୍ତି ମୋଟର କୁସିତରୁ ଆସ୍ତେ ଆସ୍ତେ ବାହାର ଆସୁଛି । ସଙ୍ଗରେ ଜଣେ ଗ୍ରୋଭା ସ୍ତ୍ରୀଲୋକ—ସମ୍ଭବତଃ ପରିଚ୍ଛାବିକା । କିଶୋରୀ ନିଶ୍ଚରଣୀ—ମାତ୍ର ପୌକନର ଦସ୍ତରେ ଶରୀର ପ୍ରସ୍ତମୟ । ମନେ ହେଉଛି—ଯେପରି ଅଙ୍ଗସ୍ତଙ୍ଗ ଅଭରଣ ଆବଶ୍ୟକ କରେ ନାହିଁ । ସ୍ଵଭାବ ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟ ତାର ଯଥେଷ୍ଟ ଅଭରଣ ।

ଗ୍ୟାପ୍ରିୟା କିଛିକ୍ଷଣ ପାଇଁ ଅବାକ୍ ହୋଇ ଛୁଡ଼ାହୋଇ ରହିଲେ । ନିତାନ୍ତ ଅପ୍ରତ୍ୟାଶିତ ଘଟଣାର ସମ୍ମୁଖୀନ ହେଲେ ମନୁଷ୍ୟ

ପ୍ରାୟ ହତବୁଦ୍ଧି ହୋଇଯାଏ । ତାଙ୍କର ତାହାହିଁ ହେଲା । ହରିଶଙ୍କର ଅସି ପାଦମୂଳରେ ପ୍ରଣାମ କଲେ । ମା ତାଙ୍କୁ ତଳୁ ଉଠାଇ ଝିଲ୍‌ମୂଳି ଝାଡ଼ିଦେବାକୁ ବି ଭୁଲିଗଲେ । ହରିଶଙ୍କର ଏହାର କାରଣ ବୁଝିପାରଲେ । ହସ ହସ ମୁଖରେ କହିଲେ—ମା, ଅଜି ଅବାକ୍ ହୋଇ ଯାଇଛୁ ପର ? ଗ୍ୟାପ୍ରିୟାଙ୍କର ଏତେବେଳେ ଚେତନା ହେଲା । ସେ କହିଲେ—“ହବାର ତ କଥା ବାବା; ଚିଠି ନାହିଁ, ପତ୍ର ନାହିଁ, କୌଣସି ଟବର ନାହିଁ । ଏମିତି ଭୋଳାମନ୍ତେ କିଏ ଅଛି କହିଲୁ ଶୁଣି ।” ଏହା କହି ସେ ଏତେବେଳେ ମୁଣ୍ଡର ଧୁଳି ଝାଡ଼ି ଦେବାକୁ ଗଲେ । ଏହି ସମୟରେ ସୁଷି ଅସି ତାଙ୍କ ପାଦତଳେ ପ୍ରଣାମ କଲା । ହରିଶଙ୍କର ଟିକିଏ ଦୁଃସ୍ୱାଦ ଠିଆ ହେଲେ । ମା ସୁଷିର ହାତଧରି ତଳୁ ଉଠାଇଲେ । ଅପରିଚିତାର ପରିଚୟ ପାଇବା ପାଇଁ ମନରେ ଗଭୀର ଭଲିଣ୍ଡା ଜାତ ହେଉଥିଲେ ସୁଦ୍ଧା, ସେ କୌତୂହଳ ନିବୃତ୍ତପାଇଁ ସେଠା ଉପଯୁକ୍ତ ସମୟ ନୁହେଁ ବୋଲି ଭାବି କେବଳ ପଚାରିଲେ—ତୋ ନାଁ କଣ ମା ?

ସୁଷି ଉତ୍ତର ଦେଲା—ମୋ ନାଁ ସୁଷମା ।

ଗ୍ୟାପ୍ରିୟା କହିଲେ—ସୁଷମା ! ବେଶ୍ ନାଟି ତ । ହଉ ମା, ଘର ଭିତରକୁ ଚାଲ । ଏହା କହି ସେ ସୁଷମାର ହାତ ଧରି ଘର ଭିତରକୁ ନେଇଗଲେ ।

ପ୍ରକାଶ୍ଟ ଘରଟା ଦେଖି ସୁଷମାର ମନରେ ଟିକିଏ ଯେମିତି ଭାତ ସଞ୍ଚାର ହେଲା । ଏତେ ବଡ଼ ଘର ସେ ଜନ୍ମରୁ କେବେ ଦେଖି ନ ଥିଲା । ଗଲ୍-କାହାଣୀରେ ଅବତ୍ୟ ସେ ରଜାଘରର କଥା ଶୁଣିଥିଲା,—ଅପରିମିତ ଧନଦୌଲତର ବିଷୟ ଜାଣିଥିଲା । ମାତ୍ର ଦୁଇ ଆଖିରେ କେବେ ସେ ତାହା ଦେଖି ନ ଥିଲା । ପଲ୍ଲୀଗ୍ରାମର ନିବୃତ୍ତମୁର

ପୂର୍ଣ୍ଣକୁଟୀରରେ ସେ ଅକଲ୍ଲଲିତା । ସୌଭାଗ୍ୟର ଗର୍ବ ତାକୁ ପୂର୍ଣ୍ଣ
କରିବା ଦୂରେ ଥାଉ, ତାର ଛୟା ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ମାଡ଼ି ନ ଥିଲା । ସେହି
ଦରଦ୍ର ଭବନରେ ଅବଶ୍ୟ ସ୍ନେହମାୟାର ଅଭାବ ନ ଥିଲା, ବରଂ ତାହା
ମୂର୍ତ୍ତିମାତ୍ରାରେ ବିଦ୍ୟମାନ ଥିଲା । ମାତ୍ର ସେଥିରେ ନ ଥିଲା ବିଭବର
ବାହ୍ୟକ ଦାସ୍ତ, — ଧନର ଏ ଭାତପ୍ରଦ ଆମ୍ବୁପ୍ରକାଶ । ସୁଷମା ଏ ସବୁ
ଦେଖି ଟିକିଏ ଯେପରି କାନ୍ଦିଲା ହୋଇପଡ଼ିଲା ।

ସନ୍ଧ୍ୟାକାଳୀନ ଘଣ୍ଟାଧୁନି ଗୃହସ୍ଥଲଗ୍ନ ଦେବାଳୟରେ ବାଜି
ଉଠିଲା । ଗୁପ୍ତାସ୍ତ୍ରୀ ସୁଷିକୁ ଗୋଟାଏ ପ୍ରଶସ୍ତ କକ୍ଷରେ ବସାଇଦେଇ
ଆରତ ଦର୍ଶନ କରିବା ପାଇଁ ଚାଲିଗଲେ । ବାଉଲିମାକୁ ହରିଶଙ୍କର
ସଙ୍ଗରେ ନେଇ ଆସିଥିଲେ । ସେ ଏଣେ ତେଣେ ବୁଲି ଏହି ଧନୀ-
ଗୃହର ବିପୁଳ ବିଭବ ଦର୍ଶନ କରିବାରେ ଲାଗିଲା । ସୁଷି ନୀରବରେ
ବସି କେତେ କଣ ଭବିଷ୍ୟକୁ ଲାଗିଲା । ପିଲାଦିନରୁ ଆରମ୍ଭ କରି
ଏପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ତା ଜୀବନରେ ଯେତେ ଯେତେ ଘଟଣା ଘଟିଯାଇଛି, ସବୁ
ଗୋଟି ଗୋଟି ହୋଇ ତାର ମନେ ପଡ଼ିବାକୁ ଲାଗିଲା । ପିତାଙ୍କର
ବିଷୟ ତାର ଅବଶ୍ୟ ବେଶି କିଛି ମନେ ନାହିଁ । ତାଙ୍କର ପରଲୋକ
ହେବାବେଳକୁ ସେ ନିତାନ୍ତ ଅଲ୍ଲବୟସ୍କା । କିନ୍ତୁ ମାଆର କଥା ତାର
ସୁମୁଖସ୍ମୟରେ ମନେ ପଡ଼ିବାକୁ ଲାଗିଲା । ସୌଦାମିନୀର ସ୍ନେହମୟ
ମୁଖ ତା ଆଖି ଆଗରେ ନାଚି ବୁଲିଲା । ମାଆର ମଧୁରଗଳା,
ମଧୁରତର ‘ସୁଷି’ ସମ୍ବୋଧନ ତା କାନରେ ଯେପରି ଅନବରତ
ବାଜିବାକୁ ଲାଗିଲା । ସୌଦାମିନୀ ଯେତେବେଳେ ଯେଉଁ କାର୍ଯ୍ୟ କରନ୍ତି
ତାହା ଯେପରି ଗୋଟି ଗୋଟି ହୋଇ ଦିଶିଲା । ଏହି ସନ୍ଧ୍ୟା
ସମୟରେ ସେ କିପରି ବୃନ୍ଦାବତୀମୂଳରେ ବସି ଘଣ୍ଟା ଘଣ୍ଟା ଧରି
ତୁଳସୀ ଆରାଧନା କରନ୍ତି ସେ ଚିନ୍ତା ତା ଚକ୍ଷୁ ସମକ୍ଷରେ ଉଦ୍ଭାସିତ
ହୋଇ ଉଠିଲା । ତା ପରେ ସେହି ଭାସିଣା ବନ୍ୟା, ସେହି ରେଗଣିଆର

କରୁଣା ଦୃଶ୍ୟ, ହରିଶଙ୍କରଙ୍କ ଅବର୍ଜିତ, ତାଙ୍କ ସହିତ ପରତପ୍ତ,
ବନ୍ଧୁ, ଗୃହତ୍ୟାଗ ଏବଂ ଅବଶେଷରେ ଏହି ଧନୀ ସଂସାରରେ ଅନ୍ଧସ୍ତ
—ଏ ସମସ୍ତ ଘଟଣା ସୁଷିର ମନୋମୁକୁରରେ ମୁହୂର୍ତ୍ତକ ମଧ୍ୟରେ
ପ୍ରତିଫଳିତ ହୋଇଗଲା । ଓହ୍ଲା, ତାର ଜୀବନର ସ୍ତୋତ ତାକୁ
ଦୂରନ୍ତ ବେଗରେ ଉଠାଇ ନେଇ କୁଆଡ଼େ ଚାଲିଛି ! ସାମାନ୍ୟ ଭୃଣ
ଗଣ୍ଡପରି ସେ ଭାସି ଭାସି କୁଆଡ଼େ ଯାଉଛି । ତା ଭାବି ଭାବି ସୁଷି
ଶାନ୍ତି, ଅବସନ୍ନ ହୋଇପଡ଼ିଲା । ତାର ଅଜ୍ଞାତସାରରେ ଦୁଇବିନ୍ଦୁ
ଲେଉଟକ ଚକ୍ଷୁଗ୍ରାନ୍ତରୁ ଝରିପଡ଼ିଲା । ମନ୍ଦରର ଘଣ୍ଟାଦ୍ୱନି ବଦ
ହୋଇଗଲା । ସୁଷିର ଧ୍ୟାନ ମଧ୍ୟ ଭାଙ୍ଗିଗଲା । ଉଦାସ ନେତ୍ରରେ
ସେ ବାହାରର ନିବିଡ଼ ଅନ୍ଧକାର ଅଡ଼କୁ ଚାହିଁ ରହିଲା ।

ଦଶମ ପରିଚ୍ଛେଦ

ସୁଷିର ଇତିହାସ ଜାଣିବା ପାଇଁ ମା ଗୁପ୍ତାପୁରୀଙ୍କ ମନରେ
କୌତୂହଳ ପ୍ରବଳରୁ ପ୍ରବଳତର ହେବାକୁ ଲାଗିଲା । ବାଲିକାଟି
କିଏ, କାହାର ସନ୍ତାନ, କି ଜାତି, ହରିଶଙ୍କରଙ୍କର ତା ସହିତ କିପରି
ପରତପ୍ତ ହେଲା—ଏହି ସବୁ ବିଷୟ ଜାଣିବାପାଇଁ ତାଙ୍କର ଅସୀମ
ଅଗ୍ରହ ଜାତ ହେଲା । ମାତ୍ର କାହାକୁ ପଚାରି ସେ ଏ ସବୁ ହାଲୁ
ବୁଝିବେ ? ଗୁପ୍ତାପୁରୀ ଅନେକ ଭାବିଚିନ୍ତି ସ୍ଥିର କଲେ ହରିଶଙ୍କର ବା
ସୁଷିମାଠାରୁ ଏ ସବୁ ତଥ୍ୟ ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷରେ ସଗ୍ରହ କରିବା ଅପେକ୍ଷା
ବାରଲିମାଠାରୁ ସମସ୍ତ କଥା ଜାଣିବା ସମୀଚୀନ ହେବ । ତେଣୁ ସେ
ସମୟ ଉକ୍ତି ନିବେଦନରେ ତାହାରିଠାରୁ ସୁଷିର ଇତିହାସ ସଗ୍ରହ
କରିବାରେ ପ୍ରବୃତ୍ତ ହେଲେ । ହଠାତ୍ ସେ ସୁଷିମାର କଥା ନ ପଚାରି
ବାରଲିମାଆର ନିଜର କଥା ଆରମ୍ଭ କରିଦେଲେ । ବାରଲିମାଆର

ସଂସାରରେ ଆଉ କିଏ ଅଛି, ସେ କିପରି ଚଳେ, କେତେଦୂରକୁ
 ସେ ଆସି ପୁଣ୍ୟମା ପାଖରେ ରହୁଛି ଇତ୍ୟାଦି ବିଷୟରୁ ସେ ଜିନିଷ
 ଜିନିଷ ସୁଖମା ସମ୍ବନ୍ଧୀୟ ସମସ୍ତ ବିବରଣୀ ଜାଣିବାକୁ ଚେଷ୍ଟା କଲେ ।
 ଶ୍ୟାମ୍ବରୀୟା ସୁଖମାର ସ୍ୱଭାବ ଚରଣ ଗୁଣଗ୍ରାମ କଥା ବିଶେଷଭାବରେ
 ପଚାରି ବୁଝିନେଲେ । କାହାରି ସମ୍ବନ୍ଧ ତାର ବିବାହ ପ୍ରସଙ୍ଗ କେବେ
 ଉଠୁଛି କି ନା ତା ମଧ୍ୟ ପଚାରିବାକୁ ଛାଡ଼ିଲେ ନାହିଁ । ବାତଲିମା
 କହିଲା—ତା ତ ମୁଁ କିଛି ଶୁଣି ନାହିଁ ମା । ସେମିତି କିଛି କଥା
 ଉଠିଥିଲେ ତା କଣ ଆଉ ମୋତେ ଅଛପା ଥାନ୍ତା ? କିଏ ବା ସେ ସବୁ
 ଯୋଗାଡ଼ କରିବ ? ବାପ ତ ନାହିଁ,—ବାପ ବଦଳରେ ଆଉ ଯେ
 ସେପରି କେହି ମୁରବି ଅଛି ତା ବି ନୁହେଁ,—ଘରକୁ ମା ହିଁ
 ବୋଲି ଦୁଇପ୍ରାଣୀ,—ମାଆଟି ଯାହା କରିବ ସେୟା । ହେଲେ,
 ମାଇକିନା ଲୋକ ! ତାର ଶକ୍ୟ କେତେ ? ମାଇପି ଲୋକଙ୍କ ଯୋଗେ
 କଣ ଏ ସବୁ ଗହନ କଥା ହୋଇପାରେ ମା ? ମର୍ଦ୍ଦଲୋକେ ପାଞ୍ଚଆଡ଼େ
 ବୁଲି, ପାଞ୍ଚଜାଗା ଆଖି ଫେରେଇ, ଦେଖି ଚାହିଁ ସିନା ଏସବୁ କଥା
 ନେଇ ଆଣି ଥୁଅନ୍ତି ! ଆଉ ସେମିତି ଯୋଗାଡ଼ଯନ୍ତ୍ର କରିବାକୁ କିଏ
 ଅଛି ? ଯାହା ବି ମାଆଟି ଥିଲା,—ସେ କଣ ବଞ୍ଚିଲା ? ଦଇବ ତ ତାକୁ
 ଅବସ୍ଥିତିରେ ଛାଆଣିପରି ଆସି ସଂସାରରୁ ଛେ ମାରିନେଲା । ଆଉ ରହିଲା
 କିଏ ? ତେବେ ଏହି କଣ କି, ହିଅଟିର କପାଳ ଗୁଣକୁ ଦାବୁ ଯାଇ
 କୁଟିଲେ,—ଅରକ୍ଷିତକୁ ସାହା ହେଲେ । ଖୁବ୍ କରୁଛନ୍ତି ମା, ବାବୁ
 ଖୁବ୍ କରୁଛନ୍ତି । ଏମିତି କେତେଟା ଲୋକ କରନ୍ତି ? ଏ କାଳରେ
 ଜମେ ମଝି ଦଉଆରେ ଭାସି ଯାଉଥିଲେ ଲୋକେ ଆଡ଼ିନୟନରେ ବି
 ଚାହିଁବେ ନାହିଁ ! ମର ମାଟି ହୋଇ ଯାଉଥିଲେ ବି “ଆହା” ବୋଲି
 କହୁବେ ନାହିଁ ! ଏକାଳକୁ ସେ ଯା କରୁଛନ୍ତି ତା କମ୍ କଥା ନୁହେଁ
 ମା । ଖାଲି ସଉଦାସୀର ହିନ୍ଦୁରେ ତ ଶହଶହ ଟଙ୍କା ପେଲି ଦେଇଛନ୍ତି,

ଅଉ କଥା ତେଣିକି ଯାଉ । କୋଉଁ ଅପଣାର ଲେକଟା ଏତେ
କରନ୍ତା କୁହଣି ? ମୁଁ କହେଁ—ବାବୁ ତ ମଣିଷ ନୁହନ୍ତି—ଦେବତା ।
ସେ ଦିନ ମୋ ଛୁଣ୍ଡା ଲୁଗା ଖଣ୍ଡିତ ଉପରେ ଆଖି ପଡ଼ିଗଲା । ବାବୁ
ଦେଖିପକେଇ କହିଲେ “ତୋର କଣ ଲୁଗାପଟା ନାହିଁ କିଲେ
ବାଉ ଲମ୍ବା ? ମୋତେ କହୁ ନାହିଁ ?” ମୋତେତ ସାତ ପରକଟ
ଲଜ ମାଡ଼ିଲା ମା । ମୁଁ ଯାଏଁ କୁଅଡ଼େ ? ତା ଅରଦିନ ଦେଖିଲ
ବେଳକୁ ବାବୁ ଗୋଟାଏ ଦଶହାତା କନ୍ଥାଲୁଗା ମୋ ଲୁଗା ପଠାଇ
ଦେଇଛନ୍ତି । ଏଇ ପରା ମା, ଏଇ ପିନ୍ଧିଛି ! ଏମିତି ଦୟା ତାଙ୍କର !
ସେ ପରା ଲୋକ ନ ଥିଲେ ଏତେ ଗାଁଗଣ୍ଡା ଯେ ନରକରେ ଭାସିଗଲା,
ଲୋକେ ଯେ ଏତେ ଘ୍ନାନୁଷ୍ଠାନ କଦଳ୍ଲୁ ନ ହେଲେ, ସେ ଦାଉ ସମ୍ଭାଳି
ଥାନ୍ତା କିଏ ? ଦିନ ନାହିଁ, ରାତି ନାହିଁ, ବଣ ନାହିଁ, ଜଙ୍ଗଲ ନାହିଁ,
ଗୁରୁଆଡ଼େ ବୁଲି, ଦେଖି, ଲୋକଙ୍କ ଭୂଣ୍ଡରେ ଆହାର ଦେଇ ପିଣ୍ଡରେ
ପ୍ରାଣ ରଖିଦେଲେ ପରା ! ସେ କଥାଗୁଡ଼ାକ କେତେ କହିବି ମା,
ତା କିଏ ନ ଜାଣେ ?

ବାଉଲିମା ଅନର୍ଗଳ ଏହିପରି ବକସିବାକୁ ଲାଗିଲା ।
ସ୍ବାଧୀୟାକ ହୃଦୟ ଗର୍ବରେ ଫୁଲି ଉଠିଲା । କିନ୍ତୁ ସେ ଭାବ ସେ
ବାହାରକୁ ପ୍ରକାଶ ନ କରି ପରୁରଲେ —“ଅଛୁ ବାଉଲିମା, ହର
ଯେ ଏ ଅରକ୍ଷିତ ପିଲାଟିର ଏମିତି ସାହା ଭରସା ହେଲା,—ଅପଣାର
ହୋଇ ଏତେ କଥା କଲା, ଏଥିରେ କେହି କିଛି ଦୁର୍ନାମ କରିନାହିଁ ତ ?”
ବାଉଲିମା କହିଲା—କି, ଦୁର୍ନାମ କାହିଁକି କରିବେ ? ବାବୁ କି
ଖରପ କଥାଟା କଲେ କି ଏମିତି ? ଦୁଃଖାରିକିକ ସାହାଉରସା ହେବା
କଣ ଏଡ଼େ ଘ୍ନାନ କାମ ? ତେବେ, ବୁଝିଲ ନାହିଁ ମା, ଏ
କଲିକାଳରେ କିଏ କାହା ଭୂଣ୍ଡରେ ହାତ ଦେବ କୁହଣି ? ଏ ଯୁଗରେ
କୁଅଟା ଉଡ଼ିଗଲେ, କଣନା ହୁଅ ଉଡ଼ିଗଲା । ହେଲେ ସେ ସବୁ କଥାରେ

କଣ ଅଛି ? ସେମିତି ଯେ କହୁଥିବ, କହୁଥାଉ । ତା ଭ୍ରାତୃରେ ପାଇଁ ଯ ପଡ଼ । ମୁଁ ତ କହୁଛି ମା, ସେମିତି ତଙ୍କ ମୁଁ ବାବୁଙ୍କର କେବେ ଦେଖି ନାହିଁ । ମିଛ କଥାଟା କାହିଁକି କହୁଛ, ସେଥିରୁ କି ପୁଣ୍ୟ ପଳିବ କି ? ଆଉ ସୁଖି, ସେ ବି ସେ ଭଲ ହିଁଅ ନୁହେଁ ମା । ବିରୁଦ୍ଧର କପାଳରେ ସିନା ଥିଲା, ବାପମା ଛେଉଣୁ ହେଲା । ହେଲେ ତାକୁ ଉଦଣ୍ଡି ବୋଲି କେହି କହିବ ନା ? ଜିଉ ଛୁଣ୍ଡି ପଡ଼ିବ, ମା, ଜିଉ ଛୁଣ୍ଡି ପଡ଼ିବ ।

ଏହା କହି ବାଉଲିମା ଗ୍ୟାଣ୍ଡିୟାଙ୍କ ଗୋଡ଼ ଦଇଁଟା ଟାଣିନେଇ ଘସିବାକୁ ଆରମ୍ଭ କରିଦେଲା । ଗ୍ୟାଣ୍ଡିୟା ଏଥର ସମସ୍ତ ଘଟଣା ବୁଝିପାରଲେ । ଅସହାୟା ବାଳିକାକୁ ସାହାଯ୍ୟ କରି ହରିଶଚର ଯେ ପୁଣ୍ୟକାରୀ କରିଛନ୍ତି, ଏଥିରେ ତାଙ୍କର ସନ୍ଦେହ ରହିଲା ନାହିଁ । ହଜାରେ ପାଗଳାମି ଥାଇ ପଛକେ, ଦୁଃଖୀ ରଜିଙ୍କ ପ୍ରତି ହରିର ଓପ ଦୟା ଥାଏ, ଏହା କେହି ଅସ୍ୱୀକାର କରି ପାରବ ନାହିଁ, —ଏହାହିଁ ମନେ ମନେ କହିବାକୁ ଲାଗିଲେ । ତେବେ ଏ ଦୋଷଦର୍ଶୀ ଦୁନିଆଟାରେ ଲୋକ ମିଛରେ ହେଲେ ଦୋଷ ଦେଖିଥାଏ—ଅସବାଦ ଦେଇଥାଏ । ଯେତେ ବଡ଼ ଦେବସ୍ୱଭାବର ଲୋକ ହେଉ ପଛକେ ତା ନୀରେ ଟିକିଏ କଳଙ୍କ ଲେପି ପାରିଲେ ମନୁଷ୍ୟ ପ୍ରକୃତ ଅସୁପ୍ରସାଦ ଲଭ କରିଥାଏ । ଏହା ଭାବି ସେ ଟିକିଏ ଅଶଙ୍କାପ୍ରବଣ ହୋଇ ପଡ଼ିଥିଲେ । ମାତ୍ର ସେ ଭାବି ଖୁସି ହୋଇଥିଲେ ଯେ, ହରିଶଚର ସୁପ୍ରମାକୁ ଘରକୁ ନେଇଆସି ବୁଦ୍ଧିମାନର କାର୍ଯ୍ୟ କରିଛୁ—ଜନାପବାଦର ଗନ୍ତା ଅନେକ ପରିମାଣରେ ବନ୍ଦ କରି ଦେଇଛୁ । ସୁପ୍ରମାକୁ ଦେଖିଲା ବେଳୁ ନିଜ ହୃଦୟରେ ବି କାହିଁକି କେଜାଣି ସେ ଟିକିଏ ଅକର୍ପଣ ଅନୁଭବ କରୁଥିଲେ । ଗ୍ୟାଣ୍ଡିୟାଙ୍କର ଦୁଇଟି କନ୍ୟା ହୋଇ ଶେଷବାବାପ୍ପାରେ ନନ୍ଦ ହୋଇଯାଇଥିଲେ । କନ୍ୟାବାସ୍ତବ୍ୟ ତାଙ୍କ ପ୍ରାଣରେ କଳିଦାର

ସୌରଭ ପରି ରୁଦ୍ଧ ହୋଇ ରହିଥିଲା,—ଅହସ୍ତନାଶ କରିବାକୁ ସୁଯୋଗ ପାଇ ନ ଥିଲା । ବର୍ତ୍ତମାନ ସୁସମାର ଆବିର୍ଭାବରେ ତାହା ଯେପରି ବାହାରକୁ ବାହାର ପଡ଼ିବାକୁ ଇଚ୍ଛା କରୁଥିଲା । ଗ୍ରାହଣିୟା ଭାବୁଥିଲେ—ସୁସମା ଯଦି ତାଙ୍କର ସ୍ୱଜାତି ହୋଇଥାନ୍ତା, ସେ ବଂଶମୟୀତାକୁ ଦୂରକୁ ଫିଙ୍ଗି ଦେଇ, ସେହି ଦୃଢ଼ା ନିଶ୍ଚୟାୟା ଚାଲିବାକୁ ଯୁଗପତ୍ତ କନ୍ୟା ଓ ପୁରବଧୂର ଆସନରେ ବସାଇଦେଇ ତୃପ୍ତିଲାଭ କରନ୍ତେ । ମାତ୍ର ତାହା ଯେ ଅସମ୍ଭବ । ସୁସମା ଯେ ସ୍ୱଜାତିସମ୍ଭୂତା ନୁହେଁ । ପ୍ରସବିନୀ ବଂଶ ଯେ ଉଲ୍ଲିଖିତର ଏକ ପୁରାତନ ପ୍ରସିଦ୍ଧ ବ୍ରାହ୍ମଣବଂଶ ବୋଲି ଗର୍ବ ଅନୁଭବ କରେ, ଅଳ୍ପ ସୁସମା ଯେ ଶତ୍ରୁଏତକୁଳର କନ୍ୟା !

ଗ୍ରାହଣିୟା ମନେ ମନେ କହିଲେ—ଯାତ୍ର, ସେ ସବୁ କଥା ଭାବି ଲାଭ କଣ । ବର୍ତ୍ତମାନ ସମସ୍ୟା ହେଉଛି—ସୁସମାକୁ ଯେତେବେଳେ ତାଙ୍କ ଗୃହରେ ଅଗସ୍ତ୍ୟ ଦିଆଯାଉଛି, ତର ତ ଦ୍ୟବସ୍ଥା କରିବାକୁ ହେବ ? ଗୃହସାଗ୍ୟା କୁମାରକୁ ଘରେ ରଖି ତ ଆଉ ଚିରକାଳ ନିଶ୍ଚିନ୍ତ ହୋଇ ରହି ହେବ ନାହିଁ । ତାର ଭବିଷ୍ୟତ କଥା ନିଶ୍ଚୟ ଭାବିବାକୁ ହେବ । ସତ୍ତ୍ୱପାତ୍ର ଦେଖି ତାର ଗୋଟାଏ କିନାସ କରିଦେବାକୁ ହେବ,—ଅଗ୍ନିତାର ଫସାରଟି ଗଢ଼ିଦେବାକୁ ହେବ ।

ଗ୍ରାହଣିୟା ଏହିପରି ସୁସମାର କଥା ଭାବୁଁ ଭାବୁଁ, ପୁର ହରିଶଙ୍କରଙ୍କ ବିବାହ ଚିନ୍ତା କୌଣସି କ୍ରମେ ମନରୁ ଏଡ଼ି ପାରିଲେ ନାହିଁ । ସେ ଭାବିଲେ—ସୁସମାର ବିବାହ ତ ଦୂରର କଥା । ତା ଆଗରୁ ହରିଶଙ୍କରର ବିବାହ ସମ୍ପନ୍ନ ହେବା ତ ଦୂରକାର । ଏବେ ବଡ଼ ସୁଯୋଗ୍ୟ କୁଳନୟନ ଅବିବାହୀତ ଥାଉଁ । ଆହୁଁ ବିବାହ ପ୍ରକାରେ

ବିବାହ କଥା ଭାବେ ? କିନ୍ତୁ ହରିଶଙ୍କର ପେ ଏକ ଦୁରୁସ ସମସ୍ୟା ହୋଇ ଛାଡ଼ା ହେଲଣି । କେତେଦେଲେ କହୁଛି ବିଭା ହେବି, କେତେଦେଲେ କହୁଛି ହେବି ନାହିଁ । ଘଡ଼ିକେ ଘୋଡ଼ା ହୁଟୁଛି । କେତେ କହୁରେ ବୁଝାଇ ସମସ୍ୟା ଜଦାବ ପାଇଥିଲି—ହଁ ବିଭା ହେବି । ପାଣି ପୋଗାଡ଼ ହେଲା,—ଗୋଟାଏ ନୁହେଁ, ଦୁଇ ଦୁଇଟା । ପୁଣି ଲଏନ ପାଣି । ପେମିତି ଘରକୁ ସେମିତି ନାମ୍ । ଦେବାନେବାରେ ବି ଉଠା କର ନ ଥାନ୍ତେ । ହେଲେ କଣ ହେବ ? ସବୁ ପସର ପାଟିଗଲା । ପୁଅ ଜନ୍ମ ଧରକସିଲା—ମୁଁ ବିଭା ହେବି ନାହିଁ, ଏଥିକୁ ବଳ କାହାର ?

ରାଧାପ୍ରିୟା ଏହି ସବୁ କଥା ଭାବି ଭାବି କି ଉପାୟ କରିବେ କିଛି ସ୍ଥିର କରି ପାରିଲେ ନାହିଁ । ହାୟ ହାୟ ! ହରିଶଙ୍କର ବିଭା ହୋଇଥିଲେ, ଏତେଦେଲେ ସେ ପୁଣି କି ଉଠିବ ନାହିଁ ନାହିଁ । ମୁଁ ଦେଖନ୍ତେ । କିନ୍ତୁ ବିଧାତା କି ପାଗଳାମି ତା ମୁଣ୍ଡରେ ଦେଲା !

ବାଉଲିମା ଏହା ମଧ୍ୟରେ ଗୋଡ଼ ଦାଟା ଘସି ଘସି ଲଲ କରିଦେଲଣି । ରାଧାପ୍ରିୟା କହିଲେ—ଥାଉ ଲେ ବାଉଲିମା, ତେର ହେଲଣି, ଥାଉ ଘସ ନା । ଏହା କହି ସେ ଉଠିଲେ ଏବଂ ଧୀରେ ଧୀରେ ଗୃହର ପଶ୍ଚାତ୍ତାପରେ ଥିବା ଫଳ ବଗିଚା ଆଡ଼କୁ ଚାଲିଲେ ।

ଏକାଦଶ ପରିଚ୍ଛେଦ

ପରଦିନ ରାଧାପ୍ରିୟା ହରିଶଙ୍କରଙ୍କୁ ଡାକି ନିଗୋଳାରେ ପଚାରିଲେ—ବାବା, ତୋର ଇଚ୍ଛାଟା କଣ କହିଲୁ ?

ହରିଶଙ୍କର କହିଲେ—କଣ ମା ? କେଉଁ କଥା ?

ରାଧାପ୍ରିୟା କହିଲେ—ଏଇ ସେ ଦିନ ବିବାହ କରିଦାମାଇ ତମା ପାଖରେ କହିଗଲୁ । ଦୁଇ ଦୁଇଟା ଜାଗାରୁ ସମ୍ବନ୍ଧ ଆସିଲା । କୌଣସିଟା ତ ତୋର ମନକୁ ପାଇଲ ନାହିଁ, ତେବେ ତୁ କଣ ଚାହୁଁ ?

ହରିଶଙ୍କର ଉତ୍ତର ଦେଲେ—ମୁଁ ତ କିଛି ଚାହୁଁ ନାହିଁ ମା, ସେହି କଥାତ ମୁଁ ପ୍ରେମ କର ମାମୁଙ୍କ ପାଖକୁ ଚିଠିରେ ଲେଖିଥିଲି । ସେମାନଙ୍କୁ ମଧ୍ୟ ପରସ୍ପର ମନା କରିଦେବାକୁ କହିଥିଲି ।

ରାଧାପ୍ରିୟା—ହଁ, ତା ତ କହିଥିଲୁ ହରି । ତେବେ ଏମିତି କଥା କହିଦାର ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ କଣ, ମୁଁ ଶୁଣି । ବିଦ୍ରାବିବାକୁ କଣ ତୋର ଇଚ୍ଛା ନୁହେଁ ? ଆଉ କାହିଁକି ବା ନୁହେଁ ?

ହରିଶଙ୍କର କହିଲେ—ବିବାହ ତ କରିଛି ମା । ତୋ ପାଖରେ ଯେଉଁ ପ୍ରତିଜ୍ଞା କରିଥିଲି, ତା ତ ରଖିଛି ।

ମା ଏ କଥାର ବିନ୍ଦୁ ବିସର୍ଗ କିଛି ବୁଝି ପାରିଲେ ନାହିଁ । ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟ ହୋଇ କିଛି ସଣ ସଞ୍ଚ ପୁଅର ମୁହଁକୁ ଚାହିଁ ରହିଲେ । ପରେ କହିଲେ କଣ, ବିବାହ କରିଛୁ ? କାହିଁ, କେହି ତ ଜାଣିଲେ ନାହିଁ ! ଏ ପୁଣି କି ନୂଆ ପାଗଳାମି ତୋର ?

ହରିଶଙ୍କର ହସି ହସି ଜବାବ୍ ଦେଲେ—ନା ମା, ନୂଆ ପାଗଳାମି କିଛି ନୁହେଁ,—ଠିକ୍ ସେଇ ପୁରୁଣା ପାଗଳାମି । ଯେଉଁ ପାଗଳାମିଟା ଚରକାଳ ଦରଦାସ୍ତ କରି ଆସୁଛି ଏହା ସେହି ଧରଣର ।

ତେବେ ବିବାହର କଥାଟା କେହି ଜାଣେ ନାହିଁ, କାରଣ ସେଥିରେ ଦାଇଦ ରୋଷଣି କାରବାର ହୋଇ ନାହିଁ ।

ମା ବିକ୍ରେ ହୋଇ କହିଲେ—କଣ ଯେ କହୁ, ତାର ଅର୍ଥ ମୁଁ କିଛି ବୁଝି ପାରେ ନାହିଁ, ହରି ! କଥାଟା ଟିକିଏ ସାଫ୍ କର କହ ଭଲ ।

ହରିଶଙ୍କର ଉତ୍ତର ଦେଲେ—ସଫାକର କହିବାକୁ ଚଳେ— ମୁଁ ବିବାହ କରିଛି, ବୋହୂ ଅଣିଛି, ତୋ ହାତରେ ଦେଇଛି । ଆଉ କଣ ?

ରାଧାପ୍ରିୟାଙ୍କ ମନକୁ ଏଥର ଟିକିଏ ସନ୍ଦେହ ଛୁଇଁଲା । ମୁଖ ତନ୍ତ୍ରର ଭାବରୁ ତାହା ପ୍ରକାଶ ପାଇଲା । ସେ ହରିଶଙ୍କରଙ୍କ ମୁହଁକୁ ଦଲ୍ ବଲ୍ ହୋଇ ଅନାଇ ପଚାରିଲେ—ବୋହୂ କିଏ ରେ ?

ହରିଶଙ୍କର ତୁରନ୍ତ ଉତ୍ତର ଦେଲେ—ତା ନାଁ ସୁସମା, ଏଥର ବୁଝିଲୁ ?

ରାଧାପ୍ରିୟା ଅକସ୍ମାତ୍ ଯେପରି ପବନଶିଖରରୁ ଖସି ପଡ଼ିଲେ । କଣ ? ହରିଶଙ୍କର ସୁସମାକୁ ବିବାହ କରିଛି ? ଏହା ସ୍ବପ୍ନ ନା ସତ୍ୟ ! ହରିଶଙ୍କର ଦ୍ରାଘୁଣ ସନ୍ତାନ, ପୁଣି ସୁସମା ଯେ ଶ୍ରୋତବ୍ୟ ଘର ହିଅ ! ବଡ଼ଲେକର ପଲ୍ଲ କେଉଁଠି କେମିତି ଗାମଣିଆଲରେ ସ୍ବଜାତର ଗୋଦ ଘରେ ବିଭା ହୋଇପଡ଼ୁଛନ୍ତି । କିନ୍ତୁ ତା ବୋଲି କଣ ଜାତ ଚାଲିଲା ?

ରାଧାପ୍ରିୟା ଭାବିଲେ—କି ଅକାଳ କଥା ! ହରିଶଙ୍କର କଣ ସତେ ସୁସମାକୁ ବିବାହ କରିଛି ? ନା, ମିଛରେ ଏପରି କୌତୁକ କରୁଛି ?

ସନ୍ଦେହରେ ପଡ଼ି ସେ ପଚାରିଲେ—ସତ କଥାଟା କଣ କହ ଦାଦା । ଏମିତି ଗୁଡ଼ାଏ କଣ କହୁଛୁ !

ହରିଶଙ୍କର କହୁଲେ—ତୋ ସାଙ୍ଗରେ କଣ ଥିବା କହୁଛି ମା ? ସତ କଥାଟାହିଁ ତ କହୁଛି । ସୁଖିର ସମସ୍ତ ଭାର ମୁଁ ନେଇଛି । ତାହାର ନାମ ବିବାହ । ସେଥିରେ ସତଦିନ କରିବାର କୌଣସି କାରଣ ନାହିଁ । ଅନ୍ୟ ଲୋକେ ତାଙ୍କ ଡୋଲ ବଜେଇ ଘରକୁ ଯେପରି ଦୋହୁ ଆଣନ୍ତି, ମୁଁ ଅଦୃଶ୍ୟ ତା କରି ନାହିଁ ମା । ସେଟା ଖାଲି ଲୋକଦେଖା କଥା,—ଗୋଟାଏ ବାଜେଇ ତମ । ବିବାହଟା ଖାଲି ଅନ୍ତରର ମେଳ । ସେଥିପାଇଁ ଏତେ ଗୋଲମାଲ କରିବାର ଅର୍ଥ ମୁଁ କିଛି ବୁଝି ପାରେ ନାହିଁ । ସେଥିରେ ମନ୍ଦପାଠର ଦରକାର ନାହିଁ, ପୁରସ୍କୃତର ବି ପ୍ରସଂସାଜନ ନାହିଁ । ଆସୁଛି ସେଠି ପୁରୋହିତ,—ଆହାର ଅଭିଳାଷହିଁ ତାହାର ମନ୍ତ୍ର ।

ହରିଶଙ୍କର ଏହିପରି କେତେ କଣ ବକ୍ତୃତା କରିଗଲେ । କିନ୍ତୁ ସ୍ବାସ୍ଥିୟା ତାର ଗୋଟାଏ ବର୍ଣ୍ଣ ଧୁଇବା କାନକୁ ନେଲେ ନାହିଁ । ପାତଳର ପ୍ରଳାପ ପରି ସବୁ ତାଙ୍କୁ ଅସାର ବୋଧହୁଏ । ସେ କେବଳ ଅବାକ୍ ହୋଇ କାଷ୍ଠ ପୁତୁଳି ପରି ଠିଆ ହୋଇ ରହୁଥିଲେ ।

ହରିଶଙ୍କର କହିବାକୁ ଲାଗିଲେ—ତୋତେ ଏହା ଶୁଦ୍ଧ ବିଚିତ୍ର ବୋଧ ହେଉଛି, ନା ମା ? କିନ୍ତୁ ଏଥିରେ ଅଶ୍ବର୍ଯ୍ୟ ହେବାର କିଛି ନାହିଁ । ଭବି ଦେଖିଲ, ସୁଖିର ସ୍ବଭାବ ଚରିତ୍ର ବିସମ୍ଭବରେ ସଦା କୌଣସି ଅପଦି ନ ଥାଏ, ତେବେ ବିବାହରେ ଦାମା କଣ ? ସୁଖି କି ଭୋର ମନକୁ ପାରିନାହିଁ ମା ?

ସ୍ବାସ୍ଥିୟା ଉତ୍ତର ଦେଲେ—କଣ ଯେ କହୁଛୁ ତା ମୁଁ କିଛି ବୁଝିପାରୁ ନାହିଁ ଦାଦା । ମନକୁ ପାଇବା ନ ପାଇବା କଥା ତ ନୁହେଁ, ତା ହୋଇଥିଲେ କାହାରି କିଛି କହିବାର ନ ଥାନ୍ତା ! କିନ୍ତୁ ଏ ପେ ହେଲା ଜାତ ଗୋଷ୍ଠର କଥା, ହରି । ସୁଖିମା ତ ବ୍ରାହ୍ମଣ ଘରର ଝିଅ ନୁହେଁ । ତା ସାଙ୍ଗରେ ତୋର ବିବାହ କେମିତି ହୋଇପାରେ, କହୁଲ ?

ଦ୍ଵେ କନ୍ୟାକୁ କୌଣସି ବ୍ରାହ୍ମଣ କେବେ ବିଭା ହୋଇଛି ? କେଉଁ
କାଳରେ ଏ କଥା ହେଲଣି ? ତୁ ତ ଏତେ ପାଠ ପଢ଼ିଛୁ, କହିଲୁ ଏତିକି
ଘଟଣାଟା କେଉଁଠି ଘଟିଛି ? ସାବ ଦୁନିଆରେ ଯା ହୋଇ ନାହିଁ, ତୁ
ତା କବିଦାକୁ ଯାଉଛୁ । ଏଥିରେ ଲୋକେ ତୋତେ ପାଗଳ ନ କହି
ଆଉ କଣ କହିବେ ?

ହରିଶଙ୍କର କହିଲେ—କହନ୍ତୁ ମା, ସେଥିରେ କଣ ଯାଏ
ଅସେ ? ଯେଉଁଠା ଉଚିତ କାର୍ଯ୍ୟ ତା କବିଦାକୁ ଯାକ ଯଦି ଦେଖ
ଦୁନିଆରୁ ପାଗଳ ଅଟେ ମିଳେ, ତା ହେଲେ ତ ପାଗଳ ହେବାକୁ
ଭଲ । ସେଥିରେ ତ ଅପମାନର କଥା କିଛି ନାହିଁ, ସେଟାକୁ
ମୁଁ ବରଂ ଗୌରବ ବୋଲି ମନେ କରେ । ତେବେ, ତୋର ପୁଅକୁ
ଲୋକେ ପାଗଳ ଦୋଲି କହିବେ, ଏଇ ତ ତୋର ଭୟ ମା ? ଏହା
କହି ହରିଶଙ୍କର ହସିବାକୁ ଆରମ୍ଭ କଲେ । ସାଧାସିନ୍ଧା ଗନ୍ଧାର ହୋଇ
ରହିଲେ । ହରିଶଙ୍କର ପଚାରିଲେ—ଆଉ କଣ ଭାବୁଛୁ ମା ?

ମା କହିଲେ—ଏ ଟା କି ସମ୍ଭବ, ହରି ?

ହରିଶଙ୍କର ଉତ୍ତର ଦେଲେ—କାହିଁକି ସମ୍ଭବ ନୁହେଁ ଶୁଣେ ?
ଆଉ କେହି ଏପରି କରି ନାହିଁ ବୋଲି ? ତେବେ ଯାହା କେହି
କରି ନାହିଁ, ତା ଯେ କେହି କରିବ ନାହିଁ ଏ ଦା କି କଥା ? ତା
ହେଲେ ଯେ ଏଥିରୁ ପ୍ରମାଣ ହୁଏ ମା, ଆଗରୁ ଯାହା ଲୋକେ କରି
ଅସିଲୁ ସେଇଟାର କେବଳ ସତ୍ୟ, ଆଉ ସମସ୍ତ ମିଥ୍ୟା । ବ୍ରାହ୍ମଣ
କାହିଁକି ଦ୍ଵେ ବିଦାହ କରିବ ନାହିଁ, ଏହାର କିଛି କାରଣ ଅଛି ।
ବ୍ରାହ୍ମଣକୁ ଛାଡ଼ି ଆଉ ସମସ୍ତେ କି ଶୁଦ୍ର ? ପୁଣି ବ୍ରାହ୍ମଣ ଶୁଦ୍ର ଏ ଭେଦ
ଦା କାହାର ଝୁଲି ? ସେଇ ମଣିଷ ତ ଏହା କରିଛି । ତେବେ ସେହି
ମଣିଷ କାହିଁକି ଏ ଭେଦ ନ ଉଠେଇବ ? ବିଶେଷତଃ ଯେତେବେଳେ
ସମାଜ ପକ୍ଷରେ ଏଟା ଅମଙ୍ଗଳର କାରଣ ହୋଇ ରହିଛି । ହଁ, କେବେ

କେଉଁକାଳେ ଏହା ସମଜର ଦରକାରରେ ଆସିଥାଇପାରେ, ହୁଏତ ତାହାକୁ କେବେ ସମାଜର ମଙ୍ଗଳ ହୋଇଥାଇପାରେ । କିନ୍ତୁ ସବୁ ଦିନେ କି ଏକ ଅବାହ୍ନୀ ଥାଏ ? ଅଜି ଯେତେବେଳେ ସ୍ମୃତି ଦେଖା ଯାଉଛି ସେ ଏହା ଦ୍ଵାରା ସମାଜର କ୍ଷତି ଛଡ଼ା ଲାଭ ନାହିଁ, ତେବେ ଏହାକୁ ସମାଜର ଗୋଟି ଦୋଳ ଧରିବାହିଁ ଯୁକ୍ତଯୁକ୍ତ, ଅଥଚ ସେ ଗୋଟି ପ୍ରତିକାର କରିବାହିଁ ଉଚିତ ।

ରାଧାସ୍ଥିୟା ଏ ଯୁକ୍ତର ମର୍ମ କେତେ ବୁଝିଲେ କେତେ ଦା ନ ବୁଝିଲେ । କିନ୍ତୁ ସ୍ଵଦର୍ଶ ମନରେ ଶେଷ କଥାର ଜବାବ ଦେଇ କହିଲେ—କିଏ ସେ ପ୍ରତିକାର କରିବ, ବାବା ?

ହରିଶଙ୍କର ଟିକିଏ ଉତ୍ତେଜିତ କଣ୍ଠରେ ଉତ୍ତର ଦେଲେ—ତୁ କରିବୁ, ମୁଁ କରିବି, ସମସ୍ତେ କରିବେ ମା । ଏଥିପାଇଁ ବାଟ ଦେଖାଇବାକୁ ହେବ, ସମାଜ ଆଗରେ ଆଦର୍ଶ ଥୋଇବାକୁ ହେବ । ତା ଆଖିରେ ଆଲୁଲି ଉର୍ତ୍ତି କରି ଚେତାଇ ଦେବାକୁ ହେବ । ତାକୁ ଜୋର ଗଳାରେ କହିବାକୁ ହେବ—ଦେଖ ସମାଜ ! ଅଛି ସମାଜ ! ତୋତେ ଏ ଅନାଦର୍ୟକ ଶ୍ରାନ୍ତୀନ ସାପର କାତି ଛୁଡ଼ିବାକୁ ହେବ । ଏ ଜାଣି ଅଦରଶରେ ତୋର ମଙ୍ଗଳ ନାହିଁ,—ଉଲଟ ନାହିଁ ବରଂ ଏହା ଅମଙ୍ଗଳରେ ଅବନତର ଚିହ୍ନ । ଏହା ତୋର କଳଙ୍କ । ଏହା ତୋତେ ଛୁଲବିଛୁଲି କରି ରଖିଛି, ତୋର ଯନ୍ତ୍ର କଟମଇଛି, ତୋତେ ଦୁର୍ବଳ କରିଛି । ମନୁଷ୍ୟଠାରୁ ମନୁଷ୍ୟକୁ ତପାତ କରି ରଖିବା ପାଇଁ ଏହା ଗୋଟିଏ ବିପାକ୍ର କଣ୍ଠବିମ୍ବ ବାଡ଼ି । ଏ ଦାଡ଼କୁ କାଟି ସଫା କରିବାକୁ ହେବ । ନିର୍ମମଭାବରେ ଏହାର ମୂଳୋତ୍ଥାଟନ କରିବାକୁ ହେବ । ଯେପରି ଟିକିଏ ମାନ୍ଦି ତୋର ନ ଉଠେ ତା ଦେଖିବାକୁ ହେବ । ସେଇଥିରେହିଁ ତୋର ଅସୁବିକା—

ସେଇଥିରେହିଁ ତୋର ଶକ୍ତି ପ୍ରତିଷ୍ଠା,—ତୋର ଗୌରବ,—ତୋର ରୁଚି ।

ହରିଶଙ୍କର ଗରମ ହୋଇଉଠିଲେ । ସେ ଭୁଲିଗଲେ—ଅଳ୍ପ ଶିକ୍ଷିତା ବା ଅର୍ଦ୍ଧ ଶିକ୍ଷିତା ଏକ ନାଚା ଅଗରେ ଏତେରୁଡ଼ାଏ ସମ୍ବୃତର ଅସ୍ଥାଳନ ଅନାବଶ୍ୟକ । ରାଧାପ୍ରିୟା ଏଇ ସବୁ ରୁଚି ଫୁଲିର ଅର୍ଥ କିଛି ଦୁଃଖିଆରେ ନାହିଁ । ଅକାଳଚଢ଼କ ପରି ସେଗୁଡ଼ାକ ତାଙ୍କ କର୍ତ୍ତୃମୂଳରେ ଭ୍ରାସଣ ଧକ୍କା ଦେଇ ତାକୁ ହାଁ ହାଁ କରି ଦେଇଗଲା । ତାଙ୍କ କାନରୁ ଅତଡ଼ା ଖସି ପଡ଼ିଲା, ଶିଶୁକାଳ ପାଇଁ ସେ ଯେପରି ବ୍ୟାଧିର ପାଲଟିଗଲେ ।

ହରିଶଙ୍କର ପୁନଃବାର ଆରମ୍ଭ କଲେ—“ମା ତୋତେ ଅଳ୍ପ ମୋର ଏ କାର୍ଯ୍ୟରେ ସାହାଯ୍ୟ କରିବାକୁ ପଡ଼ିବ, ଭୟ ଛାଡ଼ିବାକୁ ହେବ । ପୁଅର ମୁଣ୍ଡରେ ଘାତଦେଇ ଅର୍ଶାବାଦ କରିବାକୁ ହେବ । କହିବାକୁ ହେବ—ତୁ କହୁଛ ବାବା, ଦେଖୁ କରିଛୁ । ଭଗବାନ ତୋତେ ଶକ୍ତି ଦିଅନ୍ତୁ, ତୁ ଜୟା ମା ।

ଏହା କହି ହରିଶଙ୍କର ଜୁଲନ୍ତ ନେନ୍ଦିରେ ମାଆର ମୁଣ୍ଡକୁ ଚୁହୁଁ ଉଠିଲେ । ମା ଏ ଦାଗୁଡ଼ାରେ ଅଦାକ୍ ହୋଇ ଯାଇଥିଲେ, ସୁତରାଂ କୌଣସି ଡର ଦେଇ ପାରିଲେ ନାହିଁ । କିନ୍ତୁ ପୁଅର ସେ ଜୁଲନ୍ତ ନେନ୍ଦିର ଦାପ୍ତ ଦେଖିଲେ—ସେ ତାବ୍ରକଣ୍ଠର ଗର୍ଜନ ଶୁଣିଲେ । ପ୍ରାଣରେ ତାଙ୍କର ଶଙ୍କା ଜାତ ହେଲା, ସେ ସିନ୍ଦ୍ର ହୋଇପଡ଼ିଲେ । କିଛି ନ କହି ସେ ନିତାନ୍ତ ନିଃସହାୟା ପରି ଗୋଟାଏ ଦୀର୍ଘ ନିଃଶ୍ୱାସ ତ୍ୟାଗ କଲେ । ଏହି ସମୟରେ ଚାକର ଆସି ଖବର ଦେଲା ଅନେକ ପ୍ରଜା ଆସି ବାହାରେ ରୁଣ୍ଡି ହୋଇଛନ୍ତି, ସେମାନେ ବାବୁଙ୍କ ସହିତ ସାକ୍ଷାତ ରୁହାନ୍ତି । ସେମାନଙ୍କର କି ଗୋଟାଏ କଥା କହିବାର ଅଛି ।

ହରଶଙ୍କର କହିଲେ—ଅଜ୍ଞା, ସେମାନଙ୍କୁ ଅପେକ୍ଷା କରିବାକୁ କହ, ମୁଁ ଯାଉଛି ।

ଏହା କହି ସେ ମା ଗର୍ଭାଶ୍ରମକୁ କହିଲେ—ମା, ପରେ କଥାବାଢ଼ି ହେବା, ସେମାନେ କାହିଁକି ଆସିଛନ୍ତି ବୁଝେ ।

ହରଶଙ୍କର ଦାହାରକୁ ଚାଲିଗଲେ । ମା ବସି ବସି ଭାଳିବାକୁ ଲାଗିଲେ । ସୁସମାକୁ ସେ ନିଜର ପୁଅବଧୂ ବୋଲି କିପରି ଭାବିବେ, —ତାହା କୌଣସି ନିମ୍ନ ସ୍ଥିର କରି ପାରିଲେ ନାହିଁ । ଅଦଶ୍ୟ ତାର ରୂପ ଅଛି । ଏତେ ବଡ଼ ଗୋଟାଏ ଘରର ଗୃହଲକ୍ଷ୍ମୀ ହୋଇ ଲବଣ୍ୟର ଲାଳା ନେଲାଭବାକୁ ଯେତେ ରୂପବିଭବର ପ୍ରୟୋଜନ ତା ସୁସମାର ଗୃହମାନ୍ଦିରେ ଅଛି । ଗୁଣଗଣୀ ହୋଇ ବସିବାର ସେ ଉପସ୍ଥଳ । ରୂପଲବଣ୍ୟର ବିଷୟ ନେଇ କେହି ଯେ ତାକୁ ଖୁଣ ଦେଇପାରେ ତା ନୁହେଁ । ତାର କୌଣସି ଗୋଟାଏ ଅଙ୍ଗ ପ୍ରତ୍ୟଙ୍ଗର ଦୋଷ ବାହାର କରିଦେବା କଠିନ । ହରଶଙ୍କର ପରି ପୁଅ ପାଶକୁ ସାଜିବାଭଳି ଗୋଟିଏ କୁଳବଧୂର ଯଦି ପ୍ରୟୋଜନ ତା ହେଲେ ସେ ହେଉଛି ସୁସମା । ତା ଛଡ଼ା ତାର ଆଉ ଗୋଟାଏ ଜିନିଷ ଅଛି,— ଯାହା ଅନେକ ରୂପବତୀର ନ ଥାଏ । ତା କଣ, ଅଦଶ୍ୟ କଥାରେ କହିହେବ ନାହିଁ,—ବାକ୍ୟରେ ବର୍ଣ୍ଣନା କରିହେବ ନାହିଁ । କିନ୍ତୁ ତାର ମୁଣ୍ଡଟିକୁ ଥରେ ଅନାଇଦେଲେ ଭିତରେ ଭିତରେ ତାହା ଉପଲବ୍ଧ ହୋଇଯାଏ । ଦେଖିଲା ଲୋକର ପ୍ରାଣରେ ମମତା ଅପେ,—ମୁକ୍ତ ପରି ତାହା ଆହାକୁ ଆକର୍ଷଣ କରିନାଏ, ତାହା ତାର ବିଶେଷତ୍ବ । ଆଉ ଗୁଣର କଥା ? ଅଦଶ୍ୟ ସୁସମା ଏଇ ଦିନ ଦୁଇଜଣ ଶା ଚନ୍ଦ୍ର ଏ ଘରେ ଆସି ପାଦ ଦେଇଛି । ସେଥିରେ ଗୁଣର ପରିଚୟ ଗୃହମାନ୍ଦିରେ ପାଇବା ସହଜ ନୁହେଁ । କିନ୍ତୁ ସୁସମାର ଚାଲିଗଲଣ, ଗତିବିଧି,

ସ୍ୱସ୍ତ୍ୟକ୍ତ ପ୍ରକୃତ ଯେ ଲକ୍ଷ୍ୟ କରିଛି, ସେ ବୁଝିଛି—ସେଥିରେ ବିଶେଷ କିଛି ନା-ପସନ୍ଦ କରିବାର ନାହିଁ ।

କିନ୍ତୁ କେବଳ ରୂପ ରୂପ ଉପରେ କି ସମସ୍ତ କଥା ନିର୍ଦ୍ଦେଶ କରେ ? ସେତକରେ କି ସବୁ ସମସ୍ୟାର ସମାଧାନ ହୁଏ ? ରାଧାସ୍ତ୍ରୀୟା ପରଶାମ ବିଷୟ ଚିନ୍ତା କରିବାକୁ ଗଲେ । ଏହାର ପରଶାମ କଣ ନ ହେବ ? ଜାତି ପାଖରେ ହାତୀ ଯାଏ ନାହିଁ । ସମାଜ କଣ ଏ ସବୁ ନିରାଶ୍ରୟରେ ସ୍ୱୀକାର କରିବ ? ସମାଜପଲ୍ଲୀମାନେ ଏହାକୁ ବିଷୟରେ ଦେଖିଦେ, —ହରିଶଙ୍କରକୁ ବିଦ୍ରୋହୀ ବୋଲି ମନେ କରିବେ— ଏତେ ବଡ଼ ଗୋଟାଏ ନାମଜାକବଶ ପତତ ଶ୍ରେଣୀରେ ଅନ୍ତର୍ଭୁକ୍ତ ହେବ । ଘରେ ଦାହାରେ ଗୁଡ଼ାଆଡ଼େ ଅଶାନ୍ତି ଉତ୍ପତ୍ତି । କିଏ କେତେ ପ୍ରକାର କଥା କହିବେ,—କୁହା ରଟନା କବିବେ,— ଦୁର୍ଦ୍ଦିନୀ ଦେବେ । ହରିଶଙ୍କର ଏଥିପାଇଁ ଦାୟୀ ହେବେ । ବସ ମର୍ଯ୍ୟାଦା ଲୋପନ କାରଣ ବୋଲି କହି ସମସ୍ତେ ତାଙ୍କୁ ଦୋଷ ଦେବେ । ଜାତିବ୍ୟୁତ ହୋଇ ତାଙ୍କୁ ରହିବାକୁ ହେବ । ନିଜ ଜୀବନରେ ସୁଖଶାନ୍ତି ରହିବ ନାହିଁ । ଏହି ସବୁ ଚିନ୍ତା ରାଧାସ୍ତ୍ରୀୟାଙ୍କ ଆଖି ଆଗରେ ନାନାବର୍ଣ୍ଣ ବିଭୀଷିକା ନେଇ ଯିତ ହେବାକୁ ଲାଗିଲା । ସେ ଭବିଷ୍ୟତ ଅନ୍ଧାର ଦେଖିଲେ । କିନ୍ତୁ ସେ ନିରୁପାୟ,—ନାରୀର । ହରିଶଙ୍କରକୁ ଏଥିରୁ ନିବୃତ୍ତ କରିବାର ଉପାୟ କାହିଁ ?

ରାଧାସ୍ତ୍ରୀୟା ନିଃଶ୍ୱାସ ପକାଇ ଉଠିଲେ । ଯନ୍ତ୍ରରୁଲିତ ପରି ସେ ଚାଲିଲେ । ଲକ୍ଷ୍ୟସ୍ଥାନ ଭାବରେ ଆସି ସେ ଗୋଟାଏ ଅନଭିଳାଷିତ ସ୍ଥାନରେ ଉପସ୍ଥିତ ହୋଇଗଲେ । ସେଠା ଏହି ପ୍ରକାଶ୍ଟ ଘରର ଗୋଟାଏ କ୍ଷୁଦ୍ର କକ୍ଷ । ତାର ଦ୍ୱାରଦେଶରେ ଦଣ୍ଡାୟମାନ ହୋଇ ଚିତ୍ତ ପ୍ରତିମାଟି ପରି ସୁପମା ଯୁନ୍ୟକୁ ରହି ରହିଛି । ମୁଖରେ ଯେପରି ହିକଏ ବିସାଦର ଗୁମ୍ଫା, କିନ୍ତୁ ତାହା ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟକୁ ମଲିନ କରିପାରି

ନାହିଁ । ରୂପବିଭବ ରୂପବତୀର ଅଙ୍ଗ ପ୍ରତ୍ୟଙ୍ଗରୁ ଯେପରି ଠମ୍ ଠମ୍ ହୋଇ ଝରିପଡୁଛି ।

ଗ୍ୟାସ୍ତ୍ରିୟାଙ୍କ ଦୃଷ୍ଟି ଗେହରୁ ସୁନ୍ଦର ମୂର୍ତ୍ତିଟି ଉପରେ ପଡ଼ିଲା । ହୃଦୟରେ ହଠାତ୍ ଗୋଟାଏ ପ୍ରତିନିୟା ଆରମ୍ଭ ହୋଇଗଲା । କିଏ ଯେପରି ଅକମ୍ପାତ ତହିଁରେ ବିରକ୍ତି ଭରି ଦେଇଗଲା । ସେ ଡାକ୍ତର କଣ୍ଠରେ କହିପକାଇଲେ—କାହିଁକି ଏମିତି ଏଠି ଠିଆଟା ହୋଇ ରହିଛୁ ?

ରୁଚକଥା କହି ଯୁଗ୍ମମା ମନରେ କଷ୍ଟ ଦେବା ତାଙ୍କର ଆଦୌ ଅଭିପ୍ରେତ ନ ଥିଲା । କିନ୍ତୁ ଅଜ୍ଞତସାରରେ ଭ୍ରାସାଟା କଟୁ ହୋଇଗଲା । ମନର ତନ୍ତ୍ରତା ଆସେ ଆସେ କଥାଛଳରେ ବାହାର ପଡ଼ିଲା । ଯୁଗ୍ମମା ତମକି ଉଠିଲା । ଅପ୍ରତ୍ୟାଶିତ କର୍କଶସ୍ଵରର ବିଷବାଣ ତାର ମସ୍ତୁକରେ ବିଦ୍ଧ ହୋଇଗଲା । ସେ ଟିକିଏ ଦୃଷ୍ଟିଯାଇ, ବଣ କରବ କିଛି ଠିକ୍ କରପାରିଲା ନାହିଁ । ଦ୍ଵାରଦେଶରେ ଛୁଡ଼ା ହେବାଟା ଗ୍ୟାସ୍ତ୍ରିୟାଙ୍କ ଚକ୍ଷୁରେ କାହିଁକି ଏପରି ଦୋଷାବହ ହୋଇ ତାହା ସେ ରୁହିବାକୁ ତଳେ ମାତ୍ର ସମର୍ଥ ହେଲା ନାହିଁ । ମନେ ମନେ ଭାବିଲା—ଆଜ୍ଞା, ସେ କଣ ଅସମତଭାବରେ ସେଠି ଛୁଡ଼ାହୋଇ ରହିଥିଲା କି ? ଯୁଗ୍ମମା ନିଜର ପରିଧେୟ ବସ୍ତ୍ର ଓ ଅଙ୍ଗ ପ୍ରତ୍ୟଙ୍ଗ ଉପରେ ଦୃଷ୍ଟି ସଞ୍ଚାଳିତ କରି ଦେଖିଲା—ନା, ତା ତ ନୁହେଁ, କୌଣସି ଅସମତର ଲକ୍ଷଣ ତ ନାହିଁ । ଯେଉଁ ଅଙ୍ଗ ଯେପରି ଭାବରେ ଅବୃତ୍ତ ରହିବାର କଥା, ତା ତ ଠିକ୍ ଅଛି । ତେବେ କଣ ହେଲା ? ମା କାହିଁକି ଚାଡ଼ିଲେ ? ଏ ଛଣ୍ଡର କୌଣସି ଉତ୍ତର ସେ ଖୋଜି ପାଇଲା ନାହିଁ । ସ୍ତ୍ରୀଟା ବ୍ୟାକୁଳ ହୋଇ ଉଠିଲା । ଚକ୍ଷୁ ଲେଉଟକମ୍ପୁର୍ଣ୍ଣ ହୋଇ ଆସିଲା । କିନ୍ତୁ ସେ ନିଜକୁ ସମ୍ଭାଳି ନେବାକୁ ଚେଷ୍ଟା କଲା । ମନେ ମନେ ତାକୁ କିଏ ଯେପରି

ପ୍ରବୋଧ ଦେଇ କହିଲ—କାହିଁକି ବିଚଳିତ ହେଉଛୁ ? ତୁ ସେ ଅଶ୍ରୁତା, ଏଠା ତୋର ପ୍ରାୟ ।

ରାଧାପ୍ରିୟା ଚାଲିଗଲେ । ନିଜର ଶୟନକକ୍ଷରେ ପ୍ରବେଶ କରି ସେ କୌଣସି ଗୋଟାଏ କାର୍ଯ୍ୟରେ ବ୍ୟାପ୍ତ ହେବାକୁ ଚେଷ୍ଟାକଲେ । ମାତ୍ର କାହିଁରେ ମନ ଲାଗିଲା ନାହିଁ । ପ୍ରାଣଟା କଣ୍ଠକବିର ହେଲା ପରି ଜଣାଗଲା । ସେ ଦାହାର ଆସି ଡାକିଲେ—ସୁଷମା !

ସୁଷମା ପୁନଃବାର ଚମକି ଉଠିଲା । ମା ତାର ଆଉ କିଛି ଅପରାଧ—ଆଉ କୌଣସି ଫୁଟି ଲକ୍ଷ୍ୟ କଲେ ନା କଣ ? ସେ ଶକ୍ତିତ ହେଲା, ମାତ୍ର ଅବିଳାସୀ ଜବାବ ଦେଲା—ଯାଉଛି ମା ।

କରୁଣମୂର୍ତ୍ତି ଧରି ଶକ୍ତିତ ହୃଦୟରେ ସୁଷମା ଯେତେବେଳେ ଆସି ରାଧାପ୍ରିୟାଙ୍କ ନିକଟରେ ଉପସ୍ଥିତ ହେଲା, ରାଧାପ୍ରିୟା ତାର ହାତଟି ଧରି ତାକୁ ଘର ଭିତରକୁ ଟାଣିନେଇ ପଚାରିଲେ—ମା, ସୁଷି, ମନରେ କଣ ହେଲା ତୋର ?

ସୁଷମାର ରୁଦ୍ଧଦେଦନା ଆଉ ବାଧା ମାନିଲା ନାହିଁ । ଚକ୍ଷୁ ଦୃଢ଼ରୁ ଅଶ୍ରୁବିନ୍ଦୁ ଠେଁ ଠେଁ ହୋଇ ଝରି ପଡ଼ିଲା । ରାଧାପ୍ରିୟା ତାକୁ 'କ୍ଷଣ ଉପରକୁ ଟାଣି ନେଇ ତାର ଚିରୁକଟି ଧରି କହିଲେ—“ମା ରେ କାହିଁଛୁ ? ମୋର କଥାଟା କି ଏତେ ଦାୟିତ୍ବ ମା ?” ଏହା କହି ସେ ସୁଷମାକୁ ଭିଡ଼ି ଧରିଲେ । ନିଜର ଦୟାଞ୍ଚଳରେ ତାର ଅଶ୍ରୁପ୍ଳୁ ମୁଣ୍ଡଟି ପୋଛି ଦେଇ କହିଲେ—ମୁଁ କି ତୋର ମା ନୁହେଁ ସୁଷି ? ମାଆର କଥାରେ କି ଏତେ କଷ୍ଟ ହୁଏ ? ଯା ମା, ଏଇ ଚାରିଟା ନେ, ଆଲମାର ଭିତରେ ଗୋଟାଏ ତେଲ ଡିଏ ଅଛି ନେଇ ଆ । ଆଉ ସେହି ଖାନିଆଟା ଆଣ ।

ସୁଷମା ଧୀରେ ଧୀରେ ଆଲମାର ଖୋଲିଲା । ତା ଭିତରେ ଅନେକଗୁଡ଼ିଏ ଶିଶି-ବୋତଲ ଥିଲା । ବେଉଁଟା ଚେନ୍ଦ ସେ ଠିକ୍

କର ନ ପାରୁ ବୁଝୁଁ ରହିଲା । ଗ୍ୟାସ୍ତିୟା ବୁଝିପାର କହିଲେ—‘ସେଇ କୁନ୍ତଳରଞ୍ଜିତ ଶିଶିତା ମା ।’ ସୁସମା ଶିଶିତା ବାହାର କରି ଆଣିଦେଲା, ପାନିଆ ମଧ୍ୟ ପଥାନ୍ତାନରୁ ଆଣି ଗ୍ୟାସ୍ତିୟାଙ୍କ ହାତକୁ ଦେଇଦେଲା । ଗ୍ୟାସ୍ତିୟା ସେ ସବୁ ନେଇ କଣ କରନ୍ତି ତାହା ସେ ଜାଣି ନ ଥିଲା । ସେ ନୀରବରେ ଠିଆ ହୋଇ ରହିଲା । ଗ୍ୟାସ୍ତିୟା କହିଲେ—ବୁଲ୍ ମା, ସେହି ଦାରଦାକୁ ବୁଲ୍ । ତୋର ମୁଣ୍ଡଟା କଣ ହେଉଛି ରେ ! ନିଜ ହାତରେ ସଜାଡ଼ ନ ଦେଲେ, ସବୁ ନାହିଁ ଦେଖୁଛି ।

ଏହା କହି ସେ ସୁସମାକୁ ଜୋରକରି ନେଇ ବାଉଦାରେ ବସାଇ ତାର କେଶଦାମ ଯୁବିନୀୟ କରିବାକୁ ଉଦ୍ୟତ ହେଲେ । କେଶ ବିନିୟାସ ପରେ ସେ ସୁସମାକୁ ନେଇ ପୁନଶ୍ଚ ଗୃହମଧ୍ୟରେ ପ୍ରବେଶ କଲେ । କହିଲେ—‘ମା ସୁସମା, ଟିକିଏ ରହ, ଗୋଟାଏ କାମ ଅଛି ।’ ସୁସମା ଠିଆହୋଇ ରହିଲା । ତାର ଉଦ୍‌ବ୍ରାତ ଅନେକ ପରମାଣରେ କମି ଆସିଥିଲା । ତଥାପି ମୁହୂର୍ତ୍ତକ ପୁରବେ ଗ୍ୟାସ୍ତିୟା କାର୍ତ୍ତିକ ତା ଉପରେ ବିରକ୍ତ ହୋଇ ଉଠିଥିଲେ ତାହା ସେ ବୁଝି ପାରୁ ନ ଥିଲା । ଗ୍ୟାସ୍ତିୟା ଗୋଟାଏ ଅଳଙ୍କାର ବାକ୍ସ ଖୋଲି ତହିଁରୁ ଗୋଟିଏ ସ୍ୱର୍ଣ୍ଣହାର ବାହାର କଲେ ଓ ତାହା ଆଣି ସୁସମାଗଳାରେ ଦିଆଇ ଦେବାକୁ ଉଦ୍ୟତ ହେଲେ । ସୁସମା ମନେ ପଡ଼ିଲା ସେହି ଦିନର କଥା,—ଫେର୍ଡିନାନ୍ଦ ହରଶକର ମଧ୍ୟ ଅତି ଆଦରରେ ତାର ଅଙ୍ଗୁଳରେ ସ୍ୱର୍ଣ୍ଣ ଅଙ୍ଗୁରୁୟ ଦିଆଇ ଦେବାକୁ ଚେଷ୍ଟା କରୁଥିଲେ । ସୁସମା ସେଥିରେ ବାଧା ଦେଇଥିଲା । ଆଜି ମଧ୍ୟ ସେ ଗ୍ୟାସ୍ତିୟାଙ୍କୁ ବାଧାଦେଇ କହିଲା—‘ନା ମା, ସେଥିରୁ ମୋତେ ରକ୍ଷା କରନ୍ତୁ, ମୁଁ ଆଗଣଙ୍କ ଗୋଡ଼ ଧରୁଛି ।’ ଏହା କହି ସେ ଗ୍ୟାସ୍ତିୟାଙ୍କ ପାଦଦ୍ୱାରା କରବାକୁ ଚେଷ୍ଟା କଲା । ଗ୍ୟାସ୍ତିୟା ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟ ହେଲେ । ସୁସମା

ହାତ ଧରିପକାଇ କହିଲେ—ଏ କଣ ସୁସମା ? ତୋର ଏ କି ତର ?

ସୁସମା କହିଲା—ସମସ୍ତଙ୍କ କଣ୍ଠରେ କି ରତ୍ନହାର ଖୋଲାଯାଏ ମା ? ଏ ଅଭାଗିନୀ ସେ ଆପଣଙ୍କର ସ୍ନେହଲଭ କରପାରିଛି, ସେତକି ଯଥେଷ୍ଟ ।

ଉଦରଟା ଶୁଣି ଗାଧାସ୍ତ୍ରୀୟା ପ୍ରଥମେ ଅଦାକ୍ ହୋଇଗଲେ । ପରେ ସେ ଅନେକ ଜିଦି କଲେ । ମାତ୍ର କେଉଁଥିରେ କିଛି ଫଳ ହେଲା ନାହିଁ । ସୁସମା କୌଣସି ଦିନେ ସେ ସ୍ୱର୍ଣ୍ଣାଳଙ୍କାର ପରିଧାନ କରିବାକୁ ଚାଲି ହେଲା ନାହିଁ । ଅଗତ୍ୟା ଗାଧାସ୍ତ୍ରୀୟା ସେଥିରୁ ନିରସ୍ତ ହେଲେ । କହିଲେ—ଏଡ଼େ ଜିଦିଶୋର ହେଉ ତୁ, ତା 'ମୁଁ' ଜାଣି ନ ଥିଲି ସୁସମା ।

ଦ୍ଵାଦଶ ପରିଚ୍ଛେଦ

ହରିଶଙ୍କରଙ୍କ ସାକ୍ଷାତ୍ପ୍ରାପ୍ତି ହୋଇ ସେ ଦିନ ଯେଉଁ ପ୍ରଜାମାନେ ରୁଣ୍ଡ ହୋଇଥିଲେ ସେମାନେ ହରିଶଙ୍କରଙ୍କୁ ଧରି ଦାସ୍ୟରେ ସେ ସେମାନଙ୍କ ଗ୍ରାମର ଅନନ୍ତଦୂରରେ ଅନେକଗୁଡ଼ାଏ ଅନାଦୀଦାଜମି ଜମିଦାରଙ୍କର ପଡ଼ି ରହିଛି, ସେମାନେ ସେ ସବୁ ଜମି ଗୁସ୍ତ କରିବାକୁ ଚାହାନ୍ତି, ସେଥିପାଇଁ ଅନେକ ଦିନ ହେଲା ସେମାନେ ଆବେଦନ କରି ଆସୁଛନ୍ତି, କିନ୍ତୁ ସେମାନଙ୍କର ଆବେଦନ ମଞ୍ଜୁର କରିବା ଦୂରେଥାନ୍ତି କେହି ତାହା କାନକୁ ବି ନେଉ ନାହାନ୍ତି । ସେମାନେ ଗରାବ ଲୋକ; ଜମିଦାରଙ୍କୁ ଉପସ୍ତୁକ୍ତ ସଲମି ଦେଇ ଜମି ପଟା ନେବାକୁ ସେମାନଙ୍କର ସାମର୍ଥ୍ୟ ନାହିଁ; ହରିଶଙ୍କର ସେମାନଙ୍କର ଗୁହାରି ନିଜେ ବୁଝି ସୁମୀମାଂସା କରିବେ ବୋଲି ସେମାନେ ଆଶା କରନ୍ତି; ସେଥିପାଇଁ

ସେମାନେ ଜମିଦାରଦାବୁଙ୍କ ସତରଞ୍ଜ ଦେଖା କରି ସମସ୍ତ ହାଲ ଜଣାଇବାକୁ ଆସିଛନ୍ତି । ହରିଶଙ୍କର ସେମାନଙ୍କ ଆବେଦନ ଶୁଣିଲେ । ଗୁମାସ୍ତାଦାବୁଙ୍କୁ ତାଙ୍କ ସହ କଥା ମଧ୍ୟ ବୁଝିଲେ । ଅନେକ ଦିନରୁ ଯେ ପ୍ରଜାମାନେ ଏପରି ଆବେଦନ କରି ଆସୁଛନ୍ତି ଏହା ସତ୍ୟ । କିନ୍ତୁ ଜମିଦାରଙ୍କ ତରଫରୁ ବଡ଼ ବେଶି ସଲମି ଦାବି କରି ପାଉଛି । ପ୍ରଜାମାନେ ତା ଦେବାକୁ ଅସମର୍ଥ । ସେଥିପାଇଁ ଏବେ ଦିନ ହେଲା ଭଡ଼ା ଓଟର ଲାଗିଛି । ହରିଶଙ୍କର ଦେଖିଲେ—ଜମିଗୁଡ଼ାକ ଖାଲି ପଡ଼ିଆ ପଡ଼ିଛି,—ଜମିଦାରର ଯେ ସେଥିରୁ କିଛି ଲଭ ହେଉଛି ତା ନୁହେଁ,—ପ୍ରଜାମାନେ ଯଦି ତାହା ଗୃସ କରିବାକୁ ଚାହାନ୍ତି ତେବେ ତା ଭଲ କଥା,—ଅନେକ ଦିନର ପଡ଼ିଆ ଜମିକୁ ଉଠିଆ କରିବାକୁ ହେଲେ ପ୍ରଥମେ ବଡ଼ ଖର୍ଚ୍ଚାନ୍ତ ହେବାକୁ ହୁଏ । ଏପରି ଅବସ୍ଥାରେ ଗରୀବ ପ୍ରଜାମାନଙ୍କଠାରୁ ସଲମି ଦାବି କରିବାଟା ଅନ୍ୟାୟ । ହରିଶଙ୍କର ଗୁମାସ୍ତାଙ୍କୁ ତାଙ୍କ ନିର୍ଦ୍ଦେଶାବଳୀରେ ପରାମର୍ଶ କଲେ । ହରିଶଙ୍କର ମରୁରିଲେ—ଆଜ୍ଞା, ଗୁମାସ୍ତାଦାବୁ, ଏମାନେ କଣ ସମସ୍ତେ ଗରିବ ? ଗୁମାସ୍ତା କହିଲେ—“ଆଜ୍ଞା, ଜଣେ ଦୁଇଜଣକୁ ଛାଡ଼ିଦେଲେ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ସମସ୍ତେ ଗରିବ ।”

ହରିଶଙ୍କର କହିଲେ—ତେବେ ଯେଉଁମାନେ ଗରୀବ ନୁହଁନ୍ତି ସେମାନଙ୍କୁ ବାଦ୍ ଦେଇ, ଗରିବପ୍ରଜାଙ୍କୁ ଏ ଅନାବାଦି ଜମିଗୁଡ଼ାକ ଗୃସ କରିବାକୁ ଦିଅ । ସେମାନେ ନିଜ ଚେଷ୍ଟାରେ ସେଗୁଡ଼ାକୁ ଉଠିଆ କରିବୁ । ଜମିର ଯାହା ନ୍ୟାୟ ଟଙ୍କଣା ତାହା ଧାର୍ଯ୍ୟ କରିଦିଆଯାଉ । ସଲମି ଟଙ୍କା ସେମାନଙ୍କଠାରୁ ଆଦାୟ କରିବାଟା ବଡ଼ ନିଷ୍ଠୁରତା ହେବ ବୋଲି ମୁଁ ମନେ କରେ ।

ଗୁମାସ୍ତା ଦାବୁ ମଧ୍ୟମାଙ୍ଗୁଳିରେ ମୁଣ୍ଡ କୁଣ୍ଡେଇ ହେଉଁ ହେଉଁ କହିଲେ—ଆଜ୍ଞା, ସମସ୍ତ ସଲମି ଟଙ୍କାଟା କି—

ହରିଶଙ୍କର ଭଉଁର ଦେଲେ—ହଁ, ସମସ୍ତ । ସେମାନେ ତ ଶକ୍ତିଶାଳୀ ଦେବେ, ତେବେ ଆମର କ୍ଷତି କଣ ?

କଥାଟା ଗୁମାସ୍ତା ଦାବୁଙ୍କ ମନକୁ ପାଇଲା କି ନା ସେ ଜାଣନ୍ତି । ମାତ୍ର ଜମିଦାରଙ୍କ ଆଦେଶ ପାଳନ ନ କରି ତ ଉପାୟ ନାହିଁ । ତେଣୁ ସେ ସେଥିରେ ସମ୍ମତ ଜୀବନ କରି କହିଲେ—‘ହଜୁରଙ୍କର ଯାହା ଇଚ୍ଛା ।’ ଏହା କହି ସେ ପ୍ରଜାମାନଙ୍କ ଆଦେଶନ ପରି ଉପରେ ହରିଶଙ୍କରଙ୍କର ଗୋଟାଏ ଆଦେଶ ଲେଖିନେଲେ । ପରେ ପ୍ରଜାମାନଙ୍କୁ ସେ ଆଦେଶ ପଢ଼ି ଶୁଣାଇଦେଲେ । ପରେ ପ୍ରଜାମାନେ ତାହା ଶୁଣି ନୂତନ ହୃଦୟରେ ହରିଶଙ୍କରଙ୍କର ଅଜସ୍ର ପ୍ରଶଂସା କରିବାକୁ ଲାଗିଲେ । ଗୁମାସ୍ତାବାରୁ କହିଲେ—ଆହା ! ଦାବୁ ଭାରି ଦୟାବାନ୍ । ଏମିତି ଜମିଦାର ପାଇବା ଭାଗ୍ୟରେ ଥିଲେ ଘଟଟ । ଆଉ ମୁଁ ବି କଣ ତୁମମାନଙ୍କ ପାଇଁ କମ୍ ଲଢ଼ିଛି ! ଯେତେ କହିବାର, ସବୁ କହିଛି । ଦାବୁ ମୋତେ ଟିକିନିଶି କରି ଧରୁ ପରୁର ବୁଝିଲେ । ତୁମେମାନେ କମିତକା ଲୋକ, କାହାର ଅବସ୍ଥା କମିତ;—କାହାର ଘର କମିତ ତଳେ, ଇତ୍ୟାଦି ଇତ୍ୟାଦି ତେର ତେର କଥା ଗରୁରିଲେ । ମୁଁ ସବୁ ଠିକ୍ ଠିକ୍ କରି ଦେଉଇ ଦେଲି । କହିଲି—ଅଜ୍ଞା ଗରୁଦଗୁଡ଼ାକ, ହଜୁର ତାଙ୍କର ମା ଦାପ । ସେମାନେ ବହୁତ ଦିନରୁ ଦରଗାସ୍ତ କରି ରୁହୁଁ ରହିଛନ୍ତି । ମାମୁ ସାଆନ୍ତେ ଶୁଣୁ ନାହାନ୍ତି, ସେ ଗାଲି ସଂଳାପ କଥା ଧରି ଦିଅଛନ୍ତି । ହେଲେ, ଗରୁଦଗୁଡ଼ାକ କଣ୍ଠେ ଏତେ ଟଙ୍କା ପାଇବେ ଯେ ସନ୍ତୁଷ୍ଟ ଦେବେ । ସେଗୁଡ଼ାଙ୍କୁ ମାୟା ଦିଅଯାଉ । ହଜୁର ଲକ୍ଷପତି, ହଜୁରଙ୍କର କଣ ଅଭାବ ?—ଏହିପରି ତେର ତେର କଥା ମୋତେ କହିବାକୁ ପଡ଼ିଲା । ନ ହେଲେ ଏତେ ଦିନରୁ ଯାହା ହୋଇପାରୁ ନ ଥିଲା, ତା ଘଡ଼କ ଭିତରେ ହୋଇଯାନ୍ତା !

ପ୍ରଜାମାନେ କହିଲେ—ହଁ, ହଁ, ତା ଠିକ୍ । ଶୁଭାକ୍ଷ ପାଖକୁ ସେହୁପରି ମନ୍ଦା ନ ହେଲେ କି ଚଳେ ?

ତା ପରେ ଗୁମାସ୍ତା ଦାରୁ ସେମାନଙ୍କ ଓଠିରେ ହାତମରି ହସି ହସି କହିଲେ—ଆଉ ମୋ କଥାଟା କଣ ତୁମେମାନେ ପାଟିଆ ପକେଇବ ନା ? ସେଟି ପାଟିଆତ ପୁଣି ସମସ୍ତଙ୍କର ଅଛି ଭାର ! ତୁମମାନଙ୍କଠାରୁ ଦି ପଇସା ନ ପାଇଲେ ମୁଁ କେମିତି ଚଳିବି କହିଲେ ? ତୁମମାନଙ୍କର କି ଏହା ବୁଝିବା ଭରତ ନୁହେଁ ?

ପ୍ରଜାମାନେ ମୁଣ୍ଡ ଟୁଙ୍ଗାର କହିଲେ—ହଁ ହଁ, ସେଟା ଆଉ ଭୟସିବ ନା ଗୁମାସ୍ତାଦାରୁ । ଏହା କହି ସେମାନେ କିଛି କିଛି ଗୁମାସ୍ତା ଦାରୁକୁ ଦେବାକୁ ଶ୍ରଦ୍ଧାପୂର୍ବକ ହେଲେ ।

ପ୍ରଜାମାନେ ଜମିଗୁଡ଼ିକ ଆପଣା ଆପଣା ଭିତରେ ପରସ୍ପରର ଶକ୍ତିନାମାରେ ବାଣ୍ଟି ନେଇ ଗୁପ୍ତ କରିବାକୁ ଆରମ୍ଭ କରିଦେଲେ । ଏହାର କିଛି ଦିନ ପରେ ହରିଶଙ୍କରଙ୍କୁ କାର୍ଯ୍ୟୋପଲକ୍ଷରେ ସୁଦୂର ସମ୍ବଲପୁରକୁ ଯିବାକୁ ପଡ଼ିଲା । ଯିବା ମୁହୂର୍ତ୍ତ ସେ ସୁପିକୁ କହିଲେ—ସୁପି ମୁଁ ଅଜି ଯାଉଛି, ଦୋଷଦୂଷ ଫେରିବାକୁ ଟିକିଏ ବିଳମ୍ବ ହେବ । ମାତ୍ର ଦୁଇମାସ ଲାଗିଯାଇ ପାରେ । ମାତ୍ର ଏପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଜମିଦାରଗଣଙ୍କୁ ଫେରିନାହାନ୍ତି । କେତେବେଳେ ଫେରିବେ ତା ମଧ୍ୟ ଠିକ୍ ନାହିଁ । ଘରେ ରହିଲା, ମା ଆଉ ତମେ । ଯଦି ତମର କିଛି ଅଭାବ ଅନୁଭବ ହୁଏ, ତା ହେଲେ ଲଜି ବା ସଙ୍କୋଚ ନ କରି ମା'ଙ୍କୁ କହିଦି । ସବୁ ଗୁମାସ୍ତାଙ୍କୁ ମୁଁ ମଧ୍ୟ କହି ଯାଉଛି,—ସେ ତୁମମାନଙ୍କର ଡର ନେଉଥିବେ । ଆଉ କଣ ସୁପି ?

ସୁପି କହିଲା—ନା, ନା, କାହାରିକୁ କିଛି କହିବା ଦରକାର ନାହିଁ । ତେବେ—

ହରିଶଙ୍କର କହିଲେ—ହଁ, କଣ କହୁଛ କୁହ, ଏତେ ସଙ୍ଗୋତ
କାହିଁକି ? ଏଇଟାହିଁ ତମର ଭାବ ଦୋଷ ।

ସୁଷି ଉତ୍ତର ଦେଲା—ଏଠି ଦସି ବସି ଦଡ଼ ଦିବ୍ ଲଗୁଛି—
କିଛି କାମ ଦାମ ନାହିଁ । ଏମିତି କଲି ସମୟ—

ହରିଶଙ୍କର ହସି ହସି କହିଲେ—ଓହୋ ! ସମୟ କହୁ ନାହିଁ,
ନା ? ଅଛା, ତା ହେଲେ କଣ କରିବାକୁ କହୁଛ ?

ସୁଷି ଜବାବ୍ ଦେଲା—ମା'କୁ ଏ ସମ୍ବନ୍ଧରେ କିଛି କହିଗଲେ
ଭଲ ହୁଅନ୍ତା କାହିଁ ?

ହରିଶଙ୍କର କହିଲେ—ଅଛା, କହିଯିବ । ସେଥିପାଇଁ ଚିନ୍ତା
କର ନାହିଁ । ତେବେ ମୁଁ ଫେରିଆସିଲେ କାମର ହସାଦଟା
ଦେବାକୁ ପଡ଼ିବ ।

ଏହା କହି ହରିଶଙ୍କର ହସିବାକୁ ଲାଗିଲେ । ସୁଷମା ମଧ୍ୟ
ଟିକିଏ ହସିଲା । ତା ପରେ ହରିଶଙ୍କର ମା ରାଧାପ୍ରିୟାଙ୍କ ନିକଟକୁ
ଯାଇ କହିଲେ—ଶୁଣିଲଣି ମା !

ରାଧାପ୍ରିୟା ପଚାରିଲେ—କଣ ରେ ହରି ?

ହରିଶଙ୍କର ଉତ୍ତର ଦେଲେ—ଏଇ ଯେ ଭୋର ବୋହୂର
ଅପତ୍ନ—

ରାଧାପ୍ରିୟା ଭ୍ରମନ୍ତ ଶାସନ କରି କହିଲେ—ବୁଝ !

ହରିଶଙ୍କର ଧମକ୍ ଖାଇ ବନ୍ଦ ହୋଇଗଲେ । କଥାନ୍ତରରେ
ଥାଇ ସୁଷମା ଏସବୁ ଶୁଣି ମନ୍ଦିରିବା ପରି ହେଲା ।

ରାଧାପ୍ରିୟା କହିଲେ—ମୁଁ ରେ ହରି, ସୁଷମା ତୋ ପାଖରେ
କଣ ଅପତ୍ନ କରୁଛି ? ଏଠି ତାର କିଛି ଅସୁବିଧା ହେଉଛି ?

ହରିଶଙ୍କର କହିଲେ ଅସୁବିଧା ନୁହେଁ ମା, କିଛି କାମ ଦାମ
ନାହିଁ ବୋଲି ସୁଷମାର ଯା ଅପତ୍ନ । ଅଛା, ତା ଉପରେ କିଛି କାମର
ଭାର ଦେଲେ ହୁଅନ୍ତା ନି କି ?

ରାଧାପ୍ରିୟା ହସି ଉଠିଲେ । କହିଲେ—ଓଃ ଏତେ ଦୃଢ଼
ଅପତ୍ନ ! ଅଛା, ମୁଁ ତାକି ବୁଝୁଛି ଯା, ଏହା କହୁ ସେ ତାକିତଲ—
ସୁସମା ।

ଲଜ୍ଜାବନତମୁଖୀ ସୁସମା ନିତାନ୍ତ ଅନିଚ୍ଛାସତ୍ତ୍ୱେ ଉପସ୍ଥିତ ହୋଇ
କହିଲା—କଣ ମା ?

ରାଧାପ୍ରିୟା ପଚାରିଲେ—କାମ କରବାକୁ ଚାହୁଁ, ସୁସମା ।

ତଳକୁ ଅନାଇ ସୁସମା ଆସ୍ତେ ଆସ୍ତେ ଉତ୍ତର ଦେଲା—ହଁ ମା,
ଯାହା କରବାକୁ କହିଦେ ତା କରବ ।

ରାଧାପ୍ରିୟା ହସି ହସି କହିଲେ—ଅଛା ହେଉ । ଏ କଥାକୁ
ମୋର ପାଗଳା ମିତ୍ରାନ୍ତର ପେମିତ ମିଳିଛି, ତା ସାଙ୍ଗକୁ ତୁ ବି ଏକ
ପାଗଳୀ ଆସି କୁଟିକୁ ରେ !

ସୁସମା ଏହା ଶୁଣି ନୀରବରେ ଚାଲିଗଲା । ରାଧାପ୍ରିୟା ସେ ଦିନ
ଆଦେଶ ଦେଲେ—ପ୍ରତିଦିନ ସୁସମାକୁ ତାଙ୍କର ପାଇଁ ତରଫ ଖଣ୍ଡ
ପାନ ଭାଙ୍ଗିବାକୁ ହେବ, ଆଉ ସକାଳୁ ଗାଧୋଇ କୁଳଦେବତା
ମନ୍ଦନମୋହନଙ୍କ ପାଇଁ ଚାଷେଟି ଫୁଲର ହାର ଗୁନ୍ଥିବାକୁ ହେବ ।
ଜାୟଗିରିଶିଆ ମାଳୀ ଦେବାଳୟ ସାଲଗ୍ନ ଉଦ୍ୟାନରୁ ପ୍ରତିଦିନ ଫୁଲ
ତୋଳି ଆଣି ସୁସମାର ହସ୍ତରେ ଅର୍ପଣ କରାଯିବ ।

ଏହି ବ୍ୟବସ୍ଥା ଅନୁଯାୟୀ ସୁସମାକୁ ଚଳିବାକୁ ପଡ଼ିଲା । କିନ୍ତୁ
ଏ କି ଗୋଟାଏ କାମରେ ଲେଖା ! ଯେ ଦିନେ ଏତେ କାମ କରୁଥିଲା
ତା ପକ୍ଷରେ ଏ ଗୋଟାଏ ଗୋଲ ଛଡ଼ା ଆଉ କଣ ହୋଇପାରେ ?
ସୁସମା ଏହି କାମ ପାଇଁ ଯେ ଆପତ୍ତ କରୁଥିଲା ତା ନୁହେଁ । ତାର
ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ଥିଲା ଅନ୍ୟପ୍ରକାର । ଅନ୍ୟର ଆଶ୍ରୟ ଗୋଇ ଦସି ଦସି
କାଳକ୍ଷେପ କରବାକୁ ତାକୁ ଦୃଢ଼ କଞ୍ଜକର ଦୋଷହେଉଥିଲା । ସେତା
ମଧ୍ୟ ତାକୁ ଦୃଢ଼ ଅସ୍ତ୍ରଧର ଦିଶୁଥିଲା । କୌଣସିକ୍ରମ ସେ ନିଜକୁ

ଏ ଜମିଦାରପରିବାରର ଅଙ୍ଗ ଦୋଳି ମନେ କରିପାରୁ ନ ଥିଲା । ଅଗ୍ନିତାର ନ୍ୟାୟ ଦାବି ଯାହା, ତା ଅପେକ୍ଷା ଅଧିକ କିଛି ଦାବି କରିବାଟା ତା ପକ୍ଷରେ ବଡ଼ ଅସମ୍ଭବ ଦୋଳି ସେ ଭାବୁଥିଲା । ଅନ୍ୟର ଗଲଗ୍ରସ୍ତ ଛିଡ଼ା ସେ ନିଜକୁ ଅନ୍ୟ କୌଣସି ଚକ୍ଷୁରେ ଦେଖିପାରୁ ନ ଥିଲା । ହରିଶଙ୍କରଙ୍କର ମନର କଥା ଅବଶ୍ୟ ତାଙ୍କୁ ଅଜଣା ନ ଥିଲା । କିନ୍ତୁ ସେଟା କେବଳ ମନର କଥାମାତ୍ର । ହରିଶଙ୍କରଙ୍କୁ ବାଦଦେଲେ ଏତେ ବଡ଼ ଦୁନିଆରେ ଅଉ କିଏ ଅଛି ଯେ ତା ମଝିର କରବାକୁ ପ୍ରସ୍ତୁତ ? ସେ ନିଜେ ବି ଏଟାକୁ ସ୍ୱୀକାର କରିବାର କୌଣସି ଉପାୟ ଦେଖୁ ନ ଥିଲା । ତେଣୁ ଅଗ୍ନିତାର କର୍ତ୍ତବ୍ୟ ସମ୍ପାଦନ କରି ଏ ଗୃହରେ ଦାନଦୁଃଖୀ ପରି ଚଳିବାକୁ ସେ ଚାହୁଁଥିଲା । ଏ ସଂସାରରେ କେତେ ନିରାଶ୍ରୟା ଅନାଥନା ତ ଧୂଣି ସେହିପରି ଜୀବନ କାଟୁଛନ୍ତି । ତେବେ ଅଉ କଣ ?

ହରିଶଙ୍କର ଯିଦା ଫୁଲୁ ମା'କୁ ପ୍ରଣାମ କରି ବିଦାୟ ନେଲେ । କିନ୍ତୁ ସୁପିଠାରୁ ବିଦାୟ ନେବାବେଳେ ଅଲିଙ୍ଗନୋଦ୍ୟତ ପ୍ରଣୟୀର ନିରାଶ ହେବାକୁ ପଡ଼ିଲା । ସୁପି ଦାଧା ଦେଇ କହିଲା—ଛୁଃ; ଥାଉ ।

ଫସ୍ତାବ୍ରାହ୍ମଣ ହରିଶଙ୍କର ଏଥିରେ ହୁତୁସ ହେଲେ । ହେଦାର କଥା । ଚରଜୀବନ କଣ ଏହି “ଛୁ—ଥାଉ”ର ସମ୍ବୁଦ୍ଧି ନି ହେବାକୁ ପଡ଼ୁଥିବ ? ସୁପି କେବେ କି ତାଙ୍କ ପଥରେ ପଥକ ହୋଇ ପାରିବ ନାହିଁ ? ହରିଶଙ୍କରଙ୍କ ମନରେ ଏହି ସନ୍ଦେହର ଛୟାପାତ ହେଲା । କିନ୍ତୁ ଏତେ କଥା ଭାବିବାକୁ ବର୍ତ୍ତମାନ ସମୟ କାହିଁ ? ସେ ମନର ସୋର ମନରେ ରଖି ଅଲିଙ୍ଗନରୁ ନିରସ୍ତ ହେଲେ ।

ଅଧିକ ତେଣୁ କଲେ ଗାଡ଼ିପାଇବା ଅସମ୍ଭବ ହୋଇପାରେ ମନେ କରି ସେ ଶୀଘ୍ର ଘରୁ ବାହାରି ପଡ଼ିଲେ ।

ତ୍ରୟୋଦଶ ପରଲୋକ

ସ୍ବାଧିଷ୍ଠାତ୍ରୀଙ୍କ ଫଳରେ ସୁଖର ଦିନ ପରେ ଦିନ କଟିବାକୁ ଲାଗିଲା । ଯେତେ ଦିନ ଅତିବାହିତ ହେଲା ତେତେ ଦେଶୀ ସ୍ବେଦ ମମତାର ବନ୍ଧନ ଉଦୟଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଦୃଢ଼ୀଭୂତ ହେଲା । ସ୍ବାଧିଷ୍ଠାତ୍ରୀଙ୍କ ନିଃସଙ୍ଗ ଜୀବନରେ ସୁଖର ସଙ୍ଗୀତର ବିଧାନର ଶରଣାର୍ଥେ ପର ପ୍ରତିଭା ହେଲା । ସୁଖ ସବୁବେଳେ ତାଙ୍କର ମନ ନେଇ କାନ୍ଦି କରେ । ସୁଖକୁ ପାଖରୁ ଛାଡ଼ିବାକୁ ସ୍ବାଧିଷ୍ଠାତ୍ରୀଙ୍କର ଇଚ୍ଛା ହୁଏ ନାହିଁ । ନିଜର ଅଦ୍ବିତୀୟ କଳ୍ୟାଣକୁ ମୁକ୍ତା ଲୋକେ ଏବେ ଅଦର କରନ୍ତି କି ନା ସତ୍ୟ । ସୁଖ ପାତ୍ରା କରେ ସ୍ବାଧିଷ୍ଠାତ୍ରୀଙ୍କ ଚୟନର ତା ସୁଦର; ସୁଖ ପାତ୍ରା କରେ, ସ୍ବାଧିଷ୍ଠାତ୍ରୀଙ୍କ କର୍ତ୍ତବ୍ୟର ତାହା ମଧୁର ହୋଇ ଦାତା । ସୁଖ ମୁକ୍ତ ନିର୍ଦ୍ଦେଶରେ ପ୍ରତିଦିନ ଉଦୟଙ୍କ ପାନ ଗ୍ରହଣ । ସ୍ବାଧିଷ୍ଠାତ୍ରୀ ସେ ଉଦୟଙ୍କ ପାନ ଶେଷରେ ଦିନ ଦିନ ଅଦର ମାତି ଲାଗି । ପାନ ଖାଇବା ବିଷୟରେ ସେ ପୁରସ୍କାର । ଉତ୍କଳର ପାନରସିକା ରମଣୀମାନଙ୍କ ନାମ ତାଲିକାରେ ତାଙ୍କର ନାମ ଅନ୍ତର୍ଭାବ୍ୟ । ପାନ ଗ୍ରହଣବା ପ୍ରତିପାତ୍ରୀରେ କେନ୍ଦ୍ର ସେ ତାଙ୍କୁ ହସ୍ତକ୍ତକରେ ଗାରେ, ତା ନୁହେଁ । ପାନର ମହତ୍ତ୍ବ ସ୍ବାଧିଷ୍ଠାତ୍ରୀ ସେଥିରୁ ବୁଝନ୍ତି ଅନ୍ୟ କେନ୍ଦ୍ର ସେଥିରୁ ବୁଝିବାକୁ ସମର୍ଥ ବୋଲି ମନେ ହୁଏ ନାହିଁ । ଏକଥା ତାଙ୍କର ଜୀବନର ଏକମାତ୍ର ବିଳାସ । ସେଥିରେ ତାମ୍ବୁଲ ସମ୍ବନ୍ଧୀୟ ସମସ୍ତ ସରଞ୍ଜାମ ସବୁବେଳେ ଖଣ୍ଡା ହୋଇ ରହିଥାଏ । ବାରମାସ ପାଇଁ କେତକା ଖଇର ପ୍ରସ୍ତୁତ ହୋଇ ତାଙ୍କ ପାଇଁ ରଖା ହୋଇଥାଏ;—ସୁଦର ସୁଦାସିତ ବୁଝିବାବାଳା ଗୁଣ୍ଡମସଲ କେତେବେଳେ ସବୁ ଗୁଣ୍ଡ ନ ଥାଏ । ଅତି ପରପାତ୍ରୀ ସହକାରେ ସେ ସୁଦାସିତ ଗୁଣ୍ଡମସଲ ଦହୁଦିନର ଏକ ପ୍ରକାଶ ଦାସୀ

ଚିରଜୀବନର ଅଭିଜ୍ଞତା ନେଇ ତଥାପି କରେ । ଶ୍ୟାମ୍ବିୟାଙ୍କ ତାମ୍ବୁଲ ସେବନପାଇଁ ଯେତେ ବିଧିବ୍ୟବସ୍ଥା ଅବଲମ୍ବନ କରାଯାଇଥାଏ ଗୋଟାଏ ରାଜ୍ୟଶାସନ ପାଇଁ ଦୋଧଦୁଧ ତେତେ ବିଧି ବ୍ୟବସ୍ଥାର ପ୍ରୟୋଜନ ହୁଏ ନାହିଁ । ସେଥିରେ ସାମାନ୍ୟ ଦୋଷ ହୁଅନ୍ତି ଘଟିଲେ ତାହା ଅମାର୍ଜନୀୟ ଅପରାଧ ବୋଲି ବିବେଚିତ ହୁଏ । ଅବିଶ୍ରାନ୍ତ ତାମ୍ବୁଲଚର୍ଚ୍ଚଣ ଫଳରେ ଶ୍ୟାମ୍ବିୟାଙ୍କ ଦନ୍ତମାଳା ନୀଳକାନ୍ତମଣିର ଯେଉଁ ଦିବ୍ୟ ଦାଢ଼ି ବିସ୍ତାର କରେ ତା ସହଜରେ ଅନୁମେୟ । ଦିଲ୍ଲିଦନର ସାମାନ୍ୟ ଅଠ ଦଶ ବର୍ଷ ଛୁଡ଼ିଦେଲେ, ଅନ୍ୟତ୍ର ପଞ୍ଚଦଶ ବର୍ଷର ପୁରୁଷାକ ସେହି ଦନ୍ତମାଳାର ବିଶେଷତ୍ତ୍ୱ ।

ସୁଷି ଶ୍ୟାମ୍ବିୟାଙ୍କର ଏହି ତାମ୍ବୁଲ ସେବନ ବ୍ୟାପାରରେ ପରମ ସାହାଯ୍ୟକର୍ତ୍ତ୍ରୀ । ଏ ଦିଗରେ ତାର ଯତ୍ନର ଅଶୁମାଦ ହୁଅନ୍ତି ନା ଥାଏ । ସୁଷିର ହାତବନ୍ଧା ପାନ ଦତ୍ତ ସ୍ୱାଦୁ ଲାଗେ, ଶ୍ୟାମ୍ବିୟାଙ୍କ ଛୁଣ୍ଡରେ ତାହା ଅମୃତଦତ୍ତ ପ୍ରଜାୟମାନ ହୁଏ । ଯେଉଁ ଦିନ ସନ୍ଧ୍ୟା ଭିତ୍ତିକୁ ଟିପିଯାଏ, ସେ ଦିନ ସୁଷିମା ହସି ହସି କହେ,—“ଏଥର ଆଉ ଯୋ ନାହିଁ ମା, ଗୋଟାଏ ଗୋଟାଏ ଦିନରେ ଗୋଟାଏ ଗୋଟାଏ ପାନବରଜି ଚୋରାଇ ନିକାଶ କରିଦେବ ଜଣା ଗଲାଣି । କେତେ ପାନ ଖାଅ ମା !” ଶ୍ୟାମ୍ବିୟା କହନ୍ତି—“ଦୁର୍ ପାଗଳୀ, ତୁ ପାନର ମଜା କଣ ବୁଝିବୁ ରେ ? ଦିନେ ତ ଶେଷ ହେଲେ ପାନ ସେ ଛୁଣ୍ଡି ଛୁଇଁବ ନାହିଁ । ଦାନ୍ତଗୁଡ଼ିକ କରି ରହିବୁ ଯେମିତି ଗୋରୁର ହାତ, ଆଖିରେ ଦେଖିବାକୁ ବି ଇଚ୍ଛା ହେବ ନାହିଁ । ଉଗଦାନ ଯୋଗେ ତାଳମୁମୁକ୍ତି ପରି ଏଡ଼େ ସୁନ୍ଦର ଦାନ୍ତଗୁଡ଼ିଏ ଦେଇ ତାର ମଝାଦା ରକ୍ଷା କରିବାକୁ କଣ ଟିକିଏ ହେଲେ ବୁଝି ଦେଇ ନାହାନ୍ତି ।” ସୁଷି ହସି ହସି ଜବାବ ଦିଏ—“ତା ହେଲେ ଦାନ୍ତର ରକ୍ଷା କଣ ଗୋବର ଘେର ହେବା ଉଚିତ ମା ?” ଶ୍ୟାମ୍ବିୟା କହନ୍ତି—“ତା

ନୁହେଁ ତ ଅର କଣ ? ଅଜୁ ଖଟଣ ଖଟଣ ପାନ ଖାଇବା ଶିଳ୍ପ,
ସେଥିରେ ତେର ଲର ଅଛି ।’ ସୁସି ଉତ୍ତର ଦିଏ—‘ହଁ, ଏ ଜନ୍ମରେ
ନୁହେଁ ।’ ଗ୍ୟାସ୍ତିୟା ନିଗଦ ହୋଇ ମନ୍ତ୍ରବ୍ୟ ବାଦନ୍ତି—‘କି ଦୁର୍ଭାଗି
ଏ ହିଅଟାର ! ଭାବ ଦୁଃଖ ହୁଏ,—ସେ ଏଡ଼େ ସୁନ୍ଦର ପାନଭାଜି
ପାରେ, ସେ ପାନ ଖାଇ ଜାଣେ ନାହିଁ ।’

ଏଇ ପାନଭାଜିବା ଏବଂ ମଦନମୋହନଙ୍କ ପାଇଁ ଧୂଳିଘାର
ଗୁଡ଼ିକା,—ଏଇ ଦୁଇଟାମାତ୍ର କାର୍ଯ୍ୟ ଗ୍ୟାସ୍ତିୟାଙ୍କ ଆଦେଶରେ ଥିଲା
ସୁସିର ଅବଶ୍ୟ କର୍ତ୍ତବ୍ୟ; ସେଥିରୁ ଦେଖି କେହି ପ୍ରତ୍ୟାଶା କରୁ ନ
ଥିଲେ ମଧ୍ୟ ସୁସି ନିଜ ଇଚ୍ଛାରେ, ଏପରିକି ସମୟ ସମୟରେ ଅଳି କର
ଗ୍ୟାସ୍ତିୟାଙ୍କ ସମ୍ମତ ନେଇ ଅଧିକ କିଛି କିଛି କରେ । ଗ୍ୟାସ୍ତିୟା
ଅବସାପିଠାକୁ ବଡ଼ ଭଲ ପାଆନ୍ତି । ସୁସି ଭଲ ଆବସାପିଠା କର
ଜାଣେ । ଦିନେ ଦିନେ ସେ ପ୍ରସ୍ତାବ କରେ—‘ମା, ଅଜି ଦିନ
ଆବସାପିଠା କଲେ ଭଲ ହୁଅନ୍ତା ନି କି ?’ ଗ୍ୟାସ୍ତିୟା ବାହାରକୁ
ଟିକିଏ ଉଦାସିନ୍ୟ ଦେଖାଇ କହନ୍ତି—କାହିଁକି ଏତେ ହିଂସାକୁ
ଯିବୁ ମା ? ସେଥିରେ କଣ କମ୍ ପରଶ୍ଚମ ? ସୁସି କହେ—ପରଶ୍ଚମ
କଣ ଅଛି ମା ? ଗୁରୁଲବ୍ଧନାତ କୁଟୁମ୍ବୀମାନେ କୁଟି ଦେବେ, ଅର
କଣ ? ଗ୍ୟାସ୍ତିୟା ଆଦେଶ ଦିଅନ୍ତି—‘ତା ହେଲେ ତୋର ଯଦ
ମନ ହେଉଛି, ଦିଅ କର ।’ କିନ୍ତୁ ପ୍ରକୃତରେ ମନଟା ଗ୍ୟାସ୍ତିୟାଙ୍କର
ହୁଏ । ଚତୁର୍ଥ ସୁସମା ତା ବୁଝିପାରେ । ସେଥିରେ ମାତଯାଏ ।
କୁଟୁମ୍ବୀମାନଙ୍କୁ ଲଗାଇ ଗୁରୁଲବ୍ଧନା କୁଟି ପାଗଧର ଆବସା ଗୁଡ଼ି
ଗଳଦ୍ବନ୍ତ ହୋଇ ତହିଁରେ ଅନନ୍ଦ ଅନୁଭବ କରେ । ଛକା
ସରିଲେ ଭଲ ଭଲ ପିଠା ବାଛି ଟିକିଏ ଥଣ୍ଡାକରି ଥାଳିରେ
ସଜେଇନେଇ ଗ୍ୟାସ୍ତିୟାଙ୍କ ପ୍ରକୋଷ୍ଠକୁ ଯାଇ ତାଙ୍କ ଦିଏ—ମା ।
ଗ୍ୟାସ୍ତିୟା କହନ୍ତି—‘ଅର ଉଷିଦେବୁ ନାହିଁ ରେ ତୁ । ଏ ମଧ୍ୟରେ

ଏତେ କାଣ୍ଡ କରି ବସିଛି ?’ ତା ପରେ ଗ୍ୟାସ୍ତିୟା ଆରମ୍ଭ ପିଠା ଗୁଡ଼ିକର ସଦ୍‌ବ୍ୟବହାର କରି ଖୁସି ହୁଅନ୍ତି । ଦିନେ ଗ୍ୟାସ୍ତିୟା ଧରି ବସିଲେ—‘ସୁମ୍ନମା, ଆଜି ତୋତେ ମୋ ସାଙ୍ଗରେ ଖାଇବାକୁ ହେବ ମା ।’ ସୁମ୍ନମା ଦତ୍ତ ମୁଣ୍ଡିଲରେ ପଡ଼ିଲା । ଜିଭ କାମୁଡ଼ି ପଲେଇବାକୁ ଇଚ୍ଛା କଲା । କିନ୍ତୁ ଗ୍ୟାସ୍ତିୟା ଜିଗର କଲେ—ତା ନ ହେଲେ ଖାଇବି ନାହିଁ, ତୋ ପିଠା ତୋର ଥାଉ । ଅଗତ୍ୟା ସୁସ୍ତି ଆଉ ଗୋଟାଏ ପାତ୍ର ଆଣି ପାଖରେ ବସି ଖାଇବାକୁ ପ୍ରସ୍ତୁତ ହେଲା । ଗ୍ୟାସ୍ତିୟା କହିଲେ—‘ନା, ତା ପଟିଦ ନାହିଁ ।’ ସୁସ୍ତି ତାଟିକା ଖୋଲ ପରୁଣିଲା—ଆଉ କଣ ମା ? ଗ୍ୟାସ୍ତିୟା କହିଲେ—‘ଗୋଟାଏ ଥାଳୀରେ ତ ଆଣିଛୁ, ଆଉ ଗୋଟାଏ କଣ ହେବ ତେ ପାଲଟି ।’ ସୁସ୍ତି ଦ୍ଵିଧା ପ୍ରକାଶ କରି ଉତ୍ତର ଦେଲା—ତା କି ହୁଏ ମା ? ଗ୍ୟାସ୍ତିୟା ଜୋର ଗଳାରେ କହିଲେ—‘ଖୁବ୍ ହୁଏ, ହିଅ ପୁଅ ଲୋକ । ସେମାନଙ୍କର ଗୋଟାଏ ଜାତିର ବିରୁଦ୍ଧ କଣ ?’ ଏହା କହି ସେ ସୁସ୍ତିର ହାତଧରି ଜୋର କରି ଟାଣିଟାଣି ଦେଖାଇଲେ । ନିରୁପାୟା ସୁସ୍ତି ଗାଳେଇ ପାଟେଇ ଖାଇବାକୁ ଲାଗିଲା । ତାର ସଙ୍କୋଚ ଦେଖି ଗ୍ୟାସ୍ତିୟା କହିଲେ—‘ଏତେ ଭରି ଭରି ଖାଉଛୁ ସେ ମା ! ଅଭିଆତା ହିଅର ଜାତି ଧରାଯାଏ ନାହିଁ ବୋଲି ସେ ମୁଁ କହିଛି, ସେଟା କି ତୋର ବିଶ୍ଵାସ ହେଉ ନାହିଁ ?’ ଏହା କହି ସେ ଗୋଟାଏ ପିଠାଧରି ନିଜ ହାତରେ ସୁସ୍ତିର ଚୁଣ୍ଡରେ ଭର୍ତ୍ତି କରାଦେଲେ । ସୁସ୍ତି ଦ୍ୟସ୍ତହୋଇ ଖଣି ମାସଟା ପାଖକୁ ଘୁଆଇଦେଇ କହିଲା—ହାତଟା ଧୋଇପକାଅ ମା । ଗ୍ୟାସ୍ତିୟା ଗଜନ କରି ଉଠିଲେ—ସେମିତି କଥା ଆଉ କହିବୁ ନାହିଁ ସୁସ୍ତି, ଖବରଦାର ।

କିମ୍ପେ ଗ୍ୟାସ୍ତିୟାଙ୍କ ଇଚ୍ଛାରେ ହିତ ଅଠଦଳରେ ଥରେ ଆରମ୍ଭ ପିଠା ହେବାର ବ୍ୟବସ୍ଥା ହେଲା । ଗୁହସ୍ତଲୀର ସମସ୍ତ ଏ

ସ୍ବଦ୍ୟବସ୍ଥାରେ ପୃଷ୍ଠେନାସ୍ତି ସନ୍ତୁଷ୍ଟ । ଦାସଦାସୀମାନେ ସପ୍ତାହରେ
 ସେହି ପୌରାଣ୍ୟର ଦନଟାକୁ ସତ୍ତ୍ୱ ପ୍ରାଣରେ ଗୃହ୍ୟ କରୁଥାନ୍ତି ।
 ସେ ଦନଟା ଅର୍ପଣେ ସମସ୍ତେ ପେପର ବଡ଼ ତରୁଣ ହୋଇ ଉଠନ୍ତି ।
 ସୁଷିକୁ ସାହାଯ୍ୟ କରିବାପାଇଁ ସମସ୍ତେ ବ୍ୟାକୁଳ ହୋଇପଡ଼ନ୍ତି । ସୁଷି
 ଯାହା ଦଗ୍ଧ କରେ ତାହା ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ଅର୍ପଣାଏ । ଏପରିକି ଗୁପ୍ତ
 ଗୁମାସ୍ତା ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଏ ଦଗ୍ଧରେ ଅନ୍ତରା ହୋଇପଡ଼ିବାର ଦେଖାଗଲା ।
 ସୁଷି ଏହି ଗୁମାସ୍ତାବାବୁଟିର କଥା ବି ଭୁଲେ ନାହିଁ । ସମସ୍ତଙ୍କୁ ସେ
 ଆପଣାର ପରି ଦେଖେ । ପ୍ରତ୍ୟେକ ଗୁମାସ୍ତାବାବୁଙ୍କ ପାଇଁ ଥାଳୀରେ
 ସଜାଇ ରୁମାଲ ତାଙ୍କି ପାଞ୍ଚଗଣ୍ଡା ଅରପା ପଠାଇଦିଏ । ଗୁପ୍ତ ତା
 ଆନନ୍ଦରେ ଗର୍ଜିତ କରି କହନ୍ତି—‘ଲକ୍ଷ୍ମୀହାତଟାଏ ଦେଖିଲି ଏକା’ ।
 ଜମିଦାରବାବୁଙ୍କ ଘର ଗୋଟାଏ ଦହୁଦନର ନୌକର ଅଛି ।
 ନାମଟା କାର୍ତ୍ତିକେୟ । କିନ୍ତୁ ଯଥାର୍ଥରେ ସେ ନାମଟା ଟୁର କରୁ ଲେବେ
 କାର୍ତ୍ତିକ କରନ୍ତି । ଅପୂର୍ବ ତାକୁ ପେଟୁଛନ୍ତି ବୋଲି ଡାକନ୍ତି ।
 ଲେବଟା ଟିକିଏ ଉଦରସବସ୍ତୁ, ଚେଣୁ ଏ ଦଦନାୟ । ଅରପାପିଠା
 ଦନ ସେ ଆଉ ଘର ଛଡ଼ି ପାଟକ ମୁଢ଼ା ବାନ୍ଧାରକୁ ଯାଏ ନାହିଁ ।
 ସବୁଦେଲେ ସୁଷିର ଶିଳ୍ପ ଧର ଗୁଲିଆଏ । ଯେପରି ଗୋଟାଏ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ
 କଳ୍ପ ଯୋଷା ଶୁନ । ତା ଦେଖି ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ଚାକରଦାକରମାନେ
 ଟାଉଲି କରନ୍ତି । ଉତ୍ତର ବାବୁ କହେ—ସେଟାକୁ ଗୋଇଠାଟାଏ ଛୁଟି
 ଦେଇପାରୁ ନାହିଁ ସୁଷି ଅଥା, ଶତମାତ୍ର ହୋଇ ପଡ଼ନ୍ତା । ଦେହୁଆଟା
 ପିଠା ନ ହେଉଣୁ ଅଥେ ପଣିଯାଉଛି । ଭ୍ରମବେଦେଶ ଦୁକାର ଉଠେ—
 “ଉ, ଅଥା ଖଲି ଠାର ଦିଅନ୍ତେ ପଦ, ଦୃଶ୍ୟ ପୃଥକ ଦେଖି
 ଦିଅନ୍ତି ।” ନେଉଳୀ ମା ଦାସୀ କହେ—“ରଜା ପର, ରଜା ପର,
 ଖଇବ ବୋଲି ପାଟିରୁ କଳସୀଏ ଲାଲ ଗଡ଼େଇଲଣି, ମରୁନାହୁଁରେ
 ରକ୍ତୁଣା ପେଟୁ ! ଅଥା ସାଆନ୍ତାଣୀ ତ ସମସ୍ତଙ୍କୁ ଦଉଛନ୍ତି, ଦେବେ ।

ଟିକିଏ ଥୟ ଧର । ମୁଁ ହୋଇଥିଲେ ନିଆଁ ଝୁଲିରେ ସେ ପୋଡ଼ାମୁହାଁକୁ
 ଚେକି ଦିଅନ୍ତି; ପୁଅର ଆଶାଶାଙ୍କଦା ଖୋଇ ଛାଡ଼ିଯାଆନ୍ତା ।”
 ଏସବୁ କହିଲା, ସମାଲୋଚନା, ଫିକ୍ସ, ଇନ୍ଦ୍ରପ ପେଟୁରମ୍ ବାରପର
 ପତ୍ନୀକୁ ପକେଇଦେଇ ଅନନ୍ୟମନା ହୋଇ ଏକ ଆଦର୍ଶର ଅନୁସରଣ
 କରି ସୁସ୍ଥିର ପଛେ ପଛେ ଲାଗି ରହିଥାଏ । କହେ—ବୁଝିଲ ନା
 ସୁସ୍ଥି ଅପା, ଯେଉଁଠାକ ଈର୍ଷାରେ ଜରଜର ହୋଇ ମରନ୍ତି ସେଗୁଡ଼ାଙ୍କ
 କଥାରେ କାନଦେବା ଅଧର୍ମ । ଭଗବାନ୍ ସେଗୁଡ଼ାଙ୍କୁ ଭୁକିବାକୁ
 ଝୁଞ୍ଚି କରିଛନ୍ତି, ଭୁକିଥାନ୍ତୁ; ପେଟୁରମ୍ ରଥ ଚାଲିଥାନ୍ତୁ ।

ଏହିପରି ସୁନ୍ଦର ଅନେକ ପରିମାଣରେ ଭୟଫଳୋଚ ଦାନକୁ
 ଦାନ ଦୂର ହୋଇଯାଏ । ଗୁପ୍ତାସ୍ତ୍ରୀଙ୍କ ଘରେ ପ୍ରବେଶ କଲପରେ
 ପ୍ରଥମେ ତାର ଯେତେ ପରିମାଣରେ କଡ଼କଡ଼ା ପାଖଛଡ଼ା ଭାବ ଥିଲା,
 ଦର୍ଶିମାନ ସେତେ ପରିମାଣରେ ନାହିଁ । ସେ ଆଉ ତେତେ ଦୂର
 ଦୂର ରହିବାକୁ ଚାହେଁ ନାହିଁ,—ରହିପାରେ ନାହିଁ ମଧ୍ୟ । ଟିକିଏ
 ଦୂରକୁ ଗସ୍ତଗଲେ, ଗୁପ୍ତାସ୍ତ୍ରୀ ଯେପରି ତାକୁ ପାଖକୁ ଆକର୍ଷଣ
 କରି ଆଣନ୍ତି । ଗୁପ୍ତାସ୍ତ୍ରୀଙ୍କୁ ସେ ଆପଣାର କରି ପାରେ । ଏ ଗୁପ୍ତ-
 ସମ୍ପର୍କକୁ ନିଜର ବୋଲି ମନେ କରାଯାଏ ତା ପକ୍ଷରେ କହୁକର ହେଲେ
 ସୁଜ୍ଞା, ଏହା ଏକାଢ଼େଲେକେ ଅଲଗା ପରି ତା ନିକଟରେ ପ୍ରତିଯୁଗ୍ମାନ
 ହୁଏ ନାହିଁ । ଅସ୍ଥିତା ହେଲେ ମଧ୍ୟ ସେ ନିତାନ୍ତ ଦୃଷ୍ଟିତା ବା ଅଦକ୍ଷତା
 ନୁହେଁ । ତେବେ ସେ ଦୟାର ପାତ୍ରୀ ହୋଇପାରେ । କିନ୍ତୁ ଦୟାର
 ପାତ୍ରୀ ହେବା ଛଡ଼ା ସେ ଏ ଦୁଆରଠାରୁ ଅଧିକ କଣ ଯାବା କରିପାରେ ?
 ସେହି ଦୟା ସେ ନିଜଗୁଣରେ ଆକର୍ଷଣ କରିବାକୁ ଚେଷ୍ଟାକରେ
 ଏବଂ ତାର ଚେଷ୍ଟା ବ୍ୟର୍ଥ ହୁଏ ନାହିଁ ।

ଗୁପ୍ତାସ୍ତ୍ରୀଙ୍କର ଦେହ କେତେବେଳେ କେମିତି ଅସୁସ୍ଥ
 ହୋଇପଡ଼ିଲେ ସୁସମା ତାଙ୍କର ଯଥାସାଧ୍ୟ ଶୁଶ୍ରୂଷା କରେ । ପ୍ରାୟ

ସବୁବେଳେ ପାଖରେ ବସିଥାଏ । ସେଗୀର ଶୁଣୁଣା କବିବାରେ
 ଏତେ ନିଷ୍ଠା ଅନ୍ୟ ଲୋକଠାରେ କୃତ୍ରିମ ଦେଖାଯାଏ । ସୁସି ସେଥିରେ
 ଅଭ୍ୟସ୍ତ । ପିଲାଦିନରୁ ତାର ସେ ଅଭ୍ୟାସ । ତାର ମା ଥିଲେ
 ଚିତ୍ତରଞ୍ଜିତ । ବାତସେବରେ ତାଙ୍କୁ ଅନେକ ସମୟରେ ଭେଟିବାକୁ
 ପଡୁଥିଲା । ସୁସି ଥିଲା ତାଙ୍କର ଶକ୍ତିମାନ୍ ଶୁଣୁଣାକାରିଣୀ । ମା ସେଗୀ
 ବାପକରେ ପଡିଲେ ଦିନ ନାହିଁ, ରାତି ନାହିଁ, ସେ ସବୁବେଳେ
 ବିଚ୍ଛିଟ୍ଟ ପାଖରେ ଜପି ଦସିଥାଏ, ଦରବାର ସତର୍କ ଦୃଷ୍ଟି
 ଦେଇଥାଏ । ନିଜର ସୁବିଧା ଅସୁବିଧା କଥା ଭୁଲିଯାଏ । ଆହାର
 ନିଦ୍ରା ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ସେ ଦେଲେ ଦେଲେ ତ୍ୟାଗ କରନ୍ତି । ଏହା ତା
 ପକ୍ଷରେ ନୁଆକଥା ନୁହେଁ । ରାଧାପ୍ରିୟା ତାର ଏ ନିଷ୍ଠାପରତା ଦେଖି
 ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟ ହୁଅନ୍ତି । ସେଗଣିଆ ପାଖରେ ସୁସମା ଦେବଦୂତିକା ପରି
 ଦୋଷହୀନ । ତାର ସ୍ନିହ୍ୟ ମଧୁର ଦୃଷ୍ଟିରେ ସେଗର ଯନ୍ତ୍ରଣା
 କମିଯାଏ । ସେଗୀର ଦେହରେ ତାର କୋମଳ ହାତଟି ବାଜିଲେ
 ସେଗୀ ଯେପରି ଯାଦୁବଳରେ ଉଡ଼ିଯାଏ । ରାଧାପ୍ରିୟା ତାର ଏ
 ଅସାଧାରଣ ଶକ୍ତି ଲକ୍ଷ୍ୟକରି ମୁଗ୍ଧ ହୁଅନ୍ତି । ସେଗୀର ସେଗଣିଆ
 ପାଖରେ ସୁସମା ପରି ଶୁଣୁଣାକାରିଣୀ ଥିଲେ ଉପହାର ବା ଦୈବ୍ୟର
 ପ୍ରୟୋଜନ ନାହିଁ ବୋଲି ତାଙ୍କର ମନେ ହୁଏ । ମନେ ମନେ ସେ
 ସୁସମାର କେତେ ଯେ ପ୍ରଶଂସା କରନ୍ତି ତା କଥାରେ କହି ହେବ
 ନାହିଁ । ସେଗଣିଆରୁ ଉଠି ରାଧାପ୍ରିୟା ଦିନେ ବିହୁଳପ୍ରାଣରେ କହି
 ପକାଇଲେ—‘ସୁସି ରେ ! ମାଆ ରେ ! ମୋର ଲକ୍ଷ୍ମୀପ୍ରତିମାଟି ରେ !
 ଦ୍ରାଘଦିବରେ ଜନ୍ମ ହୋଇ ପାରିଲୁ ନାହିଁ ମା ? ଭଗବାନ ତୋତେ
 ଏତେ ଶୁଣିଗ୍ରାମ ଦେଇ ଚୁକ୍ରଦେବରେ ଜନ୍ମଦେଲା’ ଏହା କହି ସେ
 ସୁସମାକୁ କୋଳକୁ ଟାଣିନେଇ ତାର ଲଳଟ କୁମ୍ଭନ କଲେ ।
 ସୁସମାର ମଧୁଦେଶ ବିଷୋଦ୍ଧତ କରି ଗୋଟିଏ କରୁଣା ନିଃଶ୍ୱାସ

ବାହାରି ଆସିବାକୁ ଉପଦେଶ କଲା, ମାତ୍ର ସେ ତାକୁ ବଳରୁବଳ
ରୁପେ ରଖିଲା ।

ସୁଷମାଠାରୁ ବିଦାୟ ନେଇ ସେ ଦିନ ହରଶଙ୍କର ଆସି ଗାଡ଼
ଚଢ଼ିଲେ । ସେ ଦିନ ଗାଡ଼ ଡେଇଁରେ ଆସିଲା । ହରଶଙ୍କର ଷ୍ଟେସନରେ
ପହଞ୍ଚିବାବେଳକୁ ଲାଇନ୍ କ୍ଲଅର ଘଣ୍ଟାପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ହୋଇନାହିଁ । ତାଙ୍କୁ
ଅପେକ୍ଷା କରିବାକୁ ପଡ଼ିଲା । ଇଣ୍ଡିଆନା ସ ମୁସାପିରଶାନାରେ
ଗୋଟାଏ ଛରପୋକମୟ ଅରାମ ଟେୟାରରେ ଦସି ଟିକିଏ ବିଶ୍ରାମ
ଲଭର ଟେଡ଼ାକଲେ । କିନ୍ତୁ ଛରପୋକଗୁଡ଼ାକର ଉତ୍ପାତରେ ଅଥୟ
ହୋଇ ସେ ବିରକ୍ତ ମନରେ ଉଠିଲେ । ଦେଉଳ୍ ନୋଲି ଅଧାଅଧ
ଗୋଟାଏ କୋଣରେ ପାରିଦେଇ ତାହାର ଉପରେ ଅର୍ଦ୍ଧଶୟାନ
ଅବସ୍ଥାରେ ତଳି ରହିଲେ । ଅଙ୍ଗ ପ୍ରତ୍ୟଙ୍ଗ ବିଶ୍ରାମ ଲାଭକଲା କି
ନ କଲା ତା ସେହି ଅଙ୍ଗ ପ୍ରତ୍ୟଙ୍ଗକୁ ଜାଣି, କିନ୍ତୁ ମନଟା ତଳାକି
ବିଶ୍ରାମ ପାଇଲା ନାହିଁ । ରସ୍ତାସାରା ମୋଟରରେ ଆସୁ ଆସୁ ଧେର
ଗିନ୍ତା ତାଙ୍କୁ ଘରୁ ଷ୍ଟେସନ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଗ୍ରାସକରି ବସିଥିଲା, ଏହି ମୁସାପିର-
ଶାନାରେ ବି ତାହା ମୁସାପିରକୁ ଡ୍ୟାଗ କଲା ନାହିଁ । ହରଶଙ୍କର
ଭାବିଲେ ସୁଷମାର ପ୍ରତ୍ୟାଶ୍ୟାତ ସେହି ବିଦାୟ ଆଲିଙ୍ଗନର କଥା ।
ଯେତେ ଥର ସେ ସୁଷମା ନିକଟରେ ପ୍ରଣୟ ନିଦେଦନ କରିବାକୁ
ଯାଇଛନ୍ତି, ଲେଟେ ଥର ସେ ନିରାଶ ହୋଇଛନ୍ତି । ସୁଷି ଧରଦେବାକୁ
ଗୁହଁ ନାହିଁ । ସ୍ତ୍ରୀର ଅଙ୍ଗସ୍ପର୍ଶ କରୁବାକୁ ଯେପରି ସ୍ବାମୀର ଅଧିକାର
ନାହିଁ ! ଅଦର ଅପ୍ୟାୟନ କରିବାକୁ ଯେପରି ସେ ଯୋଗ୍ୟ ନୁହେଁ ।
ସାମାନ୍ୟ ଗୋଟାଏ ଅଙ୍ଗୁରୁ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ରମ୍ୟହାର ଦେବାଟା ଯେପରି
ତା ପକ୍ଷରେ ଧୃଷ୍ଟି । ସୁଷି କାହିଁକି ତାଙ୍କୁ ଏପରି ଚକ୍ଷୁରେ ଦେଖେ ?
ହରଶଙ୍କର ବ୍ୟଥିତ ସ୍ଥାଣରେ ଭାବିଲେ—‘ଅଦୃଶ୍ୟ ସୁଷମା ନିସ୍ତାପ

ନିଶ୍ଚଳ ପ୍ରତିମା । ନିର୍ମଳ ଦର୍ପଣ ପରି ତାର ଚରିତ୍ର,—ସୁଚ୍ଛ, ସୁଦୂର,
 ଜକ୍‌ଜକ୍ । ଧୂଳି ନାହିଁ, ମଳି ନାହିଁ, ସ୍ବାଭାବିକ ସୁଚ୍ଛତାରେ ତା ଦାସ,
 ଭକ୍ତ । ତା ଦୋଳ କଣ ଦୁନିଆର ଅନ୍ୟ ଯେତେ ଲୋକ ସମସ୍ତେ
 କଲଙ୍କିତ ? ହରିଶଙ୍କର ନିଜର ସ୍ବାଭାବ ଚରିତ୍ର ପ୍ରତି ପଶ୍ଚାତ୍ତତ୍ତ୍ୱ
 ନିଷେପ କରି ଦେଖିଲେ—କାହିଁ ? କେବେ ତ ତା ଉପରେ କଲଙ୍କର
 ଦାଗ ପଡ଼ିନାହିଁ । ଚରଦନ ସେ ଚରିତ୍ରର କଠୋର ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ ପରି
 ଜୀବନଯାପନ କରିଆସିଛନ୍ତି । କେତେବେଳେ ତାଙ୍କର ପାଦ
 ନୀତିରସ୍ତାରୁ ଟିକିଏ ହେଲେ ଏପାଶ ସେପାଶ ହୋଇନାହିଁ ।
 ଦୁଷ୍ଟଚିତ୍ର ଧନୀ ସନ୍ତାନର ଆଦର୍ଶ ସେ କେବେ ହେଲେ ଜୀବନରେ
 ଅବଲମ୍ବନ କରିନାହାନ୍ତି—ବରଂ ଅପରାଧୀମ ଘୃଣାର ସହିତ ତାହା
 ପାଦରେ ଠେଲି, ଦୂରକୁ ନିଷେପ କରି, କର୍ତ୍ତବ୍ୟର କଠୋର ପଥରେ
 ଅଗ୍ରସର ହୋଇ ଆସିଛନ୍ତି । ଯଦି କେବେ ଏହାର ବ୍ୟତିକ୍ରମ
 ହୋଇଥାଏ, ତେବେ ତାହା ଦିନକ ପାଇଁ,—ଯେଉଁଦିନ ସୁଷିର
 ସହିତ ତାଙ୍କର ପ୍ରଥମ ଓ ପ୍ରଗାଢ଼ ପରିଚୟ, ସେଗାତ୍ରୁ ମାତାର
 ବିକଳ ନିବେଦନ, ସୁସ୍ଥି ସଙ୍ଗରେ ଦୃଷ୍ଟି ବିନିମୟ, ତାର ସମସ୍ତଭାବ
 ନିଜ ସ୍ଥାନରେ ବସନ କରିବାକୁ—ନା, ନା—ସୁଷିକୁ ପ୍ରାଣର ସଙ୍ଗିନୀ
 କରିବାକୁ ଦୃଢ଼ ପ୍ରତିଜ୍ଞା । ସେ ପ୍ରତିଜ୍ଞା ଏ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ତାଙ୍କର ଅବିଚଳିତ
 ରହିଛି—ଚରକାଳ ଥିବ । ତେବେ ସେଟାକୁ କି ନୀତିବ୍ୟତିକ୍ରମ
 କୁହା ଯାଇପାରେ,— ତାକୁ କି ଚରିତ୍ରସ୍ଥାନତାର ଦୁର୍ନାମ ଦିଆ
 ଯାଇପାରେ ? ନା, କଦାପି ନା, କସ୍ମିନ୍ କାଲେ ନା । ତଥାପି
 ତାଙ୍କ ପ୍ରତି ସୁସ୍ଥମାର ଏ ବ୍ୟବହାର କାହିଁକି,—ଏତେ ଅନାଦର
 କାହିଁକି ?

ହରିଶଙ୍କର ଏହା ଭାବି ବିଚଳିତ ହୋଇ ଉଠିଲେ । ଏତେ
 ବିଚଳିତ ହେବା ତାଙ୍କ ଜୀବନରେ ଏହି ପ୍ରଥମ । ଅଜ୍ଞତସାରରେ

କଷ୍ଟ ଦୁଇଟା ବାସ୍ତାକୁଳ ହେବାକୁ ଅରଣ୍ଧ୍ର କଲା । ହରିଶଙ୍କର ଧୃତମତ୍ତ
ଉଠି ବାହାରକୁ ଆସିଲେ । ଓହ୍ଲୋ ! କେତେଦେଳ ହେଲଣି କି ?
କଳାକୁଣ୍ଡି ପିନ୍ଧି ଲଣ୍ଡଭଣ୍ଡ ହେଉଥିବା ଗୋଟାଏ କୁଳକୁ ଦେଖି
ପଚାରିଲେ—ଗାଡ଼କୁ ଲଇନ୍ କ୍ଲଅର ହେଲଣି ? ସେ କହିଲା—‘ହଁ
ଦାରୁ ଲଇନ୍ କ୍ଲଅର ଯାଇ ଆଉଟ୍ ଦଣ୍ଡି ବି ହୋଇଗଲଣି । ଗାଡ଼
ଆସିବା ଉପରେ ।’ ହରିଶଙ୍କର ବ୍ୟସ୍ତ ହୋଇପଡ଼ିଲେ । ସେ ଯେ
ଟିକଟ କରି ନାହାନ୍ତି ! ଜିନିଷପତ୍ର ଜଣେ ଚିହ୍ନାଲୋକର ଜିମାଦେଇ
ସେ ବୁଲି ଅସିବ ଆଡ଼କୁ ଧାଇଁଲେ । ହାୟ, ହାୟ ! ପକେଟରେ
ହାତ ଦେଇ ଦେଖିଲେ—ମନିବେଗ୍ଟା ନାହିଁ, ସବୁନାହିଁ !

ଠିକ୍ ଏହିମତ୍ତ ସମୟରେ ତାଙ୍କର ନଜର ପଡ଼ିଗଲା ଚୁକର
ପେଟ୍ଟରୁମ କାର୍ଡିନାଲ ଉପରେ । ସେ ତାଙ୍କ ଆଡ଼କୁ ଧାଇଁ ଧାଇଁ
ଆସୁଛି । ହରିଶଙ୍କର ଅନ୍ୟମନସ୍କ ଭାବରେ ଡରଡର ହୋଇ ଦୂର
ଦାହାର ଆସିଥିଲେ ମନିବେଗ୍ଟା ସେ ଟେବୁଲ ଉପରେ ଛାଡ଼ି ଦେଇ ।
ରୂପାର ପାନବଟା ଓ ପାଉଣ୍ଡେନ ପେନ୍ଟା ବି ତା ପାଖରେ
ପକେଇ ଦେଇ ଆସିଥିଲେ । ବାହାର ଆସିବା ପରେ ତା ସ୍ତମ୍ଭର
ଦୃଷ୍ଟିରେ ପଡ଼ିବାରୁ ସୁସ୍ତି ସେଗୁଡ଼ାକ କାର୍ଡିନାଲ ହାତରେ ପଠାଇ
ଦେଇଛି । ତା ଛଡ଼ା, ସୁସ୍ତି ଅନେକଗୁଡ଼ାଏ ଜଳଖିଆ ଗୋଟାଏ
ଟିପେନ୍ କେରଅରରେ ଭର୍ତ୍ତିକରି ହରିଶଙ୍କରଙ୍କ ଦୂରଯାତ୍ରାର ପ୍ରାୟେଶ୍
ସ୍ବରୂପ ସାଇତି ରଖିଥିଲା । କିନ୍ତୁ ହରିଶଙ୍କର ସେ ଦିନ ଏତେ
ଡରଡରରେ ବାହାର ଯିବେ ବୋଲି ସେ ଜାଣି ନ ଥିଲା । ସୁତରାଂ
ସେ ଗୁଡ଼ାକ ଦିଆଯାଇ ପାରି ନ ଥିଲା । କାର୍ଡିନାଲ ହାତରେ ସେ ତାହା
ମଧ୍ୟ ପଠାଇ ଦେଇଛି । ଗୋଟାଏ ସାଇକେଲ ଛୁଟାଇ ସେ ଏ ସମୟ
ପଦାର୍ଥ ଧରି ଧାଇଁଆସିଛି । ଗୋଜି ଗୋଜି ଲୋକଗହଳି ଭିତରୁ ସେ
ମୁନିବଙ୍କୁ ବାହାର କରି ନେଇଛି ।

ଅବଳମ୍ବେ ହରିଶଙ୍କରଙ୍କ ଆଗରେ ଉପସ୍ଥିତ ହୋଇ କାର୍ତ୍ତନିଆ କହୁଲା—‘ଅଜ୍ଞା, ଅସଲ ଜିନିଷଟା ଗୁଡ଼ିଦେଇ ଆସିଥିଲେ, ସୁସି ଅପା ପଠେଇ ଦେଇଛନ୍ତି ।’ ଏହା କହି ସେ ଟିପିନ୍ କେବେଅରଟା ତଳେ ଥୋଇ ଦେଇ ଅଣ୍ଟାରେ ଭଡ଼ା ହୋଇଥିବା ଗାମୁଛାଟା ପିଟାଇବାକୁ ଆରମ୍ଭ କଲା । ହରିଶଙ୍କର ବିରକ୍ତ ହୋଇ କହିଲେ—‘ଦୋକାସମ, ତୁ ପେମିତ, ତୋର ସୁସି ଅପା ବି ସେମିତ ! ଏଇଟା ପର ଅସଲ ଜେ, ନେଇ ଯା ଗାଇବୁ ।’

କଥାର ତାତ୍ପର୍ଯ୍ୟ ନ ବୁଝିପାରି, ମୁନିବଙ୍କୁ ବିରକ୍ତ ହେବାର ଦେଖି ହୃତେ ବିପରୀତ ହେଲା ମନେକରି କାର୍ତ୍ତନିଆ କମରରୁ ଗାମୁଛାଟା ପିଟାଇ ପିଟାଇ ବନ୍ଦ ହୋଇଗଲା ଓ ଧକ୍କା ହୋଇ ହରିଶଙ୍କରଙ୍କ ମୁହଁକୁ ଅଟକାଇ ରହିଲା । ହରିଶଙ୍କର ଆହୁରି ଗଡ଼ି ଉଠିଲେ । କହିଲେ—‘ଆଁଟା କର ରହିଲୁ କାହିଁକି ? ମନିବେଘଟା ପଠେଇ ଦେବାକୁ କାହାରି ବୁଦ୍ଧି ହେଲା ନାହିଁ ? ବୁଲ୍, ବୁଲ୍, ଫେରି ବୁଲ୍ ।’

ଏତେବେଳେ କାର୍ତ୍ତନିଆ ଡବ୍ବର ବିରକ୍ତର କାରଣ ବୁଝିପାରିଲା । କହୁଲା—‘ଅଜ୍ଞା, ଅଣିଛୁ । ସୁସି ଅପା ଦେଇଛନ୍ତି, ଏଇ ଗାମୁଛାରେ ବାନ୍ଧିଛୁ ପର ।’

ଏହା କହି ସେ ଭରନ୍ତ ଗାମୁଛା ପିଟାଇବାକୁ ଲାଗିଲା । ମନିବେଘ ଓ କଲମଟା ହାତକୁ ବଢେଇ ଦେଲା ପରେ ହରିଶଙ୍କର ଟୁସିହୋଇ କହିଲେ—‘ହଁ, ଏଇଟା ଦରକାର । ଆରେ ପାନବଟାଟା ଆଉ କଲମଟା ବି ପକେଇଦେଇ ଆସିଥିଲି ପର । ହାୟ୍ ରେ ମନ !’

ହରିଶଙ୍କର ଟିକିଟି କଣି ଗାଡ଼ରେ ଚଢ଼ିଗଲା । ଟିପିନ୍ କେବେଅରଟା ନେଇ ପାଖରେ ରଖିଲେ । କାର୍ତ୍ତନିଆକୁ କିଛି ବକ୍ଷିୟ ଦେଇ କହିଲେ—‘ଯା, ଆଜି ଗୋଟାଏ କାମ ଭଲ କାମ କରୁ ।’

ଏଇ ମନିବେଗୁଆ ନ ଅଣିଥିଲେ, ସିଧା ଘରକୁ ଫେରିଯିବାକୁ ପଡ଼ିଥାନ୍ତା । ବିଦାୟ ଦେବା ସତ୍ତ୍ୱେ କାର୍ତ୍ତନିଆ ଠିଆ ହୋଇ ରହିଲା । ହରିଶଙ୍କର ତା ଦେଖି ପଚାରିଲେ—ଆଉ କାହିଁକି ଠିଆ ହୋଇ ରହିଲୁ ରେ ? କାର୍ତ୍ତନିଆ ଧୀରେ ଧୀରେ ଜବାବ ଦେଲା—ସୁଖି ଅପା କହିଥିଲେ—

ଏତକି କହି ସେ ମୁଣ୍ଡଟା ଅନ୍ତାଳିବାକୁ ଲାଗିଲା । କଥାଟା କହିବାକୁ ଟଙ୍କିଏ ଯେପରି ଇତିମୁଖ ହେଲା । ଥରେ ସୁଖି ଅପାର ନାମ ଧରିବାକୁ ଯାଇ ସେ ମୁନିବର ବିରକ୍ତିଭ୍ରଜନ ହୋଇ ସାରିଛି । ପୁନଶ୍ଚ ସେହି ନୀତି ତା ତୁଣ୍ଡରୁ ବାହାରି ପଡ଼ିଲାଣି । ବାବୁ ଯଦି ପୁନଶ୍ଚ ଗରମ ହୋଇ ଉଠନ୍ତୁ, ଏହା ଭାବି ସେ ଟଙ୍କିଏ ତୁନି ହୋଇ ରହିଲା । ହରିଶଙ୍କର ହସି ହସି କହିଲେ—ହଁ, ତୋର ସୁଖି ଅପା କଣ କହିଥିଲେ ରେ ?

ପ୍ରଭୃତ ପ୍ରସନ୍ନ ମୁଖ ଦେଖି କାର୍ତ୍ତନିଆ ଉତ୍ସାହପୂର୍ଣ୍ଣ ହୋଇ କହିଲା— ‘କହିଥିଲେ—ହଜୁର ସେ ଜଳଖିଆରୁ ଟଙ୍କିଏ ତୁଣ୍ଡରେ ଦେଲେ ମୁଁ ଯିବି ।’

ହରିଶଙ୍କର ଠୋ ଠୋ ହୋଇ ହସି କହିଲେ—ତା ଅଗରୁ ତେବେ ଯିବୁ ନାହିଁ ?

କାର୍ତ୍ତନିଆ ମୁଣ୍ଡ ହଲାଇ ଜବାବ ଦେଲା—ଆଜ୍ଞା ନା ।

ହରିଶଙ୍କର ପଚାରିଲେ—ଏତେ ବଡ଼ କଥା ହଜୁର ?

କାର୍ତ୍ତନିଆ ଏ କଥାର ଉତ୍ତର ନ ଦେଇ ନୀରବ ରହିଲା । ହରିଶଙ୍କର କହିଲେ—ଆଜ୍ଞା, ସେହି ଲେଟାଟା ନେଇ ପାଇମୁରୁ ଲେଟାଏ ପାଣି ନେଇ ଆ । କାର୍ତ୍ତନିଆ ଧାଇଁପାଇ ପାଇପୁରୁ ପାଣି ଅଣି ଦେଲା । ହରିଶଙ୍କର ଟିଫିନ୍-କେରିଅରଟା ଖୋଲି ଦେଖିଲେ । ସୁଖି ଅତି ଯତ୍ନକରି କେତେ ସୁଖାଦ୍ୟ ତା ଭିତରେ ଭର୍ତ୍ତି କରି ରଖିଛି—

ରୁଦ୍ରଶୀପନ୍ଥର ପରକାଷ୍ଠା ଦେଖେଇଛି । ଗୋଟାଏ ଦାନ୍ତୁଣ୍ଡା ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ
ଘାଲପତ୍ରରେ ମୋଡ଼ାହୋଇ ରହିଛି । ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ କିଛି ଖାଇବାପରେ
ଦାନ୍ତ ଖୁଣ୍ଟିବାଟା ହରିଶଙ୍କରଙ୍କର ଚରଦନର ଅଭ୍ୟାସ । ସୁଷି ତାହା
ଜାଣେ । ତେଣୁ ଦାନ୍ତୁଣ୍ଡା ଶକ୍ତିକ ଦେବାକୁ ମଧ୍ୟ ଭୁଲି ନାହିଁ ।
ହରିଶଙ୍କର କିଛି କିଛି ସବୁ ଜିନିଷରୁ ନେଇ ଖାଇବାକୁ ଆରମ୍ଭ
କଲେ । ଖାଇସାରି କାର୍ତ୍ତିନିଆକୁ କହିଲେ—ଏଥର ହେଲା ?

କାର୍ତ୍ତିନିଆ ପୁନର୍ବାର ମୁଣ୍ଡ ଅଗ୍ରୀଳ ଧୀରସ୍ଵରରେ ଜଣାଇଲା—
ସୁଷି ଅପା ଯେ କହିଥିଲେ—

ହରିଶଙ୍କର ଆଗ୍ରହର ଆତ୍ମସଂଯମିତତା କଥା ସେସବୁ କବିଦାକୁ
ନ ଦେଇ ପଢ଼ିଲେ—ଅହୁର ସୁଷି ଅପାର କଥା ବାକି ଅଛି ନା
କଣ ?

କାର୍ତ୍ତିନିଆ ଜବାବ୍ ଦେଲା ଯେ, ସୁଷି ଅପା ତାକୁ ବିଶେଷ-
ଭାବରେ ତାଗିବ୍ କରି କହିଥିଲେ—ଦାବୁ ଯେପରି ପେଟପୁରାଇ
ଗାଆନ୍ତି ତା ଦେଖିଯିବାକୁ ।

ହରିଶଙ୍କର ଏଥିରେ ପ୍ରଶ୍ନ ଆମୋଦ ଅନୁଭବ କରି କହିଲେ
—ତେବେ ତୁ କହିବାକୁ ଚାହୁଁ ଯେ, ପେଟଟା ଥରେ ନ ଦେଖିଲେ
ଯିବୁ ନାହିଁ ?

କାର୍ତ୍ତିନିଆ ନିଜର ନିର୍ବୁଦ୍ଧିତାର ପରତପ୍ତ ପାଇ ଲଜ୍ଜିତ
ହେଲା । ଠିକ୍ ଏହି ସମୟରେ ଗାଡ଼ ଛଡ଼ିବାର ଘଣ୍ଟି ବାଜି ଉଠିଲା,—
ଗାର୍ଡ୍ ସାହେବର ପୈକାଳି ଶବ୍ଦଟି ଶୁଣାଗଲା । କାର୍ତ୍ତିନିଆ ପ୍ରଭୁ ପାଦରେ
ଦଣ୍ଡବତ ହୋଇ ବିଦାୟ ନେଲା ।

ହରିଶଙ୍କର ଚାଲିଗଲା ।

ଚତୁର୍ଦ୍ଦଶ ପରିଚ୍ଛେଦ

ସେସନ ପରେ ସେସନ ଗଲା । କେତେ ଲୋକ ଚଢ଼ିଲେ,
 କେତେ ଓହ୍ଲାଇଲେ । କେତେବେଳେ ରେଲଗାଡ଼ର ଅସ୍ତ୍ରଶସ୍ତ୍ର
 କୋଠଗୁଡ଼ା ଖାଲି ହୋଇଗଲା, କେତେବେଳେ ବା ଗର୍ଭଦତ୍ତାର
 ଗର୍ଭ ପରିଦୃଷ୍ଟି ହୋଇଉଠିଲା । କେତେବେଳେ ଅପରାଧୀମାନ କୋଳାହଳ
 କେତେବେଳେ ବା ନିସ୍ତଦ୍ବୃତ୍ତ । କେତେବେଳେ ଠେଲଠେଲି,
 ଯେଲିଯେଲି, କେତେବେଳେ ବା ଶାନ୍ତି—ସୁଛନ୍ଦତା । କିନ୍ତୁ
 ହରିଶଙ୍କରଙ୍କର ଏଥି ପ୍ରତି ଦୃଷ୍ଟି ନାହିଁ । ଗୋଟାଏ ସ୍ଥାନରେ ଅବିଚଳିତ
 ଭାବରେ ବସି ରହି ସେ ଗଭୀର ଧ୍ୟାନମଗ୍ନ । ଦୁଃଖମୟ ସଂସାରର
 ଦୁଃଖଗୁଣି ଦର୍ଶନ କରି ବୋଧହୁଏ ମହାମୁନି ବୁଦ୍ଧଦେବଙ୍କର ଧ୍ୟାନ
 ଏତେ ଗଭୀର ହୋଇ ନ ଥିଲା । ହରିଶଙ୍କର ଭାବୁଥିଲେ ସୂକ୍ଷ୍ମ ବିରୁଦ୍ଧ
 ନ୍ୟାସହାର କଥା । ସୁଦ୍ଧି କେତେବେଳେ କି ଅଜ୍ଞାର ଧାରଣ କରେ,
 କେତେବେଳେ ତାର ବ୍ୟବହାର କଣ ହୁଏ, ତା ସେ ବୁଝିବାକୁ
 ଚେଷ୍ଟାକରି ଯେପରି ଏକ କଠିନ ପ୍ରହେଳିକାର ରହସ୍ୟମୟ ଜାଲରେ
 ଛନ୍ଦି ହୋଇ ଯାଉଥିଲେ । କେତେବେଳେ ସୂକ୍ଷ୍ମର ଅଦରର ସୀମା
 ନାହିଁ,—କେତେବେଳେ ଅସୀମ ଅନାଦର । ମନେ ପଡୁଥିଲା ତାଙ୍କର
 ଶେଷ ଦିନର କଥା, ଯେଉଁ ଦିନ ସେ ଉଚ୍ଛ୍ୱସିତ ଭାବଗୁଣି ନେଇ
 ନିଗଇରଣା ସୂକ୍ଷ୍ମର ଅଙ୍ଗରେ କେତେଟି ସ୍ୱର୍ଣ୍ଣଭରଣା ଗିରାଇଦେଇ,
 ସୁନ୍ଦରୀକୁ ସ୍ତବ୍ଧରତର କରିବାକୁ ଚାହୁଁଥିଲେ । ମନେ କରିଥିଲେ—
 କଣ୍ଠଦେଶରେ ଗୋଟିଏ ସୁବର୍ଣ୍ଣର ଆଭ୍ରମୟ ହାର ଝୁଲାଇ ଦେବେ,
 ମୃଗାଳ-ମଞ୍ଜୁଳ ହସ୍ତ ଦୁଇଟିରେ ସୁନାର ଚୁଡ଼ ତିନି ତିନିପଟ କରି
 ଫୋଇ ଦେବେ, ଚମ୍ପକ ଅଙ୍ଗୁଳିରେ ଅଙ୍ଗୁରୁୟ ବିନ୍ୟାସ କରି ତାକୁ
 ପ୍ରଭାସୟ କରିବେ, କର୍ଣ୍ଣଦୁଇଟିରେ ସୁନ୍ଦର ସୁବର୍ଣ୍ଣ ଝୁମୁକା ଦୁଇଟି

ଶକ୍ତିଦେଇ ତାର ରମଣୀୟତା ସ୍ପଷ୍ଟ କରି ପୁଣାଇବେ । କିନ୍ତୁ ଏ
 କଲ୍ୟାଣିନୀସୀ ଯୁବକର ସମସ୍ତ କଲ୍ୟାଣ କେବଳ କଲ୍ୟାଣରେହିଁ
 ପର୍ଯ୍ୟବସିତ ହୋଇ ରହିଗଲା, —ବାସ୍ତବତାର ସୀମା ସ୍ପର୍ଶ କରିବାକୁ
 ସମର୍ଥ ହୋଇ ନ ଥିଲା । ସୁସ୍ତି ତାହା କାର୍ଯ୍ୟରେ ପରିଣତ କରିବାକୁ
 ଦେଲା ନାହିଁ । କିନ୍ତୁ ବାଧାପ୍ରାପ୍ତ ଯୁବକ ଯେତେବେଳେ ଅନୁରୂପ
 ଅଭିଳାଷ ନେଇ ଦାହାର ଅସିବାକୁ ଉଦ୍ୟତ ହେଲେ, ସେତେବେଳେ
 ସୁସ୍ତି ତାକୁ କୌଣସିକ୍ରମେ ବାହାରିଯିବାକୁ ଦେଇ ନାହିଁ । ପାଦଦ୍ବୟ
 ଜଡ଼ିତ ପାଦର ଗତି ଅଚଳ କରିଦେଲା । ଏ ତ ଗଲା ସେ ଦିନର
 କଥା । ପୁଣି ଏହି ଯାହାର ଅବ୍ୟବହୃତ ଗୁରୁ କଥା । ଗୁହ୍ୟତ୍ୟାଗୀ
 ସମୟରେ କି ଅନନ୍ତ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ଯୋଗା ନେଇ ସେ ହିମ୍ବରମାର
 ଅଞ୍ଚଳିକାନ୍ତାର୍ଥୀ ହୋଇଥିଲେ, —ସାମୟିକ ବିଚ୍ଛେଦର ବ୍ୟାଧିରେ
 ବ୍ୟାକୁଳ ହୋଇ ସେ ହିମ୍ବରମା ନିକଟରେ “ସାମାନ୍ୟ ଟିକିଏ ଆଦର
 ଅର୍ପଣ କରିବାକୁ ଯାଇଥିଲେ, —କିନ୍ତୁ ଫଳ ହେଲା ଅନାଦର,
 “ଛୁ ଥାଉ”ର ନିର୍ମମ ନିର୍ଯାତନ ! ତା ପରେ ପୁଣି ଏହି ନଗଦ
 ଘଟଣାର ଅଭିନୟ । ଯେ ବ୍ୟକ୍ତିର ଅନାଦର ତାକୁ ଏତେ ବିପ୍ରତ
 କରି ପକେଇଛି, ତାର ପୁଣି କି ଆଦର ! ହରିଶଙ୍କର ଦୂରସ୍ଥାନର
 ଯାତ୍ରୀ ଦୋଲି ଜାଣି ସୁସ୍ତି କେତେ ପରିଶ୍ରମ କରି ତାଙ୍କ ପାଇଁ
 କେତେ ପ୍ରକାର ସୁଖାଦ୍ୟ ପ୍ରସ୍ତୁତକରି ରଖିଛି ! ତିନିଦିନକାଳ ଦମି ବସି
 ଶାଉଲେ ବି ସରବ ନାହିଁ । ଟିପିନ୍-କେରିଅରଟା ଏକାବେଳେକେ
 ଜାମ୍ । ଅତି ଶୁକରଟା ପ୍ରତି କଥା ଅଦେଶ ଏକାବେଳେକେ ପ୍ରଭୁର
 ଉଦର ପରିମୁଖ୍ୟ କରି ଖୋଇ ଅସିବାକୁ, —ତା ମୁହଁରେ ଯେଉଁବିଦ୍ୟା
 ମନା । ଏ ସବୁ ବ୍ୟାପାରର ଅର୍ଥ କଣ ?

ହରିଶଙ୍କର ଅନେକ ଭାବିଲେ । ସୁସ୍ତିମାର ଉପେକ୍ଷା ଓ ଅନାଦର
 ଯେତେ ବଡ଼ ବିଶାଳମୂର୍ତ୍ତି ଧରି ତାଙ୍କ ଆଗରେ ଅବିଭୂତ ହୋଇ

ରହୁଥିଲା, ତା ଅଉ ତେତେ ଡକାଣ୍ଡ ଅକାର ଧାରଣ କରି ରହୁ ପାରିଲା ନାହିଁ । କ୍ରମେ କ୍ରମେ ସୀତାରୁ ସୀତାତର ହେବାକୁ ଲାଗିଲା । ଅବଶେଷରେ କୁଆଡ଼େ ଯେପରି ମିଳେଇ ଯିବାକୁ ଅରମ୍ଭ କଲା । ହରିଶଙ୍କର ଦେଖିଲେ—ସେହି ପ୍ରକଣ୍ଡ ଅନାଦର ପରିବର୍ତ୍ତିତ ଏକ ମଧୁମୟ ଆଦର ଅପ୍ୟାୟନ ଆପଣାର ସିଦ୍ଧାସନ ପାତ ସୁଦୃଢ଼ଭାବରେ ଅଦକ୍ଷିତ । ସେଥିରୁ କେତେ ମମତାର ଅମୃତ ଅଦେଶ ଶରତ ହୋଇ ପଡ଼ୁଛି । ହରିଶଙ୍କର ବିଚଳିତ ହୋଇ ପୁରୁକଣ୍ଠରେ ଚିତ୍କାର କରି ଉଠିଲେ—‘ନା, ନା, କଦାପି ନା, ତା ଅନାଦର ବୋଲି କଦାପି କୁହାଯାଇ ନ ପାରେ ।’ ଏ ଚିତ୍କାରରେ ପାଶୁବର୍ତ୍ତୀ ଏକ ମୁସଲମାନ ଯାହା ଚମକି ଉଠି ପଶୁରିଲା—‘କ୍ୟା କ୍ୟା, ବାବୁଜି କ୍ୟା ହୁଅ ଆର୍କା ?’ ହରିଶଙ୍କରଙ୍କ ଚୈତନ୍ୟ ଚର୍ପଣ ଫେରିଆସିଲା । ଅପଣାର ଅମୃବିସ୍ମୃତରେ ସେ ଲଜ୍ଜିତ ହୋଇ ଜବାବ୍ ଦେଲେ—‘ନେହି ନେହି, ମିଆଁ ସାହେବ ! କୁଛି ନେହି ହୁଅ, ସବ୍ ଠିକ୍ ହେ ।’ ଯାହାଟି ଅଶ୍ରୁର୍ଯ୍ୟ ହୋଇ ପଶୁରିଲା—‘ସବ୍ ଠିକ୍ ହେ ।’ ହରିଶଙ୍କର କହିଲେ—‘ବିଲ୍‌କୁଲ ଠିକ୍ ହେ ।’ ‘ତୋବା ତୋବା’ କହି ଯାହାଟି ତାର ଅସନରେ ସ୍ବଚ୍ଛନ୍ଦରେ ବସି ଗୋଟାଏ ବିଡ଼ି ଟାଣିବାକୁ ଅରମ୍ଭ କରିଦେଲା ।

ହରିଶଙ୍କର ପୁନର୍ବାର ଚନ୍ଦ୍ରାମଣ୍ଡା ହୋଇପଡ଼ିଲେ । ଭାବିଲେ—‘ନା, ଏମିତି କରି ଅଉ ଦିନ କାଟିଲେ ଚଳିବ ନାହିଁ । ଏହାଦ୍ୱାରା ତାଙ୍କର ଭିତରର ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟଟା କାହାରି ପାଖରେ ପ୍ରକ୍ଷୁରୁପେ ଧସି ଦେଇ ନାହିଁ । ସୁପି ଯେ ତାଙ୍କର ବିବାହୁତା ପତ୍ନୀ ତା କେହି ମନେ କରି ପାରୁନାହାନ୍ତି । କେମିତି ଦା କରବେ ? ଏତେ ଯୁଗଯୁଗାନ୍ତର ଧର ଯେ ପ୍ରାଚୀନ ଶୁଦ୍ଧତା ସମାଜର ବକ୍ଷଦେଶରେ ଗଭୀରଭାବରେ କେରମାରି ରହିଛି, ତାର ପ୍ରଭାବ କି କମ୍ ? ସେଟାକୁ ବାଦଦେଲେ

ଲେବ ନାହିଁ । ଅର ସେଟା ବି ତେତେ ବଡ଼ ଦୋଷର କଥା ନୁହେଁ,—ମନୁଷ୍ୟର ତଦ୍‌ବାସ ବିଶେଷ କିଛି ସତ ଘଟେ ନାହିଁ । ସେଟା କେବଳ ଗୋଟାଏ ବାହ୍ୟକ ପ୍ରକାଶ । ପ୍ରକାଶ୍ୟଭାବରେ ବିଦ୍ଧ କରି ନେତର କଥା ଛୁଣ୍ଟିଯିବ । ଶ୍ରେକେ ମଧ୍ୟ ତାହା ଜାଣିବା ଦରକାର । ସମାଜ ତାହା ଅଖି ଆଗରେ ନ ଦେଖିଲେ ବିଶ୍ୱାସ କରିପାରବ ନାହିଁ । ସମାଜର କଥା ଦୁରେ ଥାଉ, ନିଜର ଘରେ ମଧ୍ୟ ତାହା କେହି ବିଶ୍ୱାସ କରି ପାରୁନାହିଁ । ମା ବି ନୁହନ୍ତି, ଏପରି କି ନିଜେ ସୂକ୍ଷ୍ମ ମଧ୍ୟ ତା ବିଶ୍ୱାସ କରିବାକୁ ପ୍ରସ୍ତୁତ କି ନା କିଏ ଜାଣେ ? ହୁଏତ ତାହାହିଁ ତାର ଉପେକ୍ଷାର ଏକମାତ୍ର କାରଣ ହୋଇପାରେ । ହରିଶଙ୍କର ମନେ କଲେ—ଜୀବନରେ ଏତେ ବଡ଼ ଗୋଟାଏ ଘଟଣା ଗୋପନ ରହି ପାରିବୁ । ସେଥିରେ କିଛି ଲାଭ ନାହିଁ, କିଏ କେତେ ରକମ ମନେ କରିପାରେ । ସେଟାକୁ ପ୍ରକାଶ୍ୟରୂପେ ସମାଜ ଆଗରେ ଅନାଦୃତ କରି ଦେବାକୁ ହେବ । ସମସ୍ତଙ୍କର ଭଲ ଭାଙ୍ଗି ଦେବାକୁ ହେବ । ପୁରୋହିତ ତାଙ୍କ କ ବ-ତ କରି ଟିକିଏ ମନ୍ଦ ପଡ଼ଇ ନେବାକୁ ପଡ଼ିବ । ଗୋଟାଏ ଶଙ୍ଖ ବାଜିବା ବି ଦରକାର । ହୁଏତ ସେହି ଶଙ୍ଖସ୍ୱରରେ ଆଶେହଣି କରି ସତ୍ୟଟା ବିସ୍ତାରଲାଭ କରିବାର ସୁଯୋଗ ପାଇବ । କିନ୍ତୁ ମିଥ୍ୟା ଅତ୍ୟନ୍ତ କରି ଗୁଡ଼ାଏ ଅର୍ଥଶାଳ କରିବାକୁ ଦିଆଯିବ ନାହିଁ । ବିବାହଟା ତାମସା ନୁହେଁ,—ସମାଜ ତାହା ଜାଣିବା ଉଚିତ ।

ଏହିପରି ଭାବୁଁ ଭାବୁଁ ଗାଡ଼ି ଆସି କଟକ ଷ୍ଟେସନରେ ପହଞ୍ଚିଲା । ହରିଶଙ୍କରଙ୍କର କଟକରେ ଟିକିଏ କାମ ଥିଲା । ସୁତରାଂ ତାଙ୍କୁ କଟକରେ ଓହ୍ଲାଇବାକୁ ପଡ଼ିଲା । କାମସାରି ସେହିଦିନ ପୁଣି ସେ କଟକରୁ ବାହାରି ପଡ଼ିଲେ । ମେଘମଣ୍ଡଳୀ ଷ୍ଟେସନରେ ପହଞ୍ଚି ମଠର ଚଢ଼ି ସେ ସମ୍ବଲପୁରରେ ଯାଇ ଉପସ୍ଥିତ ହେଲେ ।

ସ୍ବତନ୍ତ୍ର ବିବାହ କରିବାର ଅଭିଳାଷଟା ଦୈନିକ ପ୍ରବଳତର ହେବାକୁ ଲାଗିଲା । ପ୍ରତିଦିନ ସେ ସମ୍ବନ୍ଧରେ କିଛି ନା କିଛି ସେ ଭାବନ୍ତି । ଅବଶେଷରେ ସେ ଗୋଟାଏ ପିଞ୍ଜାନ୍ତରେ ଉପନୀତ ହୋଇଗଲେ । ଆଉ ଜିଲମ୍ବ କରିବାକୁ ହେବ ନାହିଁ । ଏହି ଆଗାମୀ ବୈଶାଖ ମାସରେହିଁ ବିବାହଟା ସମ୍ପନ୍ନ କରିବାକୁ ହେବ ।

ଦୁଇଦିନ ପରେ ସେ ଘରକୁ ଚିଠି ଲେଖି ତାହା ଜଣାଇ ଦେଲେ । ଜିନିଷ ଚିଠି ସେ ତନି ଜଣଙ୍କ ପାଖକୁ ଲେଖିଲେ । ଖଣ୍ଡେ ମା ଗ୍ୟାସ୍ତିୟାଙ୍କ ପାଖକୁ, ଆଉ ଖଣ୍ଡେ ମାତୁଳ କୃଷ୍ଣମାଧବଙ୍କ ନାମରେ ଓ ତୃତୀୟାଶ୍ରମ ଗୁରୁମାସ୍ତ୍ରୀଙ୍କ ନିକଟକୁ । ସମସ୍ତ ଚିଠି ଗୋଟାଏ ଖୋଲରେ ଭର୍ତ୍ତିକରି ଗୁମାସ୍ତ୍ରୀଙ୍କ ନାମରେ ପଠାଇଦେଲେ ।

ମାଆଙ୍କ ନିକଟକୁ ସେ ଯେଉଁ ପଦ ଦେଲେ ସେଥିରେ ସେ ନିଜର ପିଞ୍ଜାନ୍ତା ବିଷୟ ଉଲ୍ଲେଖ କରି ଅନେକ କଥା ବୁଝାଇବାକୁ ଚେଷ୍ଟା କରିଥିଲେ । ସମସ୍ତ କଥା ଏଠାରେ କହି କିଛି ଲଭି ନାହିଁ । ତେବେ ସଂକ୍ଷେପରେ ଏହି କୁହାଯାଇ ପାରେ ଯେ ସେହି ଦୀର୍ଘ ପଟିଆରେ ସେ ବିବାହ ପ୍ରଥାର ଗୋଟାଏ ଆମ୍ବୁଲୁଲ ଇତିହାସ ଗଲିଶିବାକୁ ଛାଡ଼ି ନ ଥିଲେ । ବିବାହପ୍ରଥା କିପରି ସୃଷ୍ଟି ହେଲା, ଦୈବିକୟୁଗରେ ଆମ ଦେଶରେ କିପରି ବିବାହ ପ୍ରଚଳିତ ଥିଲା, ଏକ ସମୟରେ କିପରି ବିବାହରେ ଜାତି ବିଚାର ନ ଥିଲା, ଦ୍ରାଘୁଣ କିପରି ସୃଷ୍ଟି ବା ବୈଶ୍ୟ ଘରେ ବିବାହ କରୁଥିଲା, ଅନ୍ୟ ଆର୍ଯ୍ୟଜାତି କିପରି ଦ୍ରାଘୁଣ ଘରେ ବିବାହ କରି ପାରୁଥିଲେ, ଆଜିକାଲି ଦୁଇ ବୋଲି ଯେଉଁ କଥାଟା ଦ୍ରାଘୁଣେତର ସମସ୍ତଙ୍କୁ ବୁଝାଉଛି ତାହା କିପରି ଅର୍ଥସ୍ଥାନ, ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ଦେଶରେ କିପରି ବିବାହ ବ୍ୟବସ୍ଥା ଚଳେ ଇତ୍ୟାଦି ସମସ୍ତ ବିଷୟ ଅଲଙ୍କରଣ କରି ସେ ପଦଗୁଡ଼ିକ ପରିପୁର୍ଣ୍ଣ କରିଦେଇଥିଲେ । ପଢ଼ିଲେ ମନେ ହେବ—ତାହା ପଦ ନୁହେଁ,

ଗୋଟାଏ ଥିପିସ୍, ସତେ ଯେଉଁ ତକ୍ତରେହ୍ ପାଇବା ପାଇଁ ଗୋଟାଏ
ଉଦ୍ୟମ । ଭାବପ୍ରବଣ ହରିଶଙ୍କର ଭାବୋହ୍ଲାସରେ ଯେତେବେଳେ
ଭାସିଯାନ୍ତି, ସେତେବେଳେ କାହାର କେତେ ବୁଝିବାର ଶକ୍ତି, କିଏ
କେତେଟା ଗ୍ରହଣ କରିପାରେ, ତା ସମ୍ମୁଖେ ଭୁଲିଯାନ୍ତି ।

କୃଷ୍ଣମାଧବଙ୍କ ନିକଟକୁ ସେ ଏତେ ବିସ୍ତ୍ରତ କରି ପଡ଼ି
ଲେଖି ନ ଥିଲେ । କେବଳ ନିଜର ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟଟା ବ୍ୟକ୍ତ କରିଥିଲେ ।
ତା ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ତାଙ୍କର କିପରି ଘଟଣାରେ ସୁସ୍ଥି ସଙ୍ଗରେ ପରିଚୟ
ହେଲା, ସୁସ୍ଥିର ମୁମୂର୍ଷୁ ମା ନିକଟରେ ସେ କପରି ନିଶ୍ଚିନ୍ତା କନ୍ୟାର
ସମସ୍ତ ଭାର ନିଜମୁଣ୍ଡରେ ନେବାକୁ ପ୍ରତିଶ୍ରୁତ ହୋଇଥିଲେ; ତା
ପରେ ଯାହା ଯାହା ଘଟିଥିଲା, ତା ସବୁ ସେ ଦର୍ଶନା କରିଥିଲେ ।
ଶେଷରେ ସେ ଲେଖିଥିଲେ, କୌଣସି ଆଡ଼ମ୍ବର ନ କରି କେବଳ
ଧର୍ମ ସଙ୍ଗତ ବିଧିବିଧାନ ଅନୁସାରେ ସେ ବିଦାୟଟା ସମ୍ପନ୍ନ କରିବାକୁ
ଛାଡ଼ିଲେ ।

ରାଧୁ ଗୁମାସ୍ତାଙ୍କ ପାଖକୁ ସେ କେବଳ ଏତିକି ଲେଖିଥିଲେ ଯେ
ମାତୁଳ କୃଷ୍ଣମାଧବ ଜମିଦାରୀ ଗମ୍ଭୀର ଫେରିଲେ ତାଙ୍କୁ ତାଙ୍କର ପତ୍ନୀ
ଦେବେ ଓ ଅନ୍ୟପକ୍ଷ ଶକ୍ତି ମାଆଙ୍କ ନିକଟକୁ ପଠାଇଦେବେ ।

ଚିଠି ତଳିନିଶି ଲେଖି ଓ ଯଥାସମୟରେ ତାଙ୍କରେ ଦେଇ
ହରିଶଙ୍କର ଗୋଟାଏ ସମାପ୍ତିର ନିଶ୍ଚୟ ପକାଇ କହିଲେ—ଯାହା
ଏବେ କଥା ଛାଡ଼ିଗଲା,—ଆଉ ଅଦୂର ନାହିଁ ।

ଏଥର ଗୋଟାଏ ସୁନର୍ମଳ ଦୃଷ୍ଟିର ଗ୍ରୋତ ତାଙ୍କର ପ୍ରାଣେ
ପ୍ରାଣେ କଳକଳ ନାଦ କରି ବହିଗଲା ।

ପଞ୍ଚଦଶ ପରଲୋକ

କୃଷ୍ଣମାଧବଙ୍କୁ ଜମିଦାରୀ ଗସ୍ତରେ ଯାଇ ସେଥର ଫେରିବାକୁ ବହୁତ ଦିନ ବିଳମ୍ବ ହେଲା । ସମୟ ସମୟରେ ଏହିପରି ବିଳମ୍ବ ହୋଇଥାଏ । ଗୋଟାଏ କଚେରୀରୁ ଅନ୍ୟ ଗୋଟାଏ କଚେରୀ, ସେଠାରୁ ଆଉ ଏକ କଚେରୀକୁ ଯାଇ ପ୍ରତ୍ୟେକ ସ୍ଥାନରେ କିଛି କିଛି ଦିନ ଅବସ୍ଥାନ କରି, କର୍ମଗୁରୁମାନଙ୍କ ସାହାଯ୍ୟରେ ଖଜଣାପାତ ଆଦାୟ ଅସୁଲ କରି, ହାରିଗୁହାର ଶୁଣି, ନ୍ୟାୟନିଷ୍ପତ୍ତି କରି ଘରକୁ ଫେରିବାକୁ ତାଙ୍କୁ ଅନେକ ଦିନ ଲାଗିଯାଏ । ପ୍ରକାଶ୍ଟ ଜମିଦାରୀର ସମସ୍ତ ଭାର ତାଙ୍କ ଉପରେ,— କର୍ମଗୁରୁମାନେ ସମସ୍ତେ କାର୍ଯ୍ୟତଃ ତାଙ୍କ ଅଧୀନରେ । ସେହିମାନଙ୍କୁ ନେଇ ସେ ଏତେ ବଡ଼ ଜମିଦାରୀର ରକ୍ଷଣାବେକ୍ଷଣ କରନ୍ତି । ଘରେ ବାହାରେ ତାଙ୍କର ଅଶ୍ରୁ ପ୍ରତାପ । ହିରଣ୍ୟକରଙ୍କ ପିତା ଶିବଶଙ୍କରଙ୍କ ଜୀବିତାବସ୍ଥାରେ ମଧ୍ୟ ତାଙ୍କର ପ୍ରତିପତ୍ତି କମ୍ ନ ଥିଲା । ଶିବଶଙ୍କର ତାଙ୍କୁ ନିଜର ସହୋଦର ପରି ଜ୍ଞାନ କରୁଥିଲେ । ଉଭୟଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଅଗାଧ ଅପରସୀମ ସୌହାର୍ଦ୍ଦ୍ୟ ଥିଲା । ଶିବଶଙ୍କରଙ୍କର ସେ ଥିଲେ ସଙ୍ଗୀ, ଅସ୍ତ୍ରୀୟ, ସୁହୃଦ, ସହଚର, ଅମାତ୍ୟ ସବୁ । କୃଷ୍ଣମାଧବ ନ ହେଲେ ଶିବଶଙ୍କରଙ୍କର ଦଣ୍ଡେ ଚଳୁ ନ ଥିଲା । କୃଷ୍ଣମାଧବଙ୍କ ପରମର୍ଶ ନ ନେଲେ ଶିବଶଙ୍କର କୌଣସି କାର୍ଯ୍ୟରେ ହସ୍ତକ୍ଷେପ କରୁ ନ ଥିଲେ । ଖାଇବା, ପିଇବା, ବସିବା, ଉଠିବାରୁ ଆରମ୍ଭ କରି ବିଶାଳ ଜମିଦାରୀ ଶାସନ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ସମସ୍ତ କାର୍ଯ୍ୟ ଶିବଶଙ୍କର କୃଷ୍ଣମାଧବଙ୍କ ସାହାଯ୍ୟରେ ସମ୍ପନ୍ନ ଭରୁଥିଲେ । ବାସ୍ତବିକ କହିବାକୁ ଗଲେ, ଶିବଶଙ୍କର ଥିଲେ ନାମତଃ ଜମିଦାର, କୃଷ୍ଣମାଧବ ଥିଲେ ସେହି ଜମିଦାରୀର ଶାସକ ଓ ଗୁଳକ,—ପ୍ରକୃତ ଜମିଦାର । ଖୁବ୍ କମ ସମୟରେ ଉଭୟଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ମତଭେଦ ହେଉଥିବାର ଦେଖାଯାଉଥିଲା,—ପ୍ରାୟ ନ ହେଉଥିଲା

କହିଲେ ଚଳେ । କୃଷ୍ଣମାଧବଙ୍କ ପିତା ସମସ୍ତ ଦୈତ୍ୟ ସମ୍ପତ୍ତି
 ବିଳାସରେ ଉଡ଼େଇଦେଇ, ସର୍ବସ୍ଥାନ ହୋଇ, ପୁତ୍ରକୁ ଏକପ୍ରକାର
 ଦାଣ୍ଡର ଭିକାରୀ କରି, ସଂସାରକୁ ପାଳି ଦେଇ ଚାରିଦିନ ପାଇଁ
 ଇହଧାମରୁ ଅନ୍ତର୍ହିତ ହୋଇ ଯାଇଥିଲେ । ମା ମଧ୍ୟ ତହିଁ ପୁତ୍ରରୁ
 ସତ୍ୟସ୍ବର୍ଗରେ ନିଜପାଇଁ ଯତ୍ନସାମାନ୍ୟ ଶକ୍ତିଏ ଘ୍ଟାନର ଯୋଗାଡ଼ କରି
 ନେଇଥିଲେ । ସ୍ବତନ୍ତ୍ର ପିତାର ମୃତ୍ୟୁରେ କୃଷ୍ଣମାଧବ ଯେତେବେଳେ
 ଦର୍ଶନଦିନ ଶୂନ୍ୟ ଦେଖୁଥିଲେ, ସେତେବେଳେ ନିଃସହାୟର ସହାୟ
 ହୋଇ ଛୁଡ଼ା ହୋଇଥିଲେ ଭଗିନୀପତି ଶିବଶଙ୍କର । ପିତୃଶ୍ରାଦ୍ଧ ପରେ
 ଶିବଶଙ୍କର କୃଷ୍ଣମାଧବଙ୍କୁ ନିର୍ଜନରେ ଡାକି କହିଥିଲେ—‘କୃଷ୍ଣ,
 ଆଉ କାହିଁକି ଭାଇ, ଏ ଘ୍ଟାନରେ ଏକାକୀ ପଡ଼ିରହି କି ଲାଭ ?
 ଗୁଲ୍, ଦୁଇଭାଇ ଏକାଠି ରହି ପରସ୍ପର ପରସ୍ପରର ସଙ୍ଗସ୍ଥାନ ଭୋଗକରି
 ନିଶ୍ଚିନ୍ତରେ କାଳାତିଯାତ କରିବା । ଯଦି ତମର କୌଣସି ପ୍ରକାର
 ଅସୁବିଧା ହୁଏ, କିମ୍ବା କିଛି ଅଭାବ ରହେ,—ସେଥିପାଇଁ ମୁଁ ଦାୟୀ ।’
 କୃଷ୍ଣମାଧବଙ୍କୁ ମଧ୍ୟ ସେହି ନିର୍ଜନ ଗୃହଟା ନିଷ୍ଠୁର ଦେବତାର ନିର୍ମମ
 ପରହାସ ପରି ବୋଧହେଉଥିଲା । ସେ କୌଣସି ଅପରାଧ ନ କରି,
 ଦୟାଦିନରୁ ଘିରକରି ରଖିଥିଲା ପରି ଭୁରନ୍ତ ଜଦାବ ଦେଇଥିଲେ—
 “ଗୁଲ୍ ଭାଇ ।” କଥା ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ କାର୍ଯ୍ୟ ମଧ୍ୟ ଆରମ୍ଭ ହୋଇଥିଲା ।
 ପତ୍ନୀ ପ୍ରେମଲତାଙ୍କୁ ଡାକି ସେ ତରୁଣଶାଢ଼ ଆଦେଶ ଦେଇଥିଲେ—
 ‘ଜନିତପଦ ଦୟାବନ୍ଧ କରି ।’ ପ୍ରେମଲତା ସଶକାଳ ଅବାକ୍ ରହି
 ପଚାରିଥିଲେ—‘କୁଆଡ଼େ ଯିବ ?’ କୃଷ୍ଣମାଧବ ଉତ୍ତର ଦେଇଥିଲେ
 —‘ଯିବାବେଳେ ପଚାରିବା ଅବଧି ।’ ସେହିଦିନ ଶିବଶଙ୍କର ଶ୍ୟାଳକ
 କୃଷ୍ଣମାଧବ, ଶ୍ୟାଳକପତ୍ନୀ ପ୍ରେମଲତା ଓ ଏକମାତ୍ର ସନ୍ତାନ ପାଞ୍ଚବର୍ଷର
 ବାଲୁତ କନ୍ୟାଟିକୁ ସଙ୍ଗରେ ନେଇ ନିଜ ନିବାସ ପ୍ରସ୍ତରଭୂମିରେ
 ଅସ୍ଥି ଉପସ୍ଥିତ ହୋଇଥିଲେ । ସେହିଦିନଠାରୁ ଦୁଇଟି ନଦୀର ସ୍ରୋତ

ଏକ ହୋଇ ନିରଦଳିନୀ ପ୍ରୀତିରେ ପ୍ରବାହୁତ ହେଲା ପରି ଉଭୟ ପକ୍ଷବାର ମିଶ୍ରି ଏକାଠି ହୋଇ ଚଳିବାକୁ ଆରମ୍ଭ କରୁଥିଲେ । କ୍ରମେ କ୍ରମେ କୃଷ୍ଣମାଧବ ଏହି ସମ୍ମିଳିତ ପରିବାରର ଏକ ବିଶିଷ୍ଟ ଅଙ୍ଗ ଓ ଅବଶେଷରେ କର୍ତ୍ତା ହୋଇ ପଡ଼ିଥିଲେ । ଶିବଶଙ୍କର ତାଙ୍କୁ ଘରେ ବାହାରେ ଅବାଧ କର୍ତ୍ତୃତ୍ୱ ଅର୍ପଣ କରୁଥିଲେ । ଘରେ ସେ ଥିଲେ ଗୃହ ସଂସାରର ସବୁନିୟନ୍ତ୍ରା ଓ ବାହାରେ ଜମିଦାରୀର ସବୁସମତାସମ୍ପନ୍ନ ମେନେଜର । ଏହି ଘଟଣାର ଦଶବର୍ଷ ପରେ ତାଙ୍କ ଜନ୍ମାର ବିବାହ ଓ ବାରବର୍ଷ ପରେ ପତ୍ନୀବିୟୋଗ ଘଟିଥିଲା । ତାର କିଛିଦିନ ପରେ ନିଜେ ଶିବଶଙ୍କର ମଧ୍ୟ ଚରକାଳ ପାଇଁ ତାଙ୍କର ସଙ୍ଗ ତ୍ୟାଗ କରି ଇହ ସଂସାରରୁ ଅନ୍ତର୍ହିତ ହୋଇ ଯାଇଥିଲେ । ଶିବଶଙ୍କରଙ୍କ ବିୟୋଗ ଅନ୍ତେ ବି ସେ ପୁରୁଷୋତ୍ତମରେ ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ ରହି, ଘରର ସମସ୍ତ ତତ୍ତ୍ୱ, ଜମିଦାରୀର ସମସ୍ତ ହାଲବୁଲ ବୁଝାଗୁଝା କରୁଥିଲେ । ହରିଶଙ୍କର ତାଙ୍କୁ ପିତୃବହୁ ଜ୍ଞାନକରି, ତାଙ୍କର ସ୍ମୃତିରେ ସମସ୍ତ ଭାରି ରଖି, ତାଙ୍କର ବାର୍ଯ୍ୟକଳାପତର ବିଶେଷ କିଛି ହସ୍ତକ୍ଷେପ ନ କରି ଏକପ୍ରକାର ନିଶ୍ଚିନ୍ତରେ ନିଜର କର୍ମମୟ ଉତ୍ତସ୍ତୁଷ୍ଟ ଜୀବନ ଯାପନ କରୁଥିଲେ । ଘରେ କୃଷ୍ଣମାଧବଙ୍କ କଥାରେ କେହି ପ୍ରତିବାଦ କରିବାକୁ ସାହସ କରୁ ନ ଥିଲେ, କାରଣ ତାଙ୍କର ସାମ୍ବାରକ ଅଭିଜ୍ଞତା ଓ ବୁଦ୍ଧଦର୍ଶିତାରେ ସମସ୍ତେ ଆତ୍ମାବାନ୍ ଥିଲେ । ଜମିଦାରୀରେ ପ୍ରଜାମାନେ ତାଙ୍କୁ ଦଡ଼ ଉୟ କରୁଥିଲେ । ତାଙ୍କର ବିରୁଦ୍ଧାଚରଣ କରି କୌଣସି ପ୍ରଜା ସହଜରେ ଜମିଦାରୀରେ ବାସ କରି ପାରୁ ନ ଥିଲା ।

ଏଥର ଜମିଦାରୀ ଗସ୍ତର ଶେଷବେଳକୁ କୃଷ୍ଣମାଧବ ଆସି ଉପସ୍ଥିତ ହୋଇଗଲେ ସେହି ଗ୍ରାମରେ,—ଯେଉଁ ଗ୍ରାମରେ କେତେକ ପ୍ରଜା ମିଳି ସେ ଦିନ ହରିଶଙ୍କରଙ୍କଠାରୁ କୃଷ୍ଣମାଧବଙ୍କ ଅନୁପସ୍ଥିତିରେ ଅନ୍ତାବାହ୍ୟ ଜମିଗୁଡ଼ାକ ଗୃହଭରଣ ପାଇଁ ଅନୁମତି ଆଣିଥିଲେ ।

ସେହି ଅନୁମତ ବଳରେ ସେମାନେ ଗ୍ରାମକୁ ଫେରିଆସି ଜମିଗୁଡ଼ାକ ଗୁଣ୍ଡାପଯୋଗୀ କରିବା ବିଷୟରେ ତତ୍ପର ହୋଇପଡ଼ିଥିଲେ । ଇତିମଧ୍ୟରେ ସେମାନେ ଆପଣା ଆପଣାର ଅଂଶ ବାଣ୍ଟିନେଇ ତାହାର ସୀମା ଗଠନ କରିନେଇଥିଲେ । ପ୍ରତ୍ୟେକ ଗୃହୀ ତାର ଭାଗଜମି ଛୋଟ ବଡ଼ କିଆରୀରେ ବିଭକ୍ତ କରି ହୁଏ ଟେକି ଦେଇଥିଲେ । ମାତ୍ର ମାସରେ ଆଜ୍ଞାକର ଦି' ଅସ୍ତା ଚୂଷ୍ଟି ହୋଇଯାଇଥିବାରୁ କେହି କେହି ହଳ ପକାଇ ସାରିଥିଲେ । ଅନେକ ଦିନର ପଡ଼ିଆ ଜମି, ଘାସ ନ ମଲେ ଫସଲ ହେବ ନାହିଁ । ସୁନ୍ଦର ଗୃହୀମାନେ ଆଗରୁ ଗାଈର ଦି'ଗାର ପକାଇ ଘାସ ମାରିବାକୁ ଯତ୍ନବାନ୍ ହୋଇଥିଲେ ।

କୃଷ୍ଣମାଧବ ସେ ଗାଁରେ ପହଞ୍ଚିଲା ପରେ ଜଣେ ଅଧେ ଚୁଗୁଲିଆ ପରଶ୍ରା-ଅସହୃଷ୍ଟ ଲୋକ ଆସି ସେମାନଙ୍କ ନାମରେ ଚୁଗୁଲି ଢାଳିଥିଲେ । ଅମ୍ଭକ ଅମ୍ଭକ ଲୋକେ ଜବରଦସ୍ତି କରି ଜମିଦାରଙ୍କ ଅନାବାଦୀ ଜମି ଚଷି ପକାଇଛନ୍ତି ବୋଲି ଆପଣ କହିଥିଲେ । କୃଷ୍ଣମାଧବଙ୍କର ମନେ ପଡ଼ିଗଲା, କେତେକ ପ୍ରଜା ଅନେକ ଦିନରୁ ସେଥିପାଇଁ ପ୍ରାର୍ଥୀ ଥିଲେ,—ଜମିଦାରଙ୍କ ସିରସ୍ତାରେ ଦରଗାହ କରିଥିଲେ । ସଲମି କଥାଟା ନେଇ ଜମିଦାର ପ୍ରଜାଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଭିଡ଼ା ଓଟର ଲାଗିଥିଲା । କିନ୍ତୁ କାହାରଠାରୁ ତ ସେ ଏପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ସଲମି ଗ୍ରହଣ କରି ନାହାନ୍ତି । ମାଣକେ ଦେଉଣ୍ଡହ ଟଙ୍କା କଲି ସଲମି ନ ଦେଲେ କେହି ସେ ଜମିର ପାଖ ପଶି ପାରବ ନାହିଁ ବୋଲି ସେମାନଙ୍କୁ ପୁଚ୍ଛକରି ଶୁଣାଇ ଦେଇଛନ୍ତି । ଏପରି ଅବସ୍ଥାରେ ସେମାନଙ୍କର ଏତେ ବଡ଼ ଦିମାକ୍ତ ଯେ ସେମାନେ ଗୃହ କରିବାକୁ ଆରମ୍ଭ କରିଦେଇଛନ୍ତି । ପ୍ରଥମେ କୃଷ୍ଣମାଧବଙ୍କର କଥାଟା ବିଶ୍ୱାସ ହେଲା ନାହିଁ । କିନ୍ତୁ ପରେ ବିଶେଷ ଅନୁସନ୍ଧାନ କରି ବୁଝିଲେ ଯେ ତାହା ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ସତ୍ୟ,— ସେଥିରେ ଖଟେ ହେଲେ ମିଛ ନାହିଁ । ଫଳାଫଳରେ ତାଙ୍କର ରକ୍ତମାଂସ

ଗରମ ହୋଇ ଉଠିଲା । ତୁମ୍ଭେ ଗର୍ଜନ କରି ସେ କଚେରୀ ଘରର ବାରଦା କମ୍ପାଇଦେଲେ । “କାହାର ହୃଦୟରେ, କାହାର ହୃଦୟରେ ଶଳାଏ ସେ ଜାଗାରେ ପାଦ ପକେଇଲେ ? ଯାଉ, ଅଉ ଯାଉ, ସବ୍ ସାଲକୋ ପକଡ଼ ଲୁଟି”—ଦୋଲି କହି ସେ କରୁଡ଼ ହେବାକୁ ଲାଗିଲେ । ଯମଦୂତପର ପାଞ୍ଚ ପାଞ୍ଚଟା ଦାଢ଼ିବାଲ ମୁଣ୍ଡଲମାନ ଦରକନ୍ଦାଳ ଠେଙ୍ଗା ଧରି ଧାଇଁଲେ । କୃଷ୍ଣମାଧବଙ୍କର କଡ଼ା ହୃଦୟ—ବର୍ଷିଲାଠାରୁ ଉଠେଇ ଆଣିବ । ଦରକନ୍ଦାଳଗୁଡ଼ାକ ବି ସେ ଚପଟରେ ଭାରି ପକ୍କା । ଗୋଟି ଗୋଟି କରି ସମସ୍ତଙ୍କୁ ଧରି ଆଣିଲେ । ଅଖିଆ ଅଖିଆ ସେମାନଙ୍କୁ ଆସି ଜମିଦାରଙ୍କ କଚେରୀଦୁଆରେ ହାଜର ହେବାକୁ ପଡ଼ିଲା । ନିଶ୍ଚୟ ପ୍ରଜାଗୁଡ଼ାକ ଉପରେ କୃଷ୍ଣମାଧବ ଏକାବେଳକେ ପଞ୍ଚମ ହୋଇଉଠିଲେ । ଯେତେ ଅଗାଧ୍ୟ ଅକଥ୍ୟ ଭାଷା ତୁଣ୍ଡକୁ ଆସିଲା ତା ସମସ୍ତ ପ୍ରୟୋଗ କରି ଚାଲିଗଲେ । ଗାନ୍ଧବ ପ୍ରଜାଗୁଡ଼ାକ ମୁଣ୍ଡ ତଳକୁ ଯୋଡ଼ି ନୀରବରେ ସମସ୍ତ ଶୁଣି ବଡ଼ କଞ୍ଜରେ ଢାହା ଦରଦାସ୍ତ କରିବାକୁ ଲାଗିଲେ । କୃଷ୍ଣମାଧବଙ୍କ ଅଗ୍ନିଧ୍ବଜାର ଦେଖି ସମସ୍ତେ ଅଦାକ୍ ହୋଇ ରହିଲେ ।

ଘଣ୍ଟାଏ କାଳ ଅଗ୍ନିଦର୍ଶଣ ପରେ କୃଷ୍ଣମାଧବ କହିଲେ—ଦେଖ, ଭଲ ଦଶା ଥିଲେ ଆଗେ ସେ ଜମିଉପରୁ ସମସ୍ତ ହିଡ଼ କାଟି ସଫା କର, ଆଉ ମୁଣ୍ଡିପିଛ ପରିଶ ଟଙ୍କା ଜରିମାନା ଦାଖଲ କର । ପରେ ଆଉ ଯେଉଁ କଥା ।

ପ୍ରଜାଗୁଡ଼ାକ ଉପରେ ଆକାଶ ଛୁଣିଲା । ଏତେ ପରିଶ୍ରମ କରି ସେମାନେ ହିଡ଼ବାଡ଼ ଦେଇଥିଲେ, ହଲ କରିଥିଲେ । ସେ ସବୁତ ଶଲ, ତା ପରେ ପୁଣି ପରିଶ ପରିଶ କରି ଜରିମାନା । ନ ଦେଲେ ତ ରକ୍ଷା ନାହିଁ । କୃଷ୍ଣମାଧବ ଯମ, କିନ୍ତୁ ଦେବେ କେଉଁଠୁ ଆଣି ? କି ଅନ୍ୟାୟ ! ଖୋଦ୍ ଜମିଦାର ଦାରୁଙ୍କ ହୃଦୟ ପାଇଁ ସେମାନେ ଚାପ

ଆରମ୍ଭ କରିଛନ୍ତି, ଜୋର ଜବରଦସ୍ତି କରି ନୁହେଁ । ଆଜି ପୁଣି କୃଷ୍ଣମାଧବଙ୍କର ଏ କି ହୁକୁମ ? ଏ କି ଅକାଳ ଦକ୍ଷିଣାତ ? ପ୍ରଜାମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରୁ ଜଣେ ଉଠିଯାଇ ଗୋଡ଼ ଧରି ପକେଇଲା । କୃଷ୍ଣମାଧବ ତାକୁ ଗୋଇଁଠାଏ ଦେଲେ । ଗର୍ଜନ କରି ହୃଦ ଝାଡ଼ିଲେ — ‘ସୁଅରକା ଦକା, ମେହେନ୍ଦରକା ଗୋଲ୍‌ମ୍, ସ୍ଵାରମ୍‌ଜାଦା ପାଜି କାହାଁକା । ଏସା ଦମାକ୍ । ଜମିନ୍ ଉପରକୋ ପାନେଲ୍‌କା ଦାନ୍ତେ, କୋନ୍ ଦୋଲ୍ ରେ ?’ ଗୋଇଁଠା ଖାଇ ମଧ୍ୟ ଗରାବ ପ୍ରଜାଟି ଗୋଡ଼ ଧରି ପଡ଼ିଗଲା । ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ସମସ୍ତେ ହାତଯୋଡ଼ି କହିଲେ—ହଜୁର ମା ଦାପ, ହଜୁର ଗଲିଲେ ଆମେ କାହାର ହେବୁଁ ? ହଜୁରଙ୍କ ସିରସ୍ତାରୁ ହୁକୁମ୍ ପାଇ ଆମେ ସିନା ଜମି ମାଡ଼ିଲୁଁ, ନ ହେଲେ କି କାହାର ଏତେ ବହସ ହୁଅନ୍ତା ? ହଜୁର ଯଦି କହିବେ—ଆମେ ଛାଡ଼ିଯିବୁଁ, ଆମର ମୂଲ ମଜୁର ଦେହ ମେହେନତ ସବୁ ପଛେ ଗଲ ।

କଥାଟା ଶୁଣି କୃଷ୍ଣମାଧବ ଚମକି ଉଠିଲେ । କଣ ? ହଜୁରଙ୍କ ସିରସ୍ତାରୁ ହୁକୁମ୍ ପାଇ ? କିଏ ହୁକୁମ ଦେଲା ? କେବେ ? ପ୍ରଜାମାନେ ବିନାତତ୍ତ୍ଵରେ ଉତ୍ତର ଦେଲେ ଗୋଟି ଜମିଦାରବାବୁଙ୍କ ହୁକୁମ୍‌ରେ ସେମାନେ ଗୃସ୍ତ ଆରମ୍ଭ କରିଛନ୍ତି । କୃଷ୍ଣମାଧବ ପୁନଶ୍ଚ ଚମକି ଉଠିଲେ । ପଚାରିଲେ, କିଏ—ହରଶଙ୍କର ? ପ୍ରଜାମାନେ ଉତ୍ତର ଦେଲେ—‘ଆଜ୍ଞା, ହଁ ।’ ତତ୍ପରେ ଗୋଟି ଗୋଟି କରି ସେ ଦଳର ସମସ୍ତ ଘଟଣା କହିଗଲେ । କିପରି ସେମାନେ ସେଦଳ କୃଷ୍ଣମାଧବଙ୍କ ନିକଟରେ ଗୁହାରି କରିବାକୁ ଯାଇଥିଲେ, କିନ୍ତୁ କୃଷ୍ଣମାଧବ ଅନୁପସ୍ଥିତ ଥିଲେ; ଜମିଦାରବାବୁ ନିଜେ ତାଙ୍କର ଗୁହାରି ଶୁଣି ହୁକୁମ ଦେଇଥିଲେ, ସ୍ଵଗୁମାସ୍ତା ସେମାନଙ୍କୁ ତାଙ୍କର ଆଦେଶ ପଡ଼ି ଶୁଣାଇ ଦେଇଥିଲେ, ଇତ୍ୟାଦି ଇତ୍ୟାଦି ।

କଥାଟା ଶୁଣି କୃଷ୍ଣମାଧବ ଅବାକ୍ ହୋଇଗଲେ । କିନ୍ତୁ ଅବିଶ୍ୱାସ କରିବାର ଉପାୟ ନାହିଁ । ତାଙ୍କ ମୁହଁ ଉପରେ ଏଡ଼େ ବଡ଼ ଗୋଟାଏ ମିଥ୍ୟା କହୁବାକୁ ହିଜାମାନେ କଦାପି ସାହସ କରିବେ ନାହିଁ । ସେ କିଛିକ୍ଷଣ ଗୁମ୍ ମାର ବସି ରହିଲେ । ଭାବିଲେ—ବୋଧହୁଏ ହରିଶଙ୍କର ଘରକୁ ଫେରିଆସିଛି, ନିଜର ଅନୁପସ୍ଥିତିରେ ଏହିପରି ଏକ କାଣ୍ଡ ଘଟିଯାଇଛି । ଗାମଣିଆଲିଆ ଟୋକା ! ପାଠପଢ଼ି ମୁର୍ଖ ! ଜମିଦାରକୁଳରେ ଜନ୍ମହୋଇ ଜମିଦାରରେ କରି ଜାଣେ ନାହିଁ, ମନ୍ତ୍ର ପାଗଳ । ଏହା ଭିତରେ ଘରକୁ ଫେରିଆସି ଏ ବୁଦ୍ଧିସ୍ଥାନତା ପ୍ରକାଶ କରି ବସିଛି । କୃଷ୍ଣମାଧବ ବହୁଦିନାଦୃଷ୍ଟ ଘରେ ଅନୁପସ୍ଥିତି ଥିବାରୁ ଏସବୁ ତାଙ୍କୁ ମାଲୁମ୍ ନାହିଁ । ହିଜାମାନଙ୍କ ଉପରେ ଯେଉଁ ଗୁଣଗନ୍ତକ ଚଢ଼ିଥିଲା ତାହା ବର୍ତ୍ତମାନ ହରିଶଙ୍କରଙ୍କୁ ଲକ୍ଷ୍ୟ କରି ଡେଜି ଉଠିଲା । ଗରମ୍ ମିଥ୍ୟାସରେ ଭାବିଲେ—ନିଜ ଜମିଦାରୀ ପରିଚାଳନା କରିବାକୁ ହରିଶଙ୍କରଙ୍କର ଯଦି ଏତେ ଇଚ୍ଛା, ତେବେ ଆଜି କାହିଁକି ସେ ସମସ୍ତ କାଗଜପତ୍ର ଦୁଃସ୍ତି ନେଉ ନାହିଁ ? ତା ହେଲେ ତ କୃଷ୍ଣମାଧବ ନିଶ୍ଚିନ୍ତ ହୋଇପାରନ୍ତେ । ତାର ଜମିଦାରୀ ସେ ଚଳେଇବ, ଯେପରି ଇଚ୍ଛା ସେପରି ଚଳେଇବ । ସେଥିପାଇଁ ସେ ଯଦି ଅନ୍ୟଲୋକର ପ୍ରସମର୍ଶ ନ ଲେହେ, ତେବେ କୃଷ୍ଣମାଧବ କାହିଁକି ଉପରେ ପଡ଼ି ତାହା ଦେବାକୁ ଯିବେ ? ନା, ଯେତେଦିନ ତା ହୋଇଥିଲା ସେତେ ଦିନ, ଆଉ ନୁହେଁ । ଆଗ ଯୁଗକୁ ବାସ ଖାଇଲଣି । ତାଙ୍କ ପ୍ରସମର୍ଶର ଆଉ ପ୍ରୟୋଜନ ନାହିଁ । ସୁତରାଂ ତାଙ୍କୁ ଏ ହିକ୍ମତର କାମ ଛାଡ଼ିବାକୁ ହେବ ।

କୃଷ୍ଣମାଧବ ଏହିପରି କେତେ କଣ ଗରମ ମିଥ୍ୟାସରେ ଭାବିଗଲେ । କିନ୍ତୁ ଏସବୁ ଭାବି ହିଜାମାନଙ୍କ ଆଗରେ ପ୍ରକାଶ କରିବାଟା ବିଚିତ୍ରାର କାର୍ଯ୍ୟ ବୋଲି ମନେ କଲେ ନାହିଁ । କିଛି କ୍ଷଣ ଗାରବ ରହି ସେ

କହିଲେ—ଦେଖ, ମୁଁ ସିଦ୍ଧାନ୍ତର ଯେତେ ସେଲେ ପିଲା । ତାକୁ
ଦୁଇଲକ୍ଷରୁଲକ୍ଷ ଏ ଭଳି କାମ ଥରେ କରୁ ନେଲ । କିନ୍ତୁ ପୁନର୍ବାର
ପଦ କର ତେବେ ଚାହୁଁ, କୃଷ୍ଣମାଧବ କି ଭଳି ଲେକ । ଏହା କହି
ସେ ପ୍ରଜାମାନଙ୍କୁ ସଫଳ କରି ଫେରାଇଦେଲେ । କିନ୍ତୁ କିପରି ଗୋଟାଏ
ପରଜୟର ଭାବ ତାଙ୍କ ପ୍ରାଣ ମଧ୍ୟରେ ଲାଗି ରହିଲା । ଭିତରେ ଭିତରେ
ଗୋଟାଏ ଅବ୍ୟକ୍ତ ଅସ୍ପଷ୍ଟ କୁହୁଳିବାକୁ ଲାଗିଲା ।

କୃଷ୍ଣମାଧବ ଅନ୍ୟ କୌଣସି ସ୍ଥାନକୁ ନ ଯାଇ ସେହିଦିନ
ଫେରି ଆସିଲେ । ଉପାସକୁ ନ ପଶି ଆଗେ କଟେଗୁରୁଙ୍କ ପ୍ରଦେଶ
କରି ଗୁମାସ୍ତାକୁ ଡରାଇ କଲେ । ଗୁମାସ୍ତାଗରୁ ଆସିଲେ ସମସ୍ତ
ସାଲ ତଳ ତଳ କରି କୁଟିଲେ । ପ୍ରଜାମାନଙ୍କ ଆଦେଶନ ପଦ
ଉପରେ ସିଦ୍ଧାନ୍ତଙ୍କ ସ୍ବୟଂ ଲାଗିତ ଆଦେଶ ପାଠକଲେ । ଏତେ
ଗୁମାସ୍ତା ଜମିଦାରଙ୍କ ନୁହଁ କନ୍ଦେ ହଜାରେ ଟଙ୍କା ସଲାମି ମିଳିଥାନ୍ତା—
ସେଥିରୁ ଗୋଟାଏ ପାହୁଲା ବି ଆଦାୟ କରାଯାଇ ନାହିଁ, ସମସ୍ତ ଗୁମ୍ଫା
ଦିଆଯାଇଛି । କି ଦିଲଦାର ଅମୀର ! କୃଷ୍ଣମାଧବଙ୍କ ହାତ କଡ଼ କଡ଼
ହୋଇ ଉଠିଲା । ଗୁମାସ୍ତା ଉପରକୁ କାଗଜଟା ଫୋପାଡ଼ି ଦେଇ
ମୁହଁ ଭିରକାଳି ଡାହାଁ କଣ୍ଠରେ କହିଲେ—ଏଠି ଜମିଦାରୀର ମଙ୍ଗଳା-
ମଙ୍ଗଳ ଦେଖିବାକୁ ଅଛି ନା ଘାସ କାଟିବାକୁ ଅଛି ? ନିମକ୍ତାଗ୍ନି,
ତମକୁ ସବୁ ଦୂର କରିବାକୁ ହେବ ।

ଗାଳିଖାଇ ଗୁମାସ୍ତା ମେଁ ମେଁ ହେବାକୁ ଲାଗିଲେ ।
ବେଳସୁର ବୋଲି ନିଜକୁ ପ୍ରମାଣ କରିବାକୁ ଚେଷ୍ଟାକରି ଉତ୍ସବପଣେ
କୃଷ୍ଣମାଧବଙ୍କ ସାମନାରେ କିଛି ହେଲେ କହି ପାରଲେ ନାହିଁ,
କେବଳ ଥଙ୍ଗ ଥଙ୍ଗ ହେବା ପାର ହେଲା । କୃଷ୍ଣମାଧବ କ୍ରୋଧରେ,
ବିରକ୍ତରେ ଉତ୍ସବର ସ୍ଥାପିତ ହୋଇ ନିଜର ଦୈଫଲ୍ୟକୁ
ଝୁଲିଗଲେ ।

ସ୍ବପ୍ନ ହରିଶଙ୍କରଙ୍କ ଚିଠି ପାଇ ସାରିଥିଲେ । ସ୍ବପ୍ନାପ୍ତିୟାଙ୍କ ନିକଟକୁ ତାଙ୍କ ଚିଠିଟା ମଧ୍ୟ ପଠାଇ ଦେଇସାରିଥିଲେ । କିନ୍ତୁ କୃଷ୍ଣମାଧବଙ୍କ ପାଖକୁ ଲେଖାହୋଇଥିବା ଚିଠିଟା ତାଙ୍କ ପାଖରେ ଥିଲା । ଭୟରେ ସେ ଚିଠିଟାର କଥା ସେ ଭୁଲିଗଲେ, ଦେଇପାରିଲେ ନାହିଁ । ଭୁଲି ନ ଯାଇଥିଲେ ମଧ୍ୟ ସେତେବେଳେ ଦେଇ ପାରି ନ ଥାନ୍ତେ । କୃଷ୍ଣମାଧବଙ୍କ କ୍ରୋଧ ଓ ବିରକ୍ତ ଦେଖି ତାଙ୍କର ଗୁମ୍ଫା ଜଳବତ୍ ତରଳ ହୋଇଯାଇଥିଲା । ପରେ ସୁସମୟ ଦେଖି ସ୍ବପ୍ନ ସେ ଚିଠିଟା କୃଷ୍ଣମାଧବଙ୍କ ହାତରେ ଅର୍ପଣ କରିବାକୁ ବିଚାରିଥିଲେ ।

କୌଣସି ପରିଚ୍ଛେଦ

କୌଣସି ଗୋଟାଏ ପୂର୍ବଗନ୍ଧମୟ କଦ୍ୟା ସମ୍ପ୍ରା ଦେଇ ଯାଉଁ ଯାଉଁ ହଠାତ୍ ଯେତେବେଳେ ଗୁଡ଼ାଏ ସଦ୍ୟ ବିଷ୍ଣୁ ଉପରେ ପାଦ ପଡ଼ିଯାଏ, ସେତେବେଳେ ମନୁଷ୍ୟର ଅନ୍ତରାତ୍ମା ଯାହା ହୁଏ ଏବଂ ନାସା-ମୁଖର ଅନୁଭବ ଯେଉଁ ବିକୃତ ଧାରଣା କରେ, ହରିଶଙ୍କରଙ୍କ ଚିଠିଟା ପଢ଼ି କୃଷ୍ଣମାଧବଙ୍କର ଠିକ୍ ତାହାହିଁ ହୋଇଗଲା । କି କୁସ୍ଥିତି କଥା ! ପ୍ରାୟଶ ସହୃଦ ଶୂଦ୍ରର ବିବାହ ! କଣ ଅଭ ବାକି ରହିଲା ? କଲିର ଭୋଗ ଏଥର ପରିପୁର୍ଣ୍ଣ । କୃଷ୍ଣମାଧବ ପ୍ରମୋଦିତ ହୋଇ ବାସିଗଲେ ।

ଜମିଦାରୀ କାର୍ଯ୍ୟରେ ହରିଶଙ୍କରଙ୍କ ହସ୍ତକ୍ଷେପ ମନରେ ଦାରୁଣ ଅତ୍ୟାଧ ଦେଇଥିଲା । କିନ୍ତୁ ସଂସାରଗତ କୃଷ୍ଣମାଧବ ସେଥା କୌଣସି ପ୍ରକାରେ ସହିଯିବାକୁ ଚେଷ୍ଟା କରୁଥିଲେ । ଭାବୁଥିଲେ ଯେତେ ହେଲେ ହରିଶଙ୍କର ଜମିଦାର, ସମ୍ପତ୍ତିର ମାଲିକ । ହଜାରେ ଅସୀୟ

ହେଲେ ବି କୃଷ୍ଣମାଧବ କର୍ମଗୁଣ ମାତ୍ର । ଶତ ପ୍ରଭୃତି ଜାରିକଲେ ବି ସେ ହିଁ ମୋର ନ ପାରନ୍ତି । ସୁତରାଂ ମାଲିକର ବିରୁଦ୍ଧାଚରଣ କରୁ ଲଭ କଣ ? ସଲମି ଟଙ୍କା ଅଦାୟ ହୋଇଥିଲେ, ତାହା ନି ଆୟ ବୃଦ୍ଧି ହୋଇଥାନ୍ତା । ସେ ଯଦି ତାର ଅୟୁକୁ ନ ଗୁହ୍ୟ, ତେବେ ଅନ୍ୟ ଲୋକର ସେଥିରେ ମଥାବ୍ୟଥା କିଆଁ ?

ଏହିପରି ଭାବି କୃଷ୍ଣମାଧବ ସେଥିରେ ଉଦ୍ଧବାଚ୍ୟ କରାଯାଏ । ଧାରାବଦ ଦୃଷ୍ଟିରୁ ଅବିଚ୍ଛେଦର କାର୍ଯ୍ୟ ବୋଲି ମନେ କରୁଥିଲେ । ଘଟଣାଟାକୁ ଆଖି ବୁଜି ପିଠେଇନେବାକୁ ଫସ ସଫଳ କରିଥିଲେ । ମାତ୍ର ହରିଶଙ୍କରଙ୍କର ଏହି ଦୁର୍ଘଟବ୍ୟାପ୍ତି ଶୁଣାବଟା ସେଥିରେ ପ୍ରଚଣ୍ଡ ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ ସୃଷ୍ଟିକଲ । ଏହାକୁ ତ ସେ କୌଣସି ପ୍ରକାରେ ସମର୍ଥନ କରି ନ ପାରନ୍ତି । ଜାତି ବିରୁଦ୍ଧରେ ଏତେ ଦୃଢ଼ ଗୋଟାଏ ଅତ୍ୟାଚାରର ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ ଦେଖା କି ତାଙ୍କ ପକ୍ଷରେ ସନ୍ଦେହ ? ତାହା କି ପ୍ରକାଶନରେ ନରକାନ୍ତ ହେବାର ଚେଷ୍ଟା ନୁହେଁ ? ସମାଜପତି ବୋଲି କୃଷ୍ଣମାଧବଙ୍କର ସ୍ଥାନ ଅଛି । କିନ୍ତୁ ସମାଜପତି ହୋଇ ସେ ଯଦି ଏଭଳି ଦୁର୍ଘାଟାର ପକ୍ଷପାତୀ ହୁଅନ୍ତି, ତେବେ ସମାଜରେ ତାଙ୍କର ସ୍ଥାନ ରହିବ କିପରି ? କାହିଁକି ବା ରହିବ ? ନା, ବାଧ୍ୟ ଥାଉଁ ଥାଉଁ କୃଷ୍ଣମାଧବ ଏଭଳି ଗୋଟାଏ ଅପକର୍ମର ସହାୟ ହୋଇ ପାରିବେ ନାହିଁ, ନାହିଁ, ନାହିଁ ।

କୃଷ୍ଣମାଧବ ଉତ୍ତେଜିତ ହୋଇ ଉଠିଲେ । ମନେ ମନେ ପ୍ରତିଜ୍ଞା କଲେ,—ଯାହା ହେଉ ନା କାହିଁକି, ସେ ଏଥିରେ ପ୍ରାଣପଣେ ବାଧା ଦେବେ । ନିତାନ୍ତ ଯଦି ଏଥିରାଉଁ ତାଙ୍କ ସମ୍ପର୍କ ତ୍ୟାଗ କରିବାକୁ ପଡ଼େ ତାହା ବି ସେ କରିବେ । ଚରଦନର ମାୟାଦନ୍ତନ ଛାଡ଼ି କରିବା କଷ୍ଟକର ସତ୍ୟ, କିନ୍ତୁ ହେଲେଇ ଦା ? ଶେଷରେ କି ସେ ଜାତୀୟତାର ଦୃଢ଼ ହୋଇ ନରକର ଗନ୍ତା ସଫା କରି ଦସନ୍ଦ ?

କୃଷ୍ଣମାଧବ ବିଚଳିତ ହୋଇ ଉଠିଲେ । ଇଚ୍ଛା ନେଇ—ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ହରିଶଙ୍କରଙ୍କ ନିକଟକୁ ଉତ୍ତର ଦେଇ ଫମ୍ପା କଥା ପରିସ୍କାର କରି ଲେଖିଦେବାକୁ । ହରିଶଙ୍କର ଯଦି ଲାଜପ୍ରସ୍ତ ହେବାକୁ ଚାହେଁ, ତା ହେଲେ ଅପଣାର ଦାୟିତ୍ଵରେ ତାହା କରୁ, ସେଥିରେ କୃଷ୍ଣମାଧବ ଲିପ୍ତ ହେବାକୁ ଚାହାନ୍ତି ନାହିଁ । ଯାହାକୁ ଦୁର୍ବୁଦ୍ଧି ଗ୍ରାସ କରେ, ତାହାର ଫଳ ତାକୁ ଭୋଗ କରିବାକୁ ହେବ ।

ଏହା ଭାବି କୃଷ୍ଣମାଧବ ଉଠିଯାଇ ଜବାବ୍ ଲେଖିବା ଅରମ୍ଭ କରିଦେଲେ । “ନିରାପଦ୍ ଦୀର୍ଘଜୀବେଷୁ” ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଲେଖି ସେ କଲମଟା ଛାଡ଼ିଦେଇ ଭାବିଲେ — କେଉଁ ଠିକଣାରେ ଚିଠି ଦେବେ ? ଠିକଣା କାହିଁ ? ହରିଶଙ୍କରଙ୍କ ଚିଠି ପଢ଼ି ଦେଖିଲେ, ଲେଖା ଅଛି କେବଳ ସମ୍ବଲପୁର । କିନ୍ତୁ ସମ୍ବଲପୁରର ଠିକ୍ କେଉଁ ଜାଗାରେ ସେ ? ଚିଠିଦେଲେ ପାଇବ ତ ? ତାର ଠିକ୍ କଣ ?

ଏହିପରି ସାତ ପାଞ୍ଚ ଭାବି ସେ ପରା ଲେଖା ଦନ୍ତ କଲେ । କିନ୍ତୁ ମନଟା ଘିରି ହୋଇ ରହି ପାରିଲା ନାହିଁ । ହରିଶଙ୍କରଙ୍କ ଚିଠିଟା ହାତରେ ଧରି ଗଡ଼ମ ଡିସ୍ ଅଫିସ୍‌ର ମୁଖରେ ସେ ଉପସ୍ଥ ଭିତରକୁ ଚାଲିଲେ ।

ଭିତରେ ଯୁବକେଶ କରି ସେ ଗଭୀର କଣ୍ଠରେ ଡାକ ଦେଲେ—
ନାନୀ ! ରାଧାଝିଣ୍ଡା ନିଜର ଶୟନକକ୍ଷରେ ବସି, ସୁସମାକୁ ପାଖରେ ଦସାଇ କହୁଥିଲେ—“ମା, ତୋର ହାତରେ ସବୁ କଥା । ପାଗଳା ଲିଲିଟା ଯେ ଝୁଙ୍କ ଧରେ, ତୁମ୍ଭି ଏକା ତାର ଝୁଙ୍କ ଭାଙ୍ଗିପାରୁ । ଚିଲିଦାନରୁ ଯେ ଏହିପରି ଝୁଙ୍କ, ଯାହା ଗୋଟାଏ ମନରେ ପଶିଥିବ ସେୟା;—ଆଗପଛ କିଛିହେଲେ ଦେଖିବାକୁ ଯାଏ ନାହିଁ,—ସମ୍ଭବ ଅସମ୍ଭବ ଦେଖେ ନାହିଁ,—ଚଟକର ଗୋଟାଏ କଥା ଧରିଦସେ, ଅତି ସେଥିରେ ଦାୟା ହୋଇଯାଏ । ଚିରକାଳ ତାର ଏଇ ସ୍ଵଭାବ, ଏଇ

ପାଗଳାମି । ମୋର ଟୁଙ୍ଗ ବିଶ୍ୱାସ, ତୋହର କଥାରେ ଫଳହେବ, ମା । ତୁ ଟିକିଏ ବାୟାଟାକୁ ବୁଝେଇ ଦେ, ଏମିତି ଗୋଟାଏ ବିବାହ କୌଣସିମତେ ସମ୍ଭବ ନୁହେଁ । ଶୁଣୁଛୁ ମା ?

ସୁଷି ଆନନ୍ଦନୟନରେ ଶତକା ଶକ୍ତିଏ ଧରି ଭୂଇଁରେ ଚାରି କାଟୁଁ କାଟୁଁ ମୁଣ୍ଡ ଟୁଙ୍ଗାରି ନୀରବରେ ସମ୍ମତ ଜୀବନ କରୁଥିଲା । ଠିକ୍ ଏହିପରି ସମୟରେ କୃଷ୍ଣମାଧବ ଭାବିଲେ—ନାନି !

ରାଧାପ୍ତିୟା ଧଡ଼ ପରି ଉଠି ଦୁଆର ନିକଟକୁ ଆସି ଜବାବ୍ ଦେଲେ—କିଏ ରେ, କୃଷ୍ଣ ? କେତେବେଳେ ଆସିଲ ? ଆ, ଏଇ ସରକୁ ଆ ।

କୃଷ୍ଣମାଧବ ଗୃହ ମଧ୍ୟରେ ପ୍ରବେଶ କରନ୍ତେ ରାଧାପ୍ତିୟା ସୁଷିକୁ ସମ୍ମୋଧନ କରି କହିଲେ—ସୁମମା, ଏଇ ତୋର ମାମୁ ।

ସୁମମା ଦ୍ୟୁତ ହୋଇ ସମୁଦରେ ଆସି କୃଷ୍ଣମାଧବଙ୍କ ପାଦତଳେ ମନ୍ତ୍ରକ ପୂର୍ଣ୍ଣ କରି ପ୍ରଣାମ କଲା । କୃଷ୍ଣମାଧବଙ୍କ ଦୃଷ୍ଟି ତାର ସଜ୍ଜିତ ସୁନ୍ଦର ମୁଣ୍ଡଟି ଉପରେ ପଡ଼ି ଯେପରି ମୁହଁ ହୋଇଗଲା । କୃଷ୍ଣମାଧବ ଟିକିଏ ମୁରୁବି ହୋଇ ରହିଲେ । କିନ୍ତୁ ତାହା କ୍ଷଣକାଳ ପାଇଁ । କ୍ଷଣକ ପରେ ସେ ଦୃଢ଼ ହୋଇ ଉଠିଲେ । ମନେ ମନେ କହିଲେ—ଏଇ ବୋଧହୁଏ ସେହି । ହରଷକରଙ୍କୁ ବିଧିଆଗାମୀ କରିବାକୁ ଯାଇଛି—ଏଇ ଭ୍ରଷ୍ଟା, ଏଇ ମାୟାବିନୀ, ଏହି ବିଧବା ମୂର୍ତ୍ତି ? କୃଷ୍ଣମାଧବ ରାଧାପ୍ତିୟାକୁ ସମ୍ମୋଧନ କରି କହିଲେ—ନାନି ! ତୋ ସାଙ୍ଗରେ କେତେକ କଥା ଅଛି, ଟିକିଏ ନିଶେଲା ହେଲେ ଭଲ ହୁଅନ୍ତା ।

ସୁଷି ଏ କଥାର ତାତ୍ପର୍ଯ୍ୟ ବୁଝିପାର କାହାରି ଆଦେଶର ଅପେକ୍ଷା ନ ରଖି ସବୁ ନୀରବରେ ତାହାର ଗଲା । ପାଣ୍ଡୁ ଦର୍ତ୍ତୀ ଗୋଟିଏ କ୍ଷୁଦ୍ର ପ୍ରକୋଷ୍ଠରେ ବସି କୌଣସି ଗୋଟାଏ କାର୍ଯ୍ୟରେ ନିଜକୁ ନିୟନ୍ତ୍ରଣ କରିବାକୁ ଯତ୍ନ କଲା । କିନ୍ତୁ ମନଟା ଛନଛନ ହେବାକୁ ଲାଗିଲା ।

କୃଷ୍ଣମାଧବ ଆଲୋଚନାର ସୁନ୍ଦରୀତ କଲେ । କହିଲେ—
କି କାଣ୍ଡ ଏସବୁ ହଉଛି ନାନା ! ତୋତେ କଣ ଏସବୁ ସୁନ୍ଦର ଦେଖା
ଯାଉଛି ? ଯାହା ଲୋକ ସ୍ତମ୍ଭରେ ସୁଦ୍ଧା କଲ୍ଲନା କରିପାରିବ ନାହିଁ
ସେହିପରି ଘଟଣା ଯେ ତୋର ଆଖି ଆଗରେ ଘଟିଯାଉଛି, ତା କି ତୁ
ଦେଖୁନାହିଁ ?

କୃଷ୍ଣମାଧବ ଯେ ସଠାକୁ ଉପସ୍ଥିତ ହୋଇ ଏକାବେଳେକେ
ରାଧାପ୍ରିୟାଙ୍କ ଉପରେ କଥାଟା ଏପରି ଆକର୍ଷକ ଭାବରେ ପକାଇଦେବେ
ଏହା ରାଧାପ୍ରିୟା ଭାବି ନ ଥିଲେ । ସେଥିପାଇଁ ସେ ଆଦୌ ପ୍ରସ୍ତୁତ
ନ ଥିଲେ । ତେଣୁ କଣ କହି ଏହାର କୈଠିନ୍ୟତ ଦେବେ ତାହା
ସେ ଛିରି କରି ନ ପାରି ମୁଁକ ହୋଇ ରହିଲେ ।

କୃଷ୍ଣମାଧବ କହିବାକୁ ଲାଗିଲେ—ତୁ ଯାହା କହ ନାନା !
ଏସବୁ ଦିନକୁ ଦିନ ଅସହ୍ୟ ହୋଇ ଉଠୁଛି । ମଣିଷ ଆଉ କେତେ
ସମ୍ଭାଳି ପାରେ ? ତାର ତ ପୁଣି ଅସୁସ୍ଥାନ ଶ୍ୱାସ ଅଛି, ଭଲମନ୍ଦ
ବିଚାରକର ଚଳିବାର ଦାୟିତ୍ୱ ରହିଛି । ସବୁ କଥାକୁ ତ ସେ
ସବୁଦେଲେ ଆଖି ବୁଜି ଦେଇ ଚଳି ନ ପାରେ । ଆଜି ମୁଁ ସ୍ପଷ୍ଟ
ଦେଖି ପାରୁଛି ନାନା, ଏଠି ଆଉ ବେଶି ଦିନ ନୁହେଁ ।

କଥାଟା ଶୁଣି ରାଧାପ୍ରିୟା ଚମକି ଉଠିଲେ । କୃଷ୍ଣମାଧବଙ୍କ
ମୁହଁରେ ଏ କଥାଟା ନିତାନ୍ତ ଅସ୍ୱାଭାବିକ ଶୁଣାଗଲା । ରାଧାପ୍ରିୟାଙ୍କ
ହୃଦରେ କିଏ ଯେପରି ଚାହିଁ କରି ଗୋଟାଏ ଅଗ୍ନିଶିଳାଙ୍କ
ମରି ଦେଇଗଲା । ସେ ବ୍ୟସ୍ତବିକଳ ହୋଇ କହିଲେ—କଣ
କହିଛୁ ରେ କୃଷ୍ଣ ? ତୋ ମୁହଁରେ ଆଜି ଏ କି କଥା ?

କୃଷ୍ଣମାଧବ କିନ୍ତୁ ଦେଲେ—ଏତେ ବଡ଼ କଥାଟା ଆଜି ତୋ
ଆଗରେ କହିବା ମୋ ପକ୍ଷରେ ଯେ କି କଷ୍ଟକର ତା ମୁଁ ବୁଝିପାରୁଛି,
ନାନା ! କିନ୍ତୁ ନ କହି ଉପାୟ ନାହିଁ । ଏତେ ଦିନ ହେଲା ତୋର

ଅଶ୍ରୁମୟ ବାଣ ଅପିଳ । ଭଲ ଶିବଶଙ୍କର ନିକଟରେ ମୁଁ ଯେ କି ପରିମାଣରେ ଉଣୀ ତା କଥାରେ ପ୍ରକାଶ କର ହେବ ନାହିଁ । ଏତେ ଉପକାର ସଂସାରରେ କେହି କାହାର କରେ ନାହିଁ । ଶିବଭାଇ ମୋର ଯାହା କରନ୍ତି, ମର ମାଟି ହେଲେ ବି ତା ଭୁଲ ପାରିବି ନାହିଁ । ଲୋକେ କହନ୍ତି—‘ଶିବଶଙ୍କର ରାଜା, କିନ୍ତୁ ରାଜତ୍ବ କରେ କୃଷ୍ଣମାଧବ ।’ ଏ କଥାଟା କେତେ ପରିମାଣରେ ଠିକ୍ ତା ମୁଁ ଯେତେ ବୁଝେ, ବୋଧହୁଏ ଅଜ କେହି ତେତେ ବୁଝିପାରିବ ନାହିଁ । ସେ ଦର୍ଶିମାନ ସ୍ବର୍ଗଦାସୀ, ଅଜ ତାଙ୍କର ସ୍ବର୍ଗବାସ ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ମୋର ବି ସେ ସୁନ୍ଦର ଦିନ ଯାଇଛି ଭରଣୀ !

ଏହା କହି କୃଷ୍ଣମାଧବ ଗୋଟାଏ ନିଶ୍ବାସ ତ୍ୟାଗକଲେ । ରାଧାପ୍ରିୟା ପୁନଶ୍ଚ ଦ୍ୟୁତ ହୋଇ କହଲେ—କାହିଁକି ରେ କୃଷ୍ଣ ? ଏମିତି ଗୁଡ଼ାଏ କାହିଁକି ଭାବୁଛୁ ? ତୋର କଣ ହେଲା ?

କୃଷ୍ଣମାଧବ ଉତ୍ତର ଦେଲେ—ତୁ କଣ ଦେଖୁନାହିଁ ନାନୀ ? ଶିବଭାଇଙ୍କ ଅମଳରେ ଏଇ କୃଷ୍ଣମାଧବ କଣ ନ କରୁଛି ? କିନ୍ତୁ ଅଜ କି ଅଜ ସେ କଥା ଅଛି ? ତାର ଲଜ୍ଜାରେ କି ଅଜ ସବୁକାମ ହରଣ ? ଅବଶ୍ୟ ଜମିଦାରୀର କଥା ମୁଁ କହୁନାହିଁ ନାନୀ ! ସେ କିନିସଟା ହରିଶଙ୍କର । ତାର ସେମିତି ଇଚ୍ଛା ସେ ସେମିତି ଚଳେଇବ । ସେ ବିପଦରେ ଆସନ୍ତୁ କରିବାଟା ଅନ୍ୟ ଲୋକର ଧୃଷ୍ଟତା । ମୁଁ କାହିଁକି ସେଥିରେ ବାଧା ଦେବି ? ଏଇ ଯେ ସେ ଦିନର ଘଟଣାଟା ହେଲା,—ତୁ ଜାଣୁ କି ନା ଅବଶ୍ୟ ମୁଁ ଜାଣେ ନାହିଁ,—ହେଲେ ମୁଁ ତ ସେଥିରେ ତଳେମାଡ଼ି ଆସନ୍ତୁ କର ନାହିଁ । ବୁଝିଲୁ ନା, ମୁଁ କହୁଛି ସେହି ସଲମି ଟଙ୍କାଟା ଗୁଡ଼ିଦେବା କଥା । କେତେଗୁଡ଼ାଏ ପ୍ରଜା ଅନାବାଦି ଜମି ରୂପ କରିବା ପାଇଁ ପ୍ରାର୍ଥୀ ଥିଲେ; ମୁଁ ସେମାନଙ୍କଠାରୁ କିଛି ସଲମି ଆଦାୟ କର ସେମାନଙ୍କୁ

ଗୁପ୍ତ କରିବାକୁ ଅନୁମତି ଦେବାକୁ ପାଉଁଥିଲ । ମଜାରେ ଟଙ୍କାରୁ କମ୍ ସଲମି ଆଦାୟ ହୋଇ ନ ଥାନ୍ତା । କିନ୍ତୁ ହରଶଙ୍କର ମୋର ଅନୁପସ୍ଥିତିରେ, ଏପରିକି ମୋତେ ପଦେ ନ ପଚାରି, ସମସ୍ତ ଟଙ୍କାଟା ଛାଡ଼ ଦେଲା । ମୁଁ ଗସ୍ତରୁ ଫେରି ଶୁଣିଲି । ଅବଶ୍ୟ ଏଠା କାନରେ ସ୍ବାତ ଦେବା ଭଳି ଗୋଟାଏ କଥା । କିନ୍ତୁ ତା ହେଲେ ବି,—ମୁଁ କାହିଁକି ସେଥିରେ ବାଧା ଦେବି ? ହରଶଙ୍କର ଜମିଦାର, ମୁଁ ଯେତେ ଦେଲେ ତାର ଗୋଟାଏ କର୍ମ୍ମ ଚାଲି ଛାଡ଼ା ଆଉ କିଛି ତ ନୁହେଁ । ମୁନିବର ଇଚ୍ଛା ବିରୁଦ୍ଧରେ ମୁଁ ଗୋଟାଏ କାମ କରିବାକୁ ଯିବି କାହିଁକି ? କହିଲି—ଯାନେ ଦୋ । ହରଶଙ୍କର ଯଦି ଛାଡ଼ ଦେଇଛି, ବେଶ୍ ଭଲ ହେଲା । ଟଙ୍କାଟା ତାହାର ହାତକୁ ଆସିଥାନ୍ତା । ସେ ଯଦି ହାତକୁ ନେବାକୁ ନ ଚାହେଁ, ତେବେ ସେଥିରେ ଅନ୍ୟ ଲୋକର କହିବାର କଣ ଅଛି ? ମୁଁ କିଛି ଅନ୍ୟାୟ କଥା କହୁଛି ନାହିଁ !

ରାଧାପ୍ରିୟା କହିଲେ—ନ୍ୟାୟ ଅନ୍ୟାୟର କଥା କଣ ରେ କୃଷ୍ଣ ? ହରି ପିଲଟା, ରେଦିନ ତ ସେହିପରି ବାୟା । ସେ କଣ ଏତେ କଥା ଭାବେ ? ଏତେ ଆଡ଼କୁ ନଜର ଦିଏ ? କେହି ଯଦି କାନ୍ଦି କାଟି ପଦେ କହିଦେଲା, ଯାଃ ଗୋଟାକସାରା ତାହାର । ହରେ ଦୟା ମାୟା କଥା କି ତୁ ଜାଣୁ ନାହିଁ ରେ କୃଷ୍ଣ, ଏଇଥିପାଇଁ ଅଭିମାନ କରିବସିବୁ ?

କୃଷ୍ଣମାଧବ ବାଧା ଦେଇ କହିଲେ—ନା, ନା, ନା, ତୁ ଯେ ଭୁଲ କୁଣ୍ଢିଲ ନାହିଁ ! ମୁଁ କଣ ସେଥିପାଇଁ ଅଭିମାନ କରିଛି ? ଭଲାର୍ଦ୍ଧ ନୁହେଁ । ତାର ପ୍ରଜାପାଟକ, ତାଙ୍କ ପ୍ରତି ସେ ଦୟାକଲ, ସେଥିରେ ଅଭିମାନ କରିବାର କଣ ଅଛି ? ରାଗ କରିବାର ବା କଣ ଅଛି ? ତା ନୁହେଁ । ସେତାତ ଅତି ସାମାନ୍ୟ କଥା । କିନ୍ତୁ ତା ଅପେକ୍ଷା ଗୁରୁତର କଥା କି ତୋ ଦୃଷ୍ଟିରେ ପଡ଼ୁନାହିଁ ନାହିଁ ?

କୃଷ୍ଣମାଧବଙ୍କର କଥାର ଲକ୍ଷ୍ୟ ଗୁପ୍ତାଦିୟା ମନେ ମନେ ବୁଝିଲେ । ଶୁଭ ପ୍ରତିବାଦ ସତ୍ତ୍ୱେ କୃଷ୍ଣମାଧବ ଯେ ଅଭିମାନ କରି ଦମ୍ଭରନ୍ତ୍ର, ସେଟା ସତ୍ୟ । ତାହା ତାହା ଘୋଡ଼ାଇ ରଖିବାର କଥା ନୁହେଁ । ହରିଶଙ୍କର ମଧ୍ୟ ବଡ଼ ଗୋଟାଏ ଅନ୍ୟାୟ କଲେ । ଟଙ୍କାଟା ଛଡ଼ିଦେବା ପୂର୍ବରୁ ଥରେ କୃଷ୍ଣମାଧବଙ୍କୁ ପଚାରିବା ଉଚିତ ଥିଲା । ହେଲେ ଏଭଳି କି କୃଷ୍ଣମାଧବଙ୍କର ଅଭିଯୋଗର ଏକମାତ୍ର କାରଣ ? ଗୁପ୍ତାଦିୟା ବୁଝିଲେ—ନା, ଅସଲ ଅଭିଯୋଗ ସେହି ବିବାହ ପ୍ରସଙ୍ଗ ନେଇ । ହରିଶଙ୍କର ଯେ ଯୁକ୍ତିକୁ ବିବାହ କରିବାକୁ ଧରବଝିଛି ସେହିଟାହିଁ ସମସ୍ତ ଗଣଗୋଲର ମୂଳ । ହାୟ ! କେଉଁ ବିଧାତାର ନିଷ୍ଠୁର ନିର୍ଦ୍ଦେଶରେ ଯୁକ୍ତି ସହିତ ହରିର ପରାଜୟ ହେଲା ! ଯଦି ବା ହେଲା, ହରିଶଙ୍କର ମନରେ ଏ ଅସମ୍ଭବ କଲ୍ଲନା କାହିଁକି ଜାତ ହେଲା ? ଯୁକ୍ତିକୁ ବା କାହିଁକି ଦ୍ରାଘୁଣୀ ଘରେ ଜନ୍ମ ନ ଦେଇ ବିଧାତା ଶୁଦ୍ରକୁଳରେ ଜନ୍ମଦେଲା ? ବିଧାତାର ଏ ଅନ୍ୟାୟବିଧାନ ବିରୁଦ୍ଧରେ ଗୁପ୍ତାଦିୟାଙ୍କର ଅସ୍ତ୍ର ବିଦ୍ରୋହ କରି ଉଠିଲା । ମାତ୍ର ସେ କୃଷ୍ଣମାଧବଙ୍କୁ ଚାହିଁ କହିଲେ—କୃଷ୍ଣ, ଏତେ ଅଧୀର ହେଲେ କି ଚଳିବ ? ତୋ ନିକଟରେ ଅସାଧ୍ୟ ହୋଇ ରହିବ, ଏଭଳି ଗୁରୁତର କଥା କଣ ଅଛି ? ହରିଶଙ୍କର ଯଦି ନିଜର ଅଜ୍ଞାତବଳରେ ଗୋଟାଏ ଭୁଲ ଭ୍ରାନ୍ତି କରି ପକାଏ ତାକୁ ସୁଧାରିବାକୁ ତୋ ଛଡ଼ା ଆଉ ମୋର କିଏ ଅଛି ? ତେବେ, କାହିଁକି ଏତେ ବ୍ୟସ୍ତ ହେଉଛୁ ଶୁଣ ?

କୃଷ୍ଣମାଧବ ହରିଶଙ୍କରଙ୍କ ଚିଠିଟା ଗୁପ୍ତାଦିୟାଙ୍କ ଆଡ଼କୁ ଗୋଟାଏ ଦେଇ କହିଲେ—କାହିଁକି, ଏଇ ଦେଶ । ଥରେ ହରିର ଚିଠିଟା ପଢ଼ି ନୁହଁ । କି ଦୂରୁଁକି ଆଜି ତାକୁ ଗ୍ରାସ କରିଛି ସେହି ଚିଠିଟା ପଢ଼ିଲେହିଁ ଜାଣିପାରିବୁ । ମିଛଟାରେ କୃଷ୍ଣମାଧବ କେତେ କଲେଇ ଦୁଏ ନାହିଁ ।

ସ୍ୟାସ୍ତିୟା କହିଲେ—ମୁଁ ଆଉ କଣ ପଢ଼ିବାକୁ ଯିବି ଭାଇ, ତୁ ତ ପଢ଼ିବୁ, କଥାଟା କଣ କହ । ହରି କଣ ଭୋଗେ ଗୁରୁତର ଅପମାନ ଦେଇଛି କୁହ ?

କୃଷ୍ଣମାଧବ ଜବାବ୍ ଦେଲେ—ଗୁରୁତର ଅପମାନ ଆଉ କାହାକୁ କୁହାଯାଏ ନାହିଁ ? ଜାତଧର୍ମର ବିରୁଦ୍ଧରେ ଯଦି କେହି କିଛି କରିବାକୁ ଯାଏ, ତାଠାରୁ ବଳି ଗୁରୁତର ଅପମାନ ଆଉ କଣ ହୋଇପାରେ ? ଏଇ କେତେ ଦିନ ମଧ୍ୟରେ ହରିଶଙ୍କର କି କାଣ୍ଡଟା ନ କରିଛି କହିଲୁ ? ତାର ବିବାହପାଇଁ ଆମେ କେତେ ଚେଷ୍ଟା ନ କରିଛେଇଁ ? କିନ୍ତୁ ଦେଖ, ଆମର ସମସ୍ତ କଥାକୁ ପାଦରେ ଠେଲି ଦେଇ କେଉଁଠୁ ଗୋଟାଏ ଅରକ୍ଷିତା, ଅଜ୍ଞାତ କୁଳଶୀଳା, ବ୍ରହ୍ମଚରୀୟା ଶୁଦ୍ଧକନ୍ୟାକୁ ଅଣି କାହାର ମତର ଅପେକ୍ଷା ନ ରଖି ଏକାବେଳକେ ଘର ଭର୍ତ୍ତି କରି ଦେଇଛି ! ପୁଣି କଣ ନା, ତାକୁଇ ବିଦ୍ୟା କରବାକୁ ଚାହେଁ ! ଜାତଧର୍ମ କି ଏକାବେଳକେ ରସାତଳକୁ ଯାଇ ଯାରିଛି ନାହିଁ ? କଳିକାଳ ହେଲା ବୋଲି କଣ ସବୁ ଏକାବେଳକେ ଶେଷ ? ଲୋକ ଯାହା ଇଚ୍ଛା ତାହା କରିଯିବ, କେହି ବାଧା ଦେବେ ନାହିଁ !

ଏହା କହି କୃଷ୍ଣମାଧବ ଉତ୍ତର ଅପେକ୍ଷାରେ ସ୍ୟାସ୍ତିୟାଙ୍କ ମୁହଁକୁ ଚାହିଁ ରହିଲେ । କଥାଗୁଡ଼ାକ ସ୍ୟାସ୍ତିୟାଙ୍କ କାନରେ ଯେପରି ଅଗ୍ନିବର୍ଷଣ କରିଗଲା । କୃଷ୍ଣମାଧବ ଯାହା ଯାହା କହିଲେ ତାହା ସତ୍ୟ, କିନ୍ତୁ ପୁସ୍ତମା କି ବ୍ରହ୍ମଚରୀୟା ? ଅନାଥଜୀର ସନ୍ତାନକୁ ନ ବୁଝି ନ ବୁଝି ଏତେ ବଡ଼ ଅପମାନ ଦେବାଟା ଶୋଭାପାଏ ନାହିଁ । କିନ୍ତୁ ସେ କି ପ୍ରତିବାଦ କରିବେ ? ସଗମୁଣ୍ଡର କୃଷ୍ଣମାଧବ ଏପରି ଗୋଟାଏ କହିଥାଇ ପାରନ୍ତି, ସେଥିପାଇଁ ତାଙ୍କୁ ଦୋଷୀ କରାଯାଇ ନ ପାରେ । ତେବେ ଆଉ ଯେଉଁ ଯେଉଁ କଥା କୃଷ୍ଣମାଧବ କହିଲେ

ତାହାତ ମିଥ୍ୟା ବୋଲି ଉଡେଇଦେଇ ହେବ ନାହିଁ । ଗୁପ୍ତାସ୍ତ୍ରୀୟା
ବ୍ୟସ୍ତହୋଇ ଭାବିଲେ—ହରିଶଙ୍କର କି କାଣ୍ଡଟା ନ କଲ ? ବର୍ତ୍ତମାନ
ଉପାୟ କଣ ? ଗୁପ୍ତାସ୍ତ୍ରୀୟାଙ୍କ ମନ୍ତ୍ରକ ଦୃଷ୍ଟିତ ହେବାକୁ ଲାଗିଲା ।
କୃଷ୍ଣମାଧବଙ୍କ କଥାର କୌଣସି ଉତ୍ତର ଦେବାକୁ ସେ ସମର୍ଥ ହେଲେ
ନାହିଁ । ନୀରବରେ ତଳକୁ ମୁହଁ କରି ଦସିରହିଲେ ।

କୃଷ୍ଣମାଧବ କହିଲେ—ଭୁନି ହୋଇ ବସି ରହିଲୁ ଯେ ନାନୀ !
ଗୁପ୍ତାସ୍ତ୍ରୀୟା ଗୋଟାଏ ଗଭୀର ନିଃଶ୍ୱାସ ଡ୍ୟାଗଙ୍କର ଜବାବ ଦେଲେ
—କଣ ଆଉ କହିବି କୃଷ୍ଣ ? ତୋତେ ଯେପରି ଭଲ ଦେଖାଯାଉଛି
ସେହିପରି କର, ମୋତେ ଆଉ ପଚାରୁଛୁ କଣ ?

ଠିକ୍ ଏହି ସମୟରେ ଯୋଡା ମର୍ ମର୍ କରି ଉଠିବ ଭିତରକୁ
କେହି ପଶି ଆସୁଥିବାର ଶବ୍ଦ ଶୁଣାଲେ । ଆରେ ! ଏ ଯେ ହରିଶଙ୍କର !
କୃଷ୍ଣମାଧବ ତମକି ଉଠିଲେ । ଗୁପ୍ତାସ୍ତ୍ରୀୟା ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟ ହୋଇ କହିଲେ
—ହରି ଯେ !

ହରିଶଙ୍କର ସମ୍ମୁଖ ମୁହଁରେ ଉତ୍ତର ଦେଲେ—ହଁ ମା,
ଯେତେ ଦିନ ରହିବାକୁ ପଡ଼ିବ ବୋଲି ଭାବିଥିଲି, ତା ରହିବାକୁ
ପଡ଼ିଲା ନାହିଁ । ଭାବିଲି—ଯାଏଁ, ଘରର ପୁଅ, ଏଥର ଘରର ଭାତଟା
ଯାଇ ଟାଏଁ । ଅଛା, କଣ ଭଲ କାମଟାଏ କରି ନାହିଁ ମା ?
ଏହା କହି ସେ ହି ହି ହୋଇ ହସି ଉଠିଲେ । ଘୃତେ ସେ ମାତୁଳ
କୃଷ୍ଣମାଧବଙ୍କୁ ଚାହିଁ ପଚାରିଲେ—କେବେ ଫେରିଲେ ମାମୁ ? ଏଥର
ନୁହଁ ଲମ୍ବା ଗନ୍ତ କରିବାକୁ ପଡ଼ିଲା ପରା ?

କୃଷ୍ଣମାଧବ କହିଲେ—ହଁ, ଯାହା ଯେତେବେଳେ କରିବାକୁ
ହୁଏ, ଚାହିଁ କଣ ?

କୃଷ୍ଣମାଧବ ଏପରି ଉଦାସଭାବରେ ଉତ୍ତରଟାଏ ଦେଲେ ଯେ
ହରିଶଙ୍କରଙ୍କୁ ତାହା କିପରି ଟିକିଏ ଅସ୍ୱାଭାବିକ ବୋଧ ହେଲା ।

ଦେହରୁ ଗମାଗମ୍ ହାଲ ବୋହୁଥିଲା । ସେ ଶୀଘ୍ର ପୋଷାକପତ୍ନ
ଗୋଲି ପକାଇବାପାଇଁ ଦୋତାଲା ଉପରେ ଥିବା ତାଙ୍କର ଟେଠକ
ଦର ଆଡ଼କୁ ଚାଲିଗଲେ ।

ସପ୍ତଦଶ ପରିଚ୍ଛେଦ

ମାତୁଳ କୃଷ୍ଣମାଧବଙ୍କ ସହିତ ହରିଶଙ୍କରଙ୍କର କିଛିଦିନ ପରେ
ଗୋଟାଏ ଭୟଙ୍କର ବଚସା ହୋଇଗଲା । ବିବାହ ପ୍ରସଙ୍ଗ ନେଇ
ଉଭୟଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ସୁତାନ୍ତ୍ର ଆଲୋଚନା ଚାଲିଥିବା ବେଳେ କୃଷ୍ଣମାଧବ
ହରିଶଙ୍କରଙ୍କୁ ଅନେକ ଗୁଡ଼ାଏ ଗରମ ଗରମ କଥା ଶୁଣାଇଦେଲେ ।
ଏପରି କଥା ସେ ଜିନ୍ଦାବସ୍ତୁ କୃଷ୍ଣମାଧବଙ୍କ ମୁଖରୁ ଶୁଣି ନ ଥିଲେ ।
ମାତୁଳ ଭାଗିନେୟଙ୍କୁ ଚରଦିନ ସେମ୍ବରସ୍ଥରେ ଦେଖି ଆସିଥିଲେ,
ନିଜର ପୁତ୍ରପରି ଜ୍ଞାନ କରୁଥିଲେ । କିନ୍ତୁ ଆଜି ସେ ସମସ୍ତ ସେମ୍ବରାଗ
ଯେପରି ଏକ ମୁହୂର୍ତ୍ତରେ କୁଅଡ଼େ ଶୁଣି ଖାଙ୍କ ହୋଇଗଲା । ଏତେ
ଦିନର ସରସ ମଧୁର ମମତାର ଅମୃତକୁଣ୍ଠ ପଲକ ମଧ୍ୟରେ ଯେପରି
ତନ୍ତ୍ର ଗରଳାକ୍ର ହୋଇଉଠିଲା । କହୁଁ କହୁଁ କୃଷ୍ଣମାଧବ ଅନେକ
କଥା କହି ପକାଇଲେ । ଜମିଦାରୀ ଯେ ହରିଶଙ୍କରଙ୍କର ଘର୍ମପିନ୍ଧୁ
ପରିଗ୍ରମର ପଳ ନୁହେଁ, ପିତୃପିତାମହଙ୍କର ଅର୍ଜିତ ସମ୍ପତ୍ତି । କୃଷ୍ଣମାଧବ
ସେ ତାହାପାଇଁ ତଳ ତଳ କରି ପ୍ରାଣବଳି ଦେଇଆସିଛନ୍ତି ଓ
ତାହାରି ପଳରେ ଜମିଦାରୀର ଏ ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ ସମ୍ବନ୍ଧି, କୃଷ୍ଣମାଧବ
ବକ୍ରକଠୋର କଣ୍ଠରେ ଏ କଥାଗୁଡ଼ାକ ଶୁଣାଇଦେଲେ । ଆଜି
ହରିଶଙ୍କରଙ୍କର ମର୍ଯ୍ୟାଦା ଓ ଧନବୃଦ୍ଧି ପାଇଁ ପ୍ରାଣପାତ କରୁଥିବା ସେହି
ଶତ୍ରୁନୁଧ୍ୟାୟୀ ମାତୁଳର ସମତା ଲେପ କରିବା ସକାଶେ ସେ

ପ୍ରକାଶନରେ ଚେଷ୍ଟା ହେଉଛି, ତାହା ମଧ୍ୟ ସେ ଶ୍ରୀମାତାଦେବୀକୁ
ଛାଡ଼ିଲେ ନାହିଁ । ତାଙ୍କର ବର୍ତ୍ତମାନର ଏ ମହତ୍କୁଳର ମର୍ଯ୍ୟାଦା ଶୁଣି
ହେବାକୁ ସେ କୌଣସି ହିତମ ଦେଇ ନ ପାରନ୍ତି । ହୁଏ ତ ତା
ପୁରୁଷ ତାଙ୍କୁ ଏ ବସପ୍ରସଙ୍ଗ ତ୍ୟାଗ କରିବାକୁ ହେବ । ନଚେତ୍
ଯାହା ଲାଗି ଏ ପ୍ରାଚୀନ ସୁପବିତ୍ର ବ୍ରାହ୍ମଣକୁଳରେ କଳଙ୍କ ଲାଗିବାକୁ
ପାରୁଛି ତାକୁ ଅବଲମ୍ବେ ଏଠୁ ଅନ୍ତରତ କରାଯିବ । ଏଇ
ଦୁଇ କଥାରୁ ଗୋଟାଏ ଗୁହ୍ୟ, —ଏହାର ଦୃଢ଼ତା ନାହିଁ ।

ହରିଶଙ୍କର ରୁଷକଣ୍ଠରେ ପଚାରିଲେ—‘ଏଇଟା କି ଆପଣଙ୍କର
ଶେଷ କଥା ମାମୁ ?’ କୃଷ୍ଣମାଧବ ତତୋଧିକ କଙ୍କଶକଣ୍ଠରେ ଜବାନ୍
ଦେଲେ—‘ଅଲବତ୍ ।’

କୃଷ୍ଣମାଧବ ଉତ୍ତମୂର୍ତ୍ତି ଧରି ଡଗ ଡଗ ହୋଇ ବାହାରିଗଲେ ।
ହରିଶଙ୍କର ଗନ୍ଧାର ମୁନରେ ଦସିରହୁଲେ । ଆକସ୍ମିକ ବକ୍ରପାତ
ହେଲେ ଯେପରି ହୁଏ, ଗୃହର ଅବସ୍ଥା ତାହାହିଁ ହେଲା । ସମସ୍ତେ
ସ୍ତମ୍ଭୀଭୂତ ହୋଇ ରହିଲେ । ଗୃହରବାକରଗୁଡ଼ିକ ସ୍ତବ୍ଧ । ମା
ରାଧାସ୍ତ୍ରୀୟାଙ୍କର ଭୁଣ୍ଡରେ ଉଠିବୁଁ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଶବ୍ଦଟି ନାହିଁ । ସେ
ଏକାବେଳେକେ ହତବୁଦ୍ଧି ହୋଇପଡ଼ିଲେ ।

ହରିଶଙ୍କର ସଶକ ପରେ ଉଠି ଝଡ଼ବେଗରେ ଆସି ଉପସ୍ଥିତ
ହେଲେ ସୁଷମା ପାଖରେ । ତାଙ୍କ ଦେଲେ—ସୁଷମା !

ସୁଷମା ଏକ ନିର୍ଜନ କୋଣରେ ଦସି ନୀରବରେ
ରାଧାସ୍ତ୍ରୀୟାଙ୍କ ପାଇଁ ପାନ ଭାଙ୍ଗିବାରେ ଲାଗିଥିଲା । ହରିଶଙ୍କରଙ୍କ ତାଙ୍କ
ଶ୍ରୀ ସେ ମୁହଁ ଟେକି ଅନଳବାକୁ ଚେଷ୍ଟାକଲା, କିନ୍ତୁ ଅନେଇଁ
ପାରଲା ନାହିଁ । ହରିଶଙ୍କର ଆହୁର ଟିକିଏ ପାଖକୁ ଗୁଞ୍ଜିପାଇ ତାଙ୍କ
ଦେଲେ—ସୁଷି !

ସୁସମା ଠିଆ ହୋଇପଡ଼ି ଧୀରେ ଧୀରେ ଜବାବ୍ ଦେଲା—କିଛି କହିବାର ଅଛି ?

ହରିଶଙ୍କର ପଚାରିଲେ—ଗୁଣିଛ ?

“କାହା ଉପରେ ?”

“ତୁମର ଦୁର୍ଭାଗ୍ୟର ଯେ ଏକମାତ୍ର କାରଣ ।”

ଏହା କହି ସେ ସୁସମାର ହାତଟି ଧରି ଚାହିଁ ରହିଲେ । ଉଚ୍ଛ୍ୱସିତ ପ୍ରାଣର ଆବେଗ ସମ୍ଭାଳି ରଖିବା ତାଙ୍କ ପକ୍ଷରେ କଷ୍ଟକର ହେଲା । ଚକ୍ଷୁ ଦୁଇଟି ବାସ୍ତାକୁଳ ହୋଇଉଠିଲା ।

ସୁସମା ମୃଦୁ କଣ୍ଠରେ କହିଲା—କାହିଁକି ଏତେ ଅଧୀର ହେଉଛ କହିଲ । ତମେ ଯଦି ମୋର ଦୁର୍ଭାଗ୍ୟର କାରଣ, ତେବେ ସୁସମାର ସୌଭାଗ୍ୟ-ତପନ କିଏ ?

କିଏ ଏ ଭାଗ୍ୟର ଝଙ୍କାର ଆଜି ସୁସମା କଣ୍ଠରେ ଏପରି ଆତମ୍ବିତ ଭାଷାରେ ସୃଷ୍ଟି କଲା, ତା ସୁସମା ଜାଣେ ନାହିଁ । କିନ୍ତୁ ହରିଶଙ୍କରଙ୍କ ତପ୍ତ-ପ୍ରାଣରେ ତାହା ଯେପରି ଅମୃତ ଦର୍ପଣ କଲା । ଆବେଗର ଆତଶୟରେ ସେ ସୁଷିକୁ ଆପଣାର ବକ୍ଷ ଉପରକୁ ଟାଣିନେଇ ଯେପରି ଅନନ୍ତ ଶାନ୍ତର ଅଜସ୍ର ଆଶ୍ରମ ଉପଭୋଗ କଲେ । ସୁସମାର ଆଜି ବାଧା ଦେବାର ଶକ୍ତି ନ ଥିଲା, ଇଚ୍ଛା ମଧ୍ୟ ନ ଥିଲା ।

ସୁଦୂର ଶୁଷ୍କ ମୃଗଟି ବକ୍ଷ ଉପରେ ଚାପିବାର ହରିଶଙ୍କର କହିଲେ—ସୁଷି, ତମେ କି ସତେ ଏ ଅପଦାର୍ଥକୁ ଭଲ ପାଅ ? ସ୍ବାମୀ ବୋଲି ମନେ କରପାର ?

ସୁଷିର ଭ୍ରଷ୍ଟ ଅକୁଣ୍ଠିତହୃଦରେ ଫସିତ ଉଦ୍‌ବିଗ୍ନ ବାହାରିଲା—ହଁ ।

“କିବାହୁ ନ ହେଲେ ବି ?”

ପୁନଶ୍ଚ—“ହୁ” । ସୁଷମାର ସମସ୍ତ ଲଜ୍ଜା ଆଜି ଏକ ମୁହୂର୍ତ୍ତରେ କୁଆଡ଼େ ପାଣି ହୋଇ ବୋହିଗଲା ।

“ସାବାସ୍” ବୋଲି କହି ହରିଶଙ୍କର ସୁଷମାକୁ ବାହୁପାଶରୁ ମୁକ୍ତ କଲେ । ଯୁବକର ହୃଦୟ ଆଜି ଗଳୋଞ୍ଜାସରେ ଭରି ଉଠିଲା । ପ୍ରଚଣ୍ଡ ତୋପାନ ପରେ ଯେପରି ଅମାଗନ୍ଧିର ଅନ୍ଧକାର ଦୂର କରି ନବୀନ ଭବିର କନକକିରଣ ତାଙ୍କର ସମଗ୍ର ପ୍ରାଣକୁଣ୍ଠି ସୁଦୂର ରଙ୍ଗରେ ରଞ୍ଜିତ କରିଦେଲା ।

ହରିଶଙ୍କର କିଛିକ୍ଷଣ ନୀରବ ରହି ପୁନର୍ବାର ଆରମ୍ଭ କଲେ—
କିନ୍ତୁ ସେଠା ସେତେ ସହଜ ନୁହେଁ ସୁଖି ! ଚରଦନ ଯେ ଏହି ଅବସ୍ଥାରେ ରହିବାକୁ ପଡ଼ିବ ।

ସୁଖି ଜବାବ୍ ଦେଲା ଯେ, ସେଠା ତା ପକ୍ଷରେ ଏକାନ୍ତ ସହଜ ।

ହରିଶଙ୍କର କହିଲେ—କିନ୍ତୁ ସେଠା ଯେ ଜୀବନାନ୍ତ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଶ୍ରିୟେ !

ସୁଖି ସେହିପରି ସହଜ କଣ୍ଠରେ ଉତ୍ତର ଦେଲା—ଜାଣି ଶ୍ରିୟତମ !

ହରିଶଙ୍କର ନିଶ୍ଚିତ ଉଞ୍ଜାସରେ ଏକାବେଳକେ ନାଟି ଉଠିଲେ ଓ ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ଚିତ୍କାରକରି ଉଠିଲେ—ତେବେ, ଚାଲ ସୁଖି ! ଆଜିଠାରୁ ଉଭୟଙ୍କର ସେହି ବିଚ୍ଛେଦମୟ ଜୀବନଯାତ୍ରାର ଆରମ୍ଭ ।

ଏହା କହି ସେ ଦୁର୍ ଦୁର୍ ହୋଇ ବାହାରିଗଲେ ।

ହରିଶଙ୍କରଙ୍କ ଜୀବନରେ ଏତେ ବଡ଼ ଗୋଟାଏ ଦୁଃଖମୟ ପୁଣି ସୁଖମୟ ଦିବସ ଆଉ କେବେ ଦେଖାଦେଇ ନ ଥିଲା ।

ତଳିତା ବେଳେ ଗୋଟାଏ ଗାଡ଼ ଦସିଆକୁ ଯାଏ । ହରିଶଙ୍କର ସେହି ଗାଡ଼ରେ ଯିବାପାଇଁ ସଜ୍ଜା କରି ଗୋଟାଏ ଟେକ୍ସି ଡାକି ଡାଣିଦାକୁ ଚାକର କାର୍ଡିନିଆକୁ ଆଦେଶ ଦେଲେ । ଟେକ୍ସି ଆସି

ପହଞ୍ଚିବାର ଅବ୍ୟବହୃତ ପୂର୍ବରୁ ହରିଶଙ୍କର ଗୋଟାକପଦ ପିନ୍ଧି ସୁସମା
ନିକଟରେ ଉପସ୍ଥିତ ହୋଇ କହିଲେ—ଆଉ ବେଳ ନାହିଁ, ସୁଷି !
ଏବେ ବାହାର ପଡ଼ିବାକୁ ହେବ । ଯାଅ, ଶୀଘ୍ର ମା'ଠାରୁ ବିଦାହୋଇ
ଆସ । ଆଉ ବାଉଁଶମାକୁ ମଧ୍ୟ ପ୍ରସ୍ତୁତ ହେବାକୁ କହି ଦିଅ । ଠିକ୍
ଏହି ସମୟରେ ଟେକ୍ସିଟା ପହଞ୍ଚି ହଣ୍ଟି ଦେଲା । ହରିଶଙ୍କର କହିଲେ—
ଆଉ ଡେରି କର ନାହିଁ ।

ପ୍ରତିଦିନ ଗୁରୁ ଶାନ୍ତି ଶାନ୍ତି ପିନ୍ଧି ସୁସମା ଯେପରି ଗ୍ୟାସ୍ତିୟାଙ୍କ
ଆଗରେ ଆସି ଉପସ୍ଥିତ ହୁଏ ଆଜି ମଧ୍ୟ ସେହିପରି ଆସି ଉପସ୍ଥିତ
ହେଲା । ଗ୍ୟାସ୍ତିୟା ଅନ୍ୟମନସ୍କ ଭାବରେ ଝେଳିକା ମାରିଲାପରି କଣ
ଯେ ଭାବୁଥିଲେ ବା ଭାବୁ ନ ଥିଲେ ତା ଯେ ଦିନରୁ କରୁଛନ୍ତି
ସେହି ଜାଣନ୍ତି । ବାହାରର ଘଟଣାବଳୀ ତାଙ୍କ ଚକ୍ଷୁ ସମକ୍ଷରେ
ଘଟୁଥିଲେ ସୁଦ୍ଧା ମନ ଉପରେ ଯେ ତାହା କୌଣସି ରେଖାପାତ
କରିପାରୁଛି ସେପରି ଜଣାଯାଉ ନ ଥିଲା । ଏହିପରି ଅବସ୍ଥାରେ ସୁସମା
ଆସି ପାଦମୂଳରେ ମସ୍ତକ ପୂର୍ଣ୍ଣ କରି ଜୁହାରଟିଏ ହେଲା ଏବଂ ଅତି ନମ୍ର
ଭାବରେ କହିଲା—‘ଯାଉଛି ମା ।’

ଗ୍ୟାସ୍ତିୟା କେବଳ ଜଳଜଳ ହୋଇ ଅନେଇଁ ରହିଲେ,
ହୃଦୟରୁ ପଦେ ଝୁଙ୍କା କଥା ବାହାର ପାରିଲା ନାହିଁ । ଗ୍ୟାସ୍ତିୟାଙ୍କ ମନ
ଗ୍ୟାସ୍ତିୟାଙ୍କ ଭିତରେ ନ ଥିଲା ।

କ୍ଷଣିକ ପରେ ସୁଷି ଏହି ଜମିଦାର ଗୃହର ସମସ୍ତ ସୁସମା ନେଇ
ଚରକାଳ ପାଇଁ ବିଦାୟ ହୋଇଗଲା ।

ଅଷ୍ଟାଦଶ ପରଃକ୍ରମ

ଭୁବନେଶ୍ୱର ଚୈତ୍ୟନଗର ପହଞ୍ଚି, ସେଠାରୁ ଗୋଟାଏ ବଳଦ ଗାଡ଼ି ଭଡ଼ା କରି ସୁନ୍ଦର ଗ୍ରାମକୁ ଯିବାଟା ସହଜ । ମାତ୍ର ସେପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଯିବାକୁ ହରଶଙ୍କରଙ୍କର ମନ ବଳୁ ନ ଥିଲା । ରେଲରେ ଥୁଆଁ ଥୁଆଁ ସେ ଭାବିଥିଲେ ଭୁବନେଶ୍ୱର ଚୈତ୍ୟନରୁ ଫେରିବେ, ଆଉ ଅଗ୍ରସର ହେବେ ନାହିଁ ; କିନ୍ତୁ ଚୈତ୍ୟନଗର ପହଞ୍ଚି ହରଶଙ୍କର ସେ କଲ୍ଲନା ପରିତ୍ୟାଗ କଲେ । ସୁଟିକୁ ଘଟର ନେଇ ପହଞ୍ଚିଆଇ ଦେବାକୁ ଆଉ କିଏ ଅଛି ? ସଙ୍ଗରେ ଦୃଢ଼ଆଇ ଲୋକ କେହି ନାହିଁ । ଗାଲି ବାଉଁଶମାଟି ମାତ୍ର ସହାୟ । କିନ୍ତୁ ତା ଉପରେ ଏ କାର୍ଯ୍ୟର ଭାର ଦେଇ ହରଶଙ୍କର କି ନିଶ୍ଚିନ୍ତ ହୋଇଯାଇଛି ? ନା, ନିଜକୁ ଶେଷ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଯିବାକୁ ପଡ଼ିବ । ସୁତରାଂ ନିତାନ୍ତ ଅନିଚ୍ଛାସତ୍ତ୍ୱେ ହରଶଙ୍କର ଡାହାଣ୍ଡି କଲେ ।

ଶୁଭ୍ର, ସୁନିର୍ମଳ ଚନ୍ଦ୍ରାଲୋକ ପଡ଼ି ପକ୍ଷୀର ଶ୍ରୀ ପେପର ହସି ଉଠୁଛି । ବୃକ୍ଷଲତା, ପଥଚାନ୍ଦ୍ରର ସବୁ ଏକାବେଳେକେ ପରିପ୍ଳୁତ । ଅବାରତ ଗଡ଼ରେ, ଅନନ୍ତ ସ୍ରୋତରେ ତାହା ଉର୍ଦ୍ଧ୍ୱଦେଶରୁ ତଳକୁ ବହୁଛି । କେଉଁ ସ୍ୱରୁର ପରାବର୍ତ୍ତ୍ୟର ସ୍ୱପ୍ନମୟ ଆଦେଶ ପୃଥ୍ବୀ ଉପରେ ଅନବରତ ବର୍ଷିତ ହେଉଛି । ଟିକିଏହେଲେ ବିରାମ ନାହିଁ, ବିଶ୍ରାମ ନାହିଁ । ଚନ୍ଦ୍ରଭାବନରୁ ଆରମ୍ଭ କରି ଧରଣୀର ଶ୍ୟାମସୀମା ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ସମସ୍ତ ଜଗତ ଶୁଭ୍ର ସୁଷମାରେ ପରିମୁଣ୍ଡି କରି ରଖିବାକୁ ସତେ ପେପର କାର ଅକ୍ଳାନ୍ତ ଉଦ୍‌ଯୋଗ ! ତାହାର ପଲରେ ଆଜି ସମସ୍ତ ପ୍ରକୃତ ଶୁଭ୍ର ସୁନ୍ଦର ହୋଇଉଠିଛି । ଚନ୍ଦ୍ରକାଶିପୌତ ବୃକ୍ଷଲତାର ରୁଚର ରୂପକାନ୍ତି ଦେଖିଲେ ଆନନ୍ଦରେ ସେଗୁଡ଼ିକୁ କୁଣ୍ଡେଇ ପକେଇବାକୁ ଇଚ୍ଛା ହେଉଛି । ପ୍ରାଣରେ ଅନନ୍ତ ଉନ୍ମାଦନା ବେଳ-

ଉଠୁଛି । ହରିଶଙ୍କର ଭାବୁଛନ୍ତି—ସୁନ୍ଦର ଗ୍ରାମଟି କି ସୁନ୍ଦର ! ଦିନେ ଏହି ସୁନ୍ଦର ଗ୍ରାମଟି କି କଦର୍ଯ୍ୟ ଥିଲା ! ଜଳକର୍ଦ୍ଦମରେ କି କୁସୁମ ଦେଖା ଯାଉଥିଲା ! କିନ୍ତୁ ଏଇ ଅଳ୍ପ କେତେଟା ଦିନ ଭିତରେ ପୁଣି କି ସୁନ୍ଦର ହୋଇ ଉଠିଛି ! ଅହା, ଚିରଦିନ ଯଦି ଏହା ଏହିପରି ରହିପାରନ୍ତା, ତା ହେଲେ କି ସୁନ୍ଦର ସ୍ୱର୍ଗ ନ ହୁଅନ୍ତା ! କିନ୍ତୁ ପୁନର୍ବାର ବନ୍ୟାର ବିଭୀଷିକା ଆସିବ, ଭଲଲର ମସ୍ତକରେ ବିଧିତାର ସେହି ପ୍ରବଣ ଅଭିଶାପ ଦର୍ପକୁ ବର୍ଷ ଦର୍ପିତ ହେବ । ଗୃହ ଭବନ ଭାଙ୍ଗିବ, ଶସ୍ୟସୁଷମା ମରଳିବ, ଦୁର୍ଭିକ୍ଷ ଢଳିବ, ସମସ୍ତ ଶ୍ରୀ—ସମ୍ପଦ ଭୁଟିବ । ହାୟ ରେ ଲଳିତ !

ଭାବନାର ସ୍ରୋତରେ ଭାସି ଭାସି ହରିଶଙ୍କର ଚାଲିଲେ । ଗାଡ଼ି ଲକ୍ଷ୍ୟସ୍ଥାନର ନିକଟରୁ ନିକଟତର ହେବାକୁ ଲାଗିଲା । ଗୋଟି ଗୋଟି ହୋଇ ସଦ୍ୟ ଅଜାତର ଅନେକ ସ୍ମୃତି ମନରେ ଜାଗ୍ରତ ହେଲା । ଏହି ସେହି ଗ୍ରାମ,—ଏହି ସେ ଗ୍ରାମର ରସ୍ତା,—ଏହି ଗ୍ରାମର ଗୋଟିଏ ଅନାଥନା ବିଧବାର ଅର୍ଦ୍ଧଭଗ୍ନ ଗୃହକୁ ସେଦିନ ତାଙ୍କର ଆଗମନ,—ସୁଖି ସହିତ ସାକ୍ଷାତ,—ସ୍ମୃତିକୁ ଲାଦନସଜିନା କରିବାର ଫଳଲା ।

ଅହା ! ସବୁ ସ୍ୱପ୍ନ, ସବୁ ମିଥ୍ୟା, ମୂଳରୁ ଶେଷପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ସମସ୍ତହିଁ ଘୂନ୍ୟ ବୁଦ୍ଧବୁଦ୍ଧ ! ହରିଶଙ୍କରଙ୍କର ମନେ ହେଲା—ସତେ ପେପର ସେ ଗୋଟାଏ ଚଳନ୍ତି ଗାଡ଼ିର ଚକ ଭିତରେ ପଡ଼ିରହି ଉଠୁଛନ୍ତି—ପଡୁଛନ୍ତି, ଯାଉଛନ୍ତି—ଫେରୁଛନ୍ତି । ଚକ ଘୁରୁଛି, ସେ ମଧ୍ୟ ଘୁରୁଛନ୍ତି । ଜୀବନଟା କେବଳ ଘୁର୍ଣ୍ଣନ ! କେବଳ ଆଦର୍ଶିନ—ବିବର୍ତ୍ତନ ! ଆଉ କିଛି ନା ।

ଦେଖୁଁ ଦେଖୁଁ ଗାଡ଼ିଟା ଆସି ନିଜାନ୍ତ ନିକଟଦର୍ଶୀ ହେଲା । ଗାଡ଼ିକାରୀ ପଚାରିଲା—କୁଆଡ଼େ ନେବି ବାବୁ ? ହରିଶଙ୍କରଙ୍କ

ଚିନ୍ତାସ୍ରୋତ ବାଧା ପାଇଲା । ସେ ଅଙ୍ଗୁଳି ସଙ୍କେତ କରି କହୁଲେ—
ଏଇ ଯେ ପୋଖରୀର ଦେନାଯାଉଛି, ତା ପାନରେ ଯେଉଁ ଘର
ଫେର ଘରକୁ ନେଇ ଚାଲି ଗାଡ଼ିବାଲା ଅବିଳମ୍ବେ ନେଇ ସେହଠାର
ଗାଡ଼ି ହାବୁଡ଼େଇ ଦେଲା । ସେତେବେଳକୁ ସୁନ୍ଦର ଟିକିଏ ଡ୍ରା
ଆସିପାରିଥିଲା । ହରିଶଙ୍କର ତାକିଲେ—ସୁସମା, ରଠ, ଗାଡ଼ି ଯେ
ପହଞ୍ଚିଗଲାଣି । ସୁସମା ଧଡ଼ଧଡ଼ ହୋଇ ଉଠିଲା । ଗୋଟି ଗୋଟି ହୋଇ
ଗାଡ଼ିରୁ ସମସ୍ତେ ଅବତରଣ କଲେ । ସଙ୍ଗରେ ଜିନିଷସବୁ ବିଶେଷ
କିଛି ନ ଥିଲା । କେବଳ ଗୋଟିଏ ଘୋଡ଼ାଲା । ବୋଧହୁଏ ସୁସମା ଓ
ନାଉଲିମାର ଗଣ୍ଡି କେତେ ପିନ୍ଧିବା ଲାଗା ।

ଘରଟି ତାଲୁକି ଥିଲା । ହରିଶଙ୍କର ଫେରଟରୁ ଚାଲି ଯୋଲାଟିଏ
କାଢ଼ି, ତହିଁ ମଧ୍ୟରୁ ତଳି ଚାରିଗୋଟି ଚାଲି ଯୋଲାଟିଏ ଦେଖିବାକୁ ବାହାରିବାର,
ବାଉଲିମା ହାତକୁ ବଢ଼ାଇଦେଲେ ଏବଂ ସଙ୍ଗରେ ଦରଜା ଓ ଭିତର
ଘରକୁ ଗୋଲିବାକୁ ଆଦେଶ ଦେଲେ । ଗାଡ଼ିବାଲା ସେହିସହି
ବିଦାହୋଇ ପିଦାକୁ ଚାଲି ଯାଇ ହରିଶଙ୍କର କହିଲେ ନା—ନା, ଟିକିଏ
ଅପେକ୍ଷା କର, ମୋତେ ଚୋରକୁ ଫେରାଇ ନେଇପିଦାକୁ ହେବ ।
ଗାଡ଼ିବାଲା ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟହୋଇ କହିଲା—ତଦନୁ ଭଜା ପଡ଼ିବ ଦାବୁ ।
ହରିଶଙ୍କର ଜବାବ୍ ଦେଲେ—ପରଦାୟ ନାହିଁ, ଏହିସିଣି ନେବୁ ?
ଗାଡ଼ିବାଲା କହିଲା—ହଁ ଦାବୁ ଭଲ ହୁଅନ୍ତା । ହରିଶଙ୍କର ମନିବେଗରୁ
ଟଙ୍କା କାଢ଼ି ତାର ତଦନୁ କଡ଼ାସମେତ ସମସ୍ତ ପାଉଣା ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟାଦେଶ
କୁଳୁ କରତେଲ ଏବଂ ଗାଡ଼ିକୁ ସମ୍ପା ଉପଗକୁ ନେଇ ବୁଲୁ
ଯୋଟି ରଖିବାକୁ କହିଲେ ।

ସୁସମା ଦ୍ଵାର ନିକଟରେ ଦଣ୍ଡାୟମାନ ହୋଇ ବଣ ଭାବୁଥିଲା ସେ
ଜାଣେ । ହରିଶଙ୍କର ତାର ସମୀପସଙ୍ଗୀ ହୋଇ ଧୀରେ ଧୀରେ
କହୁଲେ—‘ସୁସମା, ଏଇଟା ଭଜା, ଯେତେବେଳେ ଯାହା ଦରକାର

ତାହା ଖର୍ଚ୍ଚ କରିବ । ଆଉ ଅଭାବ ହେଲେ ମୋତେ ଜଣାଇବ ।
ଏହା କହୁ ସେ ସୁନ୍ଦର ହାତରେ ସମଗ୍ର ମନଦେବତା ଚାହିଁଦେଲେ ।
ସୁନ୍ଦର ରୁଦ୍ଧ କଣ୍ଠରେ ଚନ୍ଦ୍ର ଦୁଇଟି ଛଳ ଛଳ କରି ଭୂମିଲଗ୍ନ ଦୃଷ୍ଟିରେ
ଗୁହଁ ରହିଲା । ସିରିଶଙ୍କର ପଚାରିଲେ—‘ତମର କିଛି କଣ୍ଠ ହେଉଛି
ସୁନ୍ଦର ?’ ସୁନ୍ଦର ମୁଣ୍ଡସଲେଇ ଦୃଢ଼ ସ୍ଵରରେ ଉତ୍ତର ଦେଲା—‘ନା’ ।

ସିରିଶଙ୍କର କହିଲେ—ତେବେ ଯାଅ । କିଛି ଚିନ୍ତା କରିବ
ନାହିଁ, ବ୍ୟସ୍ତ ହେବନାହିଁ । ମନୁଷ୍ୟର ସମସ୍ତ ଅଭିଳାଷ ଗୋଟାଏ
ଜନ୍ମରେ ପରିପୂର୍ଣ୍ଣ ହୁଏ ନାହିଁ, ସୁନ୍ଦର ।

ଏହା କହୁ ସେ ସୁନ୍ଦର ସମୁଦ୍ର ଧରି ପ୍ରାଣର ସମସ୍ତ ସ୍ନେହାଦର
ଅଲସରେ ତାହାରି ଉପରେ ଅଜାତି ଦେଇ ବିଦାୟ ନେଲେ । ସୁନ୍ଦର
ଅନ୍ୟମନସ୍କ ଭାବରେ ଠିଆହୋଇ ରହିଲା ।

ବାଉଲିଆ ସରଗୁଡ଼ିକ ଖୋଲିଦେଇ ଦ୍ଵାରପାଳକୁ ଆସି
ତାଙ୍କିଲା—ଭିତରକୁ ଆସ ମା । ବାହାରଟାରେ ଛୁଡ଼ାନ୍ତାଉ ରହିବାଟା
ଭଲ ନୁହେଁ ।

ସୁନ୍ଦର ଅନ୍ୟମନସ୍କତା ଭାଙ୍ଗିଗଲା । ସେ ଧୀରେ ଧୀରେ ଗୁହ-
ମଧ୍ୟରେ ପ୍ରବେଶ କରିବାକୁ ଆରମ୍ଭକଲା ।

ଗୁମ୍ଫା ସେତେବେଳକୁ ପ୍ରଭାତ ହୋଇ ଆସିଥିଲା । ଗୁମ୍ଫାଦିଗରେ
ସିତଲ ପାଣି ଯାଉଥିଲା । ସମସ୍ତଙ୍କ ଆଗେ ଯେଉଁ ତାମସକାୟଟାର
ନିଦ୍ରାଭଙ୍ଗ ହୁଏ ଏବଂ ସତର ସତର ବୁଲି ଯେ ପ୍ରଭାତର ଆଗମନ
କା-କା କରି ଉଠିଉଠିଉଠିଯାଏ, ସେହି କାୟଟା ଆଜି ସର ଉପରେ
ବସି ଗୁମ୍ଫାରେ ସଜ୍ଜିତ ଦେଇଗଲା ଏବଂ ବନ୍ଦ ନୟନରେ ଗୁହଁ
ଦେଖିଗଲା—ନୂଆମନରଟିରେ ପୁଣି ଦୁଇଟି ଲୋକର ଆବିର୍ଭାବ
ହେଉଛି ।

ବାଉଲିଆ ତାଙ୍କିଲା—ଗୁମ୍ଫା !

ସୁସମାର ପୁଅ ନାମ—ସୁସମାଗଣୀ । ଦାଉଲିମା ତାକୁ ଚରଦନ ‘ଗଣୀ’ ବୋଲି ଡାକେ । କିନ୍ତୁ ସେହି ପୁରତନ ଡାକଟା ଆଜି ତାକୁ ନୁହେଁ ଶ୍ରଦ୍ଧାଗନ୍ଧ । ସେ ପ୍ରାୟ ଚମକି ଉଠେ । କିନ୍ତୁ ସଖିକ ମଧ୍ୟରେ ସେ ନିଜକୁ ଅସ୍ମତ କରନେଇ ମତେ ମନେ ଅପରସୀମ ଦୃଢ଼ତାର ସହୃଦ କହୁବାକୁ ଲାଗେ—ହଁ ଠିକ୍, ସେ ଗଣୀ, ପର୍ଯ୍ୟୁଷ୍ଟୀରଦାସିନୀ ସୌଭାଗ୍ୟମୟୀ ଗଣୀ । ଆଉ ହୃଦୟ-ଫିହାସନରେ ଅସ୍ପଷ୍ଟ ତାର ଗଜାର ନାମ—ହରିଶଚର ।

ଉପ୍ରାନ୍ତରେ ତାର ସମଗ୍ର ପ୍ରାଣ ଉଜ୍ଜ୍ୱଳ ହୋଇଉଠେ । ସେ ଜବାବ୍ ଦେଲା—କଣ କହୁଛୁ, ଦାଉଲି ମା ?

ଦାଉଲିମା କହିଲା—ମାଣି ଦାନ୍ତଦାଠି ଆଣି ଖୋଇଦେଇଛୁ, ଦାନ୍ତ ସଫିଯକାଅ ମା । ଦାବୁ କଣ ଚାଲିଗଲେ ?

ସୁସମା କହିଲା—ହଁ, କାହିଁକି ?

ଦାଉଲିମା ଜବାବ୍ ଦେଲା—ଅଛା, ଗଲେ ଯାଉଛି । ମୋ ପାଖରେ ଅଛି ।

ସୁସମା ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟ ହୋଇ ପଚାରିଲା—ତୋ ପାଖରେ କଣ ଅଛି, ଦାଉଲିମା ?

ଦାଉଲିମା କହିଲା—ତେରୁ ଅଛି । ସାଆନ୍ତାଣୀମା (ଗ୍ୟାସ୍ତିଫା) ଟୁସିହୋଇ ବେଳେ ଅଥା ଯାହା ମୋତେ ଦେଇଛନ୍ତି ତାର ଘୋଟାଏ ଛଦାମ ବି ଖର୍ଚ୍ଚ ହୋଇନାହିଁ, ସେମିତି ଅଛି, ଦେଖିବ ?

ଏହା କହି ସେ ଭରତର ହୋଇ ଗାଈଁଆ ଖୋଲି ଚାହିଁ ପାଞ୍ଚ ଟଙ୍କାର ରେମୁଣା କାଢ଼ିଯାଇଲା ।

ସୁସମା ପଚାରିଲା—ସେ ସବୁ କଣ ହେବ ଦାଉଲିମା ?

ଦାଉଲିମା ଉତ୍ତର ଦେଲା—ଦିନ ପାଞ୍ଚ ଘାଣ୍ଟା କଣ ଏଥିରେ ଚଳିବ ନାହିଁ ? ଟୁରୁ ଚଳିବ । ତେଣିକି ଦେଖାଯିବ, ହାତ ଗୋଡ଼, ଅଛି ।

ସୁଷମା ତାର କଥାଗୁଡ଼ିକ ଶୁଣି ସେ ଅବସ୍ଥାରେ ସୁଦ୍ଧା ବେଶ୍ ଅମୋଦ ଅନୁଭବ କଲା । ଓଷ୍ଠାଧରପୁଟରେ କହିବୁ ହାସ୍ୟାତ୍ମକା ଖେଳାଇ ସେ କୌତୁକ କରି ପରୁରଲ—ତା ପରେ ?

ବାଉଲମା କହିଲା—ତା ପରେ ‘ଗଜର’ ଟେବେଲ ବାଉଲମା ଦୁଇଟା ପେଟ ପୋଷିପାରେ ।

ସୁଷମା ହସି ହସି ପରୁରଲ—ଏତେ ସାହସ ?

ବାଉଲମା ଟାଣି ହୋଇ ଜବାବ୍ ଦେଲା—ତା ଦେଖିବୁ କୁଣି !

ସୁଷମା ମୃଦୁ ହାସ୍ୟ କରି କହିଲା—ସତ ସତ, ଏବେ ସବୁ ରଖ । ଦରକାର ସେଲେ ଦାହାର କରିବୁ । ଏକପକ୍ଷୀ ଥାଉ, ସେଇ ଦରେ ଯେ ମନିବେଟ୍ଟା ପଡ଼ିଛି, ସେଟା ଥାଉ ।

ଘର ଭିତରକୁ ପ୍ରବେଶ କରି ବାଉଲମା ଅଣ୍ଟାଲି ହୋଇ ପରୁରଲ—ଏ ! “ମଣିଆଦେଇ” କାହୁଁ ମା ?

ସୁଷମା କହିଲା—ସେଇ ଯେ ଜନସତା ପଡ଼ିଛି, ଥାଉ ।

ବାଉଲମା ତା ଥଣ୍ଟା ସୁଷମାର ହାତରେ ଦେଲା । ସୁଷମା ଖୋଲି ଦେଖିଲା—ସେଥିରେ ନୋଟ, ଟଙ୍କା, ରେଜିକ ମିଶି ଅନେକ ପୁରାଣ ଅଛି । ପ୍ରାୟ ତିନିଶ ଟଙ୍କାରୁ କମ୍ ନୁହେଁ । ସୁଷମା ସେଥିରୁ ଦୁଇଟା ଟଙ୍କା ଦାହାର କରି ବାଉଲମାକୁ ଦେଇ କହିଲା—ଏଇ ନେଇଯା, ଗୋବିନ୍ଦ ପଧାନ ଦୋକାନରୁ ଯାହା ଯାହା ଦରକାର ସବୁ ନେଇଆସିବୁ ।

ବାଉଲମା ତିନୁ ଲୁଚେଇ କରି ପରୁରଲ—ସେ କାଗଜଗୁଡ଼ିକ ‘ଲେଟ’ ନା କଣ ରହି !

ସୁଷମା ହସି ହସି କହିଲା—ହଁ ଲେଟ । ତୋ ଗାଈଆରେ ଲୁଗା, ନେ ।

ବାଉଳିଆ ବମକ ପଡ଼ି କବାବ ଦେଲା—ହେ ମା ! ତାକୁ ସମ୍ଭାଳିବ କିଏ ? ତମ ପାଖରେ ଥାଉ ।

ଏହା କହି ସେ ଟଙ୍କା ଦୁଇଟି ନେଇ କାନରେ ବାନ୍ଧିଲା । ମନେ ମନେ କହିଲା—ରଜାର ପିଲା, ତାର କଣ ଅଭାବ ? ଗୁପ୍ତେ ଗୁପ୍ତେ ଚୁପ୍‌ଚପ୍‌ରେ ଯାଇଛି, ବସି ଶାଉଥା । ଅଉ କଣିନି ବି ମନମୋହନେବା କରମତ ବେଶ୍ ଅଛି । ହାୟ ହାୟ, ନିଆଁ ଦରପାତ୍ର ଜାତିଟା ଧିନା ସବୁ ଗୋଲମାଲ କରିଦେଲା । ନଈକୂଳ, ରାଣୀ ଠିକ୍ ରାଣୀହାତ୍ କରାଯିଲା ।

ଏହୁପରି ଭାବୁ ଭାବୁ ବାଉଳିଆ ହଠାତ୍ ମୁହଁ ପଛକୁ ବୁଲାଇ କିଛି କାନ୍ଦୁଡ଼ି ପକେଇଲା । ନିଜକୁ ଶାସନକରି ମନେ ମନେ କହିଲା—ଆଲୋ ! ମୁଁ କଣ ଭୁଲୁଛି ଲେ ! ବଡ଼ ଘରର ବଡ଼ କଥା, କେତେବେଳେ ତୁମ୍ଭିଟା ନାସିଜିବ, କଣ ଡବାଲି କଣ ବାହାର ପଡ଼ିବ, ଆଲୁ ଗୋଲୁ ଗୋଲୁ ମହାଦେବ ବାହାରିବ । ମୁଁ ଦୁଃଖୀ ଲୋକ, ମୋର ଯେ କଥାରୁ କଣ ଯାଏ ଅଟେ ଲେ ମା ! ବୁନ୍ ବୁନ୍-ବୁନ୍ ।

ଏହୁପରି ଭାବି ବାଉଳିଆ ଚାଲିଲା—ସେ ଯାହା ଯାହା ଜାଣି, ତା କାହାର ପାଖରେ କିଛି ତୁମ୍ଭ ଗୋଲି କହିବ ନାହିଁ । ଦାବୁ ବଡ଼ ମହତ୍ତ୍ବ ଲୋକ, ରାଣୀ ହିଅଟ ବ ବଡ଼ ସୁଦର, ଦେଖିଲ ମାତ୍ର ମାୟା ହୁଏ । ସେ ଦୁଇଟି ଯାଣିର କଥା ସେ ନିଜେ କାହାରିକୁ କିଛି କହି ନିଷ୍ଠୁରଙ୍କ ପ୍ରତିମା ଦେହରେ କଲଙ୍କ ବୋଲିବ ନାହିଁ ।

ବାଉଳିଆ ଘର ଦ୍ବାର, ମେଲ ଅପଣା ସବୁ ଖାଦି ପହରେଇ ସିଂହା ସୁରୁସ କରବାକୁ ଲାଗିଲା । ଶାସ୍ତ୍ର ଶାସ୍ତ୍ର ସେ ସବୁ ଧନା ସାହି ସେ ବୋଲାନକୁ ବାହାରିଯିବାପାଇଁ ତପ୍ତର ହୋଇପଡ଼ିଲା ।

ସୁପନା ଧାନ୍ତି ଘସୁ ଘସୁ ଭାବିବାକୁ ଲାଗିଲା—ଭାର ବିଚିତ୍ର ଶୁଦ୍ଧନର କଥା । ମନରେ ଯେ ଅନୁର ଦୃଢ଼ତା ଧରି ସେହି

ଦୈନନ୍ଦିନୀ ଜୀବନପଥରେ ନିର୍ଦ୍ଦେଶରେ ଚାଲିବାକୁ ସଜ୍ଜା କଲା ।
ପାହାର ଅଲକ୍ଷିତ ସ୍ୱପ୍ନ ତାକୁ ସଂସାରରେ ଟଣିନେଇ ଚାଲିଛି,
ତାହାର ତାକୁ ଯେଉଁଠିକୁ ନେବାର ଇଚ୍ଛା, ସେ ଥିବାକୁ ନେଇ ।
ସେଥିରେ ସେ ବିଚଳିତ ହେବ କାହିଁକି ?

ଦିନ ପରେ ଦିନ କଟିଯିବାକୁ ଲାଗିଲା । ଦିନ ସମସ୍ତଙ୍କର
କଟେ । ରଜାର କଟେ ମୁଲିଆର ବି କଟେ । ସୁନୀର କଟେ, ଦୁଃଖୀର ବି
କଟେ । ସନାଥର କଟେ, ଅନାଥର ମଧ୍ୟ କଟେ । ଏହିଠାକୁ ଏ
ଦୁନିଆର ସାନ୍ତ୍ୱନାର କଥା । ତେବେ କାହାର ହୃଦୟକାଳରେ
କଟେ, କାହାରବା ଝୁଲିବାରରେ କଟେ । କାହାର ସ୍ୱର୍ଣ୍ଣପଲଙ୍କରେ
ଦିନ ଯାଏ, କାହାର ବା ଭୃଣପଥରେ ଯାଏ । ଏଇମାତ୍ର
ପ୍ରଭେଦ । ଏଇ ପ୍ରଭେଦଟିକ ନେଇ ସୁଷମାର ଦିନ ଗୁଡ଼ିକ ବେଶ୍
କଟିଯିବାକୁ ଲାଗିଲା । ବାତଲିମା ତାର କଣ୍ଠେ କଟେ ଥାଏ, ନିଜର
ସ୍ତନ୍ୟପାଳିତ କନ୍ୟାଟି ପର ତାକୁ ସ୍ନେହକରେ, ସ୍ନେହମମତାର ବନ୍ଦନ
ପ୍ରଗାଢ଼ରୁ ପ୍ରଗାଢ଼ର ଘୋରରୁ ଘୋର, ମା-ବିଅ ପର ଦୁଇପ୍ରାଣୀ
ଅନନ୍ଦରେ ଚଳିଯାନ୍ତି । ଉଭୟ ଉଭୟର କଥା ବୁଝନ୍ତି । ଜଣେ
ଆଉ ଜଣେର ମନ ନେବାକୁ ସବୁଦେଲେ ଚେଷ୍ଟିତ ଥିଲେ, ସଂସାରରେ
ଯେଉଁ ଶାନ୍ତି ସୁଧାର ପ୍ରଦାୟ ଲାଲାୟିତ ଗତରେ ଗୋହୁଯାଏ, ଏହି
ଜଣିର ଝୁଲିବାରରେ ତାହା ଦିନ ପରେ ଦିନ ବୋହୁଯାଉଥିଲା ।
ବାତଲିମା ସୁଷିର ଜୀବନ-କେତୁପଥର ଦୁପ୍ପରସଂସାଟି କାହାର ପାଖରେ
ଗୋଲି କହେ ନାହିଁ । ମନରେ ଭୟ—କାଲେ ସେହି ସ୍ନେହମୟ
ଯୁବକ ଯୁବତୀ ଦୁଇଟିର ଚରଣରେ ଆସି ଲାଗିବ । ପ୍ରତିବେଶିନୀମାନେ
ତାକୁ ଅନେକ କଥା ପଚାରୁ ଉଠନ୍ତି, ପାଦରେ ପକାଇ ଦେଲେ
ଅପେ ଗୋଟାଏ କଥା ପେଟରୁ ବାହାର କରିନେବାକୁ ଦୁଷ୍ପ୍ରକୃତର
ଲୋଭେ ମଧ୍ୟ ଚେଷ୍ଟା କରନ୍ତି, ମାତ୍ର ବାତଲିମା ସେ ବିଷୟରେ ବା

ସତର୍କ ଥାଏ । ତଥାପି ପ୍ରତିବେଶୀ-ପ୍ରତିବେଶିନୀମାନେ ଜ୍ଞାନେ କାନେ ବେଳେ ଅଧେ ପୁସ୍ତ ପୁସ୍ତ ହୁଅନ୍ତି । ଦୁଇଟା ଲେକ କେମିତି ଚଳୁଛନ୍ତି, ଏହି କଥାଟା ଭାବି ଭାବି ଲଗେ ଅଧେ ଲେକଙ୍କୁ ନିଦ୍ରା ହୁଏ ନାହିଁ । କେହି ଅବା କହେ ବଡ଼ଲେକର ଅଗ୍ରସ୍ତରେ ଅଛି, ଅଭାବ କଣ? ଅନ୍ୟ କେହି ବିଦ୍ରୁପ କରି ତାର ଜବାବ ଦିଏ—‘ହଁ ! ଏମିତି ଖାଲି ଖାଲି ଆଗ୍ରସ୍ତଦିବା ଲେକ ଦୁନଃସରେ ମୁଁ ଡେଇଁ ଦେଖିଛି ।’ ଗୋଟାଏ କଥା ସେମାନଙ୍କୁ ବିଚାର ସ୍ୟନ୍ତ କରିପାରେ । ତା ହେଉଛି ଏହି ଯେ, ଯେଉଁ ଲେକର ସେ ଆଶ୍ରୟ, ସେ କଣ ଦେଖୁନାହିଁ ସେ ସିଅଟାର ବିବାହର ବୟସ ଅଭିଷେକ କରିଯାଇଛି । ଭିତରର କଥାଟା କଣ ଭାସି ଅନୁମାନ କରିବାକୁ ଚେଷ୍ଟାକର କେତେଲେକ ଘର୍ମିତ ହୋଇଉଠନ୍ତି । ବାଉଲିମାକୁ ପଚାରିଲେ ସେ ପାକିସ୍ତାନ କହେ—ହଁ, ତହୁଁ ବଳି ତହୁଁ ବଳି ଯୁଦ୍ଧର ସିଅ ଲେକମାନଙ୍କ ଘରେ ରହିଛନ୍ତି । ରାଜାର ଏମିତି କେତେରୁଡ଼ାଏ ବୟସ କି ? ବାହା ଲଗନ ପିଟିଲେତ ହୁଏ, ପରଜାପତ ଘଟିଯିବ, ସେ କଣ କମ୍ କଥା ! ଯୋଗାଡ଼ ଲାଗିଛି । ଦିନେ ହବ ।

ଉନବିଂଶ ପରିଚ୍ଛେଦ

ଦିନ ପରେ ଦିନ, ମାସ ପରେ ମାସ, ଏହିପରି ଗୋଟାଏ ପୁରବର୍ତ୍ତ କଟିଗଲା । ହରିଶଙ୍କରଙ୍କର କୌଣସି ଶବର ନାହିଁ । ପୁଷିର ତଡ଼ନେବାକୁ ଆସିବା ଦୁଇଥର, ଶଠି ଶଶିଏ ବି ହୁଅନ୍ତି ନାହିଁ । ସେହି ଯେ ସେଦିନ ହରିଶଙ୍କର ଗୃହମଧ୍ୟରେ ପ୍ରଦେଶ ପୁରୀ ନ କର ବାହାରୁ ବାହାରୁ ଚାଲିଗଲେ, ତା ପରେ ଆଉ ଦେଖାନାହିଁ, ଦର୍ଶନ ନାହିଁ, କୌଣସି ସମ୍ପର୍କହିଁ ନାହିଁ । ବାଉଲିମା ଦିନେ ଦିନେ ଆଶ୍ରୟ

ହୋଇ ପଚାରେ—ସଖି ! ଦାବୁ କିଛି ଚିଠିପତ୍ର ଦେଇଛନ୍ତି ? ସୁସମା
କହେ—କାହିଁ ? ତୋତେ କି ଚିଠି ଦେବାକୁ କହିଯାଇଥିଲା ?
ଦାଉଲିମା ଅଦୂର ଅଶ୍ରୁୟ ଦୃଶ୍ୟ । ଉତ୍ତର ଦିଏ—ମୋ ସାଙ୍ଗରେ
ଫିର ତାଙ୍କର କେତେବେଳେ କଥାବାର୍ତ୍ତା ହେଲା ମା ? ମୁଁ ତ ଯାହା
ପାରି ସେ ହୁ । ତମେ ବି ଟିକିଏ ଭିତରକୁ ଡାକିଲ ନାହିଁ, ସେ ବି
ଭିତରକୁ ପଶିଲେ ନାହିଁ । ଏସବୁ କଣ ସଖି ?

ସୁସମାସଖି ଜବାବ ଦେଇ କହେ—ତୁ କାହିଁକି ଏତେକଥା
ଭାବୁଛୁ ଦାଉଲିମା ? ଦାବୁଙ୍କ ପାଇଁ କଣ ଖୋଜାଯିବ କଥା ଅଟକି
ଯାଇଛି ? ଏଠି ଆସ ସେ କଣ କରିବେ ?

ଦାଉଲିମା ତଟସ୍ଥ ହୋଇକହେ—କି କଥା କହୁଛୁ ସଖି !
କିଛି କରବାର ନାହିଁ ବୋଲି, ଲୋକେ କଣ ଏକାଦେଲକେ
ପାଶୋର ଦିଅନ୍ତି ? ଏ କି ଧାର !

ସୁସି କହେ—ସେ ସବୁ କଥା ଭାବି କଣ ଲଭି ଦାଉଲିମା ?
ଫିରଥାଉଁ ତୁ ବ୍ୟସ୍ତ ହେଉଛୁ କାହିଁକି ? ତୋର କିଛି ଅସୁବିଧା
ହେଉଛି ?

ଦାଉଲିମା ଉତ୍ତର ଦିଏ—ସେଇ କଥା ତମର ଗଲନାହିଁ
ସଖି ! ମୋର ପୁଣି କି ଅସୁବିଧା ମ ? ମୋ ଚେଟିଆ କଣ ଓହ୍ଲାଇ
ରହିଛି ? ମୁଁ କଣ ଖାଇବାକୁ ପାଉନାହିଁ, ନା ପିଇବାକୁ ପାଉନାହିଁ ?
ନା, ତମଠାରୁ ଅଧିକ ଖେଳି ମୋର ନିଦାମାନ କରିବ ? ସେ କଥାକୁ
କିଛି ମୁଁ ଭାବନା କରୁନାହିଁ ସଖି ! ଏହୁ କଣ କି—ଦିନେ ନୁହେଁ,
ଅନ୍ଧେ ନୁହେଁ, ମାସେ ନୁହେଁ ପକ୍ଷେ ନୁହେଁ; ଆଜିକୁ ବର୍ଷକୁ ଉପର
ହୋଇଗଲା । ଦାବୁଙ୍କର ପତ୍ନୀ ନାହିଁ । ଶତ୍ରୁ ଗ୍ରସ୍ତା ନାହିଁ, ଚିତ୍ତେ
ନାହିଁ । ମଣିଷର ତ ପୁଣି ଦୟା-ପା ଅଛି । “ହଁ ଆମର ସବୁ କୁଶଳ,
ତମକୁ ଠାକୁର କୁଶଳରେ ରଖିଛନ୍ତି ତ ? ତମର ଦୟା ମୁଣ୍ଡ ଭଲ

ନା” — ଏମିତ କରି ଦୟାଳୁ ଲେଖି ଶବ୍ଦ ‘ପୁଷ୍ପକାଠ’ ପୋପାଡ଼ି ଦେଇ ପାରୁ ନାହାନ୍ତି ? ଏକ ଭୋଳାମଣ୍ଡେଣ ଲୋ ମା !

ବାଉଳମାର କଥାଶୁଣି ସୁପ୍ତିର ହସ ଲାଗେ । ସେ କହେ— ସତେଇ ! ଭାରି ଅଭଦ୍ର ତାକୁଟି ! ବାଉଳମାର ଦୟାମୁଣ୍ଡ କଥା ଥରେ ବୁଝିବା ଶୁଦ୍ଧିବା, ଭଲମନ୍ଦ ପଚାରିବା, କିଛି ନାହିଁ— ମଣ୍ଡେଣ ଠାକୁର କଉଁଠି ଦସ ଗୋଟିଏ ଟଣାରେ ଲାଗିଯାଇଛନ୍ତି !

ସୁପ୍ତି କଥା ଶୁଣିବା ଏପରି ମୁନଇଁକଲ କହେ ଯେ ବାଉଳମା ସ୍ଥର ଲମ୍ବେଇଦେଇ ମନ୍ତ୍ରବ୍ୟ ହାଡ଼େ— ଯା ମଲା ! ସବୁବେଳେ ତମର ଟାଉଳି !

ଦିନେ ଦିନେ ବାଉଳମା ଅତି ନିକଟକୁ ଘୁଞ୍ଚିଆସି ପୁସ୍ତ ପୁସ୍ତ କରି କହେ— ରାଣୀ ! ସତ କହଲୁ, ମୋ ମୁଣ୍ଡନାଉଦ, ବାବୁକୁ କିଛି କଡ଼ାକଥା କହିଛ ?

ସୁପ୍ତି ବିରକ୍ତ ହୋଇ ଜବାବ ଦିଏ— ଦୂର୍ ପୋଡ଼ାମୁଣ୍ଡୀ ! ସବୁବେଳେ “ବାବୁ—ବାବୁ” ବୋଲି ମଲା, ଥରେ ଲେକକୁ ଦକ୍ କରି ମାଲ୍ୟ ! ବାବୁ ପାଇଁ ତୋର ପ୍ରାଣ କାହିଁକି ଛାଡ଼ିଯାଉଛନ୍ତି ବାଉଳମା ?

ବାଉଳମା ଟିକିଏ ଦବିଯାଇ କହେ— ବୁଝିଲ ନାହିଁ, ବଡ଼ଘରର ଗୁପ୍ତତା ମା, ରଜାବାଦସାର କୁମର । ଧାନରୁ ଟିକିଏ ଭିନ ଖସିଗଲେ ଗଲା । ତମ ଆମ୍ଭଲି ଦୁଶନୀ-ରକିତ ଦୁହନ୍ତୁ ସେ ପାଣିପଦ ଟାଣି ଟାଣି କରି ହଠାତ୍ ପକେଇଲେ ଦରଦାନ୍ତ କରୁଥାନ୍ତେ । ପଡ଼େ ଅସ୍ତ୍ର ଗରସ୍ତକଥା ସେମାନଙ୍କ ଦହରେ ଗୁପ୍ତତା ଲାଗିଯାଏ ।

ସୁପ୍ତି ଚିତ୍କାର କହେ— ଓହୋ ! ବୁଝିଲ ! ଶାମ ଦହକୁ କାମା ଲାଗିଯାଏ ପର ! ହଉ ଥରେ ପଛ ପେପର ନିକହୁବି ଲୋ ମା !

ବାଉଳିମା ଏହାଶ୍ରୀ ଅନ୍ତର ସନ୍ଦେହ କର ଦସେ । ପରୁରେ
—ରାଣୀ ! ସତେ କିଛି କହୁଛ ?

ସୁଷି ଗନ୍ଧାର ମୋର ଭାମସା ଦେଖିବାନାହିଁ କହେ—ନ କହୁବ
କାହିଁକି ? ତାଙ୍କ ଘରକୁ ସେ ବଡ଼, ଆମ ଘରକୁ ଆମେ ବଡ଼ ।
ଏତେ ଭର କାହିଁକି ?

ବାଉଳିମା ସୁଷିର ମୁହଁକୁ ଦଲ୍ ଦଲ୍ କର ଅନାଏ । ମନଟା
ତାର ଆଗଙ୍କାରେ ପୁରୁଷେଠ । ସେ ଭାବେ—କଣ ହେଲା ? ସୁଷିମା
ତ ମାଛକୁ ମର ବୋଲି କହିବା ହିଅନୁହେଁ, ତା ଭୁଣରୁ ପୁଣି କି
କଥା ବାହାର ପଡ଼ିଲା ? ମାମାଗଲକ ମାନ ମାର ବସିରହୁଲେ । ଏହା
ଭାବ ସେ ଖୁବ୍ ଭାଲିହୁଏ ।

ସୁଷିମା କୌତୁର କରି ପଚାରେ—ତେବେ ଆଉ କଣ
ବାଉଳିମା ? ତାଙ୍କ ଗୋଡ଼ତଳେ ପଡ଼ିଆନ୍ତି ?

ଏହା କହୁ ସେ ଖଲ ଖଲ ହୋଇ ହସିଉଠେ । ବାଉଳିମା
ବୁଝିପାରେ—ସବୁ ମିଛ । ସୁଷି ଟାଟର କରୁଛି ।

ଦିନେ ବାଉଳିମା ଖଣ୍ଡେ ପୋଡ଼ୁକାର୍ଡ ପାଇଁ ବସନ୍ତ କରି
କଟି ଲୋକହାତର ପଇସା ଚାଞ୍ଚିଦେଲା । ପୋଡ଼ୁ ଅପେକ୍ଷା
ଭନିମାଇଲ ବାଟ । ଲୋକଟି ପୋଡ଼ୁକାର୍ଡ ଖଣ୍ଡେ କିଣିଆଣି ତା
ହାତର ଦେବାପରେ ବାଉଳିମା ଭରତେ ହୋଇ ଆସି ସୁଷି
ପାଖରେ ହାଜର ହୋଇଯାଇ କହିଲା—ଏଇ ଆଣିଛି ରାଣୀ !

ସୁଷି ଖଣ୍ଡେ ସମାୟଣ ଯୋଡ଼ି କୋଳରେ ଧରି ତରାୟ ହୋଇ
ପଡ଼ୁଥିଲା । ସମ ଜାନକା ଦେବାଙ୍କୁ ଦର୍ଜନ କରୁଛନ୍ତି, ହତଭାଗିନୀ
ଆଜି ବନବାସିନୀ । କେତେବଡ଼ ରାଜ୍ୟର ରାଣୀ କେତେ ଘରର
କୁଳବଧୂ, କେତେ ସଖା ସୁଲସଖୀ ! କିନ୍ତୁ ଆଜି ତାଙ୍କର କି ଅବସ୍ଥା,
କି ବସନ୍ତ ! ଏତେ ବଡ଼ ସେହମୟ ସ୍ବାମୀ ସମରନ୍ତ୍ର ସୀତାଠାକୁରାଣୀଙ୍କୁ

ହୁଲିପାଲେନ୍ଦ୍ର,—ନିବାସିତ କରି ନିଶ୍ଚିନ୍ତ । ହାୟ, ହାୟ, ଦେବତା ବି ଏତେ କଠୋର ହୁଅନ୍ତି ! ଦେବା ଠାକୁରାଣୀଙ୍କ ଜୀବନରେ ବି ଏମିତି ଗୋଟାଏ ଗୋଟାଏ ଦୁଃଖର ଦିନ ଅସେ ! ଛଅ ମନୁଷ୍ୟର କଥା ବା କଣ !

ଏହା ଭାବି ସୁପ୍ତିର ଜାନକୀଦେବୀଙ୍କ ଉପରେ ଅସୀମ ସହାନୁଭୂତି ଜାତ ହେଉଥିଲା, ସମସ୍ତଙ୍କ ଉପରେ ଭୟଙ୍କର ହୋଇ ଜନ୍ମୁଥିଲା । ଠିକ୍ ଏହିପରି ସମୟରେ ଦାଉଲିମା ଆସି ପାଠିକର କହିଲା—ଏଇ ଅଣିଛୁ ରାଣି !

ଏତେଦୃଢ଼ ରସମୟ ଉପାଖ୍ୟାନର ମଧ୍ୟସ୍ଥଳରେ ରସଭଙ୍ଗ ବଢ଼ିବାରୁ ସୁପ୍ତି ବିରକ୍ରନ୍ତ ହୋଇ କହିଲା—କି ହେଉ ଅଣିଛୁ ଲେ ପୋଡ଼ାମୁଝି ?

ଦାଉଲିମା ଜବାବ ଦେଲା—ଏ ରାଣି ! ଏ ମା ! ଦି କଲମ ଲେଖି ପିଇିଦିଅ ଉଲା, ତମ ହାତ ଓଠ ଧରୁଛି ।

ଏହା କହି କହି ସେ ସୁପ୍ତିର ଟେଟି ଧରି ଗଲେଇ । ସୁପ୍ତି ଅଦାକ୍ ହୋଇ ଗୁହଁ ରହିଲା । କି ପାଗଳାଣୀ ! ତାର ସମସ୍ତ ବିରକ୍ତ ମୁହୂର୍ତ୍ତକ ମଧ୍ୟରେ ଉଭେଇଗଲା । ସେ ପଚାରିଲା—କା ପାଗକୁ ଲେଖିବାକୁ କହୁଛୁ ଦାଉଲିମା ?

“ବାବୁଙ୍କ ପାଗକୁ ରାଣି, ଆଜି ପୁଣି କାହା ପାଗକୁ ?”

ସୁପ୍ତିମା ହସିଦେଇ କହିଲା—ଦୁଇ ପାଗଳୀ ! ତାଙ୍କର ଠିକଣା କଣ ଜଣାଅଛି ?

ଦାଉଲିମାର ବୁଦ୍ଧି ଗୋଲିଆ ହୋଇଗଲା । ସେ ଭାବିବାକୁ ଲାଗିଲା—ଏଥିକୁ କି ଉପାୟ ? ଏତେ କୁହାପୁଣ୍ୟ ଗୋସାମନ୍ତ ଦରାମନ୍ଦ କବି ଗୋଷ୍ଠିକାର୍ଯ୍ୟ ଶକ୍ତି ସେ ଅଂଶର ଥିଲା, ସେ ଶକ୍ତିଟା କଣ

ମଃଟି ହୋଇଯିବ ? ହଠାତ୍ ତା ମୁଣ୍ଡରେ ଗୋଟାଏ ଚୁର୍ଚ୍ଚି ପଶିଗଲା । ସେ କହିଲା—ତାହେତଲ ରାଣି, ଗୋଟାଏ କାମକଲେଇ ଦୁଅନ୍ତା ?

ସୁମା କୌତୁହଳୀ ହୋଇ ପଚାରିଲା—କି କାମକଲା ?

ବାଉଲିମା ଜବାବ୍ ଦେଲା—ଏତେ ଲୋକ ‘ବେରଙ୍ଗ’ କରି ଭାଷା ଦେଉଛନ୍ତି, ତାଙ୍କରତ ଠୁକ୍ ପରି ପହଞ୍ଚିଯାଉଛି । ସେମିତିଟାଏ କରଦେତଲ ଦୁଅନ୍ତା ନାହିଁ ?

ସୁମା ଠୋ ଠୋ ହୋଇ ହସି ଉଠିଲା । କହିଲା—ଦୁର୍ ଅଲାରୀ ! ଠିକଣା ଜାଣିଥିଲେ ‘ବେରଙ୍ଗ’, ସରଙ୍ଗ୍ ସବୁ ହୁଏ, ନ ଜାଣିଥିଲେ କିଛି ହୁଏ ନାହିଁଲେ ?

ତା ପରେ ସୁମା ତାକୁ ବୁଝାଇ ସମସ୍ତେ କହିଲା—ବାଉଲିମା ! ତୁ ଏମିତି ହ’ନା । ବାବୁତ ଡିଲା ନୁହନ୍ତି । ଗିଠେସ ଦେବା ଦରକାର ଥିଲେ ସେ ଦିଅନ୍ତେ । ସେତେବେଳେ ଦରକାର ପଡ଼ିବ, ସେତେବେଳେ ନିଶ୍ଚୟ ଦେବ । ଆଜି ତୁ ସେ ଯୋଡ଼ିକାର୍ଡ଼ଟା ରଖିଦେଲା, ଯେତେ ଠିକଣା ବୁଝି ଗିଠି ଲେଖିବା ।

ଅତୀତ୍ୟା ବାଉଲିମା ନିଃଶ୍ୱାସଟାଏ ପକାଇ ଯୋଡ଼ିକାର୍ଡ଼ଟା ନେଇ ସାଇତ ରଖିବାକୁ ଗଲା । କିନ୍ତୁ ତାର ମନ ପ୍ରତିବାଧ ମାନିଲା କି ନାହିଁ ସେ ଜାଣି ।

ଆହୁନା କିହିଦନ ଗଢ଼ିଗଲା । ବର୍ଷ ପୁରୁଣା ଦୁଇମାସରୁ ଅଧିକ ସେବାକୁ ଦସଲା । ତଥାପି ବାହାରର କୌଣସି ଲୋକ ଶୋଜିଶବର ନେଲେ ନାହିଁ । ବାଉଲିମା ଭାଲି ଭାଲି ନିରସ ହୋଇପଡ଼ିଲା । ସୁଖି ସେସବୁ କଥା ଭାଳିବାକୁ ଯାଏନାହିଁ । ଥରେ ଥରେ ତାର ଅବାଧ୍ୟ ମନଟା ଶାସନରୁ ଶାସିଯାଇ ତାହା ଭାଲିବସିଲେ ସେ ସୁନାଶୁ ତାକୁ ଦୃଢ଼ତା ସହକାରେ ବାନ୍ଧୁ ନେଇଆସେ । ତାକୁ ଶେଷେଇଦେଇ ବନ୍ଧୁ—ଏ ଜନ୍ମରେ ଯେଉଁଟା ଭାଳିଦାର କଥା

ନୁହେଁ ସେଟା ଭୁଲିବାକୁ ବସୁଛି କାହିଁକି ? ଏ ଦୁର୍ବଳତା ମାର୍କନାର ଯୋଗ୍ୟ ନୁହେଁ । ସେଟା ସବୁଆଁ ଭୁଲିବାକୁ ହେବ । ମନକୁ ଏହି ମହନାୟୁ ହିତୋପଦେଶ ଦେଉଁ ଦେଉଁ ହରିଶଙ୍କରଙ୍କ ବିଦାୟବାଣୀ ତାର ମୁଣ୍ଡପଥରେ ଉଦତ ହୁଏ । “ମନୁଷ୍ୟର ସମସ୍ତ ଅଭିଳାଷ ଗୋଟାଏ ଜନ୍ମରେ ପରିପୂର୍ଣ୍ଣ ହୁଏ ନାହିଁ, ସୁଖି !”—ଏହି ତାଙ୍କର ଶେଷକଥା । ଏହି ଉପଦେଶ ତାର ଶିରୋଧାରୀ । ଏହାଟାହିଁ ଶାଶ୍ଵି ସତ୍ୟ,—ଦେବବାକ୍ୟଠାରୁ ବଳି ମୂଲ୍ୟବାନ୍ । ସୁଖି ଏ ଜନ୍ମରେ ସେଇ ଅଭିଳାଷ ରଖିବାକୁ ଚାହେଁନାହିଁ । ଲାଘନାନ୍ତ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ତାକୁ କିପରି ଅବସ୍ଥାରେ ରହି କାଳ କାଟିବାକୁ ପଡ଼ିବ ତା ସେ ନିଜେ ମଧ୍ୟ ପୃଷ୍ଠାକ୍ଷରେ ହରିଶଙ୍କରଙ୍କୁ ଶ୍ରଦ୍ଧାରେ ଦେଖୁଛି । ସୁନ୍ଦର ସେ ପ୍ରଶ୍ନର ମୀମାଂସା ହୋଇଯାଉଛି । ଅଉ କିଛି ବାକିନାହିଁ । ସୁଖିର ଜୀବନରେ ସେହୁଟାହିଁ ଶେଷ ବୁଝି ଏବଂ ସେହି ବୁଝି ରଖାରେହିଁ ତାର ମୁକ୍ତି ।

ଏମିତି କରି ସେ ହରିଶଙ୍କରଙ୍କ କଥା ଭୁଲିବାକୁ ଚେଷ୍ଟାକରେ କିନ୍ତୁ ଅଉ ଜଣକର କଥା ସେ ଭୁଲିପାରେ ନାହିଁ, ଭୁଲିବାକୁ ଚେଷ୍ଟାମଧ୍ୟ କରେନାହିଁ । ସେ ଜଣକ ରାଧାପ୍ରିୟା । ତାର ରାଧାପ୍ରିୟାଙ୍କୁ ଭୁଲିବାକୁ ଇଚ୍ଛା ହୁଏ ନାହିଁ । ଅନେକ ସମୟରେ ସେ ତାଙ୍କ କଥା ମନେ ପକାଏ ଏବଂ ସେଥିରୁ ଅନନ୍ଦପାଏ । ଅଜିକାଲି କିଏ ତାଙ୍କୁ ଭରସା ଗୁଲିଛି ଖଣ୍ଡ ଲେଖାଏଁ ପାନ ଭାଙ୍ଗି ଦେଉଛି ? ମନୋମତ କରି ଭାଙ୍ଗିଦେଉଛି ତ ? ହଁ, ତା ନ ଦେଉଥିବେ କାହିଁକି ? ସବୁଦିନେ ଲଣ ସୁଖି ତାଙ୍କ ପାଖରେ ଥିଲା ? ଅନ୍ୟଲୋକ ତ ପୁଣି ଭାଙ୍ଗି ଦେଉଥିଲେ । ଏହିପରି କେତେ ଭର୍ତ୍ତି ତା ମନରେ ଉଠେ ଏବଂ ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ସମସ୍ତ ଭର୍ତ୍ତିର ମୀମାଂସା ହୋଇଯାଏ । କିନ୍ତୁ ରାଧାପ୍ରିୟାଙ୍କ ସ୍ମୃତି ସେ ଭର୍ତ୍ତିର ମୀମାଂସାର କହିରୁଁ ତ ପରି ବୋଧହୁଏ । ଥରେ ଥରେ

ପ୍ରାଣଭିତରେ ଆଉ କିଏ ଯେପରି ତାକୁ ଠେଲଟାଏ ଦେଇ କହେ—
ଗୁଲ୍ ଗୁଲ୍, ଗାଈପୁରାଣ ପାଇଁ ଦିନଟା ପାନ ଭାଙ୍ଗି ଦେଇ ଅସିବୁ
ଗୁଲ୍ । ସେ ଚମକି ପଡ଼େ । ନିଜର କଲ୍ପନା ଆଜି ତା ସମ୍ମୁଖେ ପରିହାସ
କରୁଛି, ଏହା ବୁଝିପାରି ସେ ଲଜିତ ହୁଏ ।

ବାଉଲିମା ପାନ ଖାଏ, ଅବଶ୍ୟ ତରଳ ଗୁଳିଣ ଖଣ୍ଡ ନୁହେଁ ।
ଦାନ ଦରିଦ୍ର ଯେପରି ଖାଆନ୍ତି ସେହିପରି । ତେବେ ଖଣ୍ଡେ ପାଟିରେ
ଗୁଣ୍ଡିଦେଲେ ପାଞ୍ଚସାତ ଘଣ୍ଟା ଚାଲିଯାଏ । ମେଞ୍ଚାଏ ଚୁନ,
ତଦନୁସାତରେ ଖଇର ଗୁଣ୍ଡ, ତା ସାଙ୍ଗକୁ କିଛି ଗୁଆ, ପୁଣି ହାପୁଲେ
ଗୁଣ୍ଡି—ଏ ହେଲା ବାଉଲିମାର ପାନଖିଆ । ସୁପି ଗାଈପୁରାଣ କଥା
ମନେ କରି ଦିନେ ଦିନେ କହେ—‘ବାଉଲିମା ମୋତେ ଖଣ୍ଡେ ପାନ
ଦେ ତ ଆଜି ଖାଏ ।’ ବାଉଲିମା ଅକାଶରୁ ଦୁଲ୍ କରି ଛୁଣ୍ଡି ପଡ଼ିଲା
ଭଲି କହେ—‘କଲେ ମା, ଆଜି କଉଁଦିଗରୁ ସୂର୍ଯ୍ୟ ଦେବତା
ଉଠିଥିଲେ କି, ପାନ ଖାଇବାକୁ ମନ ହୋଇଗଲା ।’ ସୁପି ଫସି
ଉଠେ । ବରାହକରେ—ଟିକିଏ ଚୁନ, ଟିକିଏ ଖଇର, ଅଳ୍ପ କିଛି
ଗୁଆ ଦେଇ ଖଣ୍ଡେ ପାନ ଭାଙ୍ଗିଆଣ । ବାଉଲିମା ତଦନୁସାରେ ଖଣ୍ଡିଏ
ପାନ ଭାଙ୍ଗିଦିଏ, କିନ୍ତୁ ତାର ମନକୁ ପାଏନାହିଁ । ସେ କହେ—
ଛକର ! ଏମିତି ପାନ ଖାଇବା ଯାହା, ପାଟିରେ ଛତୁମୁଟିବା ତାହା ।

ସେଦିନ ବାଉଲିମା ସୁପିର ବରାହରେ ଘୋଡ଼ ଲମ୍ବେଇ ପାନ
ଭାଙ୍ଗୁଛି । ସୁପି ଟିକିଏ ଛଡ଼ାରେ ବସି କହୁଛି—‘ଏ, ଇସ୍ତେ
କଣି ଲେ ? ମୋତେ ମାରଦେବୁ କି ? ଏତେ ଚୁନ ବୋଲି ପକାଉଛି
କାହିଁକି ? ଖାଲି ଧାରେ ଦେ ।’ ଏହିପରି ସମୟରେ ଭସ୍ ଭସ୍
ହୋଇ ଜଣେ ଘର ଭିତରକୁ ପଶି ଆସିଲା । ମୁହଁରେ ଲମ୍ବା ଦାଢ଼ି,
ହାତରେ ଖଣ୍ଡେ ଛଡ଼ । ହଠାତ୍ ସୁପି ଉପରେ ଦୃଷ୍ଟି ପଡ଼ିବାରୁ
କହିଲା—ବାଃ, ତୁ ସୁପି ନାରେ ? ଏତେ ବଡ଼ ହୋଇଲେଣି !

ସୁଷି ଅବାକ୍ ହୋଇରହିଲା । ବାଉଁଶିଆ ତୁନି ତୁନି କହିଲା—
ଏକଥା କାହା ‘ଜିପିସ ଲୋ ମା’ ?

ଅଗତୁକ ଅଗ୍ରସର ହେଉଁ ହେଉଁ ନିଜର ପରିଚୟ ଦେଲା ।
ଡେକର ହାତରେ ଦାଢ଼ିର ଅଗଣା ମୋଡ଼ୁଁ ମୋଡ଼ୁଁ କହିଲା—ଓହୋ !
ଚିହ୍ନି ପାରିନାହିଁ ପରା । ହଁ, ଚିହ୍ନିରୁ ବା କେମିତି ? କଣ କାଳର
କଥା ! ଗୋଟିଏ ଯୁଗ ବିତଗଲାଣି ! ଆରେ, ମୁଁ ତୋର ଜଇ ଭାଇରେ !
ଫିଲାଦିନେ ତୋତେ କେତେ କାଶୋଇ କାହୋଇ ମଣିଷ କରୁଛି ।
ସେକଥା କି ଆଉ ତୋର ମନେ ଥିବ ? ଅପାଥୁଲ ଆଜି ଚଟପଟ
ଚିହ୍ନିଆନ୍ତେ । ହାୟ ହାୟ, ସେତେ ଆଜି ସ୍ବର୍ଗରେ ମୁଁ ଏଇ ସେ ଦିନ
ଟବର ପାଇଲିରେ । ଟବଟୋ ପାଇ ମନଟା ଦଡ଼ି ଦାଣ୍ଡିକଟି ହେଲା ।
ଭାରି—“ନା, ଧରେ ନଗର ନୋହୁବ । ଫିଲଟା ଆଜି ଅକାଳରେ
ଭାସୁଥିବ, ମାଆଟି ତ ଚାଲିଗଲା; ଆଉ କିଏ ଅଛି ? ଆଉ କଲିକତା
ଗାଁରେ ବସି ବାବୁଆଜି କରକାକୁ ମନ ଟେକିଲା ନାହିଁ । ଦସିଲଠାରୁ
ଉଠି ଆସିଲି । ଆସା ହା ! ଆସା ଠାକୁରାଣୀ ! ସେ କେତେ ମଜାର
ମଣିଷ ଥିଲେ ! ମୋତେ କେତେ ଶରଧା କରୁଥିଲେ ।”

ଏହା କହି ଅଗତୁକ ହାୟ ହାୟ ହେବାକୁ ଲାଗିଲା । ସୁଷିର
ଚଟପଟ ମନେ ପଡ଼ିଗଲା,—ଜୟକୃଷ୍ଣ ଦୋଲି ମ.ଆଙ୍କର ଏକ ଦୂର
ସମ୍ପର୍କୀୟ ପୁତ୍ରର ଥିଲା, ପିତାଙ୍କ ଅନ୍ତେ ସେ ତାକୁ ଘରେ ଆଣି
ରଖିଥିଲେ । ସେ ଦିନେ ଘରଛାଡ଼ି ପଳେଇଥିଲା । ମା ଧରେ ଅତ୍ୟ
ତା କଥା କହିଛନ୍ତି । କିନ୍ତୁ ଭ୍ରାତୃପୁତ୍ରର ସେ ଯେଉଁ ଚିନ୍ତା ଅଙ୍କନ
କରିପାରିଛନ୍ତି ତାହା ଉତ୍ସାଦିତ,—ଅନ୍ତତଃ ସୁଦର ନୁହେଁ ।

ସୁଷମା କେତେକ ପରିମାଣରେ କୁଣ୍ଡିତ ଚିତ୍ତରେ ଆସି ଜଇ
ଭାଇର ପାଦତଳେ ପ୍ରଣାମ କଲା । ଜୟକୃଷ୍ଣ ତାର ମୁଣ୍ଡଟି ସ୍ପର୍ଶକରି
କହିଲା—ଉଠ୍ ଉଠ୍, ସୁଷି, ଉଠ୍ । ସୁଷି ଉଠି ଛୁଡ଼ାହେଲାରୁ ସେ

ତୁନି ତୁନି ପଶୁଥିଲ—ସେ ଲୋକଟି କିଏରେ ବୁଢ଼ା । ମୁଁଟି ଜବାବ୍ ଦେଲ ସେ ଦାଉଲିମା । ମାଥାକ କାଳହୋଇଲେ ଦିନରୁ ସେ ଅମ ଘଟେ ଅଛି ।

ଜୟକୃଷ୍ଣ “ଓଃ ହୋ, ହୋ” ହୋଇ ସ୍ବପ୍ନେ କହିଲା—
ବାଉଲିମା, ବାଉଲିମା ? ଆରେ ! ତାକୁ ଅତି ମୁଁ ଚିହ୍ନି ନାହିଁନା ?
ବେଶ୍ ବେଶ୍, ଭଲ ଭଲ । ପାଖକୁ ଗୋଟିଏ ଲୋକ ଥିବା
ଦରକାର ।

ବାଉଲିମା ଆଁଟା କରି ଚାହିଁଥାଏ । ମନେ ମନେ କହୁଥାଏ
—ବେଉଁଦନ ଏତେ ପଶୁଚୟ ହେଲା ଲୋ ମା ।

ସେ ଯାହା ହେଉ, ଦର୍ଶିମାନ ଦୁଇଟି ଲୋକଦ୍ଵାନରେ ତନୋଟି
ଲୋକ ହେଲେ । ଠିକ୍ କହିବାକୁ ଗଲେ ଏହି ଗବତଲେଶ୍ଵର
ପକ୍ଷୀ ମନ୍ଦରଟିରେ ଦୁଇଟି ଦେବତା ଥିଲେ, ଦର୍ଶିମାନ ସେମାନଙ୍କ
ସାଙ୍ଗକୁ ଏକ ଦାନବର ଅବିଭାବ ହେଲା । ଜୟକୃଷ୍ଣ ଏତେ କାଳ
ହେଲା କଲିକତାରେ ରହି ଯେ କଦର୍ଯ୍ୟ ଉପାୟରେ ଜୀବନ ଯାପନ
କରୁଥିଲା, ତାହା ବର୍ଣ୍ଣନା କରୁ ଏ କାହାଣୀ କଲିକତା କରଦା
ଲେଖକର ଅଭିପ୍ରେତ ନୁହେଁ । କିନ୍ତୁ ସାମାନ୍ୟ ଟିକିଏ ସୂଚନା
ନ ଦେଲେ ନ ଚଳେ । ଯେଉଁ ଦୁର୍ଘଟିତା ସ୍ତ୍ରୀଲୋକଟାକୁ ନେଇ
ଜୟକୃଷ୍ଣ ସେଦିନ ଅନ୍ତର୍ଜାତ ହୋଇଯାଇଥିଲା ସେ କଲିକତାରେ
ରହି କାଳକ୍ରମେ ଦେଶ୍ୟାବୃତ୍ତ ଅରମ୍ଭ କରିଦେଇଥିଲା ଏକ ଜୟକୃଷ୍ଣ
ହାର ସେହି କଦର୍ଯ୍ୟ ଜୀବନାୟାପନରେ ସହାୟତା କରି ଶିକ୍ଷର
କଲୁଷିତ କଲିକତାୟ ଜୀବନ ଯାପନ କରୁଥିଲା । ଅନ୍ତନକଦାନ ଏହିପରି
କଟିଥିଲା । କିନ୍ତୁ ଏ ଜୀବନଯାତ୍ରାର ଅପରିହାର୍ଯ୍ୟ ପରିଣାମ ପାହା,
ତାହାହିଁ ଅବଶେଷରେ ଘଟିଲା । ନାନାକାରଶତ୍ରୁ, ନାନାଘଟଶାନ୍ତେ
ଏହି ଦୁର୍ଘଟିତା ମୁଦନ୍ତ ମୁଦନ୍ତ ଦୁଇଟାକ ମଧ୍ୟରେ ଭାବଣୀ କଲିକତା

ସୁବିପାତ ହେଲା । ତାହା ଦିନକୁ ଦିନ ପରପୁଷ୍ପ ଓ ପରବର୍ଜିତ ହୋଇ ଅବଶେଷରେ ଗୋଟାଏ “ନୁନ୍-ଗର୍ବି” ବା ହତ୍ୟାକାଣ୍ଡର ଅଭିନୟ ହେବାକୁ ପାଇଥିଲା । କିନ୍ତୁ ଭାଗ୍ୟକ୍ଷମ ଜୟକୃଷ୍ଣ ଜୀବନନେଇ ପଳାଇ ଆସିବାକୁ ସମର୍ଥ ହୋଇଥିଲା ଏବଂ ତାହାର ପାପପ୍ରତିଷ୍ଠା କଲିକତାର ଜଟଣ ଧନଶାଳୀ ବଙ୍ଗୀୟ ବାବୁଙ୍କର “ବାଗାନବାଡ଼”ରେ ପ୍ରତିଷ୍ଠିତା ହୋଇ ଉଦ୍ୟାନ ବିହାରର ଶୌଭାଗ୍ୟସୁଖ ବର୍ଜନ କରିଥିଲା । ଜୟକୃଷ୍ଣର ହଠାତ୍ ମନେ ପଡ଼ିଲା ପୂର୍ବତନ ଆଶ୍ରୟ ସ୍ଥଳୀର କଥା ଏବଂ ଅନିଚ୍ଛିନ୍ନତା ସେ ଏହି ଉଲ୍ଲସରୁମି ଅଭିମୁଖେ ବାହୁଡ଼ାଯାଏ ଆରମ୍ଭ କରିଦେଲା ।

ଜୟକୃଷ୍ଣ ସଙ୍ଗରେ ଆସିଥିଲା ତାର ବଡ଼ଦିନର ପରବୋଧିତ ଅନୁପେକାର୍ଥୀ । ପ୍ରତିଦିନ ସେହି ପ୍ରୀତିପଥର ପାଥେୟ ସ୍ବରୂପ ତାର ଗୁରୁଗଣ୍ଡା ପରସା ଲେଟା । ସେତକ ନ ହେଲେ ତାକୁ ସିଦ୍ଧିବନ ଅନ୍ଧାର ଦିପେ, ଦଶଦିଗ ଘୁଞ୍ଚିତ ହୁଏ, ଜୀବନର ସମସ୍ତ ସରସତା ମୁହୂର୍ତ୍ତକେ ଲେପ ପାଇଯାଏ । ହାଇ ଆସେ, ଆଖି ବୁଜିଯାଏ, ମିଥ୍ୟାସ ତାତିଉଠେ, ପୁଥୀ ପ୍ରଳୟ ହୁଏ । ଦିନେ ଓଲଟି ତାର ଭ୍ରତ ନ ଖାଇଲେ ଚଳିଯାଇପାରେ, କିନ୍ତୁ ଅପେକ୍ଷା ନ ହେଲେ ସେ ଅଚଳ । ସେତକ ତାର ପ୍ରାଣ, ସ୍ବଚ୍ଛା ସେତକରୁ ବଞ୍ଚିତ ହେଲେ ସେ ମହା-ବିକ୍ରାନ୍ତ ସୃଷ୍ଟିକରେ, ଅକଥ୍ୟ ଉପଦ୍ରବ ଆରମ୍ଭ କରେ, ସ୍ବର୍ଗକୁ ନରକରେ ପରିଣତ କରିବାକୁ କୁଣ୍ଡାବୋଧ କରେ ନାହିଁ । ସେତକ ନିର୍ବିବାଦରେ ଲଭକରି ପାରିଲେ ସେ ସଂସାରରେ ନିଜକୁ ପରମସୁଖୀ ମନେକରେ ଏବଂ ସେ ବ୍ୟକ୍ତି ସେତକ ତାର ହସ୍ତଗତ କରିଦେଇ ପାରେ ସେ ତାର ମନ୍ତ୍ରକର ମଣି, ଦ୍ରୁଦୟର ହାର, ପ୍ରାଣର ଉପାସ୍ୟ ଦେବତା; ନିଶ୍ଚିତ ସେ ତାର ଶତ୍ରୁ, ତାର ଦୁର୍ବନ୍ଦ୍, ତାର କଣ୍ଠକ ।

କେଉଁ କୁଚକ୍ଷୀ ବିଧିତାର କୁଚକ୍ଷୁଷଳରେ ଏହି ଦୁଃସ୍ୱାଦୀନକ କଲିକତାର ହାତକଟା ଗଳିରୁ ଫେରି ଆସିଲା, ତା ସେହି ବିଧିତା ପୁରୁଷକୁ ଜାଣେ । କିନ୍ତୁ ତାର ଅବିଭାବ ପଳରେ ଘୃତର ଜାବିନରେ ନୂତନ ଦୁଃଖ ଦୂର୍ଯ୍ୟାଗର ବହୁ ଜଳିଉଠିଲା ।

ବିଂଶ ପରିଚ୍ଛେଦ

“ଏତେବେଳା ଯାଏଁ କଣ ରୁ ଟିକିଏ ହୋଇପାରିଲା ନାହିଁରେ । ଉଃ, ଏଇ କେତେଟା ଦିନ ଭିତରେ କି ଅଳସେଇ ପେ ପାଲଟି ଯାଇଛି ତୁ, ତା ଦେଖି ମୁଁ ଅବାକ୍ ହଉଛି !”

ଏହା କହି ଜୟହୃଷ୍ଟ ଗୁହାରିତ୍ରରକୁ ପ୍ରବେଶ କଲା । ପ୍ରାତଃକୃତ୍ୟ ସାରି ଗରମ ରୁ ଟିକିଏ ତାର ନ ହେଲେ ନ ହୁଏ । ପ୍ରତିଦିନ ଏଇ ଜିଜ୍ଞାଳ । ସେ ଆସିଲା ଦିନରୁ ଏ ଗୋଟାଏ ନୂତନ ଧନୀ ଆରମ୍ଭ ହୋଇଛି । ସୁସମାର ଗୋଟାଏ ଅଧିକା କାମ ବଢ଼ିଛି । ପ୍ରାତଃକାଳରୁ ଉଠି ପ୍ରତିଦିନ ତାକୁ ରୁ କରବାକୁ ହୁଏ । ତା ନ ହେଲେ ଜଇଭାଇର ମିତ୍ରାସ ଗୁଠାରୁ ଅଧିକ ଗରମ ହୋଇଯାଏ, ସେ ଦକାବକି କରେ, ଅକାରଣତାରେ ଅପାନ୍ତି ସୃଷ୍ଟିକରେ । ଆଜି ଯେ ଦେଖିଗୁଡ଼ାଏ ବେଳ ହୋଇଯାଇଛି, ତା ନୁହେଁ । ଏଇ ସନ୍ଧ୍ୟାଏ ହେଲା ଶୁଦ୍ଧ ପାହୁଲା । ମୂର୍ଦ୍ଧଦେବତା ଉପରକୁ ଉଠି ନାହାନ୍ତି । ଅନ୍ୟଲୋକଙ୍କ ଘରେ ଏପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ କବାଟ ଫିଟି ନାହିଁ । ତଥାପି ଜଇର ରୁ ପାନିର ସମୟ ଗଢ଼ିଗଲା ବୋଲି ସେ ଅସ୍ଥିର ହୋଇଉଠିଲା ।

ସୁଷି ଚୁକ୍ତି ଉତ୍ତରକୁ ଜାଳଣା ଠେଲି ଦେଉଁ ଦେଉଁ ଜବାବ ଦେଲା—ହଉଛି, ଟିକିଏ ଧୟ ଧର ଜଇଭାଇ । ପାଣିଟା ଆଜ୍ଞାକର ପୁଟିଲେ ତ ହୁଏ ?

“ଆଉ ତୋ ପାଣି ଫୁଟୁ ଫୁଟୁ ଏଥଡ଼େ ମଣିଷର ପଦ ପଛେ ପଡ଼ିପାରି । ଦି ବନ୍ଧାହେଲା ତୋର ପାଣି ଫୁଟୁଛି !” —ଏହା କହି ଜୟକୃଷ୍ଣ ମୁହଁ ଛୁଆଡ଼ିବାକୁ ଲାଗିଲା ।

ବାଉଳିନୀ ଅଧୁଆ ମୁହଁରେ ଅଗଣାଟା ପହଁରୁଥିଲା । ଜୟକୃଷ୍ଣର ଉତ୍ତପାତ ଦେଖି ସମ୍ଭାଳି ପାରିଲା ନାହିଁ,—କହି ପକାଇଲା—କି ମିଶିପଟା ମ ! ସହସ୍ରହାଲିହେବା ଯାତକରେ ନାହିଁ । ଶୁଭ ପାହୁଛି କି ନାହିଁ,—ପାହାନ୍ତିଆ କୁଅ ଗୁହ ଖାଇଛି କି ନାହିଁ,—କଣ ନା, ଦିଅ ମୋତେ ଚା । ମୋ ହଂସା ଉଡ଼ିଗଲା । ଏ କି ଅଲକ୍ଷଣ ତଳେ ଲୋମା !

ଏହା କହି ସେ କଳାଳରେ ହାତଦେଇ ଚର୍ ଚର୍ କର ପହଁରିବାରୁ ଲାଗିଲା । ଜୟକୃଷ୍ଣ ଜାନରେ କଥାଗୁଡ଼ାକ ଯାଇ ଠକ୍ ଠକ୍ ହୋଇ ବାଜିଲା । ମିଞ୍ଜାସ ଆଦୁର କଡ଼ା ହୋଇଉଠିଲା । ସେ ଚିତ୍କାର ଛାଡ଼ିଲା—କଲିକତ ଭାଷାରେ ଶୋଧନ ଝାଡ଼ିଲା—“ଦ୍ୟାନ୍ ଦ୍ୟାନ୍ ଧୁସି, ଏଇ ଦଜାତ ମାଗୀଟାକେ ଦ୍ୟାନ୍ତେ ! ଯତ ବଡ଼ ମୁନ୍ ନୟ, ତତ ବଡ଼ କଥା ! ତୁଇ ଏ ଦାଡ଼ିତେ କେ’ଲା ?”

ବାଉଳିନୀ ଏଥର କଳାଳ ସିଧାକରି ଛୁଡ଼ାହେଲା । ସମ୍ଭାର୍ଜନାଟ ପରିସ୍ଥାର ଭାବରେ ଆଗକୁ ଦୈର୍ଘ୍ୟ ଦେଇ କହିଲା—ହଇରେ “କେ’ଲା !” ମୁହଁ ସମ୍ଭାଳି କଥାକହି । ନୋହୁଲେ ତୋ ବଙ୍ଗାଲିପଣିଆ ଛଡ଼ାଇଦେବି । ଜାଣୁନା ? ଏ ଆଉ କେହି ନୁହେଁ ଯେ—ବାଉଳିନୀ । ଭଲପାଣରେ ସେ ଯେତକି ଭଲ, ମନ୍ଦ ପାଖରେ ତେତକି ମନ୍ଦ । ମୋ ଆଗରେ ବଙ୍ଗାଳା ଝାଡ଼ୁକୁ ! କେତେ ବଙ୍ଗାଳିଙ୍କୁ କାନିରେ ଦାନ୍ତ ଫୋପାଡ଼ି ଦେବି । ଆଜ୍ଞା ରେ ଗୁଣିଆ ବଙ୍ଗାଳି ! ପରୁରେ, କଲିକତା ଗାରୁ କି ମାଲମତାଟା ନେଇ ଆସିଥିଲା କହି ନି, ଏତେ ଜୁଲମ୍ ?

ଜୟକୃଷ୍ଣ ଏହା ଶୁଣି ଆଦୁର ଗିରି ଉଠିଲା । ମାଢ଼ିବାଆଇଁ ହୁମ୍ ହୁମ୍ ହୋଇ ପାଖକୁ ଉଡ଼ିଗଲା । ବାଉଳିନୀ ବି ଛାଡ଼ିବା ପାସୀ

ନୁହେଁ । ଭୁରନ୍ତ ଲମ୍ବା ଦାଢ଼ିରେ ହାତପଲ୍ଲେଇ ଦେଲା । କହିଲା—
କଣ ରେ ଅଳପାଇଁଥା ଝାଡୁଣିଆ ମେହେନ୍ତର ! ମାରିବୁ, ମାରିବୁ ?
ଲଗାନ୍ତି ହାତ, ଦେଖେ !

ଏହା କହି ପିଠି ସହୃଦ ସ୍ୱାର୍ଜନୀର ଘନିଷ୍ଠ ସମ୍ପର୍କ ପ୍ରତିଷ୍ଠା କରି
ଦେବାକୁ ଉଦ୍ୟତ ହେଉଥିଲା; ଏହି ସମୟରେ ସୁଷ୍ଟି ଧାଇଁଆସି ଦୁର୍ଦ୍ଦଳକୁ
ଛଡ଼ାଛଡ଼ି କରିଦେଲା । କହିଲା ଛୁ ଛୁ, ଏ ଗୋଟାଏ କି ଅମରୀଦାର
କଥା ମ ! ଲୋକେ ଶୁଣିଲେ କଣ କହିବେ ? ମୋର ଟିକଏ ଉଠିବାକୁ
ତେର ହୋଇଗଲା । ନ ହେଲେ କି ଏତଦେଲିଆଏଁ ଗୁ ଟା ତଅର
ସର ନ ଥାନ୍ତା । ଯା ଯା ବାଉଲିମା, ତୋ କାମରେ ଯା । ଅସ,
ଜଇଭାଇ ଗୁ ଥଣ୍ଡା ହୋଇଯିବ ।

ଏହା କହି ସେ ବାଉଲିମାକୁ ଠେଲି ଅନ୍ୟାୟକୁ ଦାହାର
କରିଦେଲା । ବାଉଲିମା ଗର୍ ଗର୍ ହୋଇ କହିବାକୁ ଲାଗିଲା—
‘ତମର ସେଇ ସବୁସହଣୀପଣ ଗଲା ନାହିଁ ବଣୀ, ସେଥିପାଇଁତ ଏତେ
ଦୁଃଖ ।’ ସୁଷ୍ଟି ତାକୁ ଭୁନି ‘ଭୁନି ଦୋଧ ଦେଇ କହିଲା—ହଉ ଲୋ
ବାଉଲିମା କଣ କରିବା, ମୋ ମୁହଁକୁ ଅନେଇଁ ସବୁ ସହ ଯା ।

ବାସ୍ତବିକ ବାଉଲିମା ସୁଷ୍ଟିର ମୁହଁକୁ ଅନେଇଁ ସବୁ ସହପାରେ ।
ସେ ଅଉ ଉଚ୍ଚବାଚ୍ୟ ନ କରି ନିଜ ଧଦାରେ ଲାଗିଗଲା ।
ଇତ୍ୟବସରରେ ଜୟକୃଷ୍ଣ ଯାଇ ଗୋଟାଏ ଘରର ନିର୍ଜ୍ଜନ କୋଣରେ
ଠିଆହୋଇ ଦାଢ଼ିଟା ଅର୍ଦ୍ଧସୁ ଅର୍ଦ୍ଧସୁ ମନେ ମନେ କହିଲା—‘ଓଃ,
ଚଣ୍ଡାଲୁଣୀଟା କି ଝିଙ୍କାଟା ଦେଲା, ହୁ ହୁ ହୋଇ ଜଲୁଛି !’ ବାସ୍ତବରେ
ବାଉଲିମା ଅଳ୍ପାକର ଝିଙ୍କାଟାଏ ଦେଇଥିଲା । ସେହିପରି ଅଉ ଅରେ
ଝିଙ୍କି ଦେଇଥିଲେ ଜୟକୃଷ୍ଣର ଦାଢ଼ି ନିବାଡ଼ ହୋଇଯାଇଥାନ୍ତା ।
ଯାହାମୋଡ଼ ଜୟକୃଷ୍ଣର ଚେତନା ହେଲା । ସେ ବୁଝି ପାରିଲା—
ବାଉଲିମାଟା ସମ୍ଭବ ଜନ୍ମ ନୁହେଁ । ତା କଥାଉପରେ କଥା କହିବା

ବୁଦ୍ଧିଆଳେକର କାମ ନୁହେଁ । ଏହୁସମୟରେ ସୁପି ଅସି ତାକିଲା—
ଆସ ନଇଭାଜ, ତମେ ଏଇଠି ଅଛ, ମୁଁ କେତେ ଖୋଜିଲିଣି । ଚୁଟା
ପର ଅଣ୍ଟା ହୋଇଯାଇଛି !

ଜଇ ଛଳନାପୁଣ୍ୟ ଅଭିମାନ କରି କହିଲା—ନା, ସୁପି, ଆଉ
କଣ ଖାଇବି, ଆଉ । ରୁ ଖାଇବାର ବଡ଼ ବାପ ହୋଇଯାଇଛି ।

ସୁପି ଅନୁନୟକରି ବସିଲା—ହଁ, ଜଇଭାଇ, ଏମିତି ଅକ୍ରନ୍ଧା
ହେଲେ କି ଚଳେ ? ମୋ ଉପରେ ରାଗିବାଟା କଣ ଉଚିତ ? ଆସ,
ଖାଇବ ଆସ ।

ଏହା କହି ସେ ଜୟକୃଷ୍ଣଙ୍କର ହାତଧର ଟାଣି ନେଇଗଲା ।
ଜୟକୃଷ୍ଣର ମନଟା ମଧ୍ୟ ଥିଲା, ସୁତରାଂ ସେ ସିଧା ଚାଲିବାକୁ ଲାଗିଲା ।

ଗରମ ରୁ ଉଦରପୁ କର ଜୟକୃଷ୍ଣ ଚାଲିବାକୁ ବାହାରିଗଲା ।
ସେହିଦିନ ଜୟକୃଷ୍ଣର ଅପିମ ଅଣ୍ଟିବା ପାଲି । ସୁପି ଚାହିଦିନକୁ
ଟଙ୍କାଟିଏ ଦିଏ ଏବଂ ସେହି ଟଙ୍କାରେ ଅପିମ କିଣାହୋଇ ଆସେ ।
ଆଜି ଅପିମନାହିଁ ଦେବାକୁ ଯାଏ ସୁପି ଦେଖିଲା—ପାଣି ପ୍ରାୟ ଶେଷ
ଉପରେ । ଆଉ କେତେଟାଦିନ ଗଲେ ସବୁ ଝାଡ଼ୁଡ଼ୁ ହୋଇଯିବ ।
ଗୋଟାଏ ଜାଣିକିଉଡ଼ି ବି ରହିବ ନାହିଁ । ତେବେ ଉପାୟ କଣ ? ତାର
ଚକା ଦୁଇଗଲା । ଏତେଦିନେ ତା ମନରେ ଦୁର୍ଘଟିନ୍ତା ପ୍ରବେଶକଲା ।
ଚତୁର୍ଦ୍ଦିଗ ତାକୁ ନୂନ୍ୟ ଦେଖାଗଲା । ଉଦ୍‌ବିଗ୍ନତା ଘୋର ବିଭୀଷିକାମୟ
ହୋଇଉଠିଲା । ଅପିମପାଇଁ ଟଙ୍କାଟିଏ ଜୟକୃଷ୍ଣର ହାତକୁ ବଢାଇ
ଦେଇ, ସେ ଆସି ଡିଗ୍ରୀଟିରେ କାନ୍ଥକୁ ଆଉଜି ବସିପଡ଼ିଲା ।
ପଦ୍ମସୁଲପର ସୁନ୍ଦର ମୁହଁଟି କରତଳରେ ନ୍ୟମ୍ବୁକର ସେ ଭାଲିବାକୁ
ଲାଗେ—ଅଦୂର ଭବିଷ୍ୟତର କଥା । ବାଉଳିମା ପୋଷାକ ତୁଠକୁ
ଯାଇଥିଲା । ଫେରିଆସି ସୁପିମାର ସେହି ଚିନ୍ତାକୁଳ ଅବସ୍ଥା
ଲକ୍ଷ୍ୟକଲା । ସୁପିର ସୁସ୍ବସନ ମୁନମଣ୍ଡଳଟି ଯେପରି ବଳା ବଉଦରେ

ଅଛନ୍ତି ହୋଇ ରହିଥିଲା । ବାଉଳିମା ପାଖକୁ ଆସି ଡାକିଲା—
ରଣି !

ସୁସମାର ଧ୍ୟାନ ଭାଙ୍ଗିଗଲା । ସେ ବିପାଦଭରଣୀ ମୁଖ
ମଣ୍ଡଳରେ ପ୍ରସନ୍ନତାର ଘଣ୍ଟି ପୁଟାଇବାକୁ ଚେଷ୍ଟାକଲା, ମାତ୍ର ଧସ
ପଡ଼ିଗଲା । ବାଉଳିମା କହିଲା—ରଣି ! ଏ କଣ ?

ସୁସି ଉତ୍ତରଦେଲା—ନା, କିଛି ନା ।

ବାଉଳିମା ଧରବସିଲା—‘ନା’ ବୋଲି କହିଲେ କି ହୁଏ ମା ?
ମୁହଁଟାଣି ଯେ ଏକାବେଳେକେ ଜଳାକାଠ ପଡ଼ି ଯାଇଛି । କଣ
ହେଲା ରଣି !

ବାଉଳିମା ଜାଦି କରବାକୁ ଲାଗିଲା । ଠିକ୍ ଚର୍ଚ୍ଚଧାୟକାଣି ପରି
କୋଳକୁ ଟାଣିନେଇ କହିଲା ମା ମୋର, ସୁନାର ସାରଟି ମୋର ! କି
ଦୁଃଖ ରେ ତୋର ?

ସୁସି କୋଳରେ ମୁହଁଟି ଗୁଞ୍ଜି କହିଲା—ବାଉଳିମା, ଗୋପାଳ
ଦାବୁଙ୍କର ଛେଟ ଛେଟ ହିଅ ଦୁଇଟିକୁ ପଡ଼ାଇଦାପାଇଁ ଯୋଟିଏ ମାଟୁଣି
ଦରଜାର ବୋଲି ଶୁଣିଥିଲି । ତାଙ୍କ ଘରକୁ ଟିକିଏ ଯାଇ ବୁଝିଆସି
ପାରିବୁ ?

ବାଉଳିମା ଏଥର ସୁସିର ମନ ଦୁଃଖର କାରଣ ଦେଖି
ଅନୁମାନ କରିନେଲା । ଭାବିଲା—ସେଇ କେତେଟା ଟଙ୍କାତ ! ଅଳ୍ପ
କେତେଦିନ ସେଥିରେ ଚଳନ୍ତା ? ବଡ଼ ଖାଇଲେ ନଈବାଲି ସତେ ।
ତା ଉପରେ ପୁଣି ସେହି ଅକର୍ମାଣ୍ୟ ଆସି କେଉଁଠୁ ଜୁଟିଲା । ବାପର
ମାଲ ଥୁଆହୋଇଥିଲା ପରି ଦସି ଦସି ତଳୁ କରୁଛି । ସେଥିରେ ଡ଼ି
କେତେ ଜୁଲମ୍ ! ଗୁ ଦିଅ, ଅସିମଦିଅ, ସ୍ତ୍ରୀ ଦିଅ, ତା ଦିଅ, ନ ହେଲେ
ଖପା । ସତେ ଯେପରି ଚଉଦପୁରୁଷର ଗୁରୁ ଗୋସାଇଁ । ପୁଣି ଅଛନ୍ତି
ତ ଅଛନ୍ତି ଏବେ ଯା । ନା ତା ବି ନୁହେଁ । ଗୋଡ଼ ଉଠୁନାହିଁ ।

ବାଉଳିମା ଏହା ଭାବି ଭାବି ଶୁଣିଲା । ମନେ ମନେ କହିଲା—ସୁଖି
ଯଦି ଥରେ ଇସ୍ତଫା ଦେଇ ଦିଅନ୍ତା, କୁଡ଼ି ଯୋଗିନୀଶିଆକୁ ପହିରା
ମୁଣ୍ଡରେ ଦିଆହାର ଦେଇ ଆଜି ବିଦା କରାଦିଅନ୍ତୁ । ସେଇଟା ନ
ଥିଲେ, ଦିଅଁ ପେଟ ପୋଷିବା ବାଉଳିମା ପକ୍ଷରେ ବଳିପଡ଼ନ୍ତା
ନାହିଁ ।

ଏହିପରି ମନେ ମନେ ଭାବି ସେ ସୁସ୍ତମାକୁ କହିଲା—ସୁଖି !
କେଉଁ ଗୋପାଳବାବୁ ? ସେଇ ଆଉ ଗାଁର ଜମିଦାରବାବୁ ? ଯା ନା
ଧଳାଲେ ଭାତ ମିଳେ ନାହିଁ ? ଶମ୍, ଶମ୍, ଲେକେ ପୁଣି ତା ମୁହଁ
ଗୁହାଁନ୍ତି ! ଆଉ ତାର ମାଣ୍ଡୁଗଣୀ ଦରକାର ଥିଲେ ବି କଣ ହେଲା ?

ସୁଖି ଜବାବ୍ ଦେଲା—ଯଦି ଦୟାକର ପିଲା ଦିଅଁଟି ପଡ଼େଇବାର
ଭାବ ମୋ ଉପରେ—

ବାଉଳିମା ବାଧାଦେଇ କହିଲା—ଆଉ, ଆଉ । ଆଉ
କହିବାର ଦରକାର ନାହିଁ । ତାଙ୍କ ଘରର ଯେଉଁ ଦୟା ମାୟା ତ !
ମରାପାଉଥିଲେ ଲେକର ଛୁମ୍ବରେ ପାଣି ଠୋପାଏ ଦେବେ ନାହିଁ ।
ତାଙ୍କ ଘର କଥା ମୁଁ ଜାଣିନାହିଁ ନା ? ପଇସା ଆଉ କଣ ହେବ ?
କିଆଁ ଲାଗିପାଉ ସେ ପଇସାରେ । ତା ଶତଗଦାକୁ ବି ଯୋଗ୍ୟ
ନୁହେଁ । ସେଠେ ଯାଇ ପଡ଼େଇବ ବୋଲି ବିଚାରୁଛ ପରା ସୁଖି !
ହୁଁ କର ! ମଣିଷ ତାଙ୍କ ଦୁଆର ମାଡ଼ନ୍ତି ? ପୁଣି ତାଙ୍କ ଘର ଯାଇ
କଉଁଠି,—ଏ ଗାଁ ଟିକିଲେ ଯାଇ ସେ ଘାଁ । ଏତେ ଦାଟ ପାଠ
ପଡ଼େଇବାକୁ ଯିବ ? କି ? ପେଟକୁ ଚିର ଶୁଖାଇଦେଲେ କଣ ହେଲା
କି ? ଦେଖାଯାଉ କେଉଁଠା ପାଣି କେଉଁଠିକି ଯାଉଛି । ଏତେ
'ବେସ୍ତ' କାହିଁକି ? ଯୋଗିନୀଶିଆ ଆଜି ଗଲେ, କାଲି ମତେ କଥାଟା
ବଳିଯିବ ନାହିଁ । ତମେ ଏମିତି କ୍ୟାଁ ହେଉଛ ? କମରରେ ଜୋର
ହେଲେ ବାଉଳିମା ଏ ସବୁ କଥାକୁ ଚିନ୍ତା କରେ ନାହିଁ ସୁଖି ! ଗୁଲ,

ଗୁଲ, ଲଗାଣା ପାଲଟି ଦିଅ, ମୁଁ ପଶାଳି ପକାଏ । ଏକକ୍ଷଣ ସଞ୍ଜ ମାଡ଼ାଅସିବ ।

ସୁଷି ଧୀରେ ଧୀରେ ଉଠି ଠିଆ ହେଲା । କହିଲା—ନା, ଦାଉଲିମା, ମୁଁ ଯୋଗୀରା ତୋଠକୁ ଯାଇ ପେଟଟା ପାଣିରେ ବୁଡ଼ାଇଦେଇ ଅମେ ।

ଏହିପରି ଭାବରେ ଅଉ କିଛିଦିନ କଟିଗଲା । ଦିନେ ଦାଉଲିମା ଝୁପିକୁ ବୁଝେଇ ବସିଲା—ଦେଖ ଗୁଣି ! ଆମର ନ ଠ—ଠା ଠିକ୍ । ଅଉ କେତେ କାଳ ସେ ମିଶିପଟାକୁ ଦସେଇ ଦସେଇ ପୋଡ଼ୁଥିବ ? ତାକୁ ଏବେ ସପା କହିଦେଲେ ହୁଅନ୍ତା ନାହିଁ ଯେ—ଦାଦା, ଏବେ ତୋର ଗମ୍ଭା ହୁ ଦେଖ । ଏତେକାଳ ଚଳେଇ ଅସିଲୁ, ଅଉ ପାରିବୁ ନାହିଁ ।

ସୁଷମା ଉତ୍ତର ଦେଲା—ଛୁ ଛୁ, ଏମିତି ଗୋଟାଏ କଥା କ କୁହାଯାଏ ଦାଉଲିମା ?

ଦାଉଲିମା କହିଲା—ହଁ ନୁହଁ କୁହାଯାଏ । ତମେ ନ କୁହ, ମୁଁ କହିବି । ନ କହୁ ତ ଅଉ ଉପାୟ ନାହିଁ ମା ।

ଏହା କହି ସେ ଅନୁମତ ହଠାତ୍ତାରେ ସୁଷିର ମୁହଁକୁ ଗୁହଁ ରହିଲା । ସୁଷି ଅନେକ ଭାବି ଭାବି କହିଲା—ନା ଦାଉଲିମା, ଜଇଭାଇ ମନରେ କହୁ ହେବ ।

ଦାଉଲିମା ଚିଡ଼ିଝଟି କହିଲା—ଦୁର କର । ଯା ମନରେ କହୁ ହୁଏ, ସେ ଅନ୍ୟର କହୁ ନ ବୁଝେ କାହିଁକି ? ଯେତେବେଳେ ଖାଣ୍ଡି ଉପାସଟି ରହୁବାକୁ ହେବ ସେତେବେଳେ ? ଅବଧା ବୁଝି ତ ପୁଣି ତାମ କରିବାକୁ ହୁଏ ?

ଏହା କହି ସେ ପୁନର୍ବାର ସୁଷିର ଅନୁମତକୁ ଗୁହଁ ରହିଲା । ସୁଷି ନିଃଶ୍ୱାସ ପକାଇ କହିଲା—ଯାହା ଭଲ ବୁଝୁଛୁ କର, ଦାଉଲିମା । ତେବେ ନିତାନ୍ତ କଡ଼ାକଥା ଯେପରି—

ଦାଉଲିମା ଉଦ୍ଦେଖ୍ୟାଟା ବୁଝିପାରି ତୁରନ୍ତ କହୁ ଉଠିଲା—ନା ମା, କହା କଥା କାର୍ଯ୍ୟକି କହିବାକୁ ଯିବି ? ଏଥିରେ ଶଗରୁଟାର ଦରବାର କଣ ?

ସେହିଦିନ ସେ ଅନ୍ୟ ସମୟରେ ଜୟକୃଷ୍ଣକୁ ଡାକି କହିଲା—
ଅସ୍ତେ ଜଇଭ୍ରାଜ, ଗୋଟାଏ କଥା କହିବି, ମନରେ କିଛି ଭାବିବି
ନାହିଁ ତ ?

ଜୟକୃଷ୍ଣ ସନ୍ଦର୍ଭ ମନରେ ପଚାରିଲା—କଣ ଏମିତି ଭାବନାର
କଥାଟା ଦାଉଲିମା ?

ଦାଉଲିମା ଜବାବ ଦେଲା—ହଁ ଭାଇ, ଭାବନାର କଥା
ନୁହେଁ ତ ଆଉ କଣ ? ତମେ ବି ତ ଦେଖିପାରୁଥିବ ! ଏ କେତେ
ଦିନ ହେଲା ଯେଉଁ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ଗ୍ରହଣ କରୁଛୁ ତା ଯେ ଦିନଟି
କରୁଛି ସେ ଜାଣେ । ପିଲାଟା ବଡ଼ ଗୁନିଆ ହୋଇ ଚଲାଣି, ବସି ବସି
ଗାଲି କ'ଣୁ । ହାତରେ ପଇସା ବୋଲି ଯ ହାତୁଲା, ଫରୁ ଶେଷ ।
ଏଥିର ଆକାଶକୁ ଅନେଇ ରହିବା ଛଡ଼ା ଆଉ ଗୁରୁ କଣ ଅଛି ?
କଥାଟା, ଭାଇ, ତମର ଭଲପାଇଁ କହୁଛି । ଆମେ ଦିଅ ମାଇଲୋକ
ଓପାସ ଭୋକେ ପଡ଼ିରହୁ କପାଳକୁ ଆଦରି କାଳ କାଟିବୁଁ । ତୁମେ
ମର୍ଦ୍ଦପୁଅ, ହାତସଲେଇ ଶେଜଟାର କବେଳା ଲେବ । ତୁମେ କାହିଁକି
ଆମସାଙ୍ଗରେ ପଡ଼ି ଘାଣ୍ଟିରହିବ କହିଲ ।

ଜୟକୃଷ୍ଣ ବୁଝିପାରିଲା ଯେ, ତାକୁହିଁ ଘରୁ ବାହାର କବେଳା
ପାଇଁ ଏତେ ଯତ୍ନ । ମନେ ମନେ ବଙ୍ଗଳାରେ କହିଲା—‘ମାଠୀ
କନ୍ ନୟ ତ !’ ପ୍ରକାଶରେ ଉତ୍ତର ଦେଲା—କିଲେ ଦାଉଲିମା,
କଣ ହେଲା ଯେ ଏତେ ବ୍ୟସ୍ତ ହୋଇପଡ଼ୁଛୁ ?

ଦାଉଲିମା କହିଲା—ମିଛଟାରେ କି ଆଉ ବ୍ୟସ୍ତ ହେଉଛି
ଭାଇ ! ଦିନ ଦୁଇ ଗୁରୁଟା ପତର ଯେ କଣ କରୁବାକୁ ହେବ, ତା

ଭାବି ଗୁରୁଦଗ ଅନ୍ଧାର ଦେଖାଯାଉଛି । ଏଇ କଥା ଭାବି ଭାବି
ରାଣୀର ଅପେ ଦହ ଝଡ଼ିଗଲାଣି । ସେ ଦିନ ପରା କହୁଁ କହୁଁ କହି
ପକେଇଲା—ନାଁ, ବାଉଳିମା, ଗଳାବେ ଦଉଡ଼ି ଦେଇ ପହଞ୍ଚି
ମରୁଯିବି, ଏମିତି ହୁନୟା ଜୀବନ ରଖି ପାରବି ନାହିଁ ।

ଜୟହରି କହିଲା—ଏଁ ଏଁ, ଏ କି କଥା ! ଅଛା, ବାଉଳିମା
ସୁଖି ହାତରେ କଣ ପଇସା ନାହିଁ ? ସମସ୍ତେ ଯେ କହୁଛନ୍ତି—
ଗୋଟାଏ ଭାରି ଦଡ଼ଲେକ ତାକୁ ଦହୁତ ଟଙ୍କା ଦଉଛି,—ସୁଖି ଉପରେ
ତାର ଖବ୍ ସୁନଜର, ଏସବୁ କଥା କଣ ସତ ନୁହେଁ ?

ବାଉଳିମା କହିଲା—ହାୟରେ ହାୟ ! ଲୋକେ କଣ ନ
କୁହନ୍ତି ! କୁଆ ଉଡ଼ିଗଲେ, ଛୁଆ ଉଡ଼ିଗଲା । ଏଇତ ଏ ଫସାରର
ଲକ୍ଷଣ । ତେବେ ଭାଇ, କଥାଟା ଏହା ସେଇ ଯେ ଗଲବର୍ଷ ନଈ
ଦକ୍ଷିଣ ମାଡ଼ିଆସି ସବୁ ଛତାଗାର କରି ଦେଇଗଲା, ସେତକିଦେଲେ
ଲୋକଙ୍କୁ ଖାଇବତ ବାଣିବାପାଇଁ ବାବୁ ପକ୍ଷୀଏ ଆସିଥିଲେ, ଠିକ୍
ସେତକିଦେଲେ ସଉଦ ଅପାର କାଳ ହୋଇଗଲା । ତାଙ୍କ ଭିତରୁ
ଗୋଟିଏ ବାବୁ—ଭାରି ଦୟାବାନ, ରାଣୀର ଦୁଃଖ ଦୁର୍ଦ୍ଦଶା ଦେଖି
ସେତେବେଳେ ସାହା ଭରପା ହୋଇଥିଲା । ବାବୁଟି ଖୁଦ୍ ଉପକାର
କରିଛି । ଦଡ଼ଲେକ ଘର ପୁଅ, ତାର କେଉଁ କଥାର ଅଭାବ ?
ଦେଖିଲା ଯେତେବେଳେ ଅନ୍ଧାଧିକ ମଝି ଦରଆରେ ଭାସି ଯାଉଛି
ସେତେବେଳେ ପାଖରେ ଛୁଡ଼ାହୋଇ ହାତ ଦବେଇ ଦେଇଥିଲା ।
ତେବେ ସେଇ କଥାଟାକୁ ନେଇ ସମସ୍ତଙ୍କର ଆଜି ଚହଲ ପଡ଼ିଛି ।
ହାୟରେ ଗାଁ ଶଶୁକ । ଭଲଟିଏ ପାଇଲେ ତାକୁ ତାଳ କରି
ଥୋଇବେ । କି ? ସେ ତ ପରପୁଅ, ଆପଣାର କିଛିତ ନୁହେଁ
ସେ କାଳ କାଳକୁ ଭରପା ହୋଇଥିବ । କହିଲା—“ପର ପୁଅ,
ସାର ଚଢ଼େଇ, ଉଡ଼ିଗଲେ ଯାଏ, ଅକ୍‌କା ହୋଇ ମନୁଆ ମୋ ଗୁହଁ

ରହୁଥାଏ ।” ସବୁ ଦିନକୁ ସେ ସାହା ହୋଇଥିବ ବୋଲି କଣ ଲେଖିଦେଇଛି ? ନା, ତା ଉପରେ କାହାର ଜୋର ଜୁଲମ ଯାଏ ? ସମ୍ଭାରରେ ଘର କରିଥିଲେ ଆପଣା କଥାଳ ଅପଣାର । ନା, ଜଇଭାଇ ମୁଁ ମିଛ କହୁଛି ।

ଜୟକୃଷ୍ଣ କହିଲା—ମିଛ କାର୍ତ୍ତିକ ହେବ ଭଉଣୀ ! ତେବେ କଣ କି କଥାଟା ଭଲ ହେଲା ନାହିଁ । ଯଦି ସେମିତି ଗୋଟାଏ ଭାବ ପ୍ରୀତି ଲାଗିଗଲା, ତେବେ ସେଟା ଭାଙ୍ଗିଦେବା କର୍ତ୍ତବ୍ୟ ଉପଲବ୍ଧିର କାମ । ଅଭିପ୍ରାୟ ବିପତ୍ତି ଏହିଲଗେ କାହା ଦୁଆରେ ପାଇ ଛୁଡ଼ା ହେବ ?

ଜୟକୃଷ୍ଣର କଥାର ଗତ କେଉଁଅଡ଼େ ଯାଇଛି, ତା ବୁଝିପାର ବାରିଲିନା ତମକି ଉଠିଲା । ଆଉ ଅଧିକ ସେ ବିଷୟ ଚର୍ଚ୍ଚା କରିବା ବିପଜ୍ଜନକ ମନେକରି ସେ ଦୂରରେ ଦେଇ କହିଲା—ସେଥିଲାଗି ମୁଁ କହୁଛି, ଜଇଭାଇ, ତମର ଆଉ ଏଠି ପଡ଼ି ହଇରାଣ ହେବାଟା ଶୋଭାପାଏ ନାହିଁ, ଦେଲ ଆଉ ଆଉ ତାର କିନାସ କରାଦା ଦରକାର ।

କହି—“ତୁ ଯେତେ ମାଠିକୁ ମାଠ, ମୁଁ ସେଇ ଦଳେପୋଡ଼ା କାଠ ।” ଜୟକୃଷ୍ଣ ଏ କଥାରେ ଭୁଲିବାର ପାତ୍ର ନୁହେଁ । ସେ ନିଶ୍ଚରେ ହାତ ମାରିଦେଇ କହିଲା—ଅନ୍ତର ବାରିଲିନା, ଅନ୍ତର, ମୁଁ ସବୁ ଠିକ୍ କରି ଦେଉଛି ।

ଏହା କହି ସେ ଘରୁ ବାହାରିଗଲେ ।

ପରଦିନ ସେ ନିଶେଳାରେ ସୁଷମା ନିକଟକୁ ଯାଇ କହିଲା—ସୁଷମା, ଗୋଟାଏ ଭଲ ଉପାୟ ଭାବି ଭାବି ମୁଁ ଘିର କରୁଛି । ତୋତେ କେମିତି ଲାଗୁଛି କହିଲା ?

ସୁଷମା ପଚାରିଲା—କି ଉପାୟ ଜଇଭାଇ ?

ଜୟନ୍ତସ୍ତୁ କହିଲା—ଗୁଲ, ମୋ ସାଙ୍ଗରେ କଲିକତା ଗୁଲ ।
 ଚନ୍ଦ୍ରା କରଦାର କିଛି କାରଣ ନାହିଁ । ବୁଝିଲୁ ଯୁଧି, ସେ ଭଲ
 ଜାଗାରେ ପେଟ ଅପୋଷା ରହେ ନାହିଁ । କପାଳରେ ଥିଲେ ତୋପରି
 ଗୋଟାଏ ଲୋକ ସେଠି ଦିନ ଦିନରେ ଲକ୍ଷପତ ହୋଇ ବର୍ଷପଦା
 ବିଶେଷ ନୁହେଁ । କେତେ ବଡ଼ ବଡ଼ ଲୋକ, ରଜା ମହାରଜା ରହୁଛନ୍ତି
 ଯେ ! ଜଣକର ସୁନକର ପଡ଼ିଗଲେହିଁ ହେଲା ।

କଳିକୃଷ୍ଣ ଜୟନ୍ତସ୍ତୁଙ୍କୁ ଘୋଳପଣ ଘାରିଥିଲେ ।

ମାତ୍ର ଜୟନ୍ତସ୍ତୁର କଥାଟା ଶୁଣି, ଯୁଧିର ଅନ୍ତରାତ୍ମା ଘୃଣାରେ
 ବିରକ୍ତରେ ଜର୍ଜର ହୋଇ ଉଠିଲା । ଛୁ ଛୁ ଛୁ, କି କଦରୀ ପ୍ରମାଦ !
 ପୁଣି ସେ ଯୁଧିର ଭାଇବୋଲି ନିଜର ପଟ୍ଟଚୟ ଦିଏ ! ଏଭଳି କଥା
 ତୁମ୍ଭରେ ଅଣିଦାପୁରୁଷ ସେ ମର ମାଟିରେ ମିଶି ନ ଗଲ କାହିଁକି ?
 ଅଉ ଯୁଧି ଦା କାହିଁକି ବଞ୍ଚିରହୁଲା ଏହା ଶୁଣିବାପାଇଁ ? ଛୁ ଛୁ ଛୁ !
 ଯୁଧି ଅଉ ସେଠି ଠିଆ ହୋଇପାରିଲା ନାହିଁ । କଣ କହି ପଳେଇବ
 ତାକୁ ବୁଦ୍ଧିବାନ ଦେଖାଗଲା ନାହିଁ । ଏହିପରି ସମୟରେ ଦାଉଲମା
 ଆସି ତାଙ୍କ ଦେଲା—ସଖି ! କୁଆଡ଼େ ଗଲ ?

ଯୁଧି ନିନ୍ଦାର ଲଭ କରି “ଏଇ ଯାଉଛି” ବୋଲି କହି,
 ଏକ ନିଃଶ୍ୱାସରେ ପଳେଇଗଲା ।

ଏକବିଂଶ ପରିଚ୍ଛେଦ

“କୁଆଡ଼େ ଲେ ହେ ଦାଦା ଜୟନ୍ତସ୍ତୁ ?”—ବୋଲି ଦାହାରୁ
 ତାର ଦେଇ ଦେଇ, ସାରକୋଳିକାଠର ଦାଡ଼ନାଡ଼, ଭୁଇଁରେ ଠକ୍
 ଠକ୍ କରୁଁ କରୁଁ ଘରଭିତରକୁ ମଣିଆସିଲେ ବୁଢ଼ା ଶତ୍ରୁନାଥ
 ଶତପଥୀ । ଶତ୍ରୁନାଥଙ୍କ ସମବୟସୀ ଲୋକ ଆଗ ପାଗ ପାଞ୍ଚଗଣ୍ଡାରେ

ହେଁ କାନ୍ଦୁ ଅଛନ୍ତି,—ବୟସ ସହରର ସେ ପାଖ । ଜାତରେ ଦ୍ରାଘିନୀ,
 ଯେପା ଅନେକ ରକମ । ଚଣ୍ଡୀପାଠଠାରୁ ଆରମ୍ଭକରି ହଠାତ୍ ବିନୀ
 ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଶୁଣୁନାଥ ସବୁ କରିପାରନ୍ତି । ନାନା ମନ୍ତ୍ର ତନ୍ତ୍ର ମଧ୍ୟ ଜଣା
 ବୋଲି ଅନେକ ଲୋକଙ୍କର ମତ । ଘା ଶିଫାଦେବା, ସାପବିଷ
 ଉଚ୍ଚେଇବା, ପିଠିରେ ଆଳିଲଟଗର ଦିବାଦସ୍ତ ବ୍ୟକ୍ତିର ବିଷ ଚକଟେ
 ଗନ୍ଧାରରେ ପଶିବୁ ତା ପ୍ରକାଶ କରିଦେବା, ଏକ ଦୁର୍ଘାଳୀ ଗାଈର
 ଦୁଧ ହଠାତ୍ରେ ଅନ୍ୟଗାଈର ପହୁଆରେ ଭର୍ତ୍ତି କରିଦେବା, ଯୁଦ୍ଧତା
 ଅର୍ଦ୍ଧସୁଦ୍ଧା ବିଧବାନାଗକୁ ନେଇ କଲିକତାପରି ମହା ମହା
 ନଗରମାନକୁ ଗୁଲୁଣ କରିବା ଇତ୍ୟାଦି ଇତ୍ୟାଦି ଅନେକ ସହକର୍ମ
 କରି ମୁଣ୍ଡର ସମସ୍ତଦାଳ ପାଚି ବହୁଜାଳରୁ ଝୋଟ ହେଲଣି ।
 ଶୁଣୁନାଥ ବିଦାବେହୁ ବିପତ୍ତିକ ଦୋହଲଦେଇ ତେହେଲଦେଇ-
 ମାନଙ୍କର ପରମ ଭରସାର ଘୁଲ । ସେହି ଏକ ଜା ବିହଙ୍ଗମଗୁଡ଼ିକପାଇଁ
 କେଳିଠାରୁ କେତେଦୂରରେ ଜାଡ଼ମଣ୍ଡନା ବିହଙ୍ଗମାଟିଏ ମିଳିବ, ତାର
 ପୁଣୀନୁପୁଣୀ ତଡ଼ି ରହନ୍ତି ଏହି ବିସ୍ତର ଶୁଣୁନାଥ । ଅଧିକ ବୟସର
 ଲୋକ ପତ୍ନୀ ବିୟୋଗରେ ପଡ଼ି ପୁନଃବାର ଗୃହସ୍ଥସାରଟି ଗଢ଼ିବାପାଇଁ
 ଅକୁଳହୋଇ ଧରିବସନ୍ତି ତାକୁ । ସେଥିପାଇଁ କୃତଜ୍ଞ ପ୍ରାଣରେ
 ହାତରେ ଶିଫା ପରୁଷ ଗୁଣ୍ଡିଦେବାକୁ ବି କୁଣ୍ଡା ବୋଧକରନ୍ତି ନାହିଁ ।
 ଏଥିରୁ ଶତପଥୀଙ୍କର ଦ'ପଇସା ଭଲରକମ ହାତପିଠେ ଦୃବ ।
 ଦୁଃଖଲେଟକ ଦାନକଥା କହୁଲେ ସୁଦ୍ଧା ତାକୁ ସେ ଭଲମାନ୍ଦ ଭ୍ରୁକ୍ଷେପ
 କରନ୍ତି ନାହିଁ । ହସି ଉଚ୍ଚେଇଦିଅନ୍ତି । ବୁଦ୍ଧିବିଘ୍ନନ ପରଶ୍ରାମାତର
 ଲୋକଙ୍କର ଏହିଟା ସ୍ବଭାବ ଦୋଷ ବୋଲି ମନେ କରି ସେ ତାକୁ
 ପଛକୁ ପକେଇଦେଇ ସଂସାର ପଥରେ ବାରବିହମରେ ଅଗ୍ରସର
 ହୁଅନ୍ତି ।

ଶମ୍ଭୁନାଥଙ୍କ ଭାବନା ଶୁଣି ଜୟକୃଷ୍ଣ ସରୁ ବାହାରିଆସି,—
 “ଓହୋ ଶମ୍ଭୁ କକା ଯେ” ବୋଲି କହୁ ଓଲଟିଟାଏ ହେଲା । ତା
 ପରେ କୌତୁହଳୀ ହୋଇ ପଚାରିଲା—ଏ ଆଜକୁ ଆଜି କେମିତି
 ଗଡ଼ ପଡ଼ିଲା କି କକା ?

ଶମ୍ଭୁନାଥ ଜବାବ୍ ଦେଲେ—ଅନେକ ଦିନରୁ ଆସି ନ ଥିଲି
 ଯୁଅ, ଟିକିଏ ଚାଲି ଆସିଲି । ଭାବିଲି—ଦୃଢ଼ ଦିନ ପରେ ବାଲା
 ଜୟକୃଷ୍ଣ ସରକୁ ଫେରିଛନ୍ତି,—ଟିକିଏ ଦେଖାଟା କରି ଦି’ଟା
 କଥାବ୍ରାଣୀ ହେଉଅସେ । ଦିନ ଦିନପରେ ହୁଏ ତ ତମେ ଚାଲିଯିବ,
 ଟିକିଏ ସାକ୍ଷାତ୍ ହେବା । ପୁଣି ଆମର ବି କଣ ଆଉ ଦିନକାଳ
 ଅଛି ! ପାକଲ ତାଳ, ଅଜ ଅଛି କାଲି ଗସିଲେ ଗଲା । ଏହି
 ସବୁ କଥାକୁ ଲକ୍ଷ୍ୟ କରି,—ବୁଝିଲି ନା ବାପା ।—ଆରେ ! ଏମୋର
 ମା ମୁସମାଗଣୀ ନା କିଏ ରେ ?

ଅକସ୍ମାତ୍ ସୁସମା ଆସି ଉପସ୍ଥିତ ହୋଇଯିବାରୁ କଥୋପ-
 କଥାନର ଗତ ବଦଳିଗଲା । ଶମ୍ଭୁନାଥ ଦନ୍ତବିହୀନ ଭୂଷଣେ ହାତ୍ୟାର
 ଅପରୂପ ପ୍ରଭା ବିସ୍ତାର କରି କହୁବାକୁ ଲାଗିଲେ—ବାଃ, ଖୁବ୍
 ଦଡ଼ଟିଏ ତ ହୋଇଗଲାଣି ମା । ମୁଁ କହେଁ, ଆମ୍ଭେ ବାପା ଜୟକୃଷ୍ଣ !
 ତମେ ତ ଭାଗ୍ୟକୁ ଆସି ଯାଇଛ । ମାଆଟିର ମୋର କିଛି ଗୋଟାଏ
 କୁଳକିନାର କରିଯାଅ ଭଲ । ଆଉ କେତେକାଳ ଅନେଇ ବସିଥିବ ।
 କହୁଲ ପଣ—“ସିଅ ସରେ ରହିଲେ ଅଡ଼ୁଆ, ସିଅ ସରେ ରହିଲେ
 କରୁଆ ।”

ସୁଷି ଶମ୍ଭୁନାଥଙ୍କ ପାଦତଳେ ଗୋଟାଏ ମୁଣ୍ଡିଆ ମାରି ଚଞ୍ଚଳ
 ଚଞ୍ଚଳ ପଳାଇଗଲା । କଥାଗୁଡ଼ାକ ତାକୁ କଣ୍ଠାସ୍ଥରେ ପିଟିବା ଭଳି
 ଲାଗିଲା । ତା ସରେ ସେ ଅଛି, କିପରି ଅନ୍ୟତଲକର ଅଡ଼ୁଆ ହେଲା
 ତାହା ସେ ବୁଝି ପାରିଲା ନାହିଁ ।

ହରିକେର

ଶମ୍ଭୁନାଥ ଏହାପରେ ସ୍ବରାଜା ସୀତାଙ୍କର କହିଲେ
ବାପା, ଅଜଠାରୁ ଲାଗି ପଡ଼ିବ । ଆଉ, ତମେହିଁ ତ ତ
ମୁରବି, ଆଉ ଅପଣାର କିଏ ଅଛି ? କିଏ ଏସବୁ କଥା
କହିବ ? ହେଉଛି ଦିନକୁ ଦିନ ଯେପରି ଦିନେ ଉଠୁଛି କେତେ
କଣ ? ଆଜି କାଲି ଯୁଗର କଥା କଣ ବୁଝିନାହିଁ ? ସାକ୍ଷାତ୍
ମୁଁଟି ପରି ଦେଖାଗଲଣି ପରା ! ବଡ଼ ବିପଦ ବାପା, ବଡ଼ ବିପଦ
ନା, କଣ କହୁଛ ?

ଶମ୍ଭୁନାଥ ପ୍ରଶ୍ନର ଉତ୍ତରକୁ ଅପେକ୍ଷା ନ ରଖି, ଆହୁରି ଟିକି
ପାଖକୁ ଘୁଞ୍ଚିଆସି, ବାଡ଼ନାଶ୍ରୀ ସୁସାଇଆଣି, ଅତି ଗୋପନରେ କାଟି
କାନେ କହିବାକୁ ଆରମ୍ଭ କଲେ—ବାପା, ଗୋଟାଏ ଲାଏନ ପାଦ
ବି ହାତରେ ଅଛି । ଧରି ବସିଲେ ଟଙ୍କା ଗୁରୁଗୁରୁ ହିନ୍ଦିଟାଏ ଉଣା
ହେବ ନାହିଁ । ଲୋକଟାବି ସେ ପକ୍ଷରେ ଦିଅଲୁ । ଧନ ଅମାପ । ଅମାର
ଅମାର ଧାନ ଠେସି ଦେଇଛି । ମହାଜଳି କାରଦାର । ନିତି ନିତି
ଗୋଡ଼ତଳେ ଟଙ୍କା ପଇସା ଆସି ଝୁମ୍ ଝୁମ୍ ହୋଇ ପଡ଼ୁଛି । ତେବେ
କଅଣ କି ଦୋହଳରେଇ । ହେଲେ, ବୟସ ବେଶି ନୁହେଁ, ପରୁଷ
ନୁହେଁ ନାହିଁ । ପୁରୁଷ ପୁଅର ବୟସ କି ଧରାଯାଏ ବାପା ? ମୋ
ଦେଖାନ୍ତାରେ ଲୋକେ ଦାସିଠି ବର୍ଷରେ କାର୍ତ୍ତିକେୟ ପରି ପୁଅର ଦାସ
ହେଇଛନ୍ତି,—ଚତୁର୍ଥ ପକ୍ଷର ସ୍ତ୍ରୀ ପ୍ରସବ କରି ଝାଡ଼ି ଦେଇଛି ।
ଆଉ ଏ ବା କେତେ ? ତେବେ, କଣ ବାପା, ଚେଷ୍ଟାକରଣ କରି
ଦେଖିବା ? ମୁଁ କହି ରଖୁଛି—କାନମୋଡ଼ି ଗୋଟିଗଣତ୍ରା ଗୁରୁଗୁରୁ
ଟଙ୍କାଟି ଅଦାୟ କରିଦେବି । ଏ ଶମ୍ଭୁନାଥ ଶତପଥୀ, ଯୁଗର କଥାର
ଏପାଖ ସେ ପାଖ ନାହିଁ ।

ଏହା କହି ଶମ୍ଭୁନାଥ ବାଡ଼ଧର ଉଠିବାକୁ ଉଦ୍ୟତ ହେଲେ
ଏବଂ ଛୁଡ଼ା ହୋଇପଡ଼ି କହିଲେ—ଏହିଲଗେ ଜବାବଟା ଦେବାକୁ

ହରିଶଙ୍କର

ବାପା । ଏସବୁ କଥା ଭାବିଚିନ୍ତି ଦେଖିବାକୁ ସମସ୍ତ
 ଥିଲା କରି ଭାବ । କାଲି ସାର କରି ମୋତେ କହିବ । ଆଉ
 କି ସହିତ ତ ପରମର୍ଥ କରିବାର ନାହିଁ । ମୁଁ ଯା କହିଛି
 ତ ଦୋଲି ଏକମାତ୍ର ତମେ । ତମେ ଯାହା ଛିର କରିବ ତା
 । ଅଛା, ମୁଁ ଆସେ ବାପା, ଭାବି ଚିନ୍ତି କହିବ । କାଲି ଦେଖା
 ତ ?

ଜୟକୃଷ୍ଣ କହିଲା—ହଁ କକା, 'କାଲି' ଏତକ ଦେଲକୁ
 ଥିଲେ ହବ ।

“ଅଛା, ଅଛା” ଦୋଲି କହି ଶତପଥୀଏ ବିଦା ହେଲେ ।
 ଜୟକୃଷ୍ଣ ଉଠି, ପାଟିକର କହିବାକୁ ଲାଗିଲା—କି ଅକଲ ଏତେ ଦତ୍ତ
 ହିଅନ୍ତାର ଦାବା ! ଅଖିରେ ଦେଖିଗଲା—ଶତପଥୀଏ ଆସି କଥାଭାଷା
 ହେଉଛନ୍ତି । ଶେଷ ପାନବି ଅଣି ଦେବାକୁ ବୁଦ୍ଧି ହେଲା ନାହିଁ ।
 ଫୁଲ୍ ସେ ବୁଦ୍ଧିକି ।

ସୁଖି କଥାଗୁଡ଼ାକ ଶୁଣି, ନ ଶୁଣିଲା ପର ରୁନୁ ରହିଲା ।

ସେ ଦିନ ରାତିରେ ଜୟକୃଷ୍ଣକୁ ଆଉ ନିଦ ହେଲା ନାହିଁ ।
 କେବଳ ମନେ ପଡ଼ିଲା—ଶମ୍ଭୁନାଥଙ୍କ ଆଶୀର୍ବାଦୀ ଦାଣୀ । ଆଖି
 ଆଗରେ ନାହିଁ ଉଠିଲା—ଗୋଟି ଗୋଟି ହୋଇ ଚାରିପଟେ ଟଙ୍କା ।
 କି ସୁନ୍ଦର ପ୍ରସାଦ ! ଏକାଧରକେ ଚାରିପଟେ ଟଙ୍କା ତାର ହାତ ମୁଠା
 ଭିତରକୁ ଆସିଯିବ । ଅତି ଦସିଲେ, ଚାରିପଟେ ବଢ଼ି ବଢ଼ି ପାଞ୍ଚ
 ଶହରେ ଯେ ନ ଉଠିବ ତା ବା କିଏ କହିବ ? ଶମ୍ଭୁନାଥ ଶତପଥୀ
 ଯେଉଁଠି ମଧ୍ୟସ୍ଥ, ସେଭଳି ଜାଗାରେ ତା ହେବା ବିଚିତ୍ର ନୁହେଁ ।
 ଲୋକଟାକୁ ସେ ସବୁ କାଲିଦା କଟକଣା ଭଲରୂପେ ଜଣା । କିପରି
 ଲୁହାରେ କି ଲୁଲି ପାଣି ଦିଅଯାଏ, ତା ସେ ଜାଣେ । ଏପରି
 ଗୋଟାଏ ଦାଗ ସ୍ଥଳଦେବା ବୁଦ୍ଧିମାନର କାର୍ଯ୍ୟ ନୁହେଁ ।

ଜୟହୁଏ ଭାବିଲା—ଏହିଠା ଠିକ୍ ଉପାୟ । ସେ ଦିନ ସେ ଯେଉଁ ଯନ୍ତ୍ରାବଳୀ କରୁଥିଲା ଅର୍ଥାତ୍ ସୁପିର କଲିକତା ଯିବା ପ୍ରସ୍ତାବ, ସେହା ଠିକ୍ ଜାଗାରେ ବଢ଼ା ହୋଇ ନ ଥିଲା,—ସୁପି ସେପର ସାମ୍ବାଦିନୀ ନୁହେଁ,—ବେଧକ ନାଆଁକୁ ଡେଇଁ ପଡ଼ିବାର ସାହସ ତାର ନାହିଁ । କଲିକତା ନାଁଟା ଶୁଣି ତାର ମୁଣ୍ଡରେ ଡେଇଁଲିଆ ବିଚ୍ଛା ବିଚ୍ଛାଦିଲା,—ସେ ଛଟିପିଟି ହେଇ ପଡ଼ିଲେ । ତାର କଲିକା ବଡ଼ ନରମ୍ । ଖାଲି ରୁପ ସିନା ଅଛି, ଛତନାହିଁ । ସେ ସେହି ପୁରୁଣା କାଳର ସାବିତ୍ରୀ ଠାକୁରାଣୀ,—ଏ ଯୁଗର ଦୟାକାଳି ନୁହେଁ । ପଟ୍ଟ କର ଗୋଡ଼ କାନ୍ଦି କଲିକତା ରେଙ୍ଗୁନକୁ ଠେଲିଯିବା, ଆଉ ଆପଣାର ନାସିକୁ ତା ବନ୍ଧାରେ ଛଡ଼ିଦେବା ଦୋଇଲେ ଯେଉଁ କଥା ତା ସୁପି ଭଳି ଲୋକଦ୍ବାରା ହେବାର ନୁହେଁ । ଏହି ସତ୍ୟଟା ଜୟହୁଏ ଚପଲତା କରାଗଲା । ଆଉ ଦେଖିଲା—ଏଥିରେ ପୁରମାହାର ନିଜର ଲାଭ ରହିଛି । ସେ ହେଉଛି ସର୍ବବାଦାୟକ ମୂରବୀ । ଟଙ୍କାଟା ତାହାର ହାତରେ ପଡ଼ିଲେ କେତେ କାମ ଦେଖାଇବ । ଅବଶ୍ୟ, ହିନ୍ଦୁଗଣରେ ଗୁଳିଶ ପରୁଷ ଉଡ଼ିଯିବ । ଗଲେ ଯାଉ, ବାକିଟା ତ ହାତ ମୁଠାରେ ରହିଲା । ସେତକ ଧରି କଲିକତା ସହରରେ ଯାଇ ଦାକିଏ ଦକାଦି ଜୁଆଁଗୋଳରେ ବସିଗଲେ ଡେଣିକି ନେଉଥା' । ଏହି ଦାକିରେ ଯାଇ ତ ଫୁଣି ଲୋକେ ବଡ଼ ଲୋକ ହେଇ ବସିଛନ୍ତି, ସେ ଦା ନ ହେବ କାହିଁକି ? ଏହା ଭାବି, ଟଙ୍କାଟା ହାତକୁ ଆସିଗଲେ ଦୈନିକ ଅନୁପେକ୍ଷ ସେବନର ମାତ୍ରା ଆଉ ଟିକିଏ ବଢ଼େଇଦେଇ, ଜୟହୁଏ ଦେହରେ ଟିକିଏ ତାକତ ଆଣିବାକୁ ମଧ୍ୟ ସକଳ୍ପ କରୁଥାନ୍ତା ।

ପରଦିନ ଗୁ ପାତ କରସାରି ସେ ଚୁପି ମନରେ ବାଉଲିମାକୁ ଡାକି କହିଲା—ବୁଝିଲୁ ନା ବାଉଲିମା, କଲିକତା ଛଡ଼ି ଆଉ

ଦେଖିଦିନ ଏଠି ରହିବାକୁ ମନ ଟେକୁ ନାହିଁ । ଖାଲି ପଲେଇ
ପିବାକୁ ଆସା ଡାକୁଛି । ତେରଦିନର ମାୟା କି ନା । ଗୋଟାଏ
ଲୋକର ମାୟା ଯେମିତି, ଗୋଟାଏ ସ୍ଥାନର ମାୟା ସେମିତି ଜାଣିବୁ ।
କହିବାକୁ ଗଲେ, ଏକପ୍ରକାର ଦିଲ୍ଲୀଦିନରୁ ଯାଇ ସେ ସ୍ଥାନରେ
ମୁକାମ କରି ହେଇଛି ତ ! ଆଜି ଆଉ ତାର ମାୟା ଚୁଟିଲେ ସେଇଠି
କେତେବେଳେ ?

ବାଉଲିଆ ମନେ ମନେ ଖୁସିହୋଇ କହିଲା---ହଁ ଭାଇ,
ସେ କଥା ଠିକ୍ । ସେ ଲୋକକୁ ପାକର ଆୟା ଲାଈଆସିଲା, ତା
ତୁଣ୍ଡକୁ ଆୟତା ସେମିତି, ସେ ଏତେକାଳ କଲିକତାରେ ରହିଆସିଲା
ତା ପରେ ଏ ମଫସଲଘାଁରେ ରହିବା ସେମିତି । ମୁଁ ସିନା କଲିକତା
ଯାଇନାହିଁ, ହେଲେ ବାପ-ଦାଦାଙ୍କୁ ତ ଶୁଣିଛି । ଦାଆଆଆନ୍ତେ
ଆମର ସବୁବେଳେ କହିନ୍ତି—ସେ ଥରେ କଲିକତା ଯାଇଛି, ତାର
ସରତକୁ ଯିବା ଆଉ ଦରକାର ନାହିଁ । ତମେ ମୋତେ କଅଣ
କହୁଛ ? ତେବେ କହିଦିନ ଯିବା କଥା ସାର କରୁଛ ଭାଇ ?

ଜୟକୃଷ୍ଣ ଗୋଟାଏ ହାଈମାର ଫୁଟିକି ଫୁଟାଇଲା । ତା ପରେ
ଜବାବ ଦେଲା—ହେଲେ, ଯେତେ ଶୀଘ୍ର ଯିବାର ଇଚ୍ଛା ତେତେ ଶୀଘ୍ର
ଯାଇହେଉଛି କାହିଁ ଉଠିବ ? ଟିକିଏ କେଁ ଅଛି ପର । ଏତେଦିନ
ପରେ ଆସିଛି, ଗୋଟାଏ ସତ୍ତ୍ୱପାତ୍ର ଦେଖି ସୁଫିତାକୁ ସମର୍ପଣ କରି
ଦେଇ ନଗଲେ ଲୋକେ ବଡ଼ ନିନ୍ଦା କରନ୍ତେ । ଆମିଲା ଦିନରୁ
ମୁଁ ସେହିକଥା ଭାବୁଛି,—ହେଲେ କାହାରକୁ କିଛି କହିପାରୁ
ନାହିଁ । କଅଣ କହିବ ? ଗୋଟାଏ କିଛି ଯୋଗାଡ଼ଯନ୍ତ୍ର ହେଲେ ତ
କହିବ ? ନୋହୁଲେ ସମସ୍ତେ ଦୋଲିଟେ ... ମୁହଁଗୋର,
ଶାଲି ନିଶ୍ଚୟ କଅଣି ଜାଣେ । ନା ଦିନ

ଦାଉଳିଆ ମନରେ 'ମୋର ଅନନ୍ତରାତ୍ମିକ ସଦ୍ୟ ଦେଲା ଦେଇଥିଲା ତା ମଉଳିପିବାର ଉପକ୍ରମ ହେଲା । କିନ୍ତୁ ସେ ତାର କୌଣସି ସୂଚନା ପ୍ରକାଶ ନକରି କହିଲା—ତେବେ କିଛି ବେଳା-ବର୍ଷ କରୁଛି ନା କଣ ? ଏତେ ଚଞ୍ଚଳ ସେପରି କିଛି ହେବାର ଆଶା ଅଛି ନା ?

“ଅଛି, ଅଛି, ଦାଉଳିଆ । ଦେଖାଯାଉ ପିଲାଟାର ଗୁପ୍ତତା କଣ ଅଛି ।” —ଏହାକହି ଲକ୍ଷ୍ମଣ ଦାଉଳିଆକୁ ଯିବାର ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ଆରମ୍ଭ କରିଦେଲା । ଅଳ୍ପଦିନରେ ମଧ୍ୟ ଛୁଡ଼ିନାହିଁ ଧରି, ପାଦର ତଟ ଦିଗଟି ଚଢ଼ି ଚଢ଼ି କରି ଦାଉଳିଆକୁ ।

ଠିକ୍ ସେତକବେଳେ କାହିଁକି 'କେଳାଣି ଦାଉଳିଆର ଅନ୍ତରାଳ ଆବୋଲିତ କରି ଗୋଟାଏ ନୈରାଶ୍ୟର ନିଶ୍ଚିନ୍ତ ଦାଉଳିଆ ପଡ଼ିଲା । ତାର କେତେ କଥା ମନେ ପଡ଼ିବାକୁ ଲାଗିଲା । ବିଶେଷ କରି ମନେ ପଡ଼ିଲା—ସେହି ଦିନର କଥା । ଯେଉଁଦିନ ସୁଖି ସମ୍ଭବ ତାକୁ ହରିଶଙ୍କର ଦାଉଳିଆ ସହ ବିଦା ହୋଇ ଆସିବାକୁ ହେଲା । ଏହି ସୁଖିର ବିଦାୟ-ଦିନରେ ତେଜ ସେଦିନ ଏତେ ଗୋଲମାଲ । ଏହି ସୁଖିକୁ ବିଦାୟ କରିବାପାଇଁ ହରିଶଙ୍କରଙ୍କର ଏତେ ଶ୍ରଦ୍ଧା, ଏତେ ଅଶ୍ରୁ ଅଭିନବ ସଜ୍ଜା ! ଶୁଦ୍ଧ କନ୍ୟାକୁ ପ୍ରସାଦ କରିବାକୁ ପ୍ରାୟଶ-ସନ୍ତାନର କି ଅଭିଳାଷ ! ସେଥିପାଇଁ କି ହସିହାସ ! କିନ୍ତୁ ସେ ଏହି ହସିହାସର ମୂଳ ସେ ଆଜି କୁଆଡ଼େ ? ଏତେ ଶ୍ରଦ୍ଧାକରି ସେ ବିଦାୟ କରିବାକୁ ଉଦ୍ୟତ ଥିଲା, ସେ ଆଜି ଟିକିଏ ଦେଖାଦର୍ଶନ ନ ଦେଲେ ଗଲା । କେତେଟା ଟଙ୍କା ଫିଙ୍ଗିଦେଇ, ସର ଭାବରକୁ ନ ପଶି ସେହି ଦିନରୁ ଯେ.ଯାଇଛି,—ଯାଇଛି । କିଏ ମନେ କରେ ତାହାର ଟିକିଏ ତରୁବି ନେଇ ନାହିଁ । ହାୟରେ, ବିଦାୟ ପୂର୍ଣ୍ଣ ବିଦାୟ ନିଶ୍ଚିନ୍ତର ଆଶ୍ରୟ ହେବାକୁ ଆସିଥିଲା, —ମୁଁ ମନେ ଦେବା ଯାହା ମନେଥିଲା, ମୁଁ

ଜିଜ୍ଞାସୁ ଅନାଥାର ଭରସା ଦୋଳି ଦାହାରକୁ ପରିତପ୍ତ ଦେଉଥିଲା !
 ଥକ୍, ଥକ୍, ତାକୁ—ଶବ୍ଦ ଥକ୍ ତାର ସେ ମୃଣା-ପିତା ମୁହଁଗଣ୍ଡକୁ !

ବାଉଳିମାର ଅସ୍ଥି ମଢ଼ା ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଘୃଣାରେ ଜର୍ଜର ହୋଇ
 ଉଠିଲା । ମନରେ ଆଜି ହୋଧ ଜାତ ହେଲା । ସୁପ୍ତମା ଉପରେ ବି
 ତାର ଭୟଙ୍କର ରାଗ ଚଢ଼ିଲା । କାହିଁକି ସେହି ଟଙ୍କା କେତେଟା ସେ
 ହାତ ପଡ଼େଇ ସେ ଦିନ ନେବାକୁ ଗଲା ? କାହିଁକି ସେ ତା ପିଙ୍ଗି
 ନ ଦେଲା ? ଗୋଡ଼ରେ ଦାଳି ଦେଇ, ମଳି, ଦେଇ, ସେହି ଦାତାବନ୍
 ଉପରକୁ ଫୋପାଡ଼ି ନ ଦେଲା ? ବାଉଳିମା ଆଉ ସମ୍ଭାଳି ପାରିଲା
 ନାହିଁ । ତାକିଲା—ସୁଖି ।

ସୁପ୍ତମା ତାର କଣ୍ଠସ୍ପରରେ ଗୋଟାଏ ଅସ୍ୱାଭାବିକତାର ଅଭ୍ରସ
 ପାଇଲା । ଜୟନ୍ତସ୍ତ ସହିତ ତାର ଯେଉଁ କଥାବାଣୀଟା ଏହି ଭାଗେ
 ହୋଇଗଲା ତାହା ସେ ଅନ୍ୟ ଜାଗାରେ ଥାଇ ସବୁ ଶୁଣିଥିଲା । ବଡ଼
 ବିଚଳିତ ହୋଇ ଶୁଣିଥିଲା । ଭାବୁଥିଲା—ଏ ପୁଣି ଭାଗ୍ୟର କି ନିଜନ
 ପରିହାସ ! ଭାଗ୍ୟଦେବତା ତାକୁ ନେଇ କି ଖେଳିଛି ଖେଳୁଛି !
 କେତେ ହିଫ୍ଟିଫ୍ଟି କରୁଛି । ସେ ହିଫ୍ଟିଫ୍ଟିର ଯେପରି ସୀମା ନାହିଁ,
 ଶେଷ ନାହିଁ, ଆଦି ନାହିଁ, ଅନ୍ତ ନାହିଁ । କିଏ ଭାବୁଥିଲା—ଏତେଦିନ
 ହେଲା ଯେ ରୂପଦ୍ୟାପ କରି ଯାଇଛି, ଯାହାର ମୁଖର ଅନ୍ତରାଳ
 ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଲୋକ ଭୁଲିଯାଇଛି—ସେ ପୁଣି ଫେରିଆସିବ, ଅଦ୍ୟାପାରରେ
 ଦ୍ୟାପାର କରି ଦସିବ । ସୁପ୍ତିର ସେହି ଶିଶୁ ନାଥ ଶତପଥୀଟା ଉପରେ
 ଘୋର ବିରକ୍ତି ଜାତ ହେଲା । ଏତେଦିନ ଯାଏଁ ସେ କୁଆଡ଼େ ଥିଲା ?
 ହଠାତ୍ ତାକୁ କାହିଁକି ତାର ବିବାହର ଗିରା ଘାରିବିଲା ? ସୁପ୍ତିର
 ଯେତେବେଳେ ଘୋର ଦୁଃଖର ସମୟ, ମା'ର ମୃତ୍ୟୁପରେ ସେ
 ଯେତେବେଳେ ଅକୂଳ ସମୁଦ୍ରରେ ଭାସିଯାଇ, ସେତେବେଳେ ସେ
 ଦୁଃଖିକ ପାଇଁ ଆସି ଦେଖାଦେଉ ନ ଥିଲା । ଆଜି ତାର ସହାନୁଭୂତି

କାହିଁକି ଚାଲି ଉଠିଲା ? ହାୟ ! ଆଜି ବାରୁଦ ସହିତ ଅଗ୍ନିର ସହଯୋଗ କାହିଁକି ଘଟିଲା ? ସେ ଆଜି ଲକ୍ଷ୍ମଣ ସଙ୍ଗରେ ତା ବିଷୟ ନେଇ ଚର୍ଚ୍ଚା କରିବାପାଇଁ, ଦୁଇଟି ମିଳି ତାର ତନ୍ତ୍ର ଜୀବନରେ ଅଧିକ ତନ୍ତ୍ରତା ଭରିଦେବାକୁ ପଡ଼ିଥିଲା କଲେ । ଏମାନେ କେଉଁ ଅପଦେବତାର ଚର ? କି ଉପାୟରେ ସେ ଏମାନଙ୍କ ହସ୍ତରୁ ମୁକ୍ତ ପାଇବ ? ସୁପିକୁ ବୁଦ୍ଧି ଦାଟ ଦେଖାଗଲା ନାହିଁ । ତାର ପ୍ରାଣ ଭିତରେ ଘୋର ଅଶାନ୍ତି କୁହୁଳିବାକୁ ଲାଗିଲା ।

ଏହି ସମୟରେ ଦାଉଲିମାର ଡାକ ଶୁଣିଲା । ସୁପି ପ୍ରାଣ କଣ୍ଠରେ ଜବାବ୍ ଦେଲା । ଦାଉଲିମା ସମ୍ମୁଖରେ ଆସି ଉପସ୍ଥିତ ହୋଇ କହିଲା—ରାଣି ! ଗୋଟାଏ କଥା ଖଣିଗଲା ।

ସୁପିମାର ଅନ୍ତରାଳ ଦୁଇକି ଉଠିଲା । କି କଥା ? ଦୁଇ ଗୁରୁତର କିଛି ନୁହେଁ ତ ? ସେ ସନ୍ଦେହ ସ୍ବରରେ ପଚାରିଲା—କଣ ଦାଉଲିମା ?

ଦାଉଲିମା କହିଲା—ଆଜ୍ଞା ରାଣି, ତମେ ତ ଗୋପସତ୍ୟ ପଢ଼ିଛ । ‘ରାବାୟା’ ‘ମହାଭାରତ’ ଗଛ ଡିଣ୍ଡିଛ, ତମକୁତ ଜଣା ଥିବା—ମୂଲକରୁ ମୂଲକ କେମିତି ହୁଲିଆ ହୁଏ କହିଲା ?

ଚିନ୍ତାଭାରଗ୍ରସ୍ତା ସୁପିର ମୁହଁରେ ଉପହାସପୂର୍ବକ ଧଟି ଉଠିଲା । ସେ ବିଦ୍ରୁପ କରି କହିପକେଇଲା—ହଁ, ରାମାୟଣ ମହାଭାରତରେ ତ ସେ ଧନୁ କଥା ଭେର ଭେର ଲେଖାହୋଇଛି, କାହିଁକି ?

“ତେବେ କହିଲା ରାଣି, କେମିତି ସେଟା କରିବାକୁ ହୁଏ, କେଉଁଠି ପାଇ କରିବାକୁ ହୁଏ ?”

ସୁପି କୌତୁହଳୀ ହୋଇ ପଚାରିଲା—ହୁଲିଆଜାରିଟାଏ କରନ୍ତି ନା କଣ ?

ଦାଉଲିମା—ହଁ, ରାଣି ।

କାହା ନାଁରେ ଲେ ?

ସେହି ଭଲମନ ବାବୁଟା ନାଁରେ ।

ଦୁଇ ଗୋଡ଼ାମୁଝି, ସବୁବେଳେ ସେହି ବାବୁ, ବାବୁ । ତୋ ମୁହଁରେ ସେ ନିଆଁ ଦେବେ ନା କଣ ଲେ ?

ବାଉଲିମା କହିଲା—ସେଇଟା ତ ଦେଲେ ଭଲ ଦୁଃଖୀ ଗଣ ! ସବୁ କର ସେତକ ଦାକି ରଖିଲ କିଆଁ ଶୁଣେ ! ଦିନକ ପାଇଁ ଆସ ତମ ମୁହଁରେ ଆଉ ମୋ ମୁହଁରେ ସେତକ ଦେଇଗଲେ ତ ମାଆନ୍ତା, ତେଣିକି ସେ ବି ଲେସ୍, ଆମେ ବି ଲେସ୍ । କେହି କାହାରିକୁ କହିବାକୁ ନ ଥାନ୍ତା !

ଏହା କହି ବାଉଲିମା ଗହୀର ହୋଇ ରହିଲା ।

ଅବୋଧା ନାଶର ଅକୃଷିମ ସମ୍ମାନ ଭୂତ ଲକ୍ଷ୍ୟ କରି ସୁସମାର ଅନ୍ତଃକରଣ ଆଦ୍ର ହୋଇଉଠିଲା । ସେ ମୁହଁ ଗଣିକ ତଳକୁ ଯୋଡି ଉତ୍ତର ଦେଲା—ହଁ, ବାଉଲିମା । ତାଙ୍କର କି ଦୋଷ ? ନିଜର କପାଳକୁ ନିନ୍ଦା ନ କରି ଅନ୍ୟଲୋକକୁ ଦୋଷ ଦେବାଟା କି ସାଜେ ?

ବାଉଲିମା ଦୃଢ଼ସ୍ଵରରେ କହିଲା—ସାଜେ, ଗଣ ! ସାଜେ । ତମକୁ କେବେ କହିନାହିଁ, ଅଜି କହୁଛି—ଯେଉଁ ଦିନ ସେ ମୋତେ ଆଣି ଏଇ ଘରେ ରଖିଗଲେ, ସେ ଦିନ କଣ କହିଥିଲେ ଜାଣ ? କହିଥିଲେ—“ବାଉଲିମା, ସୁପିର ମା ତ ସତେରେ । ଅଜି ତୋତେ ତାର ମାଆ ହୋଇ ଦସିଦାକୁ ସେଦ । ତାର ସମସ୍ତ କାର ତୋ ଉପରେ, ଆଜି ମୋ ଉପରେ ରହିଲା । ତାକୁ ନିଜ ହିଅଟି ମରି ଦେଖିବୁ । ମାଆର ଅଭାବ ତାକୁ ଯେପରି ନ ଦାଖେ ।” ସେ ଦିନେ ଏତେ କଥା କହି ନିଜର ମଣିଷ ହୋଇ ଦସିଥିଲା,—ପୁଣି, ନିଲଠା ପାଲଟି ବିକା ହେବ ବୋଲି ମନ କରୁଥିଲା, ସେ ଅଜି ଏତେ ନିଦୟା ପାଲଟି ପାରେ ! ଅଛା, ମୁଁ ଯେଉଁ ତାର କଣ ଦା ଅସାଧୁ ଥିଲା ?

ନିଜେ ବିଦାହେବା କଥା ଯଦି ନୋହିଲା,—ଆଉ, ତା ଦା କେମିତି ହୁଅନ୍ତା ?—ପ୍ରାୟଶଃ ଦେହକୁ ଶୁଦ୍ର କନିଆ ! ତେବେ ପଇସା ଖର୍ଚ୍ଚ କରି ସେ ତ ଭଲ ପାନ୍ତିଟିଏ ଦେଖି ଉଦ୍‌ଘାଟି ହାତରେ ସଂପ୍ରତି ଦେଇ ପାରିଥାନ୍ତା । ତା ନ କଲ କାହିଁକି ? ପୁଣି ଏଠି ଅଣି ମକେଇ ଏମିତି ହଇରାଣ କରୁଥିଲା ମତଲୁକ୍ କଣ ? ସେଥିଲାଗି କହୁଥିଲା—ଗୋଟାଏ ହୁଲିଆ କରୁ ଅଣିବାକୁ । ଥରେ ମୋ ଆଗକୁ ଆସିଲେ ଜମିଦାର ପ୍ରଥର ଅଳ୍ପ ଗୁଡ଼ୁ କର ଦିଅନ୍ତୁ । ସେହା କଣ ହୋଇପାରିବ ନାହିଁ ରାଣି ?

ପୁଣି ସଂକ୍ଷିପ୍ତ ‘ନା’ ବୋଲି କହି ଦାଉଲମାର ମୁହଁକୁ ଅନାଇ ରହିଲା । ସତେ ଯେପରି ସେହି ଦୃଶାବିରକ୍ରମଣ୍ଟ ମୁହଁ ଖଣ୍ଡିକରେ ତାର ମାତୁମୁଖି ପ୍ରତିବିମ୍ବିତ ଦେଖିପାରିଲା । ସଶକ ଅନ୍ତେ ସେ ଗର୍ବେ ସ୍ଵରରେ କହିଲା—ଆଜିଠାରୁ ତୋତେ ମା ବୋଲି ଡକିବି ବାଉଲିମା, ତୁ ମୋର ମା ।

ବାଉଲିମା ତାକୁ କୋଳକୁ ଟାଣି ନେଇ କହିଲା—ମୁଁ କି ସତେ ଏଡ଼େ ଭାଗ୍ୟବତୀ ରେ ରାଣି !

ସୁସ୍ତି ଭଉର ଦେଲା—ଖୁବ୍, ଖୁବ୍ । ଏହା କହି ସେ ତାର ବସ ଉପରେ ମୁହଁଟି ଯାକି ଦେଇ ନିର୍ମାଳିତ ନେତ୍ରରେ ତାକୁ ଆଲିଙ୍ଗି ରହିଲା ।

ଦ୍ଵାବିଂଶ ପରିଚ୍ଛେଦ

ସ୍ଵାସ୍ଥିୟାଙ୍କ ପାଦତଳେ ନୀରବ ପ୍ରଣତଟି ଉପହାର ଦେଇ ଯେଉଁଦିନ ସୁସମା ହରିଶଙ୍କରଙ୍କ ସାଙ୍ଗରେ ବିନା ଆପତ୍ତିରେ ବାହାରି ଆସିଲା, ସେହିଦିନଠାରୁ ସ୍ଵାସ୍ଥିୟାଙ୍କ ମନରେ ତିଳାର୍ଚ୍ଚ ଶାନ୍ତି ନ ଥିଲା । ଦୈନନ୍ଦିନ କାର୍ଯ୍ୟକଳାପରୁ ତାର ବିରୋଧ କିଛି ସୁବିନା ହୁଏନ

ପ୍ରଥମେ ମିଳୁ ନ ଥିଲା । ତାର କାରଣ, ସେ ନିଜକୁ ସଫଳ କରି ରଖିବାକୁ ପ୍ରାଣପଣେ ଚେଷ୍ଟା କରୁଥିଲେ । କିନ୍ତୁ ପ୍ରାଣର ଅଶାନ୍ତ ଅସୁବିଧା ଦିନ ସଫଳ ମାନି ଚଳେ ନାହିଁ । କ୍ରମେ କ୍ରମେ ତାହା ପ୍ରକାଶିତ ହେବାକୁ ଆରମ୍ଭ କଲା । ସୁବିଧା ପାଇଲେ ଗ୍ୟାସ୍‌ଟ୍ରିୟାଙ୍କ ଅଜ୍ଞାତସାରରେ ତାହା କଥାରେ ପ୍ରକାଶିତ ହୋଇପଡ଼େ । ସେଥିରେ ବାଧାପଡ଼ିଲେ ତାହା କାର୍ଯ୍ୟରେ ପୁଟିଉଠେ । କାର୍ଯ୍ୟରେ ଓ କଥାରେ ସଫଳତାର ବେଶ୍‌କି ସମ୍ପାଦନା ସୁଦୃଢ଼ କରି ଦେଖିଦେଲେ, ତାହା ପାଳି ଦେଇ ନୀରବତାରେ ଅନୁପ୍ରାଣ କରନ୍ତି ସେ । ଗ୍ୟାସ୍‌ଟ୍ରିୟା ବଡ଼ ମୁଣିଲରେ ପଡ଼ନ୍ତି । ଏହିପରି କିଛିଦିନ ଗଲପରେ ଗ୍ୟାସ୍‌ଟ୍ରିୟା କ୍ରମେ କ୍ରମେ ହଟିବାକୁ ଆରମ୍ଭ କଲେ । ନିଜ ପାଖରେ ତାଙ୍କର ପରଜନ୍ମ ସ୍ଥିତି ସ୍ପଷ୍ଟତର ହେବାକୁ ଲାଗିଲା । କେତେବେଳେ ଉଦାର୍ଯ୍ୟା ଅକାଶରେ କେତେବେଳେ ଦା ହୋଧର ମୂର୍ତ୍ତି ଧରି ତାହା ଦେଖାଦେଲା । ସମୟ ସମୟରେ ଅଳାଉଣ ବରଜିର ଲକ୍ଷଣ ସ୍ପଷ୍ଟ ତାହା ପ୍ରକାଶ ପାଇଲା । ସୁନ୍ଦର ପ୍ରାଣ ପରେ ଗ୍ୟାସ୍‌ଟ୍ରିୟାଙ୍କ ପାଇଁ ପାନଭ୍ରାଙ୍ଗି ପଥାସମୟରେ ପୋପାଲବାର ଭାର ପଡ଼ିଲା ମୁଁ ପଡ଼ିବୁରକା ସେବଣ ଉପରେ । ମୁଁକୁ ଏହି ବିଶିଷ୍ଟ କାର୍ଯ୍ୟକାର ଭାର ତାହାର ଉପରେ ଥିଲା । ତାମୁଳ ପରିବେଶନ କିପରି କରିବାକୁ ହୁଏ, ତାହାର କୌଶଳ ତାକୁ ପଥେଟ୍ଟି ବିଦିତ ଥିଲା । ଦିନେ ସେ ସ୍ୱୟଂ ମା-ଠାକୁଗଣୀଙ୍କଠାରୁ ଏ କାର୍ଯ୍ୟ ପାଇଁ ପ୍ରଶଂସା ଦାବି କରୁଥିଲା । ମା-ଠାକୁଗଣୀ ମଧ୍ୟ ତା ଉପରେ ପ୍ରଶଂସା ଦର୍ଶଣ କରିବାକୁ ଦିନେ ପଶ୍ଚାତ୍ତପଦ ହେଉ ନ ଥିଲେ । କିନ୍ତୁ ଅଜି ଅଉ ସେ ପ୍ରଶଂସା ସେବଣ ଲଭ କରିବାକୁ ସମର୍ଥ ହୁଏ ନାହିଁ । ପୂର୍ବ ଗୌରବରେ ପୁନଃ ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ ହେବାପାଇଁ ପ୍ରାଣପଣେ ଚେଷ୍ଟାକରେ, ପଥାସମୟ ମନୋନିବେଶ କରି ପାନଭ୍ରାଙ୍ଗି ଗ୍ୟାସ୍‌ଟ୍ରିୟାଙ୍କ ମନୋରଞ୍ଜନ କରିବାକୁ ଯତ୍ନକରେ । ମାତ୍ର ସେ ଯତ୍ନ କେବଳ

ଯନ୍ତ୍ରରେ ପର୍ଯ୍ୟବସିତ ହୁଏ, ପିଞ୍ଜିଲର ଘଟେ ନାହିଁ । ଅନେକ ସମୟରେ
 ରାଧାପ୍ରିୟା ପାନନାଥେ ପାଟିରେ ଗୁଞ୍ଜିଦେଇ, ଥରେ ଦୁଇଥର ଶ୍ରେବାର
 ପକାଇ, ଥୁ ଥୁ କରି କାନ୍ଦି ପକାନ୍ତି । ସେବତା ହତବୁଦ୍ଧି ହୋଇଯାଏ ।
 ହାୟ-ହାୟ ! ତାର ଏତେ ଶ୍ରମସ୍ତ୍ରୀକାରର ପରିଣତ ହେଲା ଥୁ ଥୁ !
 ଦୁଇଶ୍ରୀ ନାନା ଅଭିଯନ୍ତ କରି ଦବ୍ୟସୁନ୍ଦର ଅଳଙ୍କାରମାନ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ
 କରେ । ରାଧାପ୍ରିୟାଙ୍କ ତୁଣ୍ଡକୁ ଯାହା ଯାହା ରୁଚେ ତାହା ଖୁବ୍
 ପରିପାଟି କରି ରଖିଥାନ୍ତି । ପାନନେ ଦର୍ପ ଚୁଆଇବାକୁ ଚେଷ୍ଟାକରେ ।
 ମାତ୍ର ଚୁଆଇବାବେଳେ ତାହା ରାଧାପ୍ରିୟାଙ୍କ ତୁଣ୍ଡକୁ ଛୁଇଁକରି ହେଲ
 ବୋଲି ଜଣା ପଡ଼େ ନାହିଁ । ନାନା କହେ—ମା-ଠାକୁରାଣୀ
 ଦତ୍ତବସନ୍ତରା କଣ ଭଲ ହୋଇ ନାହିଁ ? ଛେନା ଝୋଲଟାରେ
 କାହିଁ ତ ହାତ ବାଜୁ ନାହିଁ ? ରାଧାପ୍ରିୟା କହିଲେ—“ହଁ ଗୋ,
 ବାଜିବ ନାହିଁ କାହିଁକି ? ଆଉ କେତେ ଲାଭବି ?” କିନ୍ତୁ ଏ
 କଥାରେ ଚାନ୍ଦିଶ୍ରୀ ନାନାର ମନବୋଧ ହୁଏ ନାହିଁ । ସେ ମୁହଁ ବଙ୍କା
 କରି ବସେ । ଗୁରୁଦେବତା ମଦନମୋହନଙ୍କ ଚୂଳାକୁ ଦୃଷ୍ଟିତ ପୁଅ
 ଚନ୍ଦନ ଭୂଲସୀର୍ଷ ନା-ଦାଦକ ଅଣି ମା-ଠାକୁରାଣୀଙ୍କ ହାତରେ ଦେଇ
 କହେ—ମା, ଆଜି ସନ୍ଧ୍ୟା ଆରତବେଳେ ବିଜେ ହେବାକୁ ଭୁଲିବେ
 କାହିଁକି । କିନ୍ତୁ ରାଧାପ୍ରିୟା ଭୁଲିଯାନ୍ତି । ସନ୍ଧ୍ୟା ଆରତ ଶେଷହୁଏ,
 ଅଥଚ ମା ଠାକୁରାଣୀ ବିଜେ ହୁଅନ୍ତି ନାହିଁ । ପବ-ପବାର୍ଷିଦେବେଲ
 ଘରର କିପରି ଉତ୍ସବର ଅନୁଷ୍ଠାନ କରିବାକୁ ହେବ ସେ ବିଷୟରେ
 ପରାମର୍ଶ କରିବାପାଇଁ ଦାସ ଦାସୀମାନେ ଆସି ତାଙ୍କୁ ଦ୍ୟସ୍ତ କରନ୍ତି,
 ରାଧାପ୍ରିୟା ସେମାନଙ୍କ ଉପରେ ବିରକ୍ତ ପ୍ରକାଶ କରି କହିଲେ—
 “ତମର ବୁଦ୍ଧିଶକ୍ତି କଣ ଯୋଡ଼ିଯାଇଛି ? ଥରକୁ ଥର ଆସି ମୋତେ
 ପଚାରୁଛ ? ଏତେ ଦିନହେଲା ଏ ଘରେ ରହିଲ, କେତେବେଳେ
 କଣ ହୁଏ ତା କଣ ଜାଣିନାହିଁ ? ଦାସଦାସୀମାନେ ରାଧାପ୍ରିୟାଙ୍କର

ଏ ଅସୁଭାବିକ ବିରକ୍ତ ଦେଖି ଅଶ୍ରୁମୟ ହୁଅନ୍ତି । ସେଠିଘରବୋହୂ
ଆଠଦନରେ ଥରେ ଆସି ମା-ସାଆନ୍ତାଣୀଙ୍କର ମଳିନବେଶ ଲକ୍ଷ୍ୟକରି
କହେ—ପହରଣ ଖଣି ପାଲଟିଦେବାକୁ ହୁକୁମ ହଉ ମା । ଗ୍ୟାପ୍ରିୟା
ଉଦାସ କଣ୍ଠରେ କହନ୍ତି—“ଆଉ ଲୋ ନାକପୋଡ଼ିମା, ଆଉ ଦିନେ
ନେବୁ, ଆଜି କିଏ ଦଉର ।’ ଜାଗିରିଶିଆ ବନ୍ଧୁବାରିକର କଅଁଳ
କହୀ ଘରଣୀ ଆସି ଗୋଡ଼ଧରି ଜିକିକରି ବସେ—ଆସ ମା, ଆସ,
ମୋ ଗୁଣ୍ଡି, ମୋ ମୁଣ୍ଡ ଖାଇବ, ନଖାନ୍ତାକ ଦଢ଼ିଗଲଣି, ଥରେ
ନହୁରୁଣିଆ ବୁଲେଇ ଦିଏ । ଗ୍ୟାପ୍ରିୟା କହନ୍ତି—ନା ଲୋ
ଦାରିକଘର ବୋହୂ, ତୁ ଆଜି ଯା ।

ଦିନକୁ ଦିନ ଏହିପରି କାର୍ଯ୍ୟରେ, ବାକ୍ୟରେ, ଆଚରଣରେ
ଗ୍ୟାପ୍ରିୟାଙ୍କର ଉଦାସୀନତା ସୁଟି ଉଠୁଥିଲା । ସବୁ ବିଷୟରେ ଗୋଟାଏ
ନିର୍ଲସ୍ପ୍ରଭାବ ପରିଲକ୍ଷିତ ହେଉଥିଲା । ସେ ପ୍ରକାରେ ହେଉ
ଦିନକେତେଟା କଟିଗଲେ ଗଲା । ଜୀବନର ସ୍ତୋତ୍ରଟା ଦୋହ
ଶୁଣିଗଲେ ଗଲା, ଏହିପରି ଗୋଟାଏ ଦୈର୍ଘ୍ୟର ଲକ୍ଷଣ ଦେଖା-
ଯାଉଥିଲା । ସମସ୍ତେ ଏହା ସ୍ପଷ୍ଟଭାବରେ ଲକ୍ଷ୍ୟ କରୁଥିଲେ । ଏହି
ବିଷୟଟା ନେଇ ନାନାପ୍ରକାର ଆଲୋଚନା ଚାଲିଥିଲା । ଦାସ
ଦାସୀମାନେ ନାନା ଟୀକା ଟିପ୍ପଣୀ ପ୍ରକାଶ କରୁଥିଲେ । କେହି
ହସ୍ତମାଧବଙ୍କୁ ଦୋଷ ଦେଉଥିଲା, କେହିବା ହରିଶଙ୍କରଙ୍କୁ, ଆଉ
କେହିବା ସୁପ୍ତିମାକୁ ଦୋଷୀ ସାଦ୍ୟସ୍ତ କରୁଥିଲା । ଚିଦଦାସ ବୁଢ଼ା
ମୁଣ୍ଡ ହଲେଇ କହୁଥିଲା—ସାଆନ୍ତେ ଭାର ଗୁଣିଦନ୍ତ ଲୋକ ହୁଁ,
ସେଲେ କଣ ହେଉ, ଟିକିଏ ଅଖାଡ଼ୁ ପ୍ରହତର । ଯାହା କର୍ଜକାଳେ
ଦେଖାନାହିଁ କି ଶୁଣା ନାହିଁ, ତା କରବାକୁ ଯିବାଟା ପିଲିଲିଆ
କଥା । ଗ୍ୟୁ ଗୁମାସ୍ତାଏ କହନ୍ତି—“ଦତ୍ତ ଖଣ୍ଡେ କଥାଟା ହେଲା ।
ମାମୁ ସାଆନ୍ତେ ଟିକିଏ ସମ୍ଭାଳିଯାଇ ଭଲ କଥାରେ ବାବୁ ସାହେବଙ୍କୁ

ବୁଝାଇ ଦେଇଥିଲେ ହୋଇଥାନ୍ତା,—ହଠାତ୍ ପଞ୍ଚମ ହେଇଗଲେ ।
 ବାବୁ ଅଭିମାନୀ ଲୋକ, ଅଭିମାନ ଧରି ବସିଲେ । ସେହି ନିଆଣୀ
 ହିଅନ୍ତିର କପାଳ ପାଟିଲ । ଆହା ବଡ଼ ଗୁଣବତ୍ତା ହିଅନ୍ତି, ଯାହାକୁ
 କହନ୍ତି ଅମୃତହସ୍ତା । କାର୍ତ୍ତିନୀୟ କହେ—“ପେଟପାଟଣା କଥା
 ବୁଝିବାକୁ ଲୋକଟା ଥିଲା ଏକା ! ଏସବୁ ଲକ୍ଷ୍ମୀପ୍ରତିମା ଗୁଲିଗଲା ।
 କେତେଟା ଦିନରେ ସେ ଲୋକଙ୍କୁ କି ଆପଣାର କରି ପକେଇଥିଲା ।
 ସେ ଦିନ ଦୈବକୁ ମୁଁ ନ ଥିଲି, ନୋହୁଲେ କି ସହଜରେ ଛଡ଼
 ଦେଇଥାନ୍ତି ? ଦିକ୍ଷିତଙ୍କ ଗୋଡ଼ ଭଡ଼ାଧର ଲମ୍ବହୋଇ ପଡ଼ିଯାଇଥାନ୍ତି
 —କହିଥାନ୍ତି,—ଯିବ ଯଦି ଏହି କାର୍ତ୍ତିନୀୟ ଉପରେ ଚଢ଼ିକରି ଯାଅ ।
 ସେତକି ବୁଝିତ କାହାରିକୁ ଦିଶିଲା ନାହିଁ ।” ହରିଆମା ପୋଇଲା
 ଭୁନି ଭୁନି କହେ—“ହିଅନ୍ତାର ସବୁଗୁଣ ଭଲ ସିଂ, ହେଲେ ଆଗପଛ
 ଦେଖିଯାରେ ନାହିଁ । ମୁଁ କହେଁ—ସେ ତ ରଜାଘର ପୁଅ, ତୁ ତ
 ଗରବ ଘର ହିଅ, ବଡ଼ଲୋକ ପୁଅ ଯାଙ୍ଗରେ ପାରତ କିଆଁ ? ସବୁ
 କଥା ସେଇଠି ରହିଛି ନା ! ମୂଳରୁ ସେତକ ଯଦି ନ କରି ଥାନ୍ତି,
 ପାମ ପଣିବାକୁ ଦେଇ ନ ଥାନ୍ତି, ତେବେ ଏତେ କଥା କ’ଣ
 ହୋଇଥାନ୍ତା ।”

କେହି କେହି ବିଶେଷ ବିଜ୍ଞତା ପ୍ରକଟ କରି ମନ୍ତ୍ରଦୀ ଦିଅନ୍ତି,
 —‘ମା-ଠାକୁରାଣୀଙ୍କର ଟିକିଏ ଭୁଲ ହେଲା । ସେ ଧରୁଆଁ
 ଦେଲେ ନାହିଁ, ସାପକୁ ମର ବୋଲି କହିଲେ ନାହିଁ କି ବାଢ଼କୁ
 ଭାଇ ବୋଲି କହିଲେ ନାହିଁ । ତବୁ କଥାରେ ହେଁ ମାରିଗଲେ ।
 ଆଜ୍ଞ ସମସ୍ତଙ୍କୁ ବୁଝାଇ ସମସ୍ତଙ୍କ ହିଅନ୍ତିକୁ ଗୋଟିଏ ପାଦ ଦେଖି
 ଉଠାଇ ଦେଇଥିଲେ ତ କଥା ସରିଥାନ୍ତା ।’ କେହି ଏହା ଶୁଣି ଯୁକ୍ତି
 କରି ଦସନ୍ତି—ଏତେ କଥାକୁ ସମସ୍ତ ହେଲା କାହିଁ ? ଅନ୍ୟ କେହି
 ତାର ଜବାବ ଦିଅନ୍ତି—ସମସ୍ତଙ୍କ କଥା ତ ନୁହେଁ, ସେ ଦିଗରେ
 ତିଳାର୍ଚ୍ଚ ଚେଷ୍ଟାହିଁ ହେଲା ନାହିଁ ।

ମିଛଟାରେ ଘରଲୋକ ଗୁଡ଼ାକ ଯେତେବେଳେ ଏହିପରି
 ଚନ୍ଦ୍ର କୁଟାରେ ଲାଗିଥିଲେ ସେତେବେଳେ କୃଷ୍ଣମାଧବଙ୍କର ଦୁଃସ୍ଥିତା
 ଦିନକୁ ଦିନ ବଢ଼ିବାକୁ ଲାଗୁଥିଲା । ଗଗନୋତ୍ତରେ ସେ ସ୍ନେହର
 ଭାଗିନୀୟ ହରିଶଙ୍କରଙ୍କୁ ଅନେକ ଗୁଡ଼ାଏ ମର୍ତ୍ତ୍ୟୁଦ କଥା କହି
 ପକାଇଥିଲେ ଏବଂ ତାହାର ଫଳ ଯେ ଏଡ଼େ ଗୁରୁତର ହେବ, ତାହା
 ଭାବି ନ ଥିଲେ । କୃଷ୍ଣମାଧବ ବାସ୍ତବରେ ହରିଶଙ୍କରଙ୍କୁ ବଡ଼ ସ୍ନେହ
 କରୁଥିଲେ । ନିଜେ ପୁରସ୍କାନ୍ତ ଥିବାରୁ ଭିନ୍ନ ଭିନ୍ନ ଏକମାତ୍ର ପୁଅଙ୍କୁ
 ସେ ନିଜର ପୁରସ୍କାନ୍ତ ମନେ କରୁଥିଲେ । ଠିକ୍ ବୁଝିବାକୁ ଗଲେ
 ଦିବଶଙ୍କର ଥିଲେ ହରିଶଙ୍କରଙ୍କର ଜନ୍ମଦାତା ପିତା, କିନ୍ତୁ ପିତାର
 କାର୍ଯ୍ୟ କରୁଥିଲେ କୃଷ୍ଣମାଧବ । ପିଲାଟି ଦିନରୁ ହରିଶଙ୍କରଙ୍କୁ ମଣିଷ
 କରି ଆଣିଥିଲେ ସେହି । ତାଙ୍କର ସମସ୍ତ ସୁଖ ସୁବିଧା ପ୍ରତି ଲକ୍ଷ୍ୟରଖି
 ତଦନୁଯାୟୀ ବ୍ୟବସ୍ଥା କରୁଥିଲେ ସେହି । ହରିଶଙ୍କରଙ୍କର ମାତୃଳ
 କୃଷ୍ଣମାଧବଙ୍କଠାରେ ଯେତେବେଳେ ଯେଉଁ ପ୍ରାର୍ଥନା କରୁଥିଲେ ତାହା
 ତତ୍ତ୍ୱସତ୍ତାହୁଁ ଫୁଲ୍ଲ ହେଉଥିଲା । ଉଭୟଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଯେଉଁ ସ୍ନେହ
 ହୃଦୟର ମଧୁମୟ ବନ୍ଧନଟି ଥିଲା, ତାହା କେବେ ଛୁନି ହେବଦୋଲି
 କେହି କଲ୍ୟାଣ କରୁ ନ ଥିଲେ । ଆଜି ତାହା ଆଉ ପୁରସ୍କାନ୍ତ ମଧୁମୟ
 ରହିପାରିଲା ନାହିଁ । ଏହା ଅନ୍ୟଲୋକ ଅପେକ୍ଷା କୃଷ୍ଣମାଧବଙ୍କୁ
 ଅଧିକ ବାଧୁଥିଲା । ସେ ଦିନ ଏପରି ଗୋଟାଏ କଥା କୃଷ୍ଣମାଧବଙ୍କ
 ଭିତରୁ ଖସି ଯାଇଥିଲା ଯାହାପାଇଁ ସେ ପରେ ବଡ଼ ଅନୁଭବ
 ହୋଇଥିଲେ । ପ୍ରକାଶନରେ ସେ କହିଥିଲେ, ହରିଶଙ୍କର ଜମିଦାରୀର
 କେହି ନୁହେଁ, — କୃଷ୍ଣମାଧବଙ୍କୁ ସବୁ । କଥାଟା ଠିକ୍ ଏହିଭାବରେ
 କୁହା ହୋଇ ନ ଥିଲା ସତ୍ୟ, କିନ୍ତୁ ଭାବଟା ଭଲ ନ ଥିଲା । ଏତେବଡ଼
 ରୁଦ୍ଧ କଥାଟା କହିଦେବା କୃଷ୍ଣମାଧବଙ୍କର ଉଚିତ ନ ଥିଲା । କି ଜାଣି ବା
 ଏହି କଥାଟା ପାଇଁ ଆଜି ହରିଶଙ୍କର ଜମିଦାରୀ ସହିତ ପ୍ରାୟ ସମସ୍ତ

ସମ୍ପର୍କ ତୁଟାଇ ଦେଇଛନ୍ତି । ଆଜକୁ ବର୍ଷାଧିକ କାଳ ହୋଇଗଲା ସେ
 ବରକୁ ପେରିଲେ ନାହିଁ, ବେଉଁ ଥିଲେ ତାର ବି କୌଣସି ଝିରତା
 ନାହିଁ । ଚିଠି ନାହିଁ, ପତ୍ର ନାହିଁ । ନିଜର ଖରବ ପାଇଁ ଟଙ୍କା ବି
 ଚାହୁଁ ନାହାନ୍ତି । କି ଉପାୟରେ ଚଳୁଛନ୍ତି ତା ମଧ୍ୟ ଜଣାନାହିଁ ।
 ଗୁଣ୍ଡିଆଗର ମାସକ ପତର କୃଷ୍ଣମାଧବ ଗୁମାସ୍ତାଙ୍କୁ ପଚାରିଲେ
 —ହରିଶଙ୍କର ପାଖକୁ ଟଙ୍କା ପଠେଇଛ ? ଗୁମାସ୍ତା ଜବାବ୍ ଦେଲେ
 —ବାବୁ ସାହେବ କୌଣସି ଠିକଣା ଦେଇଯାଇନାହାନ୍ତି ଯେ ।’ ପର
 ମାସ ମଧ୍ୟ ଠିକ୍ ସେହି ଜବାବ ମିଳିଲା । ଆଉ କିଛିଦିନ ପରେ
 କୃଷ୍ଣମାଧବ ଆଦେଶ ଦେଲେ—କଟକ ଠିକଣାରେ ହଜାରେ ଟଙ୍କା
 ପଠେଇଦିଅ । ମାତ୍ର ଟଙ୍କା ଫେରିଆସିଲା । ଗୁମାସ୍ତା ସେ ଖବର
 କୃଷ୍ଣମାଧବଙ୍କୁ ଦେବାରୁ କୃଷ୍ଣମାଧବ ଚିଡ଼ିଉଠି କହିଲେ—ଆହା !
 ଯେଉଁ ଗୁମାସ୍ତାଟି ମିଳିଛି ନା ! ଯିବାସମୟରେ ଆଉ ଠିକଣାଟା ବୁଝି
 ରଖି ପାରିଲ ନାହିଁ । ଗୁମାସ୍ତା ପାଟି ଆପା ଆପା ମାରିଗଲା । କି
 ଅଶାନ୍ତୁଆ କଥା ! କୃଷ୍ଣମାଧବ ମିଛଟାରେ ଏହିପରି ଦୋଷ ଦିଅନ୍ତି ।
 କିନ୍ତୁ କୃଷ୍ଣମାଧବ ଗୁମାସ୍ତାଙ୍କୁ ଜବାବ ଦେବାକୁ ସାହସ କରନ୍ତି
 ନାହିଁ, ସୁତରାଂ କିଛି କହିଲେ ନାହିଁ, ଦୋଷଟା ଗାରବରେ ମୁଣ୍ଡେଇ
 ନେଲେ ।

କୃଷ୍ଣମାଧବଙ୍କ ଦୁର୍ଭାଗିନୀ ଦିନକୁ ଦିନ ବଢ଼ିଲା । ଜମିଦାରୀ
 ପରିଚାଳନା ତାଙ୍କୁ ବିଷବତ୍ତ ବୋଧ ହେବାକୁ ଲାଗିଲା । ଯେଉଁ କାର୍ଯ୍ୟଟା
 ତାଙ୍କୁ ଅର୍ପଣ ଅନନ୍ଦ ଦେଉଥିଲା, ସେଟା ଆଜି ଗୋଟାଏ ଦଣ୍ଡଭୋଗ
 ପରି ଜଣାଗଲା । କିନ୍ତୁ ସେ ଦଣ୍ଡଭୋଗ ନ କରି ଉପାୟ ନାହିଁ ।
 ଗୋଟାଏ ପଦାର୍ଥ ଯେତେବେଳେ ଲୋକ ରଖି ନ ପାରେ, ପୁଣି ଲୁହ
 ମଧ୍ୟ ନ ପାରେ, ସେତେବେଳେ ତାହାର ମନର ଅବସ୍ଥା ଯାହା ହୁଏ,
 କୃଷ୍ଣମାଧବଙ୍କର ତାହାହିଁ ହେଲା । ସେ ବିବ୍ରତ ହୋଇ ପଡ଼ିଲେ ।

ବୁଦ୍ଧିଆଡ଼କୁ, ଅନେକ ପରିଚିତ ଲୋକଙ୍କ ନିକଟକୁ ପହଞ୍ଚି ଲେଖିଲେ—
 ହରିଶଙ୍କର କେଉଁଠି ଅଛନ୍ତି ତାର ସନ୍ଧାନ ଲାଭ କରାଯାଇ ଚେଷ୍ଟା
 କଲେ, ମାତ୍ର ସମସ୍ତ ଚେଷ୍ଟା ବ୍ୟର୍ଥ ହେଲା । ଦିନେ କୃଷ୍ଣମାଧବ
 ଗୁପ୍ତାସ୍ତ୍ରୀଙ୍କ ନିକଟରେ ଆସି ଉପସ୍ଥିତ ହେଲେ । କହିଲେ—
 ନାନୀ ! ହରି ତୋ ପାଖକୁ କିଛି ଚିଠିପତ୍ର ଲେଖୁନାହୁଁ ? ଗୁପ୍ତାସ୍ତ୍ରୀ
 ଫସେଇରେ ‘ନା’ ବୋଲି କହି ବୁଲି ଉଠିଲେ । କୃଷ୍ଣମାଧବ ଆଉ
 କଣ ପଚାରିବେ କିଛି ଭାବି ପାରିଲେ ନାହିଁ । ଗୁପ୍ତାସ୍ତ୍ରୀ ମଧ୍ୟ
 କୌଣସି ଅଗ୍ରହ ପ୍ରକାଶ କଲେ ନାହିଁ । ଉଦାସୀନ ହୋଇ ବସି
 ରହିଲେ । କୃଷ୍ଣମାଧବ ଧରେ ଡାକ ମୁହଁକୁ ଲକ୍ଷ୍ୟ କରି ଦେଖିଲେ ।
 ମନେ ହେଲା ଯେପରି ଅନ୍ୟ କୌଣସି ଲୋକର ମୁହଁ,—ଉଠିନା
 ଗୁପ୍ତାସ୍ତ୍ରୀଙ୍କର ମୁହଁ । କୃଷ୍ଣମାଧବଙ୍କର ସ୍ମୃତିଟା ଧଡ଼ କରି ଉଠି ଧଡ଼
 ପରି ପଡ଼ିଲା । ସେ ଜୀବନରେ ସ୍ଥାନ ସ୍ଥଳ ଉଠିଆସିଲେ । ଅପରାଧୀ
 ପରି ଏକ ନିଶ୍ୱାସରେ ପଲେଇପାଇ ଉଆସ ବାହାରେ ଥିବା ନିଜର
 ବୈଠକଶାଳାରେ ଆସି ବସିପଡ଼ିଲେ ।

ଦ୍ରୁବିଂଶ ପରିଚ୍ଛେଦ

ବୈଠକଶାଳାରେ ବସିଥିବା ସମୟରେ କୃଷ୍ଣମାଧବ ନଦର
 ପାଇଲେ ଯେ ଟେଲିଗ୍ରାମ ଦିଅନ କି ଗୋଟାଏ ତାର ନଦର ଆଖି
 ଉପସ୍ଥିତ । କୃଷ୍ଣମାଧବ ଉଠିପଡ଼ି ଭାବିଲେ—ନିଶ୍ଚୟ ହରିଶଙ୍କରଠାରୁ
 ଟେଲିଗ୍ରାମ ଆସିଛି । କରୁର ଟଙ୍କାର ଦରକାର ପଡ଼ିଲେ, ହରିଶଙ୍କର
 ଅନେକ ସମୟରେ ବିଦେଶରୁ ଏହିପରି ଟେଲିଗ୍ରାମ କରିଥାନ୍ତି ।
 ନିଶ୍ଚୟ ଟଙ୍କାର ଦରକାର ପଡ଼ିଛି । ଦିନେ ଏହିପରି ଘଟିବ ସେ
 ଜାଣିଥିଲେ । ଏତେ ଦିନେ ତାହା ଘଟିଛି । କୃଷ୍ଣମାଧବ ମନେ ମନେ

ନାହିଁ ମୋତେ । ସ୍ଥିରକରଣ, ଏଥିର ଟଙ୍କା ତାଙ୍କରେ ପଠାଇଦେ
ନାହିଁ ? ଟେଲିଗ୍ରାମର କୌଣସି ଚିତ୍ରର ମଧ୍ୟ ଦେବେ ନାହିଁ ।
ନିଜ ହାତରେ ପାଞ୍ଚ ହଜାର ଟଙ୍କା ନେଇ ସ୍ୱୟଂ ହରିଶଙ୍କର ନିକଟରେ
ଉପସ୍ଥିତ ହେବେ । ଏକ ହାତରେ ଟଙ୍କା ଦେବେ । ଅନ୍ୟ ହାତରେ
ହରିଶଙ୍କରକୁ ଟଙ୍କା ଦେବେ ନେଇ ଆସିବେ । କହିବେ—“ହରି,
ଏବେ ଅଭିମାନ ତୋର ! ପରଦାଅପେ କଥାରେ ଏବେ ରାଗ !
କେବେ ଏବେ ଅଭିମାନ ତୋର ଶିଖିଲୁ ? ହଁ, ତୁ ଅନ୍ୟର ସନ୍ତାନ
ହୋଇପାରୁ, କିନ୍ତୁ ଗଢ଼ିଥିବା ତୋତେ କୃଷ୍ଣମାଧବ । ଅଜି ତାହାର
ଅଦେଶ, ଗୁଲି, ଫେଟିଗୁଲି, ଅବିଳମ୍ବେ ଦେଖୁଛୁ । ତୋର
ମା ରାଧାପୁରୀର ଚେଷ୍ଟା ଦେଖି ତା ପରେ ଯାହା କର୍ତ୍ତବ୍ୟ କର ।”

ଅଳ୍ପ ସମୟ ମଧ୍ୟରେ କୃଷ୍ଣମାଧବ ଅନେକ କଥା ଭାବିଗଲେ ।
ଭାବୁ ଭାବୁ ସେ ଦାହାରକୁ ଆସିଲେ । ପିଅନ ହାତରୁ ଟେଲିଗ୍ରାମଟା
ଗ୍ରହଣ କରି ଓ ତାଙ୍କ ବହିରେ ସ୍ୱାକ୍ଷର କରି ତାକୁ ଫେରିଦେଇ ଦେଲେ ।
ଗୋଲଟା ଚିର ପକାଇ ଟେଲିଗ୍ରାମଟା ପଢ଼ିବାକୁ ଆରମ୍ଭ କଲେ । ପଢ଼ୁ
ପଢ଼ୁ ମୁଖର କାନ୍ତି ମଳିନ ହୋଇ ଆସିଲା । ମୁଖ ଉପରେ ଆଶଙ୍କାର
ଛାୟାପାତ ହେଲା । ଟେଲିଗ୍ରାମ କାଗଜ ଟାଣୁ ହାତରେ ଧରି ସେ
ବିଷୟ ଦୃଢ଼ନରେ ପୁନଶ୍ଚ ଦୈଫଳ୍ୟ ନା ଭାବିବେ ପ୍ରଦେଶ କଲେ ।

ଟେଲିଗ୍ରାମଟା ହରିଶଙ୍କରଙ୍କଠାରୁ ମଧ୍ୟ ନ ଥିଲା । ପ୍ରତ୍ୟାଶିତ
ଶୁଣ ସମ୍ଭବ ମଧ୍ୟ ଆଶି ନ ଥିଲା । ତାହା ଦୃଢ଼ନ କରି ଆଣିଥିଲା—
ଏକ ଦୁଃସମ୍ଭାବ । କୃଷ୍ଣମାଧବଙ୍କ ଜାମାତା ଏକ ମୋଟର
ଦୁର୍ଘଟଣାରେ ସାଙ୍ଗାତକ ଭାବରେ ଆହତ ହୋଇ ଦାରିଦ୍ର୍ୟ
ନିଃସଂପାତାଳରେ ମୁମୂର୍ଷୁ ଅବସ୍ଥାରେ ପଡ଼ିରହିଛନ୍ତି । ସେହି ଦାରିଦ୍ର୍ୟ
ତାଙ୍କର ସମସ୍ତ ସମ୍ପତ୍ତି ସେ କୌଣସି ଏକ ଅପେକ୍ଷାରେ କାଢ଼ି
କରୁଥିଲେ । ଅଜି ଅଳ୍ପଦୂର ସେଠାରେ ଏ ବିଷୟ । କୃଷ୍ଣମାଧବକୁ
ଭୁଲି ଆସିବା ପାଇଁ ତାର କର ହୋଇଛି ।

କୃଷ୍ଣମାଧବ ଉପାସ୍ତ୍ରୀଙ୍କୁ ଏ ଅକସ୍ମିକ ବିପଦର ଖବର ଦେଇ ଯଥାସମୟରେ ଦାରିଦ୍ର୍ୟ ଅଭିମୁଖରେ ଚାଲିଲେ । କିନ୍ତୁ ଦାରିଦ୍ର୍ୟରେ ଧର୍ମସ୍ତ୍ରୀଦାବେଳକୁ ସମସ୍ତ ଶେଷ ହୋଇଯାଇଥିଲା । ହାସପାତାଳରେ ଜାମାତାଙ୍କର ଜୀବନବର୍ତ୍ତିକା ଅଳ୍ପ କେତେ ଦଣ୍ଡା ମଧ୍ୟରେ ଚିରଦାନ ପାଇଁ ନିର୍ବାପିତ ହୋଇଥିଲା । କୃଷ୍ଣମାଧବଙ୍କ ଏକମାତ୍ର ସନ୍ତାନ ପ୍ରାଣୀଠାରୁ ଦଳି ପ୍ରିୟ ବିଂଶତ ଦର୍ଶିୟା କନ୍ୟା ମାଳତୀର ସୀମନ୍ତରୁ ସୌମ୍ୟ ପିତୃର ରେଖାଟି ବିଧାତା କ୍ଷୁଦ୍ରସ୍ତରେ ପୋଛିଦେଇ ଯାଇଥିଲା ।

କୃଷ୍ଣମାଧବ ସେହି ସଦ୍ୟ ବିଷାଦଦୋଳା ପ୍ରବାସ ଭବନରେ ପାଦ ଦେଇ ହୃଦୟର ଉଚ୍ଛ୍ବସିତ ଶୋକାଦେଶ ସମ୍ଭାଳି ରଖି ପାରିଲେ ନାହିଁ,—ହେଉଁର ହୋଇ ନୟନାଶୁ ବନ୍ଧବାକୁ ଲଗିଲା । ସଦ୍ୟ-ଦୈଧର୍ଯ୍ୟ ବିଧୁର କନ୍ୟା ମାଳତୀ ତାଙ୍କର ପାଦ-ଲକ୍ଷ୍ମୀତାହୋଇ ହୃଦୟଫଟା କରୁଣ ଅର୍ତ୍ତନାଦରେ ଗଗନ ବିଦାଣ୍ଟ କରିବାକୁ ଆରମ୍ଭ କଲା । କୃଷ୍ଣମାଧବ ସେ ଶୋକାକୁଳ ମୂର୍ତ୍ତିଆଡ଼କୁ ଚାହିଁ ପାରିଲେ ନାହିଁ,—ଜନ୍ମଦାତା ପିତା ହୋଇ କେହି ଚାହିଁପାରେନାହିଁ । ତାଙ୍କର ମର୍ତ୍ତ୍ୟଲୋକ ତଳ ତଳ ହୋଇ ଦର୍ଶାଭୂତ ହେବାକୁ ଲଗିଲା ।

ମାଳତୀ ଯୁକ୍ତଜା । ଯେ ବୟସରେ ରମଣୀ ଗୃହ-ଫସାର ଆଲୋକିତ କରି ଯୁଗର ଯୁବର୍ଣ୍ଣ ରଖି ବିଚ୍ଛୁରିତ କରେ, ସେହି ବୟସରେ ତାର ଦୈଧର୍ଯ୍ୟ । ଯେତେବେଳେ ଆଶାର ଅବାଶିତ ଅନୁଭବର ନେଇ ସେ ମଧୁର ନିର୍ମାଣ କରିବାରେ ବ୍ୟସ୍ତଥିଲା, ସେତକିବେଳେ ହଠାତ୍ ଆବିର୍ଭାବ । ନିୟତର କି କଠୋର କୁଠାରାସ ! କିଏ ଭାବିଥିଲା—ମାଳତୀର କପାଳରେ ଏଦୂର୍ଦ୍ଦଶାର ଦକ୍ଷିଣାତ ହେବ ? କେତେ ସ୍ନେହରେ, କେତେ ଯତ୍ନରେ, କେତେ ଆଦରରେ କୃଷ୍ଣମାଧବ ଏହି ଏକମାତ୍ର ସନ୍ତାନକୁ ବଢ଼େଇ ଅଣିଥିଲେ । ମାଳତୀ ମାତୃସ୍ନାନା

ହୋଇଥିଲା ସତ, କିନ୍ତୁ ଦିତା ସେ ସ୍ଥାନ ଦୂରଣ କିଛି ଥିଲେ । ମାତାର ଅନ୍ଧାବ ମାଳତୀ ପ୍ରାୟ ବୋଧକରି ନଥିଲା । କୃଷ୍ଣମାଧବ ଯେତେବେଳେ ସ୍ବପ୍ନା ତ୍ୟାଗ କରି ଭଗ୍ନୀପତିର ଭବନରେ ଆସି ବାସ କଲେ, ସେତେବେଳେ ମାଳତୀ ଯିଲା । ଭଗ୍ନୀପତିଙ୍କ ବିଶାଳ ହର୍ଷ୍ୟପୁରୀରେ ଦାଳିଲା ଅଭିନୟ କରିବାକୁ ଅନ୍ୟ କେହି ନ ଥିଲେ । ତାହା ଆରମ୍ଭ କରିଥିଲା ଏକମାତ୍ର ଦାଳିକା ମାଳତୀ । ମାତ୍ର ସେ ଅଭିନୟର ରସସ୍ବାଦ ଉପଭୋଗ କରିବାକୁ ଲାଳସିତ ଥିଲେ ସମସ୍ତେ । ସୁତରାଂ ମାଳତୀ ହୋଇଥିଲା ସମସ୍ତଙ୍କର ଆଦରଣୀ । କୃଷ୍ଣମାଧବଙ୍କର ସେ ପ୍ରାଣ, ଦ୍ୟାସ୍ତିୟାଙ୍କର ସେ ଅନନ୍ଦର ଉତ୍ସ; ଶିବଶଙ୍କରଙ୍କର ସେ କ୍ରୀଡ଼ାର ସଙ୍ଗିନୀ । ଜମିଦାର ଗୃହର ଅସଂଖ୍ୟ ପରିଚ୍ଛାଦିତ-ପରିଚ୍ଛାଦିତ କୋଳରେ ବା କାଶରେ ତାର ଦିନଗୁଡ଼ିକ ଅନନ୍ଦରେ କଟିଥିଲା । ସମସ୍ତେ ତାକୁ ଡାକୁଥିଲେ—ମାଳ । ପୌରନାଟ୍ୟମରେ ଦିତା ସୁନ୍ଦର ସହସ୍ରାକ୍ଷ ଦେଖି ମହାସମାଗରାଜରେ ମାଳର ବିବାହ ସମ୍ପନ୍ନ କରାଇ ଥିଲେ । ଜାମାତା ଥିଲେ ଯୋଗ୍ୟ ଉପାଧ୍ୟକ୍ଷିଣୀର ମୁରକ । ମୋଟା ଦରମାରେ ସେ ମଧୁରଭଞ୍ଜରେ ଗୁଳିଆ କରୁଥିଲେ । ଦିନକୁ ଦିନ ସୁବଳ ସୁଦତ୍ତା ଦୁଇଟିଙ୍କର ସୁଖର ଯୌଥ ସୁନ୍ଦରଭାବରେ ଡାକା ହୋଇଥିଲା । କିନ୍ତୁ ନାଳ ତାହା ପରିଚ୍ଛାଦିତ କରି ଦେଲା ନାହିଁ । ଅନ୍ଧାଳରେ ସୁଖର ସ୍ବପ୍ନ ଭାଙ୍ଗିଦେଲା ।

ସେହି ମାଳତୀ ନାନା ସ୍ବର୍ଣ୍ଣଲଙ୍କାରରେ ଭୂମିତା ହୋଇ ଦିନକ ଦୂରୁ ରୁହି ଉଡ଼ୁଳ କରି ରଖିଥିଲା ଆଜି ସେ ନିଗରରଗା । କୃଷ୍ଣମାଧବଙ୍କ ଚକ୍ରରେ ଏହି ନିଗରରଗା ସୁବର୍ଣ୍ଣମୁଖି ଏକ ଅନିବାରଣୀୟ ବିରାଡ଼ିତାର ଦୃଷ୍ଟିକଲ । ବିଧାତାର କଠୋର ବିଦ୍ରୁମ ପରି ତାହା ପ୍ରତିଭା ହୋଇଉଠିଲା । ଭିତରେ ଭିତରେ କୃଷ୍ଣମାଧବ ତମକ ଉଠିଲେ । ହଠାତ୍ ସେପରି କିଏ ଅକାସରୁ ତୋଳି ଆଣି ଏହି

ନିଶ୍ଚରରଣା ସଦ୍ୟ ବିଧବାର ସ୍ଥାନରେ ବସାଇ ଦେଲା ଥର ଏକ ସୁବର୍ଣ୍ଣମୂର୍ତ୍ତି । ମାତ୍ର ସେ ବିଧବା ନୁହେଁ,—ସଧବା ମଧ୍ୟ ନୁହେଁ । କିନ୍ତୁ କୃଷ୍ଣମାଧବ ତାକୁ ପ୍ରଥମ ଦୃଷ୍ଟିରେ ଦେଖି ଅନାଦର କରି, ଦୃଶା କରି, ନା, ନା, ବିଦ୍ରୁପକରି ଭାବିଥିଲେ ବିଧବା । ଆଜି ହୁଏତ ବିଧାତା ତାଙ୍କ ଉପରେ ଦାଉ ସାଧୁଲା,—ତାଙ୍କର ଅସ୍ତରେ ତାଙ୍କର ହୃଦୟକୁ ଚରକାଳ ପାଇଁ ଆହତ କରି ରଖିଲା । କୃଷ୍ଣମାଧବଙ୍କ ବିଦାୟଦିନେ ତେଣୁ ନିଃଶ୍ୱାସ ମୁହଁମୁହଁ ନିର୍ଗତ ହେଲା ।

କନ୍ୟାର ଶୃଙ୍ଗର-ଶୃଙ୍ଗୁ କେହି ଜାଣିତ ନ ଥିଲେ । ଶୃଙ୍ଗରକୁଳର ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ଅନେକ ଲୋକ ଥିଲେ ସତ, ମାତ୍ର ସେମାନଙ୍କର ଥିବା ନ ଥିବା ସମାନ । ସମସ୍ତେ ଭଲ ଭଲ, କାହାର ସଙ୍ଗରେ କାହାର ବିଶେଷ ଝିକିଛି ସମ୍ପର୍କ ନ ଥାଏ, କେହି କାହାର ଦୁଃଖସ୍ୱଗରେ ବିଶେଷ ଭାଗୀ ହୁଅନ୍ତି ନାହିଁ । ନିଜେ ନିଜର ଫସାରଟି ନେଇ ବ୍ୟସ୍ତ ଥାନ୍ତି । କୃଷ୍ଣମାଧବ ସେମାନଙ୍କୁ କେବଳ ଦୁଃସମ୍ବାଦଟା ଅନ୍ୟଦ୍ୱାରା ଜଣାଇଦେଇ ମାଳତୀକୁ ସଙ୍ଗରେ ନେଇ ଫେରିଆସିଲେ ।

କିନ୍ତୁ ଘରେ ଗୋଡ଼ ଦେବାଦୈବରୁ କୃଷ୍ଣମାଧବ ଅନ୍ୟ ଏକ ଦୁଃସମ୍ବାଦ ଶ୍ରବଣ କଲେ । ଆଠ ଦିନ ହେଲା ସଧାସ୍ତିୟାଙ୍କର ଭୟଙ୍କର ଜ୍ୱର । ମୁହୂର୍ତ୍ତେ ହେଲେ ଜ୍ୱରର ବିରାମ ନାହିଁ । ତାକ୍ରୁରବାବୁଙ୍କ ମତରେ ଜ୍ୱରଟା ଟାଇପଏଡ଼ । ଶୁଦ୍ଧମତ ଚିକିତ୍ସା ହେଉଛି । ସହରର ଶ୍ୟାମତନାମା ତାକ୍ରୁର ପୁରୋଦ୍ଧବାରୁ ଦିନରେ ତିନି ଥର ପାଇଆସି ରୋଗୀର ତତ୍ତ୍ୱ ନେଉଛନ୍ତି । ସଧୁ ଗୁମାସ୍ତାଙ୍କୁ ଖାଇବା ଚିରଦାକୁ ଚର ନାହିଁ । ଘରର ସମସ୍ତେ ପ୍ରାଣପଣକରି ଶୁଣୁପାରେ ଲାଗିଛନ୍ତି । ମାତ୍ର ସମସ୍ତେ ଅତଳିତ । କାହାର ମନରେ ପୁଣି ନାହିଁ, ଶାନ୍ତି ନାହିଁ । ସମସ୍ତ ଚିକିତ୍ସା, ସମସ୍ତ ଶୁଣୁପା ମଣ୍ଡେ ରୋଗର ଉପଶମ ଦେଖାଯାଇ ନାହିଁ ।

ବରଂ ଦୁଇ ଦିନ ହେଲା ଅତରିକ୍ତ ହୋଇ ଉଠିଛି । ରୋଗିଣୀର ଚେତା
ଗଢ଼ ନାହିଁ,—ମଧ୍ୟେ ମଧ୍ୟେ ପ୍ରଳାପ ହେଉଛି ।

ଗୋଟାଏ ଗୁରୁତର ବିପଦ ପରେ ଆଉ ଗୋଟାଏ ଗୁରୁତର
ବିପଦ । ଶବରଠା ଶ୍ରୀ କୃଷ୍ଣମାଧବ କିଛି ସମୟ ଗୁମ୍ ହୋଇ ରହିଗଲେ ।
ପରେ ଦୀର୍ଘ ୫.୫ ଶ୍ଵାସ ପକାଇ କହିଲେ—“ହେଉ, ଦାବ ।
ମଦନମୋହନ, ଯାହା ଇଚ୍ଛା ତୁମ୍ଭର ।” ଏହା କହି ସେ ଧୀରେ
ଧୀରେ ମାଳତୀକୁ ନେଇ ଉତ୍ତମ ଭିତରକୁ ପ୍ରବେଶ କଲେ । ସିଧା-
ସଳନ ଚାଲିଲେ ଶ୍ଵାସପ୍ରୟାସ କଷ୍ଟ ଅଭିମୁଖରେ । ସେତେବେଳେ
ଶ୍ଵାସପ୍ରୟା ଅଚେତ । ମୁନରୁ ପ୍ରଳାପ କୁହୁଛି—“ସୁସମା, ସୁସମା,
ତୋତେ କେତେ କହୁଛି ମ । ପାନ ଖଣ୍ଡେ ଖା ।” ସେ ପ୍ରଳାପ-ଭକ୍ତି
ଶ୍ରୀ କୃଷ୍ଣମାଧବଙ୍କ ହୃଦପିଣ୍ଡଟା ଛଟ୍ ଛଟ୍ ହୋଇ ଡେଇଁ ଉଠିଲା ।

ପ୍ରକୃତସ୍ଥ ହୋଇ କୃଷ୍ଣମାଧବ ସମସ୍ତ ଅବସ୍ଥା ଲକ୍ଷ୍ୟ କଲେ ।
ଅନିବାରଣୀୟ ତାଙ୍କର ବାବୁଙ୍କୁ ଡକେଇ ତାଙ୍କଠାରୁ ସମସ୍ତ କଥା
ବୁଝିଲେ । ସୁରେନ୍ଦ୍ର ବାବୁଙ୍କର ଗୋଟାଏ ମହତ୍ତ୍ଵଶାଳୀ ଏହି ଯେ ସେ
ନିଜର ସ୍ଵର ବ୍ୟବହାର ଓ ସୁମିତ୍ର କଥାବାଣୀ ଦ୍ଵାରା ରୋଗୀ ବା
ରୋଗୀର ଅସ୍ଵୀୟ ସ୍ଵଜନଙ୍କ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ଏକ ମୁହୂର୍ତ୍ତରେ ଦୂର କରି
ପାରନ୍ତି । ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ଅନେକ ତାଙ୍କର ତା ପାରନ୍ତି ନାହିଁ । ଶୁଭ
ବଡ଼ ବଡ଼ ତାଙ୍କରକଠାରେ ମଧ୍ୟ ଏ ଗୁଣର ଅଭାବ ଦେଖାଯାଏ ।
ହେଉଛନ୍ତି ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ସେ ମନସ୍ତୁଷ୍ଟା ପ୍ରତି ସମାନ ଦୃଷ୍ଟିଦେଇ
ଚାଲନ୍ତି । ଫଳତଃ ତାଙ୍କ ଚିକିତ୍ସାରେ ରୋଗୀ ବା ରୋଗୀର କୁଟୁମ୍ବ
ଲୋକ ହତାସ ହୁଏ ନାହିଁ । ସୁରେନ୍ଦ୍ର ବାବୁଙ୍କ ସହିତ କଥାବାଣୀ
କରି କୃଷ୍ଣମାଧବ ଆଶୁସ୍ଥ ହେଲେ ।

ରୋଗିଣୀର ଚିକିତ୍ସା ଅଦ୍ଭୁତ ଶୀଘ୍ରଗତରେ ଚାଲିଲା । କୃଷ୍ଣମାଧବ
ଶ୍ଵାସପ୍ରୟାସ ଶଯ୍ୟାପାର୍ଶ୍ଵରେ ଦରବର ଜଗି ବସି ଶୁଶ୍ରୂଷାର ତତ୍ତ୍ଵାବଧାନ

କଲେ,—ନିଶିତ ମଧ୍ୟ ଶୁଣି ପା କରବାକୁ ଲାଗିଲେ । କନ୍ୟା ମାଳତୀ ମଧ୍ୟ ନିଶିତ ନିଶିତ ଭାବକୁ ଅଦର, ନିଜର ବିମୁରଣୀୟ ଦୁଃଖ-ଯାତନାର ଭାର ଧୈର୍ଯ୍ୟସମ୍ବଳରେ ବହନ କରି, ଦିୈତ୍ୟପାର ପରିଚୟରେ ଲାଗିଲା । ଭଗବାନ୍ ଯେ ଚିରଦିନ ପାଇଁ ଏ ଦୁଃଖ ଯାତନାର ଭାର ତା ଉପରେ ଲଦିଦେଇଛନ୍ତି ! ତାହା ଜାଣିବତେ ନିର୍ଦ୍ଦୟରେ ବହନ କରି ଏ ଜନ୍ମଟା ପାଇଁ ଜାଳାଦିପାତ କରବା ଛଡ଼ା ହୃଦୟମଣିର ଆଉ ଉପାୟାନ୍ତର କଣ ଅଛି ? ପଡ଼ନ୍ତାଣା ସାଧୁ ପଡ଼ନ୍ତୁ ସାରା ଜୀବନରେ ଭୁଲ ପାତର ନାହିଁ । ମାତ୍ର ଦାରୁଣ ସ୍ମୃତିର ଚିତାନ୍ତ ହୃଦୟରେ ଜାଳିରଖି ତାକୁ ସମ୍ଭାର ମରୁରେ ଚାଲିଯିବ କୁ ପଡ଼େ ।

ରାଧାପ୍ରିୟାଙ୍କ ଶୁଣିପାରେ ନିୟୁତ ରହି ମାଳତୀ ଅନେକ ସମୟରେ ବେଠିଣୀର ପ୍ରଳାପ ଶୁଣି । ସେ ପ୍ରଳାପ ମୁଖ୍ୟତଃ ସ୍ୱପନକୁ ଲକ୍ଷ୍ୟ କରି । ମାତ୍ର ସୁଷମା କିଏ, ମାଳତୀ ବୁଝିପାରେ ନାହିଁ । ତାହା ଜାଣିବାକୁ ତାର ଅନ୍ତରାତ୍ମା କୌତୁହଳୀ ହୁଏ । ହେଲେ ମଧ୍ୟ, କୌତୁହଳ ନିବୃତ୍ତିର ସେ ଚେଷ୍ଟା କରେ ନାହିଁ ; କରବାର ସମୟ ନୁହେଁ । ରାଧାପ୍ରିୟାଙ୍କ ଲାଗି କାହାରି ମନରେ ସ୍ତବ୍ଧ ନ ଥାଏ । ସୁତରାଂ ସେ କଥା କାହାରିକୁ ପଚାରିବାକୁ ସେ ସାହସ କରେ ନାହିଁ ।

କିଛିଦିନ ପରେ ରାଧାପ୍ରିୟାଙ୍କ ଶରୀରର ଅବସ୍ଥା ଟିକିଏ ଭଲ ଅଟୁକୁ ଗତ କଲା । ପ୍ରଳାପଟା କମି ଆସିଲା । ଜ୍ୱରର ପ୍ରକୋପ ଲୋପ ପାଇବା ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ପ୍ରଳାପ ମଧ୍ୟ ଲୋପ ପାଇଲା । ସଞ୍ଜାମାନତା ଆଉ ଦେଖା ଗଲା ନାହିଁ । ରାଧାପ୍ରିୟା ଟିକିଏ ଟିକିଏ କଥାବାର୍ତ୍ତା କରବାକୁ ଆରମ୍ଭ କଲେ । ଦିନେ ରାଧାପ୍ରିୟା କୃଷ୍ଣମାଧବଙ୍କୁ ପଚାରିଲେ—ହରି କିଛି ଚିପିବ ଦେଇ ନାହିଁ କୃଷ୍ଣ ? କୃଷ୍ଣମାଧବ ବେଠିଣୀକୁ ପ୍ରଦୋଷ ଦେବାପାଇଁ କହିଲେ—ହଁ, ଦେଇଛି ।

ରାଧାପ୍ରିୟା ପଚାରିଲେ—ଭଲ ଅଛି ?

କୃଷ୍ଣମାଧବ—ହଁ ।

ରାଧାପ୍ରିୟା—ମୋ ଦେହ ପା କଥା ଶୁଣି ନାହିଁ ?

କୃଷ୍ଣମାଧବ—ନା ।

ରାଧାପ୍ରିୟା—ତୁ ବୋଧହୁଏ ଲେଖି ନାହିଁ ?

କୃଷ୍ଣମାଧବ—ନା, ହରି ମନରେ ବହୁ ହେବ ବୋଲି ଭାବି ଲେଖି ନାହିଁ । କାଲିଆଡ଼କୁ ଲେଖିବ ।

ରାଧାପ୍ରିୟା ମୁଣ୍ଡ ହଲେଇ କହିଲେ—ନା, ନା, କାହିଁକି ଲେଖିବୁ । ମୁଁ ତ ଭଲ ହୋଇ ଆସିଲଣି । ଆଉ ଲେଖିବାର କି ଦରକାର । ତା ପରେ ସେ ଟିକିଏ ନୁହେଁ ରହି ପୁନର୍ବାର ପଚାରିଲେ—ହରି ଆଉ କିଛି କଥା ଲେଖି ନାହିଁ କୃଷ୍ଣ ?

କୃଷ୍ଣମାଧବ ଏହି “ଆଉ କିଛି”ର ଅର୍ଥ ସ୍ପଷ୍ଟ ବୁଝିପାରିଲେ । ମୁହଁ ତଳକୁ କରି କହିଲେ—ନା ।

ରାଧାପ୍ରିୟା ଦୀର୍ଘ ନିଃଶ୍ୱାସଟିଏ ମୋଚନକରି କଡ଼ ଲେଉଟାଇ ଘୋରବାକୁ ଚେଷ୍ଟାକଲେ । ଏହି ସମୟରେ କୃଷ୍ଣମାଧବ ମାଳତୀର ଦୁର୍ଭାଗ୍ୟର କଥା ରାଧାପ୍ରିୟାଙ୍କୁ ଶୁଣାଇଲେ । ସେ ତାହା ଶୁଣି କୋହ ସଦୃଶ ଯାରିଲେ ନାହିଁ, ଅଳ୍ପସ୍ଥ ଲେଉଟିଆସରେ ବେଗଶଯ୍ୟା ଭସାଇଦେଲେ । ଏଥିରେ ବେଗିଣୀର ଅନିଚ୍ଛା ହେବାର ଆଶଙ୍କା କରି କୃଷ୍ଣମାଧବ ତାଙ୍କୁ ଦହୁତ ପ୍ରବୋଧ ଦେଇ ଛିରକଲେ । ରାଧାପ୍ରିୟା ମାଳତୀକୁ ଯାଗକୁ ଡାକିଲେ । ଦୁଇ ହାତରେ ତାକୁ କୁଣ୍ଡାଇବା କହିଲେ—ହରି ମା, ଭଗବାନଙ୍କର ଯାହା ଇଚ୍ଛା । ମୋ କୋଳକୁ ଯଦି ଯେତେବେଳେ ଦେଖିଲ, ଦେଖିବୁ ।

ସେହିଦିନ କୃଷ୍ଣମାଧବ ମଧୁ୍ୟା କରି ରହିଲେ ଯେ, ଯେତେ ଦିନ ଦିନ ନାମଜାଦା ଇଂରେଜୀ କାଗଜ ଭାରତରେ ଚଳୁଥିବା ସବୁଥିରେ

ସେ ନିଜ ନାମରେ ଏହି ମର୍ମରେ ଗୋଟାଏ ନୋଟିସ ଦେଇଦେବେ,
ଯଥା:—“ଗୌରୁଗ୍ରାଣ୍ଠୀ ହରିଶଙ୍କର ପ୍ରହରାଜ, ବାଲେଶ୍ଵରର ବିଶ୍ଵାତ
ପ୍ରହରାଜଙ୍କୁ ଶ୍ରୀ ଗୋପନାମା ଉଦ୍ଘୋଷିତ ତରୁଣ ଜମିଦାର—
ଦୟା ୨୮ ଦର୍ଶ, ଉତ୍କଳ ଗୌରବର୍ଣ୍ଣ (ସବୁବେଳେ ସ୍ଵଦେଶୀ
ବସ୍ତ୍ର ପରିଧାନ କରନ୍ତି)—ଦର୍ଶାୟକ କାଳ ହେଲା ଗୁମ୍ଫା ତ୍ୟାଗକର
ଯାକଛନ୍ତି । ତାଙ୍କର ଅବସ୍ଥିତ ସମ୍ପତ୍ତିରେ କେହି ସଠିକ ସମ୍ପାଦ
ଦେଇପାରିଲେ ହଜାରେ ଏକଟଙ୍କା ପୁରସ୍କାର ପାଇବେ ।”

ଏହିପରି ନୋଟିସଟା ଲେଖି କୃଷ୍ଣମାଧବ ତାର ଅନେକଗୁଡ଼ାଏ
ନିଜର ଟାଇପ କରିବାକୁ ଆଦେଶ ଦେଲେ । ଟାଇପ୍ ହୋଇ ଆସିଲା
ପରେ କୃଷ୍ଣମାଧବ ସେ ଗୁଡ଼ାକ ଆଗରେ ଥୋଇ ଅନେକ ସତୀ ଧ୍ୟାନମଗ୍ନ
ହୋଇ ଭଳି କେତେ କଣ ଭାବିଲେ । ତା ପରେ ସେ ହଠାତ୍ ସେ
ଗୁଡ଼ାକ ଗେ ଟାଏ ଅଳିଆ ପାଣ୍ଡୁଆରେ ପକାଇଦେଇ କହିଲେ—ନା,
ଆଉ, ଏ ମସୁଆଟା ଭଲ ନୁହେଁ । ପରଦିନ ସେ ଆଉ ଏକ ମସୁଆ
କଲେ । ଫେଟା ତାକୁ ଚୁର୍ ଭଲ ଦୋଧହୋଇ । ତଦନୁଯାୟୀ ସେ
ଆଉ ଗୋଟାଏ ନୋଟିସ ସମ୍ପାଦ ଆକାରରେ ଗବରକାଗଜମାନଙ୍କରେ
ଛପିବାପାଇଁ ପଠାଇଦେଲେ । ତାହାର ମର୍ମ ଏହିପରି—“ଗୋପନାମା
ଜମିଦାର ଗୌରୁଗ୍ରାଣ୍ଠୀ ହରିଶଙ୍କର ପ୍ରହରାଜଙ୍କର ଧର୍ମ ପରାୟଣା ଜନନୀ
ଶ୍ରୀମତୀ ଗୁପ୍ତାପ୍ରିୟା ଦେବୀ ବହୁଦିନାଦୃଶ କଠିନ ଟାଇପଫଟ୍ଟ ରୋଗରେ
ଶଯ୍ୟାଗତା । ଦୁଇଦିନ ତଳେ ତାଙ୍କର ଅବସ୍ଥା ଆଶଙ୍କାଜନକ ହୋଇ
ଉଠିଥିଲା । ବର୍ତ୍ତମାନ ଅପେକ୍ଷାକୃତ ଭଲ । ତଥାପି ଆଶଙ୍କାର କାରଣ
ରହିଛି ।”

ପଇସା ଖଜକର, ବଡ଼ ବଡ଼ ଅକ୍ଷରରେ ଚମକପ୍ରଦ ଶିଶୁନାମା
ଦେଇ, କୃଷ୍ଣମାଧବ ଏ ସମ୍ପାଦଟା ଗବରକାଗଜମାନଙ୍କରେ ଛପାଇ
ଦେଲେ ।

ଚତୁର୍ବିଂଶ ପରିଚ୍ଛେଦ

ସ୍ଵାସ୍ଥିତା ଅନେକ ପରିମାଣରେ ସୁସ୍ଥ ହୋଇ ଆସିଲେଣି, କିନ୍ତୁ ଏ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ସାଧାରଣ ପଥ୍ୟ ଧରି ନାହାନ୍ତି । ବାହ୍ୟରେ ସାମାନ୍ୟ ଟିକିଏ ଚାଲିଚାଲି ପାରୁଛନ୍ତି । ବେଶି ଚାଲିଚାଲି କରିବାକୁ ତାଙ୍କର ବାବୁଙ୍କର ମନା । ଘରର ସମସ୍ତେ ଟିକିଏ ଅସ୍ଵସ୍ତି ବୋଧ କରିବାକୁ ଆରମ୍ଭ କଲେଣି । ଆଉ ଗୁଡ଼ିକନ ଶୁଣୁଥା କରବାକୁ ପଡ଼ୁ ନାହିଁ । ଅଥାପି ଦୁଇ ତିନିଜଣ ପୋଇଲା ପରିବାସୀ ବସବର ଜଗି ରହିଥାନ୍ତି । ମାଳତୀ ଅଧିକାଂଶ ସମୟରେ ଶ୍ୟାନ୍ତିଯୁକ୍ତ ନିକଟରେ ଥାଏ, ଗୁଡ଼ିରେ ମଧ୍ୟ ତାଙ୍କର ଘରେ ଶୁଣାଏ । କୃଷ୍ଣମାଧବ ଦିନରେ ପ୍ରାୟ ଦୁଇ ତିନିଥର ଆସି ଭଗିନୀର ତହିଁ ନିଅନ୍ତି । ଶ୍ୟାନ୍ତିଯୁକ୍ତ କହନ୍ତି କାହିଁକି ଆଉ ବ୍ୟସ୍ତ ହେଉଛନ୍ତି କୃଷ୍ଣ ? ବର୍ତ୍ତମାନ କଥା ତ ହେଲା । ତୁମ୍ଭେମାନେ ତ ମୋତେ ମରବାକୁ ଦେଲୁ ନାହିଁ । ହେଲେ, ମରୁଥିଲେ ତର ଯାଇଥାନ୍ତି ଭାଇ ! କୃଷ୍ଣମାଧବ ଏ କଥାର ଉତ୍ତର ଦିଅନ୍ତି ନାହିଁ ।

ସେ ଦିନ କୃଷ୍ଣମାଧବ ନିଜର ବୈଠକଶାଳାରେ ବସି ଗୁଡ଼ିଗୁଡ଼ି କରି ଗୁଡ଼ାଖୁ ଖାଇଛନ୍ତି ଏବଂ ଧୂଆଁ ଛାଡ଼ୁଛନ୍ତି । ମନେ ମନେ ହରି-ଶଙ୍କରଙ୍କ କଥା ଭାବୁଛନ୍ତି । ଖଦରକାଗଜରେ ଯେଉଁ ସମ୍ବାଦଟା ସେ ଛାପି ଦେଇଛନ୍ତି ସେଟା କଣ ହରିର ଦୃଷ୍ଟିରେ ପଡ଼ି ନାହିଁ ? କିଏ ଜାଣେ ? କିନ୍ତୁ ନ ପଡ଼ିବ ବା କାହିଁକି ? ହରି ତ ପ୍ରତିଦିନ ଖଦର କାଗଜ ପଢ଼େ,— ନ ପଢ଼ିଲେ ଦାୟା ହୋଇଯାଏ,—ସେଟା ତାର ଗୋଟାଏ ନିଶା । ନିଶ୍ଚୟ ପଢ଼ିଥିବ । କିନ୍ତୁ ଅଜ୍ଞାତାଏ ସେତ ଆସିଲା ନାହିଁ ! ମାଆର ସାଙ୍ଗାତକ ଅସୁସ୍ଥତାର ଖବରଟାକୁ କଣ ସେ ଲମ୍ବ ଦୃଷ୍ଟିରେ ଦେଖିଲା ? ନା, ତା ତ ବିଶ୍ଵାସ ହେଉ ନାହିଁ ।

ନିର୍ଜନରେ ବସି ଏହିପରି ଭାବୁଥିବା ସମୟରେ ମାଳତୀ ବହୁଶ୍ରୀଏ ହାତରେ ଧରି ଧୀରେ ଧୀରେ ଅସି ଉପଚ୍ଛିତ ହେଲା । କନ୍ୟାକୁ ଦେଖି କୃଷ୍ଣମାଧବ ପଚାରିଲେ—କି ଖବର ମା ?

ମାଳତୀ କହିଲା— କିଛି ନା ଦାଦା, ସବୁ ଭଲ, ତେବେ ଗୋଟାଏ କଥା ପଚାରିବାକୁ ଆସିଲି ।

କୃଷ୍ଣମାଧବ—କଣ ପଚାରିବୁ ପଚାରୁ ନାହିଁ ମା ?

ମାଳତୀ—ପଚାରିଲେ କିଛି ମନେ କରିବ ନାହିଁ ଦାଦା ?

କୃଷ୍ଣମାଧବ ମାଳତୀର କଥା ଶୁଣି ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟ ହେଲେ । ଚିନ୍ତାଧନରୁ ମାଳତୀକୁ ସେ ପେଟେ ଭଲ ପାଉଥିଲେ ଆଜି ତାର ଅକାଳ ଦୈଧନ୍ୟରେ ତାହା ଶତଗୁଣିତ ହୋଇ ଉଠିଛି । ବିଧବା କନ୍ୟାଟିକୁ ଦେଖିଲେ ତାଙ୍କର ହୃଦୟରେ ସ୍ନେହର ବନ୍ୟା ଭରୁଳି ଉଠେ । ହତଭାଗିନୀ ପ୍ରତି ଗଭୀର ସମଦେଦନା ସେ ସ୍ନେହର ପ୍ଳାବନକୁ ସ୍ପୃଶୁଳ କରିଦିଏ । ସେ ପୁଣି ତାର କଥା ଶୁଣି କଣ ଗୋଟାଏ ମନେ କରିବେ ! କୃଷ୍ଣମାଧବଙ୍କର ଏହା କାଳ୍ପନାର ଅଜାତ । ସେ ସନ୍ଦେହ ନେତ୍ରେ କନ୍ୟାର ମୁଣ୍ଡଟିକୁ ଚାହିଁ କହିଲେ,—କି କଥା ମା ? କାହିଁକି କଣ ମନେ କରିବ ?

ମାଳତୀ ହସି ହସି ପଚାରିଲା—ଦାଦା, ସତ କହୁଛ ? ମୋ ମୁଣ୍ଡକୁ କହିଲ ।

କୃଷ୍ଣମାଧବ କ୍ରନ୍ଦିତ କୋପର ଅସ୍ଥାଳନ କରି କହିଲେ— ଦୂର ପାଗଳୀ, ସବୁଦିନେ ସେହି ଚିନ୍ତାଧନ କଥା, କଣ କହୁଛୁ କହି ତୋ କଥାଟା ନ ରହିଲେ ସିନା ଦୋଷ ଦରୁ ।

ମାଳତୀ—ତେବେ କହିବ ଦାଦା ?

କୃଷ୍ଣମାଧବ—ହଁ କହ ରେ ।

ମାଳତୀ ଧୀରେ ଧୀରେ କହିବାକୁ ଲାଗିଲେ—ବାବା ମୁଁ ଯଦି ମନଇଚ୍ଛା ଖରଚ କରିବାକୁ ମାସରେ ପଚାଶଟା ଟଙ୍କା ମାଗେ ତମେ କଣ ଦିବ ନାହିଁ ?

କୃଷ୍ଣମାଧବ ହସି ହସି ଉତ୍ତର ଦେଲେ—ଏଇ ସାମାନ୍ୟ କଥାଟା ପାଇଁ ଏତେ ଚୁମିକା ! ଯା, ସେହି ହାତବାକ୍ସଟା ଫିଟେଇ ତୋର ପେଟେ ଦରକାର ନେଇ ଥା । ଆଉ ଏ ଗୁରୁଟା ବି ତୁ ରାତ୍ । ପଚାଶ ଟଙ୍କା ଛଡ଼ି ହରିଶଙ୍କରର ତହବିଲରୁ ୫୦୦ ଟଙ୍କା ମାସରେ ନେଲେ ବି କେହି ପାଟି ପିଟାଇବ ନାହିଁ,—ହରି ସେ ଭଲ ଯିଲା ନୁହେଁ । ତାର ଗୋଟାଏ ଦ୍ୟବସ୍ଥା ମୁଁ ସମୟ ଦେଖି କହିଦେବି ।

ଏହା କହି ସେ ଗୁରୁ ଗୋଛାଏ ମାଳତୀ ଆଡ଼କୁ ଫୋପାରି ଦେଲେ । ମାଳତୀ ତାହା ଫେରାଇ ଦେଇ କହିଲା—ନା ବାବା, ଗୁରୁ ମୋର ଦରକାର ନାହିଁ । ମୁଁ ନାଲି ସେତକ ଜାଣିବାକୁ ଚାହୁଁଥିଲି, ହେଲେ ଆଉ ଗୋଟାଏ କଥା ଅଛି ବାବା ।

କୃଷ୍ଣମାଧବ—ଆଉ କଣ ମା ?

ମାଳତୀ—ମୋର ଗୋଟାଏ ଭଉଣୀ ଅଛି ବାବା, ସେ ବି ବଡ଼ ଦୁଃଖିନୀ । ସେହି ଟଙ୍କାଟା ତାହାର ପାଖକୁ ମାସକୁ ମାସ ପଠାଇ ଦେବାକୁ ତମ ଗୋଡ଼ଧର ଅନୁରୋଧ କରୁଛ । ମୋ ଅନୁରୋଧ କି ରଖିବ ନାହିଁ ବାବା ?

ଏହା କହି ମାଳତୀ କୃଷ୍ଣମାଧବଙ୍କ ପାଦ ଦୁଇଟି ଭିଡ଼ି ଧରିଲା । କୃଷ୍ଣମାଧବ କହିଲେ—ପାଗଳୀଟା, ପାଗଳୀଟା, ଛଡ଼ି ମା । ତୋ କଥା କୃଷ୍ଣମାଧବ କେବେ କାଟି ଦେଇଛି, ମାଳ ?

ମାଳତୀ—ନା, ବାବା, କେବେ କାଟି ଦେଇନାହିଁ । ସେଥିପାଇଁ ତ ସାହସ କରି କହୁଛି, ତେବେ ଅଜିଠାରୁ ପଚେଇବ ?

କୃଷ୍ଣମାଧବ—ତୋ ନାମରେ ପଠେଇ ଦେ ମା । ମୁଁ ପଠେଇଲେ—
ମାଳତୀ ବାଧାଦେଇ କହିଲା—ନା, ବାବା, ମୋତେ ସେ
ସେ ଚିହ୍ନେ ନାହିଁ ।

କୃଷ୍ଣମାଧବ ପରିହାସ ଛଳରେ କହିଲେ—ଭଉଣୀ ପୁଣି
ଭଉଣୀକୁ ଚିହ୍ନେ ନାହିଁ ? ଏଠା କେହି ବିଶ୍ୱାସ କରିପାରେ ମାଳ ?

ମାଳତୀ ଉତ୍ତର ଦେଲା—ଥଟ୍ଟା ନୁହେଁ ବାବା । ମୁଁ ଯେ
ସୁସମାକୁ କେଦେ ଦେଖି ନାହିଁ ।

କୃଷ୍ଣମାଧବ ଗନ୍ଧୀର ହୋଇ ଉଠିଲେ । କହିଲେ—ମୁଁ ଯେ
ଭାର ଠିକଣା ଜାଣେ ନାହିଁ ମା । ତେବେ ଶୁଖୁକୁ ପଚାରେ—
ସେ କାଳେ ଜାଣିଥିବ ।

ମାଳତୀ ତତ୍ତ୍ୱକ୍ଷଣାତ୍ ଜବାବ ଦେଲା—ନା, ବାବା, ଠିକଣା
ମୁଁ ଜାଣେ । ଏହା କହି ସେ ହାତରେ ଧରିଥିବା ବହୁନାଣି ଖୋଲି
ପ୍ରଥମ ପୃଷ୍ଠାରେ ଲେଖା ହୋଇଥିବା ସୁସମାର ନାମ ଓ ଠିକଣା
ଦେଖାଇଦେଲା ।

କୃଷ୍ଣମାଧବ ବହୁ ଟଣ୍ଡି ନିଜ ହାତକୁ ନେଇ ଦେଖିଲେ । ଅତି
ପୁଷ୍ପାସରରେ, ଦୋଧଦୁଧ ସୁସମାର ନିଜ ହସ୍ତରେ, ସୁଗୋଲ ଅସରରେ,
ନାମ, ଗ୍ରାମ, ପୋଷ୍ଟଅଫିସ ଓ ଜିଲ୍ଲା ସମନ୍ୱୟ ଲେଖା ଅଛି । କୃଷ୍ଣ-
ମାଧବଙ୍କର ମନେ ପଡ଼ିଲା—ଦୋଧଦୁଧ ଦିନେ ସେହି ଠିକଣାରେ
ସେ ହରିଶଙ୍କରଙ୍କ ନିକଟକୁ ଟଙ୍କା ପଠାଇ ଥିଲେ । ସିରନ୍ତାର କାଗଜ-
ପତ୍ର ମଧ୍ୟରେ ତାହା ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ଥାଇପାରେ । ମାଳତୀର ମୁହଁକୁ ଅନାଇ
ସେ ପଚାରିଲେ—ଏ ବହୁ ଟଣ୍ଡି ତୁ କେଉଁଠୁ ପାଇଲୁ ମାଳ ?

ମାଳତୀ ଉତ୍ତର ଦେଲା ଯେ, ଗ୍ୟାସିୟାଙ୍କ ଘରେ ପେଟି
ଅଲମାରିଟା ଅଛି ତାହାର ଉପରେ ସେ ବହୁ ଟଣ୍ଡି ପଡ଼ିଥିଲା, ଅଲମାର
ଉପରଟା ଝାକୁ ଝାକୁ ସେ ଟଣ୍ଡି ସେ ପାଇଛି ।

କୃଷ୍ଣମାଧବ କହୁଲେ—ଭଲ କଥା । ଟଙ୍କାଟା ଏହି ଠିକଣାରେ ପଠାଇ ଦେଇପାରୁ । କିନ୍ତୁ ମୋ ନାମରେ ପଠେଇବାଟା ଉଚିତ ହେବ ନାହିଁ ମା । ଗୋଟାଏ କାମ କର, ଗୋଟିଏ ନାଁରେ ପଠେଇ ଦେ, ଅଥଚ ତୋର ହରିଶଙ୍କର ଭାଇର ଅଦେଶ କ୍ରମେ ପଠେଇଲୁ ବୋଲି ଲେଖି ଦେ ।

ମାଳତୀ ଉତ୍ତର ଦେଲା—ସେଟା କଣ ଭଲ ହେବ ଦାଦା ! ଦରଂ ଅପରିଚିତ ହେଲେ ବି ନିଜ ନାମରେ ପଠାଯାଇ ପାରେ, କିନ୍ତୁ ହରିଶଙ୍କର ନାଁରେ ପଠେଇବାକୁ ମନ ଦେବୁ ନାହିଁ । ସେଥିରେ ସେ ହୁଏ ତ ଅଧିକ ଅପମାନିତ ଦୋଷକରିପାରେ ।

କୃଷ୍ଣମାଧବ କହୁଲେ—ଅଉ ତ କିଛି ଉପାୟ ଦେଖୁନାହିଁ ମା । ତେବେ ଠିକଣାଟା ଟିପି ଦେଇ ଥା ।

ମାଳତୀ ଠିକଣାଟା ଗଣ୍ଡିଏ କାଗଜରେ ଟିପି କୃଷ୍ଣମାଧବଙ୍କ ହାତରେ ଦେଇ ଆସିଲା । କୃଷ୍ଣମାଧବ ତାହା ଘୁଡ଼ି ସାବଧାନରେ ରଖିଲେ ।

କଣ ଭାବି କି ଜାଣି କୃଷ୍ଣମାଧବ ସେହି ଦିନ ମାଳତୀ ନାମରେ ଶିଏ ଟଙ୍କା ସୁସମା ନିକଟକୁ ମନିଅଡ଼ର କରି ପଠାଇ ଦେଲେ ଏବଂ ମାଳତୀକୁ ଡାକି କହୁଲେ—ମା, ଶେଷରେ ଗୋଟିଏ ନାଁରେ ପଠେଇ ଦେଲି ରେ । ମାଳତୀ ଅବାକ୍ ହୋଇ ରହିଲା । କୃଷ୍ଣମାଧବ କହୁଲେ—ହାଲ, କିଛି କ୍ଷତି ନାହିଁ ।

ହେଲେ, ମାଳତୀର କଥାଗୁଡ଼ିକ ତାଙ୍କ ମନରେ ଗୋଟାଏ ଗଭୀର ଦାଗ ରଖିଦେଇଗଲା । ଏଇ କେତେଟା ଦିନଭିତରେ ମାଳତୀ ସମସ୍ତ ଘଟଣାଟା ବୁଝିପାରିଛି । ସୁସମା ପ୍ରତି ତାର ସହାନୁଭୂତି ଜାତ ହୋଇଛି । ନିଜର ଭଉଣୀ ପରି ସେ ତାକୁ ଜ୍ଞାନ କରିଛି । ନ ଦେଖିଥିଲେ ବି ସୁସମାପ୍ରତି ତାର ସ୍ନେହମମତାର ସୁଧା ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ସ୍ମୃତି

ପ୍ରଧାନିତ ହୋଇ ପାରିବୁ । ତେବେ ଏହି ପରିବାର ମଧ୍ୟରେ ସୁଖମାର
ଶତ୍ରୁ କିଏ ? ଦୋଷଦୃଷ୍ଟ ଜଣେ । ହୁଏ ସେ ଜଣକ ବି ତାର ଶତ୍ରୁ
ନୁହେଁ । ଠିକ୍ ବୁଝିବାକୁ ଗଲେ, ତାର ଶତ୍ରୁ ମନୁଷ୍ୟ ରୂପଧାରୀ କେହି
ନୁହେଁ । ତାହା ଏକ ଅତି ପ୍ରାଚୀନ ଜରାଜର୍ଣ୍ଣ ଅନୁଷ୍ଠାନ, କିମ୍ବା
ଅନୁଷ୍ଠାନ-ପ୍ରୀତି ପ୍ରାଚୀନତାର ମୋହ ବା ମୋହଜ ଭ୍ରାନ୍ତି ଦୋଲ ମଧ୍ୟ
ତାର ନାମ ଦିଅପାରେ ପାରେ । ଅନ୍ୟ କଥାରେ ତାହା ଦୁର୍ବଳତା ।

ହୃଷ୍ଟମାଧବ ଧଡ଼ଧରି ଉଠିଲେ । ଭାବିଲେ—ରାଧା । ଅଲଗାରେ
ଛଡ଼ାରେ କଚେରୀରେ ଦାବିଦାରେ ରାଧାଙ୍କର ଶାନ୍ତି ଅନୁଷ୍ଠାନ ।
ହୃଷ୍ଟମାଧବ ହୁକୁମ ଦେଲେ—ଦଲଦାର ମିଆଁ ଦରବରାଜ, ପିଆଦା
ହନୁମନ୍ତ ଫିହ, ରୁକର ସଙ୍ଗାଳି ଦାରିକ, ସେପେୟା ନବଦଳ ପଣ୍ଡା,
ଅଉ ଚୁଣ୍ଡା ସଦାର ଦେହେରାକୁ ଖଦର ଦିଅ ।

ମୋହସଲ ଗସ୍ତକୁ ଗଲେ ହୃଷ୍ଟମାଧବଙ୍କର ଏହୁପରି ସାଜସଜ୍ଜାର
ଅପେକ୍ଷାଜନ ହୁଏ । ସୁନ୍ଦରୀ ରାଧାରୁମାତ୍ରା ଅନୁମାନ କରିନେଲେ—
ମାୟା ସାଥରେ ମୋହସଲ ଗସ୍ତରେ ବାହାରିବେ । ତଦନୁସାରେ
ସେ ସମୟ ଅପେକ୍ଷାଜନ କଳାଦାରେ ଲାଗିଲେ ।

ସିଂହା ମୁହରୁ ହୃଷ୍ଟମାଧବ ରାଧାଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ସାଥ ହ କରି
ଦୁଇ ଗୁରିଦଳ ଭିତରେ ଯେଉଁ ଅସିଦେ ଦୋଲି କହୁଗଲେ । ମାଳତୀ
ଓ ରାଧାରୁମାତ୍ରାକୁ ମଧ୍ୟ ତାଙ୍କର ବିଶେଷ ତତ୍ତ୍ୱ ନେବାକୁ ଉପଦେଶ
ଦେଇଗଲେ ।

କିଛି ସମୟ ପରେ ଦେହେରାମାନେ ଯେଉଁଅସି ଖଦର ଦେଲେ
ସାଥରେ ରେଲଗାଡ଼ରେ ବିଜେ ହୋଇ ଦକ୍ଷିଣକୁ ଯାତ୍ରା କଲେ ।

ପଞ୍ଚବିଂଶ ପରଲୋକ

ଭୁବନେଶ୍ୱର ଶ୍ରେୟାଳ । ସେ ପ୍ରଭାତ ସେବାକୁ କିଛି ବଳମ୍ବ
ଅଛି, ମାତ୍ର ଦେଖି ବଳମ୍ବ ନାହିଁ । ଗାଡ଼ି ଆସି ଗାଡ଼ିପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଛୁଡ଼ା
ହୋଇ । ଶ୍ରେୟାଳ ଶ୍ରେୟାଳ । ସେ ଦିନ ଅନେକ ଯାହା । କିଏ ଗାଡ଼ିରୁ
ଓହ୍ଲାଇବାକୁ ଦ୍ୟୁତ, କିଏ ଦା ଗାଡ଼ିରେ ଚଢ଼ିବାକୁ ଦ୍ୟୁତ । ଗାଡ଼ି
ଦୁଇ କମ ସମୟରେ ଶ୍ରେୟାଳରେ ଛୁଡ଼ା ହୁଏ, ସେଥିପାଇଁ ଦ୍ୟୁତ ।
କୃଷ୍ଣମାଧବ ସଦାବଶଳେ ଅବତରଣ କଲେ ଏବଂ ଲୋକଗଣ ଉଭୟ
ଦେଇ ଗାଡ଼ିପର୍ଯ୍ୟ ପାଟକ ଆଡ଼କୁ ଚାଲିଗଲେ । ପାଟକ ପାଖରେ ଛୁଡ଼ା
ହୋଇ ହିସ୍ତକଳା ତେଲିଆ ଦାକୁଟିଏ ଟିକିଟି ନେଉଥିଲା । ତେଲିଆ
ଦେଖି କାରଦାର କରୁଥିଲା । ମଧ୍ୟ ମଧ୍ୟ ଜଣେ ଅପେ ଲୋକକୁ
ଅଟକେଇ ରଖି କିଛି ଅଣ୍ଟିରୁଣ୍ଡି ନେଇ ଗଲେ ଦେଉଥିଲା । କୃଷ୍ଣମାଧବ
ପେଟଦେଲେ ଗୋଟି ପାଖରେ ପହଞ୍ଚିଲେ, ସେତେବେଳେ ତେଲିଆ
ଦାକୁଟି ଶ୍ରେୟାଳଦିଆର ମୁହଁକେସ ହସ୍ତ କୌଣସି ତରୁଣ ଉଦ୍‌-
ସନ୍ତାନଠାରୁ ଟିକିଟି ନେଉଥିଲା । ପଛଆଡ଼ୁ କୃଷ୍ଣମାଧବ ଯାଇ ହାକୁଡ଼ି
ଗଲେ । “ଏ କିଏ ରେ ? ହର !” ବୋଲି ଚିତ୍କାର କରି କୃଷ୍ଣମାଧବ
ସୁବଳଟିକୁ କୁଣ୍ଡଳ ପକାଇଲେ । ସୁବଳ ତଟସ୍ଥ ହୋଇଗଲା ।
ଏ ଯେ ମାତୁଳ କୃଷ୍ଣମାଧବ । ହରିଶଙ୍କର ପାଦତଳେ ମୁଣ୍ଡଲଗାଇ
କରି ପ୍ରଣାମ ଅନ୍ତ୍ରଦ୍ୟୁତ ହୋଇ ଉଠିଲେ । କିନ୍ତୁ ଗଳଦଣ୍ଡନେତ୍ର ମାତୁଳ
କୃଷ୍ଣମାଧବଙ୍କ ଆଲିଙ୍ଗନ ପାଶରୁ ନିଜକୁ ମୁକ୍ତ କରିପାରିଲେ ନାହିଁ ।
କୃଷ୍ଣମାଧବ ଭାଗିନେୟକୁ ବାହୁପାଶରେ ଭିଡ଼ିଧରି ଛୁଡ଼ା ହୋଇ
ଉଡ଼ିଲେ । ନେତ୍ରପୁଗଳରୁ ଝର ଝର ହୋଇ ଅଶ୍ରୁବିନ୍ଦୁ ଝରିବାକୁ
ଲାଗିଲା । ଟିକିଟିକିଲେକିରଟା ଅଟକି ଅନେଇ ରହିଲା । ପାଟକ
ପାଖରେ ଛୁଡ଼ା ହୋଇଥିବା ଯାହାମାନେ କୌଣସି ହୋଇ ଦୃଶ୍ୟ

ଦେଖିବାକୁ ଲାଗିଲେ । ମୃଗ ପାଞ୍ଚ ମିନିଟ୍ ଏହିପରି କଟିଗଲା । ଶେଷରେ
 ଟିକଟ୍‌ଲେକର ଅପାଞ୍ଚ ବିଳମ୍ବ ହେଉଥିବାର ଦେଖି ହାତଟା ପ୍ରସାରିତ
 କରି ଚିତ୍କାର କରି ଉଠିଲା—‘ଟିକଟ୍ ଆସୁ । ପହିଲେ ଟିକଟ୍ ଦେନା
 ଚାହିଁ, ପରେ ଓ ସବୁଦାହ ।’ କୃଷ୍ଣମାଧବ ଶୁଣିଲେ ନାହିଁ । ପୂର୍ବପରି
 ସ୍ଥିର ଅଲିଙ୍ଗନ କରି ରହିଲେ । ଟିକଟ୍‌ବାରୁ ଆନ୍ତରି ତାର ସ୍ମରରେ
 ଚିତ୍କାର କଲା—‘ଟିକଟ୍ ଦେ ଦୋ ବାବୁ ଟିକଟ୍ ଦେ ଦୋ ।’ କୃଷ୍ଣମାଧବ
 ବିରକ୍ତ ହୋଇ କହିଲେ—‘ଆରେ ୦ଏର୍ ହୋ, ଟିକଟ୍ ଟିକଟ୍ ମତ
 ଚଲାଡ଼, ଅଭି ଟିକଟ୍ ନେହୁ ଦେବା ।’ ଟିକଟ୍ ବାବୁଟି କାବା ହୋଇ
 ରହିଗଲା । ପରେ କୃଷ୍ଣମାଧବ ଆସୁଛୁ ହୋଇ ଅନେକନୂତାଏ ଟିକଟ୍
 ପକେଟରୁ ବାହାର କରି ତା ହାତକୁ ବଢେଇ ଦେଲେ । ତା ପରେ
 ହରିଶଙ୍କରକୁ ଟାଣି ନେଇ ସେ ପାଟକ ପାର ହେଲେ । କୃଷ୍ଣମାଧବ
 ନିଶ୍ଚିନ୍ତ ହେଲା ପରେ ପାଟକବାବୁଟି ମୁକୁକି ମୁକୁକି ହସି ସମ୍ମୁଖ
 ଯାତ୍ରୀମାନଙ୍କୁ ଲକ୍ଷ୍ୟ କରି ଦକ୍ଷିଣୀ ମନ୍ତ୍ରବ୍ୟ ବାଢ଼ିଲା—ବାବୁ ‘ରିପା’
 ପଡ଼ିଗଲା ପସ ! ଓହୋ ! ଶେଷେ ରିପା !

ଅକସ୍ମାତ୍ ଅପ୍ରତ୍ୟାଶିତଭାବରେ କୃଷ୍ଣମାଧବଙ୍କ ସହିତ ହରି-
 ଶଙ୍କରଙ୍କର ସାକ୍ଷାତ୍ ସଂପର୍କ ଘଟିଗଲା । ହରିଶଙ୍କର କିନ୍ତୁ କୃଷ୍ଣମାଧବ କେହି
 ଏହା ସ୍ମୃତିରେ ଭାବି ନ ଥିଲେ । ହରିଶଙ୍କର ସୁସମାଜ ସଙ୍ଗରେ ନେଇ
 ଯେଉଁ ଦିନ ସରୁ ବିଦାହୋଇ ଚାଲି ଆସିଥିଲେ ଏବଂ ସୁସମାଜ
 ସ୍ବଗୃହରେ ପୁନଃ ସମ୍ମାପିତ କରି ଫେରିଯାଇଥିଲେ, ସେହି ଦିନରୁ
 ତାଙ୍କର କୌଣସି ଗବର କେହି ପାଇ ନ ଥିଲେ । ଅଭିମାନୀ ଯୁବକ
 ଆଉ କେହି ଫେରିବେ ନାହିଁ, ସମ୍ପର୍କ ଦାବି କରିବେ ନାହିଁ,
 ନିଜେ ଉପାର୍ଜନ କରି ଚଳିବେ ଇତ୍ୟାଦି ନାନାପ୍ରକାର କଳ୍ପନା
 ସେ ଦିନ ମନରେ ସ୍ଥାନ ପାଇଥିଲା । ଭୁବନେଶ୍ବରରୁ କଟକକୁ ଫେରି
 ଆସି ସେ ଦିନଟା ସେ ନିଜାନ୍ତ୍ର ଅନ୍ୟଚକ୍ରିତଭାବରେ କଟାଇଥିଲେ ।

ପରଦିନ ସେ ଭାରତଲକ୍ଷ୍ମୀ କଟନ୍‌ମିଲରୁ ଫ୍ରେଜ୍‌ଡ ଏକହଜାର ଟଙ୍କା ଲାଭାଶର ଚେକ୍ ପାଇଥିଲେ ଏବଂ ସେ ଟଙ୍କାଟା କଣ କରନ୍ତେ ତାହାହିଁ ଭାବୁଥିଲେ । ମନେ ମନେ ଯୁକ୍ତି କରୁଥିଲେ—ଏ ଟଙ୍କାଟା ବି ନ ନିଜର ଉପାର୍ଜିତ ସମ୍ପତ୍ତି ନୁହେଁ । ଏହା ସେହି ପିତୃପିତାମହଙ୍କ ଉପାର୍ଜିତ ଜମିଦାରୀର ଟଙ୍କା । ତେବେ ସେହି ଜମିଦାରୀ ତହସିଲକୁ ଫେରିପିବା ଉଚିତ । ମାତୁଳ କୃଷ୍ଣମାଧବଙ୍କ ନାମରେ ଚେକ୍‌ଟା ପଠାଇଦେଲେ ହେବ । କିନ୍ତୁ ସେହା କି ଭଲ କଥା ହେବ ? କୃଷ୍ଣମାଧବଙ୍କୁ ଗୋଟାଏ ମାଡ଼ ମାରିଲା ପରି ନ ହେବ କି ? ନା, ଥାଉ । ତେବେ ଚେକ୍‌ଟା ଉଠାଇ ସୁଧି ନାମରେ ବେଙ୍କରେ ଜମା ରଖିଦେଲେ ତ ମନ ଦୃଢ଼ ହୁଅନ୍ତା ନାହିଁ ।

ଏହିପରି ନିର୍ଜନରେ ବସି ଭାବୁଥିବା ସମୟରେ ହରିଶଚରଙ୍କର ଜଣେ ଦକ୍ଷ ଅସି ଉପସ୍ଥିତ ହେଲେ । କହିଲେ—ଏତେ ଧ୍ୟାନମଗ୍ନ ହୋଇ ସତ୍ୟଯୁଗର ମହର୍ଷି ପରି କଣ ଭାବୁଛ ହେ ! ଥରେ ସମାଧୂଷା ଭାଙ୍ଗି ଏ ବାସ୍ତବ ଜଗତଟା ଉପରେ ଦୃଷ୍ଟି ପକାଅ । ଦକ୍ଷ ଏହା କହି ଠୋ ଠୋ ହୋଇ ହସିଦାକୁ ଲାଗିଲେ । ସେ ହାସ୍ୟବେଳରେ ବାସ୍ତବିକ ହରିଶଚରଙ୍କର ଧ୍ୟାନ ଭାଙ୍ଗିଗଲା । ସେ ଉତ୍ତର ଦେଲେ— ଅରେ ! ଦ୍ରୁଜମୋହନ ବାବୁ ଯେ । ଅଉ କଣ ଖବର ?

ଦ୍ରୁଜମୋହନ କହିଲେ—ଖବର ସାଫାତକ । ଏକାବେଳେକେ ଶ୍ରୀ ମମତାଜିମହଲଙ୍କ ସମାଧୂ ମନ୍ଦିର ଅଭିମୁଖେ ଯାବା ।

“ସତେ ? ତାଜମହଲ ଦେଖିବାକୁ ବାହାରୁଛ ନା କଣ ?”

‘ନିଶ୍ଚୟ ।’ ସାହାଜାହାନ ମିଆଁଙ୍କର ଏତେ ବଡ଼ କାର୍ତ୍ତିତା ଯଦି ଦ୍ରୁଜମୋହନ ମଙ୍ଗରାଜ ନ ଦେଖନ୍ତି, ତେବେ କାହା ଲାଗି ସେହାର ନୁହେଁ ଶ୍ରଦ୍ଧା ?

ହରିଶଙ୍କର ପଚାରିଲେ—ନା, ଥିବା ନୁହେଁ । ସତେ ଅଗ୍ରା ପାରିଛ ?

ଦ୍ରୁମମୋହନ କହିଲେ—ଥରେ ତ କହିଲି । ସେଥିରେ ପୁଣି ସନ୍ଦେହ କାହିଁକି ? ହଁ ହେ,—ତୁଲ ନା—ଓଁ ଗୁଣାଏ ମାରିଦେଇ ଅସିଦା । ତମ ପରି ମୋର ଯଦି ଟଙ୍କାର ଗଛ ଆନ୍ତ୍ରା, ଭାଇ, ପ୍ରତି ମାସରେ ଥରେ ଗୋଟିଏ ପ୍ରଦକ୍ଷିଣ ନ କରି ଛାଡ଼ନ୍ତି ନାହିଁ । କଣ କହୁଛ—ହରିଦାନୁ ? ଯିବ ? ଯିବାକୁ ହିଁ ହୁଏ ହେ । ଉଠ ।

ଏହା କହି ଦ୍ରୁମମୋହନ ଏକାଦେଲେକେ ଟାଣିବାକୁ ଆରମ୍ଭ କଲେ । ହରିଶଙ୍କର କହିଲେ—ଆରେ ଥୟ ଥର । ଯିବା ବୋଲିଲେ କଣ ଏଇ ମୁହୂର୍ତ୍ତରେ ?

ଦ୍ରୁମମୋହନ ଉତ୍ତର ଦେଲେ—ହଁ, ଏହି ମୁହୂର୍ତ୍ତରେ । ରେଡ଼ ହୋଇପଡ଼ । ଖାଇବା ପିଇବା ଆଜି ଆମ ଘରେ, ଉଠ ।

ଦ୍ରୁମମୋହନ ଅସ୍ଥିର କରି ପକାଇଲେ । ହରିଶଙ୍କର ଭାବିଲେ—ପ୍ରସ୍ତାବଟା ମନ୍ଦ ନୁହେଁ । ଥରେ ତୁଲି ଆସିଲେ ଭଲ ହୁଅନ୍ତା । ଏହା ଭାବି ଆଉ ଆପଣ ନ କରି ଉଠିଲେ । ଦ୍ରୁମମୋହନ ନୁହଁ ହୋଇ କହିଲେ—ତ୍ରେଭୋ ! ତ୍ରେଭୋ !

ସେହି ଦିନ ହରିଶଙ୍କର ଆଗ୍ରାପାଦୀ ହୋଇ ବାହାର ପଡ଼ିଲେ । ସୁଖି ନାମରେ ଟଙ୍କାଟା ଉପାଜିତ୍ ହେବା ପ୍ରସ୍ତାବ ଶୁଣି ଶୁଣି ଉଡ଼ିଗଲା । ଚେକ୍‌ଟା ବେଙ୍ଗର ଉଜ୍ଜ୍ୱଳ ନେଇ ସେ ଚାଲିଲେ ।

ବର୍ଷାଧୂଳି କାଳ ହରିଶଙ୍କର ଅନେକ ସ୍ଥାନରେ ତୁଲି ଅନେକ ଜିନିଷ ଦେଖିଲେ । ସମସ୍ତ ଉତ୍ତର-ଭାରତଟା ତଳ ତଳ କରି ତୁଲି ଆସିଲେ । କିଦେଶ ଭ୍ରମଣ ସାଙ୍ଗ ହେଲା । ଅବଶେଷରେ ଦ୍ରୁମ-ମୋହନଙ୍କ ସହିତ ଫେରିଲେ । କିନ୍ତୁ ଦ୍ରୁମମୋହନ ବାଟରେ ଅଟକି

ଗଲେ । ଦକ୍ଷିଣେଷକ ସନିବନ୍ଦ ଅନୁରୋଧ ଏଡ଼ି ନ ପାରି ସେ
ହାବଡ଼ାରେ ରହିଗଲେ । ଦ୍ରୁତମୋହନ ମଧ୍ୟ ଧନୀ ସନ୍ତାନ ।
ହରିଶଙ୍କରଙ୍କ ପରି ବଡ଼ଲୋକ ନ ହୋଲେ ମଧ୍ୟ ଘରେ ଯଥେଷ୍ଟ ଟଙ୍କା
ଅଛି । ପୁଣି ଧନବାନ୍ ଶୁଣ୍ଢାକର ଏକମାତ୍ର କୁଳନନ୍ଦନାକୁ ବିବାହ
କରି ମନ ଇଚ୍ଛା ଶାନ୍ତ କରିବାକୁ ଟଙ୍କା ପାଇଥାନ୍ତି । ସୁନ୍ଦର ଚନ୍ଦ୍ରା
କଣ ?

ଯାହାହେଉ ଦ୍ରୁତମୋହନ ହାବଡ଼ାରେ ରହିଗଲେ । ହରିଶଙ୍କର
ଏକାକୀ ଫେରିଲେ । ଗାଡ଼ ଦାଲେଶ୍ୱର ଚୈତ୍ୟନରେ ପହଞ୍ଚିଲା ପରେ
ଟଙ୍କାଏ ଓହ୍ଲାଇପଡ଼ି ମାଆଙ୍କ ଶ୍ରୀଚରଣ ଦର୍ଶନ କରି ଆସିବାକୁ ଇଚ୍ଛା
ହେଲା । ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ମନେ ପଡ଼ିଗଲା ସୁସମାର କଥା । ସୁସମାକୁ
ଘରେ ପହଞ୍ଚାଇ ଦେଇ, ମନିବେଢ଼ାରୁ ପାଞ୍ଚଟି ମାତ୍ର ଟଙ୍କା କାଢ଼ି
ନେଇ, ସମସ୍ତ ବେଗ୍‌ଟା ତାହାର ହାତରେ ଦେଇ ଆସିଥିଲେ ।
ସେଥିରେ କେତେ ଟଙ୍କା ଥିଲା, ତାହା ଗଣି ଦେଖି ନାହାନ୍ତି । ଦୋଧଦୁଧ
ଭନି ଶହ, ସାଢ଼େ ଭନି ଶହ ଭିତରେ ହେବ । କିନ୍ତୁ ବର୍ଷେ କେତେ
ମାସ ହୋଇଗଲା । ଆଉ ଟଙ୍କା ପଇସା କିଛି ପଠା ହୋଇ ନାହିଁ ।
ହରିଶଙ୍କର ଭାବିଲେ—ସୁନ୍ଦର ହାତରୁ ପଦ ପଇସା କରନ୍ତୁ ସର
ଯାଇଥାଏ ? ତାର ଅବସ୍ଥା ଅଜି କଣ ହୋଇ ନ ଥିବ ! ଭିକାରଣୀ
ହୋଇ ସୁଧି ଅଜି ଦ୍ୱାରେ ଦ୍ୱାରେ ବୁଲି ନ ଥିବ କି ? ଭାବୁ ନ ଥିବ
କି—ପ୍ରେମାସ୍ତ୍ର ଦୋଲି ଯେ ଦିନେ ଅନିବଚନୀୟ ଅସ୍ଥାନନ କରି
ଲୁମ୍ବିକ ଦୁର୍ଭାଗ ବଜେଇ ଚାଲିଥିଲା, ସେ ଏଡ଼େ ନିଶ୍ଚିନ୍ତ, ଏଡ଼େ
ପାପାଣ ! ଦୟାମୟୀ ଦୋଲି କୌଣସି ବ୍ୟୁତ ସେ ଧାର ଧାରେ
ନାହିଁ । ହାୟ ରେ ଛଳନାମୟ ନିଷ୍ଠୁର ବସ୍ତୁ !

ହରିଶଙ୍କରଙ୍କ ଅନ୍ତରାତ୍ମା ନିଜ ପ୍ରତି ଦୃଶ୍ୟରେ ପରିମୂର୍ତ୍ତି ହୋଇ
ଉଠିଲା । ବାହାରେ ସୁନ୍ଦର ଅନ୍ଧକାର ତାଙ୍କ କଟମଟ କରି ଚାଲୁ ଥିଲା ।

ଉପହାସ କରିବାକୁ ଲାଗିଲା । ହରିଶଙ୍କର ଲୁମ୍ ହୋଇ ବସି ରହିଲେ, ଗାଡ଼ିରୁ ଓହ୍ଲାଇ ପାରିଲେ ନାହିଁ । ପ୍ରସ୍ଥାନ ସମ୍ଭା ଦାଜିଲା—ଗାଡ଼ି ସିଟି ଦେଲା—ଶେଷରେ ଝମ୍ ଝମ୍ ଦମ୍ ଦମ୍ ହୋଇ ଚାଲିବାକୁ ଆରମ୍ଭ କଲା । ହରିଶଙ୍କର ସେହିପରି ବସିରହିଲେ । କିଛିସଣି ପରେ ପୁଣି ଭାବିଲେ—ବୋଧହୁଏ ସୁପିର ଅବସ୍ଥା ଏତେ ଗୁରୁତର ହୋଇ ନ ଥିବ । ଦୁଇଟା ପେଟ ତ ? ମାସରେ କେତେ ଖରଚ କି ? ବୋଧହୁଏ ହାତରେ କିଛି ଥିବ । କିନ୍ତୁ ନିଶ୍ଚୟ ଶେଷ ହେବା ଉପରେ ହେବଣି ତା ପରେ ସୁପିର ଉପାୟ ?

ହରିଶଙ୍କର ଧଡ଼ପରି ଉଠିଲେ । ସୁଟ୍‌କେସଟା ଖୋଲି ଦେଖିଲେ, ଟଙ୍କା ଶହେ ପାଞ୍ଚ ପା ଭିତରେ ଅଛି । ଇଚ୍ଛା ହେଲା—ଜୁର୍ ଜୋରରେ ପିଙ୍ଗି ଦିଅନ୍ତେ,—ଠିକ୍ ସୁପିର କୋଳରେ ଯାଇ ଝିଙ୍‌ଝାଙ୍ ହୋଇ ପଡ଼ନ୍ତା । ହାୟ ହାୟ, ସୁପି ଏତେ ନିକଟରେ ନୁହେଁ । ହରିଶଙ୍କର ଭାବିଲେ—ନା, କଟକରେ ପହଞ୍ଚି ତାଙ୍କର ପ୍ରଥମ କାର୍ଯ୍ୟ ହେବ, ସମସ୍ତ ଟଙ୍କା ସୁପି ନାମରେ ଟେଲିଗ୍ରାମ ମଣିଅଡ଼ରରେ ପଠେଇ ଦେବା ।

ଗାଡ଼ି ଚାଲିବାକୁ ଲାଗିଲା । ଟ୍ରେସନ ପରେ ଟ୍ରେସନ ଶାଲ । ମହାନଦୀର ପୋଲ ପଡ଼ିଲା । ବି, ଏନ୍, ଅର ଗାଡ଼ି ବାରଦର୍ପରେ ସିଂହଜାଦ କରି ଚାଲିଲା,—ଝମ୍ ଝମ୍—ଝମାଝମ୍, ଝମ୍ ଝମ୍—ଝମାଝମ୍, ଶେଷରେ କଟକ ଟ୍ରେସନ ହାବୁଡ଼ିଲା । “କଟକ୍—କଟକ୍”,—“ଚୁ—ଗରମ ଚୁ—ଗରମ୍”, “ପାନ୍ ବିଡ଼ ସିଗ୍ରେଟ୍”—ନାନା ଶ୍ରାବ୍ୟ ଅଶ୍ରାବ୍ୟ ଆବାଜ୍ ହେଲା । ହରିଶଙ୍କର ଉଠିଲେ; କିନ୍ତୁ କଣ ମନକୁ ଆସିଲା କି ଜାଣି, ପୁଣି ବସିପଡ଼ିଲେ । ତଳାର୍ଦ୍ଧ ବି ହଲିଲେ ନାହିଁ । ଗାଡ଼ି ଚାଲିଲା, କଟକ ଟ୍ରେସନରେ ଓହ୍ଲାଇବା ହେଲା ନାହିଁ, କିନ୍ତୁ “ପ୍ରଥମ କାର୍ଯ୍ୟ”ଟା ମଧ୍ୟ କରାଗଲା ନାହିଁ ।

ଶେଷରେ ଗାଡ଼ି ଆସି ଭୁବନେଶ୍ବର ଶ୍ରେଷ୍ଠନରେ ଠିଆ ହେଲା ।
ସ୍ବରାଜ୍ୟର ସୁଖକେତୁ ଶ୍ରୀ ହାତରେ ଧରି ଦାହାର ପଡ଼ିଲେ । ତା ପରେ
ଯାହା ଯାହା ହେଲା, ସବୁ କହିଲେ ।

ମାନ୍ୟତା ଦାହାରକୁ ଆସି କୃଷ୍ଣମାଧବ ତାଙ୍କିଲେ—ଦଲ୍ଦାର
ମିଆଁ !

ଦଲ୍ଦାର ଜବାବ୍ ଦେଲା—ହଜୁର୍ ।

କୃଷ୍ଣମାଧବ—କାକଟପୁର ଯାନେବାପସ୍ତ ଏକ୍ ଅଛା ଗୋରୁକା
ଗାଡ଼ି ଲାଗି ତ । ହଜୁମନ୍ତ ସିଂ କୋ ବି ଲେ ଯାଏ ।

ପ୍ରଥମା ଓ ବରକନ୍ୟାଜ ଧାଇଁଲେ । ସିଦ୍ଧୁ ପାଟିଆସିଲା ।
କୃଷ୍ଣ କୃଷ୍ଣ ଆକାଶ ଉଜ୍ଜ୍ବଳରୁ ଉଜ୍ଜ୍ବଳତର ହେବାକୁ ଲାଗିଲା ।
ଶ୍ରେଷ୍ଠ ଆଗରେ ଯେଉଁ ଗଛଗୁଡ଼ିକ ଅନ୍ଧାରରେ ଭୁଲି ଉଠି ଶୁଭ୍ର
ହୋଇଥିଲେ, ସେଗୁଡ଼ିକ ଦିବାଲୋକରେ ଦେହ ମାଜି ସୁନ୍ଦର
ଚେହେରା ପୁଟାଇବାକୁ ଚେଷ୍ଟା କଲେ । ବୃକ୍ଷାଶ୍ରମୀ ପକ୍ଷୀଗୁଡ଼ିକ
ଗାଦ୍ୟାନୁପ୍ରସାରେ ଏଣେ ତେଣେ ଉଡ଼ିଯିବାର ଉଦ୍‌ଯୋଗ କଲେ ।
ଦଲ୍ଦାର ମିଆଁ ଓ ହଜୁମନ୍ତ ସିଂ ଗାଡ଼ି ଗୋଟାଏ ଯୋଗାଡ଼ କରି
ଆଣିଲେ । କୃଷ୍ଣମାଧବ ସମସ୍ତଙ୍କୁ କହିଲେ—ଗୁଲ । ସ୍ବରାଜ୍ୟର ଛୁଢ଼ି
ହୋଇ ରହିଲେ । କୃଷ୍ଣମାଧବ ହାତ ଧରି ଟାଣି ଆଣିଲେ, କହିଲେ—
“ଗାଡ଼ିରେ ଦସ, କାକଟପୁର ଯିବାକୁ ହେବ ।” ସ୍ବରାଜ୍ୟର ବାଧ୍ୟ
ହୋଇ ବସିଲେ; କୃଷ୍ଣମାଧବ ମଧ୍ୟ ବସିଲେ । ଗାଡ଼ି ଚାଲିଲା ।

ଏହି କାକଟପୁରକୁ ସୁପ୍ତମାର ଗ୍ରାମ ।

ପଦ୍ମିନୀ ପରିଚ୍ଛେଦ

ବର୍ତ୍ତମାନ ସୁସମାର ବିବିଧ ଜୀବନ ଲବ୍ଧିପ୍ରାପ୍ତ ଅଟେ ଗୋଟିଏ ଅଧ୍ୟାୟର କଥା କହେ । ଜୟକୃଷ୍ଣ ସାଙ୍ଗରେ କଥାବାଣୀ କର ସେଦିନ ଶୟନାଥ ଶତପଥୀ ସ୍ବଗୃହକୁ ଗଲେ । ପରଦିନ ତାଙ୍କୁ ଆଉ ଜୟକୃଷ୍ଣ ସହିତ ପୁନଃସାମ୍ମି କରାଯାଇ ଆସିବାକୁ ପଡ଼ିଲା ନାହିଁ । ଜୟକୃଷ୍ଣ ନିଜେ ଯାଇ ଶୟନାଥଙ୍କୁ ନିଜର ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ଗଣାଇ ଆସିଲା । ଶୟନାଥ ମନେ ମନେ ବଡ଼ ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟ ହେଲେ । ସେହି ମୁହୂର୍ତ୍ତରୁ ସେ କାମରେ ଲାଗିପଡ଼ିଲେ । ଯେଉଁ “ଲକ୍ଷ୍ମୀପାତ୍ର”ଟିର ସୂଚନା ସେ ପୂର୍ବରୁ ଦେଇଥିଲେ, ଅନନ୍ତବିଳମ୍ବେ ଯାଇ ତାର ଦ୍ବାରସ୍ଥ ହେଲେ ଏବଂ କେତେ କଷ୍ଟରେ ଯେ ସେ ଏକ ପରମସୁନ୍ଦର ସର୍ବସ୍ବଲକ୍ଷଣବତୀ ସତ୍ତ୍ବପାତ୍ରୀର ଯୋଗାଡ଼ କରିଛନ୍ତି ତାହା ବିଶଦଭାବରେ ଦର୍ଶାଣି ଗଲେ । ପାତ୍ରୀର ଏକମାତ୍ର ସ୍ବରୂପ ସେହି ଭ୍ରାତୃଶିରୋମଣିର ପ୍ରତ୍ୟେକ ମଧ୍ୟ ଉତ୍ଥାପନ କରି ଖୁବ୍ ଜୋରଦେଇ କହିଲେ—“କିନ୍ତୁ ଦେଖ ବାଦା ! ସେ ସହିତ ପାତ୍ରୀ ନୁହେଁ, ଜଣେ ଲକ୍ଷ୍ମୀପତ୍ର ହାତରୁ ତାକୁ ଏକପ୍ରକାର ଝାମ୍ପ ମାର ଛିଣ୍ଡାଇ ଆଣିବାକୁ ହେଉଛି । ସେତକ କରିବାକୁ ନାଟକ-ଦମ୍ ହେବାକୁ ପଡ଼ିଛି । ବହୁତ ଟଙ୍କାର ଲେଉଟ ଦେଖାଇ ଭାଇଟାକୁ ଦମ୍ଭ କରି କାମ ହାସଲ କରା ହୋଇଛି । ପାଞ୍ଚଶହ ଟଙ୍କାରୁ ଶାନ୍ତିଟାଏ ବି ଗୁଡ଼ିବାକୁ ସେ ନାସକ । ହେଲେ, ପାତ୍ରୀ ଭଳି ପାତ୍ରୀଟିଏ ଏକା । ସାକ୍ଷାତ୍ ଅପୂର୍ବ ! ରୂପ ଦେଖି ଲୋକ ଗମକୀ ପଡ଼ିବ, ରଜାର ରାଣୀ ହେବାର ଯୋଗ୍ୟ । ଯଦି ଗୃହ, ଦେଖେଇ ଦେଇପାରେ ।

ଶୟନାଥଙ୍କର ଲକ୍ଷ୍ମୀ ପାତ୍ରୀଟିଏ ଲାମ୍ବକ ଧରଣର । ସସନ୍ତାନା ସ୍ତ୍ରୀଟିଏ ବି ବିଦ୍ୟମାନ । କିନ୍ତୁ ସେତକରେ ତାଙ୍କର ମନଃପୂର୍ବ ନୁହେଁ । ବିଶେଷତଃ ସ୍ତ୍ରୀର ଦୟାସ ବେଶୀ ହେବା ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ରୂପକାନ୍ତି

ମଧ୍ୟ ଶସିପତ୍ନୀ । ଅନେକ ସମୟରେ ସ୍ଵାମୀ ସ୍ତ୍ରୀ ଦୁଇ ପ୍ରାଣୀଙ୍କର
ଗଟ୍ ଗଟ୍ ଲାଗେ । ସୁତରାଂ ଆଉ ଗୋଟିଏ ସ୍ତ୍ରୀ ଲେଡ଼ା । ସେଇଟି
ସୁତରାଂ ସୁବତ୍ତା ହେବା ଦରକାର । ଶତପଥୀକୁ ସେପରି ଗୋଟିଏ
ପାତ୍ରୀ ଅନୁସନ୍ଧାନ କରି ଦେଖିବାକୁ ସେ ଥରେ ଅପେ କହିଛନ୍ତି ।
ଉପଯୁକ୍ତ ପାତ୍ରୀ ହେଲେ ସେ ଟଙ୍କା ଦେବାକୁ ପ୍ରସ୍ତୁତ । ଟଙ୍କା ମଧ୍ୟ
ମହାଜନପ୍ରସାଦରୁ ସିନ୍ଦୂକରେ ପଥେଟ୍ ଅଛି ।

ଶତ୍ରୁ ନାଥଙ୍କ କଥା ଶୁଣି ମହାଜନେ ଅନନ୍ତ ହେଲେ । ମାତ୍ର
ତାଙ୍କର ଟଙ୍କିଏ ପାତ୍ରୀ ଦେଖିବାକୁ ଲାଗିଲା । ଏତେ ଗୁଡ଼ାଏ ଟଙ୍କା
ଗଢ଼ା କରି ବିକ୍ରି ହେବେ, କାଳେ ପରେ ପହଞ୍ଚିବାକୁ ପଡ଼ିବ,
ସୁତରାଂ ଦେଖି ଗୁହଁ ମନରୁ ସନ୍ଦେହ ଯୋଗୁ ଦେଇଥିବା ଭଲ ।
ଶତ୍ରୁ ନାଥ ତ ତାହାହିଁ ପ୍ରସ୍ତାବ କରୁଥିଲେ । ସେ କହିଲେ—
ଦୟାକର ଅଛନ୍ତି । ପରଦିନ ଜୟନ୍ତୀକୁ ସମସ୍ତ କଥା ଜଣାଇ ଦ୍ୟାବନ୍ତା
କରି ଦେଲେ । ମହାଜନକୁ ସଙ୍ଗରେ ନେଇ ଜୟନ୍ତୀକୁ ଗୋଜିଦା
ବାହାଳାରେ ଗୁହ୍ ମଧ୍ୟରେ ପ୍ରବେଶ କରି ଶତ୍ରୁ ନାଥ ସରୁଗଳାରେ
ତାଙ୍କଲେ—“ମୋ ମା ସୁସମା ସଖୀ କୁଆଡ଼େ ରେ ?” ଜୟନ୍ତୀ
ହେଁ ଲକ୍ଷିତ କ୍ରମେ ଘରେ ଅନୁପସ୍ଥିତ ଥିଲା । ସୁସମା ଦାହାର ଅପ
ଜବାଦ୍ ଦେଲା—“ଜଇଁର ନାହାନ୍ତି ।” ଶତ୍ରୁ ନାଥ ପାର୍ଶ୍ଵଦର୍ଶୀ
ମହାଜନଙ୍କ ଦେହରେ ବିଶିଷ୍ଟ ଚୁକ୍ତି ଦେଲେ । ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ
ଦୁଇଟା ପିପାସିତ ଚଷ୍ମ ପେପର ସୁସମାର ରୂପମାୟା ଶୋଷିନେବାକୁ
ଆରମ୍ଭ କରି ଦେଲା । ସୁସମା ଗୋଟାଏ ନିତାନ୍ତ ଅପରିଚିତ ଲୋକକୁ
ସମ୍ମୁଖରେ ଦେଖି ପ୍ରଶ୍ନକ ମଧ୍ୟରେ ପଳାଇଗଲା । ଲୋକଟାର ନିଶ୍ଚିତ
ଗୁହାଣି ତାକୁ ଭଲ ଲାଗିଲା ନାହିଁ । ମନେ ମନେ କହିଲା—ଏହା କିଏ
ମ, ନ କହି ନ ଯୋଗୁ ଘରକୁ ପଶି ଆସୁଛି !

ମହାଜନେ ପୁଷ୍ପମାର ରୂପଲବଣ୍ୟ ଦେଖି ଭାରି ଖୁସିହୋଏ ହେଲେ । ସାକ୍ଷାତ୍ ଅପ୍ସରା ବୋଲି ଶନ୍ତୁନାଥ ପେ ବର୍ଣ୍ଣନା କରିଥିଲେ, ଠିକ୍ ଅକ୍ଷରେ ଅକ୍ଷରେ ମିଳିଗଲା । ଅଭିଶାପ ସେ ବିବାହ କରିବା ପାଇଁ ଅଭିଳାଷ ପ୍ରକାଶ କଲେ । “ଉଠା କନ୍ୟା” ସ୍ବରୂପ ପାତ୍ରୀକି ନେଇ ନିଜ ଗୃହରେ ବିଭା ହେବାକୁ ମନସ୍ଥ କଲେ ଓ ଶନ୍ତୁନାଥଙ୍କୁ ତାହାହିଁ ଜଣାଇ ଦେଲେ । କନ୍ୟାପକ୍ଷର ସେଥିରେ ଗୋଟାଏ କାଣି କଉଡ଼ି ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଖର୍ଚ୍ଚ ହେବ ନାହିଁ ବୋଲି ଲେଉ ଦେଖାଇଲେ । ଶନ୍ତୁନାଥଙ୍କ ମୁଖରୁ ଜୟହୃଦ୍ଯ ଏହା ଶୁଣି ପରମ ଆପ୍ୟାୟିତ ହେଲା । ଭାବିଲା—ରୋକଠୋକ ଗୁରୁ ଶହ ଟଙ୍କାଟି ଏଥର ମୁଠା ଭିତରେ । ପାଠକ ପାଠିକା ଏହି ହୁସାବରେ ଗୋଳମାଳ ହେଲା ବୋଲି ମନେ କରିବେ ନାହିଁ; ଏହି ଗୁରୁ ଶହ ସଙ୍ଗେ ଶନ୍ତୁନାଥଙ୍କର ଭିତର ପାଉ ଶହେ ଟଙ୍କା ଯୋଗ କରି ଦେଖିଲେ ଠିକ୍ ପାଞ୍ଚଶ ଆସିଯିବ ।

ଜବାବ୍ ଦିଆ ହୋଇଗଲା । ଜୟହୃଦ୍ଯ ପରମ ଅନନ୍ଦରେ ଘରେ ଆସି ସେ ସୁଖବର ଦେଲା । ଦାଉଲିମାକୁ ଡାକି କହିଲା—ବୁଝିଲ ନା ଦାଉଲିମା, କଥାବାଣୀ ଛୁଣ୍ଡିଗଲା । ଓଃ, ଏତେ ଦିନେ ମୁଣ୍ଡରୁ ଗୋଟାଏ ବୋହୂ ଓହ୍ଲେଇ ଶଲା ପଶା ! ଦିନ ସତ ମୋତେ ଦୁଇ-ରାସ୍ତା ପର ମାଡ଼ ଦିଅଥିଲା । ଏଥର ଏକପ୍ରକାର ଶଲାସ । ବିଭାଘର ଦିନବାର ସବୁ ଧରା ହୋଇଗଲା । ଉଠା କନ୍ୟା, କିଛି ବୋଲି ହିଙ୍ଗଟ ନାହିଁ । ଏ ପିଠିରୁ କିଛି ଖରଚ ନାହିଁ, ସବୁ ଖର୍ଚ୍ଚ ସେ ପକ୍ଷର । ହେଲେ, ଖର୍ଚ୍ଚ କରିବାକୁ ସେ ପକ୍ଷର ଡର ନାହିଁ । ଦର ବଡ଼ଲେକ, ନାମ ଗୋବର୍ଦ୍ଧନ ମହାନାଏକ । ଟଙ୍କା ପଇସା ଗର୍ବ ଗର୍ବ ହଉଛି, ମହାଜନି କାରଦାଲ, ଲକ୍ଷ୍ମୀଠାକୁରଣୀ ଘରେ ବନ୍ଦା । ସବୁ ଅଡ଼କୁ ଗୁହଁ ଦେଖିଲେ ମୁବିଧା । ଯୁଟିଟର ଭାଗ୍ୟ ଭଲ, ପ୍ରକାଶକ

ପ୍ରସନ୍ନ । ରଜା ଘରେ ପାଇଁ ଗଣୀ ହୋଇ ଦିଅନ୍ତି, ପୋଇଲି ପରିବାସୀ ଲାଗିଦେ, —କେତେ ଲୋକ ଅଜ୍ଞାନୁ ଅବଧାନ ହେବେ । ଏତେ ବଡ଼ ଘର, ଏତେ ବଡ଼ ପାତ୍ର ଭାଗ୍ୟକୁ ଜୁଟିଯିବ ବୋଲି ମୁଁ ଭାବି ନ ଥିଲି । ତେବେ କଣ କି, ବାଉଁଶମା, ଅସଲ ନିର୍ଦ୍ଦେଶ । ନିର୍ଦ୍ଦେଶ ପିଟିଲେ ପକାର ବାଦସା । କହିଲ ପରା—“ନିର୍ଦ୍ଦେଶ କଥା ନ କରେ କାମ୍, ଆଦେ ଅନନ୍ତା, ଯା ବେ ଅନନ୍ତା, ବାବୁ ଅନନ୍ତ ରାମ । ତାର ଅର୍ଥ ଦୁଇଲ ନା ? ଦୋଇଲ—ତୋତେ ଅଜି ତାକୁଛନ୍ତି ‘ଅନନ୍ତା’, କହୁଛନ୍ତି—‘ଅନନ୍ତା ଆଦେ, ଅନନ୍ତା ଯା ଦେ’; କାଲି ତୋ ନିର୍ଦ୍ଦେଶ ଲୋଲିପଲ, ଲୋକେ ଆଉ ତୋତେ ସେପରି କହିବେ ? ଏତେ ଛାତ ତାଙ୍କର ଆଉ ହୁଏ ? ତୋ ପାଟରେ ନେପିଡ଼ି ହେବେ, ସାତ ସନ୍ଧ୍ୟା ଦିନେବେ, କହିବେ—ହୋ ଅନନ୍ତରାମ ବାବୁ ! ହେ ସାଧୁ ! ହେ ମଣିଷ ! ଶୁଣି ଅଜ୍ଞାନ ହେଉଛନ୍ତି, ଶୁଣି ଅଜ୍ଞାନ ହେଉଛନ୍ତି । ଏଭଳି କହି ଗୋପା କୁଟା ପରି ତୋ ପଛେ ପଛେ ଚାଲିବେ । ଏ ସବୁ ନିର୍ଦ୍ଦେଶ କାମ୍ । କହିଲ—“ଶୁଣି ରେ ମାଲ, ଜଡ଼ କପାଳ ।” ଝିଅଟାର କପାଳରେ ଅଛି—ସେ ଗଣୀ ହୁଏ । ତୁ ବନ୍ଦ କରି ପାରିବୁ, ନା ମୁଁ ପାରିବି । ହବଇ ହୁଏ, ନ ହେଇ ଯିବ କୁଆଡ଼େ ? ବିଧାତା ପ୍ରସନ୍ନ ହେଲେ ସବୁ ହୁଏ । କହିଲ—“ଗୋଦା ପରମ ଦୟାଳୁ, ଅଜି ଦେବା ନେହୁ, ଯଦ୍ ଦେବା, ଛପର ପାତ୍ରକେ ଦେବା ।” ତେବେ ଚୁଟିଲ ନା ବାଉଁଶମା ! ଗୋଟାଏ କଥା । ସୁପି ଯେତେବେଳେ ଗଣୀ ହୋଇ ବସିଥିବ, ଚାଉଁଶି ପୋଇଲି ପରିବାସୀ ଲାଗିଥିବେ, ସେତେବେଳେ ତୋତେ ପଚାରିଲେ ସିନା ହୁଏ ! ତା ନ କରି ଯଦି ମୁଣ୍ଡି ଛୁଆଁଣି କାଢ଼ି କରେ—“ଆଲୋ ଭଗାଉଣୀ ଟା, ତୁ କିଆଁ ଏ ଦୁଆର ମାଡ଼ୁଲୁ ଲେ, ତୋତେ କିଏ ଏଠିକି ଆସିବାକୁ କହିଲ ଲେ ? ନିକଲ, ନିକଲ, ଦୂର୍ ହୁ ।” ତା ହେଲେ,—

“ସବୁ ସୁନା ସରଗଲ ମୁରଲୀ—ଦଜାରେ!” ଏହା କହି ଜୟଚନ୍ଦ୍ର ଅଙ୍ଗ ଦୋହଲାଇ, ଗୀତ ଗାଇ, ହୋ ହୋ ହୋଇ ହସିବାକୁ ଲାଗିଲେ ।

ଜୟଚନ୍ଦ୍ର ଏକ ନିଃଶ୍ଵାସରେ କହିଯିବାକୁ ଲାଗିଲା । ପାଟିରେ ବାନ୍ଧିଲି ବାଜିଲା ନାହିଁ । ପ୍ରାଣ ତାର ଫୁଲି ଉଠୁଛି, ଅନନ୍ଦର ଲହରୀ ତୋ ତୋ ହୋଇ ଦେଉ ମାରୁଛି । ତା କଥାରେ କେହି କାନ ଦେଉ ବା ନ ଦେଉ ସେ ପୁରାଣପଣ । ପରି ଗାଇଯିବାକୁ ଲାଗିଲା । ବାଉଲିମା ଖାଲି ପାଟିଟା ଆଁ କରି ରହୁଥାଏ । ଜୟଚନ୍ଦ୍ର ଭାବିଲା—ମାଇକିନିଆଟା ତା କଥାଗୁଡ଼ାକ ଖାଲି ଚିଲିଯାଉଛି,—ଭାରି ସୁଅଦୁ ଲାଗୁଛି । କିନ୍ତୁ ବାଉଲିମାକୁ କଥାଗୁଡ଼ାକ ବିଷ ପରି ବୋଧ ହେଉଥିଲା,—ତାକୁ ଖାଲି ଅକ୍‌କା କରି ଦେଉଥିଲା । ଅବଶ୍ୟ ସୂତ୍ରମା ଦକ୍ଷିଣୀ ହୋଇ ବସିବ—ଏ ଚନ୍ଦ୍ରଟା ମନୋରମ । କିନ୍ତୁ ଏଥିରେ ସତ୍ୟ କେତେ, ମିଥ୍ୟା କେତେ, କିଏ ଜାଣେ ? ଅସିମାଟାର କଥାରେ ବିଶ୍ଵାସ କଣ ? ଆସୁନିଶା ତ କମ୍ ନୁହେଁ ! ତାହାରି ଝୁଙ୍କରେ ଯଦି କହି ଯାଉଥିବ ?

ବାଉଲିମାର ମନରେ ଘୋର ସନ୍ଦେହର ଗୁମ୍ଫାପାତ ହେଲା । ଟିକିଏ ଭାତ ସଞ୍ଚାର ମଧ୍ୟ ହେଲା । କିନ୍ତୁ ସେ କିଛି ନ କହି ଖାଲି ଶୁଣିଯିବାକୁ ଲାଗିଲା । ଜୟଚନ୍ଦ୍ରର ହାସ୍ୟ ବେଳରେ ସେ ଯୋଗ ଦେଇ ପାରିଲା ନାହିଁ । ସେତା ତାକୁ ରାସିସର ବିକଟ ହାସ୍ୟ ପରି ଶୁଣାଗଲା । ଜୟଚନ୍ଦ୍ର ମନ ଢଳା ହସଟାଏ ହସି ନେଇ ପୁନଶ୍ଚ ଅରମ୍ଭ କଲା—ବୁଝିଲା ନା ବାଉଲିମା, ସୁଖି ଏବେ ପରୁରୁ ବା ନ ପରୁରୁ, ଆମ ଜାଣିଟା ଆମେ କରିଦେଲେ, କଥା ସରିଲା । ଏବେ ଜୟଚନ୍ଦ୍ର ଅନନ୍ଦରେ ଚାଲିବେ କଲିକତା, ଅର୍ଥାତ୍ ସେହି କୁଟବର-ପୁରକୁ ।

ବାଉଳିମା ମନେ ମନେ ଅଭିଶାପ ଦେଇ କହିଲା—
“ଗାଡ଼କୁ ।”

ସୁଷି ଘର ଭିତରେ ବସି ସମସ୍ତ କଥା ଶୁଣୁଥିଲା । ମନେ ମନେ ଟିକ୍‌ଟିକି ଦାଡ଼ିଲା—“ନରକକୁ ।”

ତା ପରଦିନ ବାଉଳିମା ତତ୍ତ୍ୱାନୁସନ୍ଧାନ କରୁଥିବା ପ୍ରାଣପଣେ ଲାଗିଗଲା । ଗୋବର୍ଦ୍ଧନ ମହାନାଏକ ଲୋକଟା କିଏ ? ଅନେକ ପେଟଲୋକକୁ ପଚାରି ବୁଝିଲା । ତଳ ତଳ କରି ସମସ୍ତ ବିଦରଣୀ ସଂଗ୍ରହ କଲା । ତଳି ଗାଁ ପରେ ଗୋବର୍ଦ୍ଧନ ମହାନାଏକ ବୋଲି ଏକ ମହାଜନ ଅଛି । ଅବଶ୍ୟ ସେଭଳି ତାକୁଆ ମହାଜନ ନୁହେଁ, ତେବେ ବେଶ୍ ପଇସାବାଲା । ଦାପ ଗୋସାଇଁବାପଙ୍କ ଅମଳରୁ ମହାଜନୀ କାରଦାର । ହେଲେ ଲୋକଟା ପାକଳ,—ଓମର ପରୁଷର ଅଗପାଗ । ସନେଇମା ବାଉଳିମାର ଜଣେ ଆଜ୍ଞା ପେଟେଲୋକ । ସେ ଅଖି ଦି'ଟା ସଦାତାଳେ କାଢ଼ି ପକାଇ କହିଲା—କି ଲେ ! ଜାଣୁ ନାହିଁ କି ଲେ ? ହାତୀ ପରି ମାଛପଟା ରହିଛି ପର ! ପୁଣି ତିଲ ! ହେଲେ, ମର୍କଟା କଥା କହ ନା । କାଲେ ଆଉ ଗୋଟିଏ ବାମା ହବ,—ମନ ସକ ସକ ହଉଣ । ପଇସା ସବୁ କରେ ଲେ, ପଇସା ସବୁ କରେ । ହାତରେ ଧନ ଥିଲେ ଲୋକ ଦିଅ କଣ, ଦିନ୍ତୋ ବାହା ହବାକୁ ମନ କରେ । ହଉଲେ ମା, ତୋର ମୋର ପାଏ ଅସେ ନେତେ ? ତେବେ, ମାଛପଟା ମନରେ ସୁନା ନାହିଁ । କଟିଠୁ ଆସିବ ? ସଚ୍ଚରୁଣୀ ନେଇ ଘର କରିବାକୁ ବାହା ମନ ରସେ ? କହିଲା—

“ସଚ୍ଚରୁଣୀ ନେଇ ଘର କରିଥିବୁ, ନିଜ ଲାଗିଥିବ ଗୋଳ,
ପଣିତ କାନ୍ଧରେ ଅଖି ପୋଛି ପୋଛି କାଟୁଥିବୁ ସାରକାଳ ।”

ଏଇତ ଶାହାସ୍ତ୍ର କଥା । ସେଥିରେ ଅତି ହରଷ କରୁଁ
ଅସିଦ । ଦାରୁପରି ମାଇକିନାଟା, ଏଇ କଥା ଚବିଶି ଦଣ୍ଡା ଭାଲି ଭାଲି
ଦଣ୍ଡା ପରି ହୋଇଗଲାଣି ।

ବାଉଲିମା ଏହା ଶୁଣି ଗାଲରେ ହାତ ଦେଲା । କଣ ! ଏଇଟା
ବେକରେ ପରା ରାଣୀକି ଆଣି ବାନ୍ଧବା କଥା ହଉଛି ! ସୁବର୍ଣ୍ଣ
ପ୍ରତିମାକୁ ଅଲକ୍ଷଣା କି ପଙ୍କରେ ଘାଣ୍ଟିବାକୁ ଯାଉଛି ? ହାୟ-ହାୟ-
ହାୟ ! କିଏ ତାକୁ ଏତେ କଥା କହିବାକୁ କହୁଥିଲା ? କିଏ ତା
ଗୋଡ଼ ଧରି ଅଳି କରୁଥିଲା ? ଯୋଡିନାଶିଆଟା କେଉଁଠି ଥିଲା,
ଅଗମ୍ଭିତରେ ଅସି ଏତେ ନାଟ ଲଗେଇଛି ! ସେଇ କଲିକତାରେ
ମଲା ନାହିଁ ? ହାଡ଼ ଘୋସାରିଲେ ନାହିଁ ? ଏତେ ଲୋକଙ୍କୁ ଅକାଳ
ମଉତ ହଉଛି, ତାକୁ ଯା ଭୁଲିଗଲା ! ଏହିପରି ବାଉଲିମା ମନେ
ମନେ ବହୁତ ବାହୁନି ହେଲା । ଜୟକୃଷ୍ଣର ମୁଣ୍ଡଟା ଗୋଦେଇ ଟାଙ୍କ
ଯିବାକୁ ଭାର ଇଚ୍ଛା ହେଲା । ଏହା ପରେ ପୁଣି ସେ ଖବର ପାଇଲା
ଯେ ଜିଇ ଏ ମଧ୍ୟରେ କିଛି ଟଙ୍କା ବି ପେଟରେ ପକେଇ ସାରିଲଣି,—
ଅତି ପୁଲାଏ ଆଜ୍ଞା କରି ମାରିବ । ବାଉଲିମା ଭାବିଲା—ହାୟ ରେ
ଚଣ୍ଡାଳ ! ଏଇଥିପାଇଁ ତ କୁଲୁରୁଛି ! କଥା ଏତେ ଗମ୍ଭୀରରେ ଯାଇ
ପଶିଛି । ଭାରି ଭଲ ମଣିଷଟି ପରି କହୁଛି—ମୋ ମୁଣ୍ଡରୁ ଗୋଟାଏ
ବୋହ ଗଲା । ଓହୋ ! ସତେ ଯେମିତି ଦେହଗୋଟାକ ମହାପ୍ରସାଦରେ
ଗଢ଼ା ରେ !

ଏହିପରି ଭାବୁଁ ଭାବୁଁ ବାଉଲିମା ଅସି ଘରେ ପହଞ୍ଚିଲା ।
ପହଞ୍ଚି, ଭାବିଲା—‘ରାଣୀ !’ ସୁଖି ମନରେ ସୁଖ ନ ଥିଲା । ସେ ମେଞ୍ଚାଟି
ହୋଇ ଘରର ଗୋଟାଏ କୋଣରେ ପଡ଼ିଥିଲା । ଅକାଶ ପାତାଳ
କେତେ କଣ ଭାବୁଥିଲା । ଭାବନାର ଆଦି ଅନ୍ତ ନ ଥିଲା । ଅନ୍ୟମନସ୍ତ
ଥିବାରୁ ବାଉଲିମାର ଡାକଟା ତା କାନରେ ପଶିଲା ନାହିଁ । ବାଉଲିମା

ନୋଜି ନୋଜି ଅସି ସେହି କୋଣିଆରେ ହାବୁଡ଼ିଗଲା । ପୁଣିର ଅବସ୍ଥା ଦେଖି ତା ମନରେ ବଡ଼ କଷ୍ଟ ହେଲା; କିନ୍ତୁ କିଛି କହୁପାରିଲା ନାହିଁ । ଖାଲି ଠିଆଟା ହୋଇ ରହିଲା,—ପେପରି ବିମୁହମୁର୍ତ୍ତି । ପୁଣି ଚମକି ପଡ଼ି ଉଠିଲା । ତାର ଅନ୍ୟମନସ୍କତା ଉଭେଇଗଲା । ମନରେ ସେ ଦୃଢ଼ତା ଅଣିବାକୁ ଚେଷ୍ଟାକରି କହିଲା—ଅସିଲଣି ମା ? ଏତେ ବେଳେଯାଏ ଅଜି କୁଅଡ଼େ ଯାଇଥିଲୁ କହନି ?

ପୁଣି ଏବେ ବାଉଲିମାକୁ ‘ମା’ ବୋଲି ଡାକିବାକୁ ଅରମ୍ଭ କରନ୍ତି । ବାଉଲିମା କହିଲା କୁଅଡ଼େ ଯିବି ସଣି ? ଏଇ ଗାଁ ଗଣ୍ଡାକୁ ଟିକିଏ ବୁଲିବାକୁ ଯାଇଥିଲି । ଆଉ କଉଁ ଗାଡ଼କୁ ଯିବି ?

ଉତ୍ତର ଦେବାର ଭଙ୍ଗିରୁ ବାଉଲିମା ମନରେ ଶନ୍ତି ଥିଲା ପରି ଜଣା ପଡ଼ିଲା ନାହିଁ । ସୁତରାଂ ପୁଣିମା ଆଉ କିଛି କହିବାକୁ ସାହସ କଲା ନାହିଁ ।

ସପ୍ତବିଂଶ ପରିଚ୍ଛେଦ

ବିବାହ ଆଉ ଅଳ୍ପଦିନ ରହିଲା ।

ପୁଣିମାର ଆଜି ଗୋବର୍ଦ୍ଧନଙ୍କ ଘରକୁ ଯିବାର କଥା । ଉଠା-କନ୍ୟା ହେଲେ ଯାହା କରିବାକୁ ହୁଏ ତାହା ଏହିପରି । ପାଣିକୁ ଅଗରୁ ନେଇଯିବାକୁ ହୁଏ । ବରର ବିବାହ ନିଜ ଘରେ ଯଥା ସମୟରେ ହୁଏ । ତଦନୁସାରେ ପୁଣିମାକୁ ଆଜି ଗୋବର୍ଦ୍ଧନଙ୍କ ଘରକୁ ନେଇଯିବାକୁ ହେବ । ସେ ଭାର ଜୟନ୍ତୀ ଉପରେ । ସନ୍ଧ୍ୟା ପରେ ବାହାର ବା ସ୍ଥିର ।

ସନ୍ଧ୍ୟାର ଅବ୍ୟବହୃତ ଚୁବୁରୁ ଜୟନ୍ତୀ ଗୃହ ଭିତରକୁ ପ୍ରବେଶ କରି କଡ଼ା ଗଳାରେ ଡାକଦେଲା—ବାଉଲିମା !

ବାଉଳିମା ଭାବି ଶୁଣି ଶୁଣିଲା ନାହିଁ । ଜୟନ୍ତସ୍ତୁ ତାର ସ୍ଵରରେ ଚିତ୍କାର କରି ଉଠିଲା—କାନରେ କଣ ହେଇଛି କି ?

ବାଉଳିମା ଡାକ୍ତର ସ୍ଵରରେ ଜବାବ୍ ଦେଲା—ହୋଇଛି, ତୋ ମୁଣ୍ଡ ଅଛ ଗଣ୍ଡି । ଏତେ ଗରମ କାହିଁକି ?

ଜୟନ୍ତସ୍ତୁ—ଗରମ୍ପଟା ଯେ ଦେଖି ତୋର ଦେଖୁଛି ! ଅଜି ଯିବାକୁ ହେବ, ସେ କଥା କଣ ମନେ ନାହିଁ ?

ବାଉଳିମା—ଯାହାର ଯିବାର କଥା ତାକୁ କହିବୁ । ମୁଁ କଣ ଯିବି ?

ଜୟନ୍ତସ୍ତୁ ବିରକ୍ତ ହୋଇ ଭାବିଲା—ସୁଷମା !

କୌଣସି ଉତ୍ତର ଅର୍ପିଲା ନାହିଁ । ଅଦୂର ବିରକ୍ତ ହୋଇ ଗର୍ଜନ କଲା—ମଲ୍ଲିକି କି ? ଅଜି ଭଲଦିନେ ମୋ ପାଟିରୁ ଅଦାକ୍ୟ ବାହାରୁଛି । ଘରୁ ବାହାର ପାରୁ ନାହିଁ ?

ସୁଷମା ବିଦ୍ୟୁତ୍ ସେଗରେ ବାହାର ଆସି ଜୟନ୍ତସ୍ତୁର ଗୋଡ଼ ଧରି ପଡ଼ିଗଲା । ଜୟନ୍ତସ୍ତୁ କହିଲା—ରଗ୍ ତୋ ଡଙ୍ଗା । ଏହା ବାଉଳିମାର ଶିକ୍ଷା ନା କଣ ?

ବାଉଳିମା ଗର୍ଜି ଉଠିଲା—ମୁହଁ ସମ୍ଭାଳି କଥା କହ । ଅଛ ଧରେ ବାଉଳିମାର ନାଁ ଧରିଲେ ଜିଭ ଉପାଡ଼ି ଦେବି ।

ସୁଷମା ଦାସ୍ତଜଡ଼ିତ କଣ୍ଠରେ କହିଲା—କ୍ଷମା କର, ଜଇଭାଇ । ମୁଁ ପାରିବି ନାହିଁ ।

ଜୟନ୍ତସ୍ତୁ ଟୁବ୍ ଜୋରରେ ଗୋଡ଼ ଦିଆ ଛଡ଼ାଇ ନେଇ ଅଧର ଦଂଶନ କରି କହିଲା—କଣ ? ପାରିବୁ ନାହିଁ ? ଗୋଟାଏ ଗୋଇଁଠା ଦେଇ ତୋ କଲିଜା ଛତୁ କରିଦେବି । ମୋତେ ଚିହ୍ନି ନାହିଁ ?

ବାଉଳିମା ଅତି ସମ୍ଭାଳି ପାରିଲା ନାହିଁ । ନିକଟରେ ଗୋଟାଏ ଖୁବ୍ ମନ୍ଦିର । ସେଠା ଠାଣିଆଣି ଭୁରନ୍ତୁ ଅର୍ପି ଅଗରେ ଛୁଡ଼ା ହୋଇ-ଯାଇ କହିଲା—ସିଏ ହୁଏତ ମୋ ବିଅ ଉପରେ ଦେଖି ।

ଏହା କହି ଝାଡୁଆ ଜୟକୃଷ୍ଣର ମୁଖମଣ୍ଡଳର ନିତାନ୍ତ ନିକଟବର୍ତ୍ତୀ କରିଦେଲା ।

ଜୟକୃଷ୍ଣ ନିରସ୍ତ । ସୁନ୍ଦରୀ ଯୁଦ୍ଧରେ ଯୋଗଦାନ କରିବାଟା ଉଚିତ ମନେ ନ କରି ଟିକିଏ ହଟିଯାଇ ତସୁ ଦୁଇଟାରୁ ନିଷ୍ଠୁଳ ଅଗ୍ନିଦର୍ଶଣ କରିବାକୁ ଲାଗିଲା । ଏହି ସମୟରେ ଦାଣ୍ଡଦ୍ବାରରେ କଲରବ ଶୁଣାଗଲା । କୁତାର ମର୍ ମର୍ ଶବ୍ଦ ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ଦୁଇଟି ପୁରୁଷ ମୁହଁର ଅବସ୍ଥାକୁ ଅବିଚାର ହେଲା । ଜଣେ ବର୍ଣ୍ଣାସ୍ଥାନ, ଅନ୍ୟଟି ତରୁଣ । ପଛରେ ହନୁମନ୍ତ ସିଂ, ସଙ୍ଗାଳି ଦାସକ, ନବଦାନ ପଣ୍ଡା । ବାହାରେ ମୁସଲମାନ ଗଳାର ଆବାଜ ଶୁଣାଯାଉଛି—ବାବୁଜିବା ବିଚ୍ଛନ୍ନା ଗାଡ଼ସେ ଉତାର କରୁ ଉତର ଦେ ।

ବାଉଳମାର ହାତରୁ ଝାଡୁଆ କେତେବେଳେ ଖସି ପଡ଼ିଲଣି ତାକୁ ଜଣା ନାହିଁ । ଜୟକୃଷ୍ଣ ପ୍ରସ୍ତୁତ । ସୁଷ୍ଟ ଧୀରେ ଧୀରେ ଯାଇ କୃଷ୍ଣମାଧବଙ୍କ ପଦତଳେ ପ୍ରଣାମ କଲା । କୃଷ୍ଣମାଧବ ସନ୍ନିତମୁଖରେ କହିଲେ—ଉଠ୍ ମା ।

ଯୁଦ୍ଧର ଦନଦଣ୍ଡ ଏକ ମୁହୂର୍ତ୍ତରେ ସମା ହୋଇଗଲା ।

ଜୟକୃଷ୍ଣ ଚାଲିଗଲା । ସମସ୍ତ ଘଟଣା ଅଭ୍ୟାନ୍ତ ଅନୁମାନ ଦଳରେ ବୁଝିନେଲା । ଘରଟା ଲୋକଦାକରେ ଫୁଟି ହୋଇଗଲାଣି ଦେଖିଲା । ଦାହାରକୁ ଯାଇ ଦଳଦାର ମିଆଁର ମୁହଁ ଦେଖିଲା, ହାତରେ ପୁରୁଷେ ଉକ ଠେଙ୍ଗାଟା ମଧ୍ୟ ଦେଖିଲା,—“ସଲମ୍ ମିଆଁଜ୍” ବୋଲି କହି ଅବଳାଭକ୍ତି ପ୍ରକାଶ କଲା । ଦଣ୍ଡେ ଘଡ଼ିଏ ଏପାଶ ସେପାଶ ଲୁଇଁ ଲୁଇଁ ହେଲା । ଭିତରେ ଭିତରେ ମନଟା ତର ପିକା ପଡ଼ିଗଲା । ଭାରି ବଡ଼ ଶିକାରଟାଏ ହାତରୁ ଖସିଗଲା । ହାୟ ହାୟ ! ଦିନ ଦିନ ଆଗରୁ କାମଟା ହାସଲ କରି ନେଇଥିଲେ ଡକଡେ ଭଲ ହୋଇ ନ ଥାନ୍ତା ବୋଲି ଅନୁଦ୍ରାପରେ ଟିକିଏ ଦଗ୍ଧ ହେଲା । ମାତ୍ର

କପାଳକୁ ଆଦର ରହିବା ଛଡ଼ା ଅନ୍ୟ ଉପାୟ ନ ଥିଲା । ଗୋବର୍ଦ୍ଧନଙ୍କଠାରୁ ଶସ୍ତ୍ର ଟଙ୍କା ହାତପାଇଁ କର ସାରିଥିଲା । ସୂତର ଏପରି ଅବସ୍ଥାରେ ବୁଦ୍ଧିମାନ ବ୍ୟକ୍ତିର ଯାହା କର୍ତ୍ତବ୍ୟ ତାହା କଲା,— ଖସିଲା । ଅନ୍ଧକାରର ଆବରଣ ତଳେ ଜୟକୃଷ୍ଣ ନିର୍ଦ୍ଦିବାଦରେ ବଞ୍ଚି ମାରିଲା । ଏ ଘଟଣା ପରେ, ଯେତେ ବଡ଼ ଆବିଷ୍କୃତିଟାଏ ହେଉ ପରେ, ଜୟକୃଷ୍ଣକୁ ଯେ ଆବିଷ୍କାର କରିପାରିବ, ତା କାହାରିକୁ ଜଣା ନାହିଁ ।

ନୈଶଭୋଜନ ସମାପନ ପରେ କୃଷ୍ଣମାଧବ ସମସ୍ତଙ୍କୁ ଅନ୍ଧାର କରି ପକେଇଲେ । କହିଲେ, ଶୀଘ୍ର ଶୀଘ୍ର ଶିଅପିଆ ଶେଷ କରିଦିଅ, ବାହାରି ପଡ଼ିବାକୁ ହେବ । ସମସ୍ତେ ଖାଇ ପିଇ ସାରିଲେ । କେବଳ ସୁଷି ଓ ବାଉଲିମା ଖାଇ ନ ଥିଲେ । କୃଷ୍ଣମାଧବ ସୁଷମା ନିକଟରେ ଉପସ୍ଥିତ ହୋଇ କହିଲେ—“ଖାଇନାହିଁ ମା ? ଯା, ଶୀଘ୍ର ଯା । ଅଜି ଯେ ଯିବାକୁ ହେବ, ଆଉ ତେର କର ନା ।”

ସୁଷି ବାଉଲିମାକୁ ଅନ୍ତରାଳକୁ ଡାକି ପଚାରିଲା—ଜଇ ଭାଇ କୁଆଡ଼େ ଗଲା ମା ?

ବାଉଲିମା ଉତ୍ତର ଦେଲା—ଯମପୁରକୁ ।

ସୁଷି—ନା, ଥରେ ଦେଖି ମା, କାଳେ ଦାଣ୍ଡପଟେ ଥିବ । ସେ ଯେ ଖାଇନାହିଁ ।

ବାଉଲିମା କଠୋର ସ୍ଵରରେ କହିଲା—ଚୁଲ ଚୁଲ୍, ବେଳ ହେଇଯାଇଛି । ମୁଁ ଆଉ ଦେଖି ନାହିଁ ଯେ ଦେଖିବି । ଭାଗ୍ୟ ତାର ସେହି ଛିଣ୍ଡା ବେଗ୍ ଖଣ୍ଡିକ ନେଇଯାଇଛି । ନ ହେଲେ ସେଇଟାକୁ ଦୁର୍ଲ୍ଲୀରେ ପକାଇ ପୋଡ଼ି ମନର ଓରମାନ ମେଣ୍ଟେଇଥାନ୍ତି ।

ଏ ମଧ୍ୟରେ ବାଉଲିମା ଜୟକୃଷ୍ଣର ଏକମାତ୍ର ସମ୍ପର୍କ ସେହି ଦେଗ୍ ଖଣ୍ଡକୁ ଅଣ୍ଟାଲି ଆବିଷ୍କାର କରିବାକୁ ଚେଷ୍ଟା କର ସାରିଥିଲା । ମାତ୍ର ସେ ଚେଷ୍ଟା ନିଷ୍ଫଳ ହୋଇଥିଲା ।

ବାଉଳିମାର ଅନନ୍ଦର ସୀମା ନ ଥିଲା । ଗୋଡ଼ ଆଜି ତାର ତଳେ ଲାଗୁ ନ ଥିଲା । ରକ୍ତ ନିଧି ପାଇଲେ ମଧ୍ୟ ଏତେ ଚୁପ୍ ହୁଏ ନାହିଁ,—ଅନ୍ଧ ଚକ୍ଷୁ ପାଇଲେ ବି ଏତେ ଆହ୍ଲାଦ ପ୍ରକାଶ କରେ ନାହିଁ । ତାର ଯେପରି ସମସ୍ତ ମନସ୍ଥାମ ଆଜି ପୂର୍ଣ୍ଣ । ତା “ଦାବୁ” ଅସିଇନ୍ତି, ଲୁପ୍ତ ରତ୍ନର ଉଦ୍ଧାର ହୋଇଛି । ଅକାଳ ଧୂମକେତୁଟା ଆସେ ମିଳେଇ ପାଇଛି । ସୁଖର ଭାଗ୍ୟ-ତପନ ପୁଣି ହସି ଉଠିଛନ୍ତି । ଅଉ ବାକି ରହିଲା କଣ ? ସୁଖର ସପ୍ତମ ସ୍ବର୍ଗରେ ବାଉଳିମାର ଅସନ ସୁସଜ୍ଜିତ ।

ପରିଶିଷ୍ଟ

କୃଷ୍ଣମାଧବ ସଦଳଦଳେ ଯେତେବେଳେ ସୁଟିକୁ ନେଇ ଫେରି ଆସିଲେ, ସେତେବେଳେ ରାଧାପ୍ରିୟା ମାଳତୀକୁ ପାଖରେ ଦସାଇ କହୁଥିଲେ—ମାଳ, ଆଜି ଦାଁ ଆଖିଟା କାହିଁକି ଘନ ଘନ ପରକୁଛୁ କହିନି ? ଅଛି ଅଛି, ପରକି ଉଠୁଛି । ମାଳ କହୁଥିଲା—ସେ ତ ଭଲ ଲକ୍ଷଣ ଅପା । ଭାରି ଶୁଭଟାଏ ଘଟିଲା ଭଳି ମୋତେ ଜଣା ପଡୁଛି ।

ରାଧାପ୍ରିୟା—ହଇ, ଶୁଭଟାଏ ଘଟିବ ନାହିଁତ କଣ ? ଶୁଭ ଘଟିବା ଏ ଜୀବନରେ ସରପାଇଛି ମା !

ଠିକ୍ ଏହି ସମୟରେ କୃଷ୍ଣମାଧବ ଦୁଇ ହାତରେ ଦଇଜଣଙ୍କୁ ଧରି, ଦକ୍ଷିଣ ଦିଗରେ ହରିଶଙ୍କର ଓ ବାମ ଦିଗରେ ସୁସମା, ଅକସ୍ମାତ୍ ଆସି ଉପସ୍ଥିତ ହୋଇଗଲେ ଏବଂ ଅନନ୍ଦରେ ଅଧୀର ହୋଇ

କହିଲେ—“ଏଇ ନେ ନାନି, ଅଣିବାଦ କର, ଏ ଦୁଇଟି ପ୍ରାଣୀ ଦୀର୍ଘଜୀବା ହୋଇ ସୁନରେ ରହନ୍ତୁ । ଅଉ ଏ ବୁଢ଼ା କୃଷ୍ଣମାଧବର ଅପରାଧ ସମନ୍ତେ ଭୁଲିଯାଅ ।”

ରାଧାପ୍ରିୟା ସଖାକାଳ ଅବାକ୍ ହୋଇ ରହିଲେ । ପରେ ପଦ-ପ୍ରାନ୍ତରେ ଅବଲୁଣ୍ଠିତ ଦୁଇଟି ତରୁଣ ମସ୍ତକ ସ୍ପର୍ଶ କରୁନାକୁ ଯାଇ ଅବାରିତ ଅଶ୍ରୁଧାର ତାଳିଦେଲେ । ସୁଷମାକୁ ପାଦତଳୁ ଉଠାଇଦା ସମୟରେ ସେ ଅଜ୍ଞାତସାରରେ କହି ପକାଇଲେ—ଉଠ୍ ମା, ସତା ସୁଲକ୍ଷଣୀ ! ପୁରବତା ହୋଇ ଇନ୍ଦ୍ରାଣୀର ସୌଭାଗ୍ୟ ଭୋଗ କର ।

ବାଉଳିମା ରାଧାପ୍ରିୟାକୁ ଦଣ୍ଡବତ କରୁଁ କରୁଁ ହର୍ଷ ଗନ୍ଦ୍ୟେ ସ୍ବରରେ କହିଲା—ମୁଁ ଅସିହୁ ମା ସାଥନାଣୀ !

ରାଧାପ୍ରିୟା କହିଲେ—କିଏ ଲୋ ? ବାଉଳି ମା ? ଉଠ୍ ଉଠ୍, ତୁ ବି ଅସିହୁ ? ଅଛା କରୁଛୁ—ଭଲ କରୁଛୁ ।

ବାଉଳିମା ରାଧାପ୍ରିୟାଙ୍କ ଗୋଡ଼ଟିଏ ଟାଣି ନେଇ ମଦନ କରିବାକୁ ଆରମ୍ଭ କରିଦେଲା ଏବଂ କହିବାକୁ ଲାଗିଲା ଆହୁ ହା ! ଏ ଶିଶୁପାଦ ହୁଇଁବା କମ୍ ଭାଗ୍ୟର କଥା ନୁହେଁ ମା !

ଇତ୍ୟବସରରେ ମାଳତୀ ସୁଷମାକୁ ଟାଣି ନେଇ ଗୋଟାଏ ନିର୍ଜନ କୋଠାରେ ଅମ୍ବୁ ପ୍ରଣୟର ପାଶବାର ଉକୁଳେଇ ଦେଇ-
ଥାନ୍ତି । ମାଳତୀ କହିଲା—ସୁଷମା, ଚିହ୍ନି ପାର୍ ବା ନ ପାର୍, ଏହି ପରମ ପୂଜନୀୟ ମଢ଼ ଉତ୍ତରୀର ଶ୍ରୀଚରଣରେ ଗୋଟାଏ ସାହାଙ୍କ ପ୍ରଣାମ କରୁ ତ ।

ସୁଷମା ସମ୍ମିତମୁଖରେ ଗୋଡ଼ତଳେ ଜୁହାର ହେଲା । ମାଳତୀ ମୁଣ୍ଡ ଉପରେ ହାତ ରଖି କହିଲା—ହରି ଚରଣରେ ମତ ଅଟେ ରହୁ ।

ସୁଷମା ହାତଟାକୁ ଠେଲିଟିଦଇ କହିଲା—ଯା ।

ପରଦିନଟା ବୈଶାଖ ମାସର ଗୋଟାଏ ଭାର ଶୁଭଦିନ ଥିଲା, ବିବାହ ପ୍ରତୀକ ମଙ୍ଗଳ ଦିୟାପାଇଁ ପ୍ରସନ୍ନ । କୃଷ୍ଣମାଧବ କହିଲେ—ଆଜି ଶୁଭନୁଷ୍ଠାନ ହବହିଁ ହବ ।

କୃଷ୍ଣମାଧବଙ୍କ ଇଚ୍ଛା ଓ କର୍ମ ମଧ୍ୟରେ ବିଶେଷ କିଛି ବ୍ୟବଧାନ ନ ଥାଏ । ସୁତରାଂ ଶୁଭ ଘଟ ବସିଲା, ଶୁଭଶଙ୍ଖ ବାଜିଲା, ଶୁଭ ମନ୍ତ୍ର ଶୁଭ ମୁହୂର୍ତ୍ତରେ ଉଚ୍ଚାରିତ ହେଲା । ସାଧୁ ରୁମାସ୍ତ୍ରା ବୟୋବୃଦ୍ଧ ବ୍ରାହ୍ମଣ, ମନ୍ତ୍ରୋଚ୍ଚାରଣ କରି ସୁଷିକୁ ସେ ନିଜ କୁଳକୁ ନେଲେ ଏବଂ ନିଜେ ବନ୍ୟା ପିତା ହେଲେ । ବର ପିତାର କାର୍ଯ୍ୟ କଲେ—ମାତୁଳ କୃଷ୍ଣମାଧବ । ହରଶଙ୍କର ବେଦବାକ୍ୟ ପଢ଼ିଲେ—“ଯଥା ରାମସ୍ୟ ବୈଦେହୀ, ଯଥା ରାବଣସ୍ୟ ମନ୍ଦୋଦରୀ” ଇତ୍ୟାଦି ।

ସୁଷମା ପାଦସ୍ଥା ହେଲା ।

ମାଳତୀ ନାମରେ ସୁଷି ନିକଟକୁ ଯେଉଁ ଟଙ୍କାଟା ପଠାଯାଇଥିଲା, ସେଟା ଦାବିଦାର ଅଭାବରୁ ସେହୁଦିନ ଫେର ଆସିଲା । ମାଳତୀ ତାହା ଆଣି ସୁଷି ନିକଟରେ ଉପସ୍ଥିତ ହୋଇ କହିଲା—

“ଆଜ୍ଞେ ସଖି ସୁଷି ! ବସିବୁ ପରା ରୁଷି ।

ମୁହଁକୁଣ୍ଡାଳ ପାଇଲେ ଏଥର ହୋଇଯିବୁ ତ ଗୁପ୍ତ ?”

ସୁଷମା ହସି ହସି କହିଲା—ଭାର କବି ପିଟିଛି ତ ଅପା ?

ମାଳତୀ ଜବାବ୍ ଦେଲା—

“ଦେଖି ସେ ମୁଁ ଛବି,

ହେଉଛି ଅଜି କବି,

କବିତା ଅଜି ବାହାର ପଡ଼େ ପୀରତ ତୋର ଲଭି ।”

ଏହା କହୁ ମାଳତୀ କହା କଣ୍ଠରେ ଅଜ୍ଞା ଦେଲା—ହାତ
ଦେଖା, ନ ହେଲେ ଭଲ କଥା ହେବ ନାହିଁ ।

ସୁଷି ପୋଷ ମାନିଲା ପରି ହାତ କାଢ଼ିଲା ।

ମାଳତୀ କହୁଲା—ଅଞ୍ଜଳି କର ।

ସୁଷି ସୁବୋଧ ଶିଷ୍ୟାଟି ଭିଳି ଏ ଅଜ୍ଞା ପାଳନ କଲା ।

ଝିଞ୍, ଝିଞ୍, ଝିଞ୍ । ମାଳତୀ ସେ ଅଞ୍ଜଳି ଭିତରେ ଟଙ୍କା ଗୁଡ଼ାଏ
ଅଜାଡ଼ ଦେଲା ।

ଏହି ଟଙ୍କାର ଭିତସ୍ତାପଟା ସେ ମାଳତୀ ମୁଖରୁ ମରେ ଶୁଣି
ସମସ୍ତ କଥା ବୁଝି ପାରିଥିଲା ।

ଏଥର ଖାଲି ମଧୁରଜନାର ଉପାଶ୍ୟାନଟା ବାଢ଼ିଦେଲେ ମୋର
ଛୁଟି !

୧.

ସୁନ୍ଦର ଚନ୍ଦ୍ରକିରଣ ଜଳ୍ ଜଳ୍ ଦୈଶାଶ ରଜନୀ । ସୁସଜ୍ଜିତ
ଶୟନ କକ୍ଷ । ମନୋରମ ମଧୁଶଯ୍ୟା । ସମଗ୍ର କକ୍ଷଟି ସମୁଦ୍ଭାସ କର
ରଖିଛି ଏକ ମୂଲ୍ୟବାନ୍ ଅଲୋକ ଝାଡ଼ । ବାହାରେ ଜ୍ୟୋତ୍ସ୍ନା ସୁସୁଛି,
ଭିତରେ ଅଲୋକ ।

ଶୁଭ୍ରଶଯ୍ୟା ଉପରେ ଉପବେଶନ କର ପ୍ରଚୁର ସ୍ୱର୍ଣ୍ଣାଳଙ୍କାର-
ମଣ୍ଡିତା ସୁଷି ହରିଶଙ୍କରଙ୍କ ହାତକୁ ବଢ଼େଇ ଦେଲା ଗୋଟିଏ ଗ୍ରେଟ
ପାର୍ସେଲ୍ ବାକ୍ସ । ହରିଶଙ୍କର ତନ୍ମୟରୁ ସୁଦର୍ଶିହାର କାଢ଼ିଲେ,

ସ୍ୱର୍ଣ୍ଣାଞ୍ଜୁସ୍ତାପ ଦାହାର କଲେ, ସୁନ୍ଦର ଚୁଡ଼ା ମଧ୍ୟ କାଢ଼ିଲେ ଏବଂ ଗୋଟି ଗୋଟି କରି ପ୍ରିୟତମାର ଅଙ୍ଗଦେଶରେ ପିନ୍ଧାଇଦେଲେ । ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ଅନେକ ଅଳଙ୍କାର ପରିଧାନ କରିଥିବା ସତ୍ତ୍ୱେ ଏହି କେତୋଟି ଅଳଙ୍କାର ପାଇଁ ଯେଉଁ ସ୍ଥାନ ଖାଲି ଥିଲା ।

ସୁଷି ସମ୍ପୃତମୁଖରେ ସଲଜ୍ଜ ନୟନର ଦୃଷ୍ଟି ନିଷେପ କରି ପଚାରିଲା—“ଏଥର ହେଲା ?”

ହରିଶଙ୍କର ଉଦ୍‌ବେଳିତ ପ୍ରାଣରେ ପ୍ରଗାଢ଼ ଆଲୋଚନା କରି ଉତ୍ତର ଦେଲେ—“ପରିପୂର୍ଣ୍ଣ ।”

